

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Christoph Wilhelm Lüdeke
ÇEVİRİ Türkis Noyan

Türklerde Din *ve* Devlet Yönetimi

İzmir, İstanbul 1759–1768

KitapYAYINEVİ

TÜRKLERDE DİN VE DEVLET YÖNETİ İ, İZMİR, İSTANBUL 1759-1768 / CHRISTOPH WILHELM LÜDEKE

ÖZGÜN ADI
GLAUBWÜRDIGE NACHRICHTEN VON DEM TÜRKISCHEN REICHE...

© 2013, KİTAP YAYINEVİ LTD.
İTİM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE
GÖRSELLERİN KULLANIM İZNİ NEDENİYLE TEŞEKKÜR EDERİZ

ÇEVİRİ
TÜRKİS NOYAN

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK MİNYATÜRÜ
ŞEYHÜLİSLAM, ALBÜM, ANKARA ETNOĞRAFYA MÜZESİ 8283, Y.9

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2013, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-122-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAÇATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Türklerde Din *ve* Devlet Yönetimi

İzmir, İstanbul 1759-1768

CHRISTOPH WILHELM LÜDEKE

ÇEVİRİ
TÜRKİS NOYAN

Kitapyayinevi

Danimarka Kralı
VII. Christian Hazretlerine

Yüce Kudretli Kral Hazretleri
Lütufkâr Efendim

Bana büyük bir lütufkârlıkla verilmiş olan özel bir izinden yararlanarak
bu değersiz eserimi

Majestelerinize ithaf etme cesaretini gösteriyorum.

Bu izin için başvuruda bulunmuş olmamın nedeni,

Majestelerine bilmedikleri bazı gerçekleri tanıtmak değildir.

Amacım, gerek Majesteleri gerekse Tanrı'nın
esenliğine kavuşmuş olan yüce ruhlu, saygıdeğer Babası tarafından
bendenize gösterilen lütufkârlığa karşılık minnettarlığımı ve
kendilerine duyduğum derin saygıyı arz etmektir.

Ulu Tanrı'dan, Majestelerinin aziz şahsını ve yüce Kral hanedanını
korumasını ömrü boyunca dilemeyi borç bilen

Yüce Majestelerinin sadık bendesi

C.W. Lüdeke
Magdeburg, 19 Nisan 1770

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

1- PROTESTAN CEMAATİ RAHİPLİĞİNE ATANMA VE İZMİR YOLCULUĞU 10

2- İZMİR'E VARİŞİM VE ORADA GEÇİRDİĞİM ÜÇ YIL 20

İZMİR'DE YAŞAYANLARIN DİNLERİ VE TÜRKİYE'DE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ 21

TÜRKİYE'DEKİ AVRUPALILAR 23

İZMİR'İN VE ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞİMLERİN DOĞAL YAPISI 25

MEYVELER VE HAYVANLAR 28

HASTALIKLAR VE ÖZELLİKLE VEBÂ HASTALIĞI 30

DEPREM 33

3- 1761'DE KONSTANTİNOPOLİS'E İLK YOLCULUK,

ALTI AY SONRA İZMİR'E DÖNÜŞ 40

KONSTANTİNOPOLİS'E YOLCULUK 40

KONSTANTİNOPOLİS KENTİNİN TANITILMASI 43

HÜKÜMDAR İÇİN DÜZENLENEN ALAY 54

AVRUPALI ELÇİLERİN TÜRK HÜKÜMDARI TARAFINDAN KABUL EDİLMELERİ 55

4- TÜRKİYE'DE HİRİSTİYANLIĞIN DURUMU 67

TÜRKİYE'DE HİRİSTİYANLARA TANINAN DİN ÖZGÜRLÜĞÜ 67

TÜRKLERİN ARASINDA YAŞAYAN HİRİSTİYANLARIN DURUMU 72

HİRİSTİYAN MEZHEPLERİ MENSUPLARININ BİLGİSİZLİKLERİ 75

TÜRKİYE'DE HİRİSTİYAN DİNİNİN ÖVGÜYE DEĞER KORUNMUŞLUĞU 77

RUM KİLİSESİ VE DİNİ UYGULAYIŞ BİÇİMİ 79

RUMLARIN DİĞER HİRİSTİYANLARDAN FARKLARI 83

RUMLARIN DİNİ GELENEKLERİ 90

RUMLARIN KARAKTER YAPISI, EV YAŞAMI VE BAŞKA ÖZELLİKLERİ 96

ERMENİ KİLİSESİ VE DİNİN UYGULANMA BİÇİMİ 103

ERMENİLERİN DİN ÖĞRETİLERİ VE DİĞER HİRİSTİYANLARDAN FARKLARI 105

ERMENİLERİN DİNİ GELENEKLERİ VE KİLİSE SORUNLARI 109

ERMENİLERİN ULUSAL KARAKTERLERİ VE BAŞKA ÖZELLİKLERİ III

5-TÜRKLER 116

[Hz.] MUHAMMED 116

KURAN 119

MÜSLÜMAN TARİKATLARI 121

[Hz.] MUHAMMED'İN DİNİNDEN OLANLARIN GELENEKLERİ 122

KUTSAL MEKÂNLAR 128

DİN GÖREVLİLERİ 1133

[Hz.] MUHAMMED'İN DİNİNDEN OLANLARI DİNLERİNDEN DÖNDÜRMEİNİN VE ONLARIN

DİNİNE DÖNMENİN GÜÇLÜKLERİ 136

TÜRKLERİN HÜKÜMDARI 139

TÜRK HÜKÜMDARININ SARAYINDA YAŞAM 144

TÜRK DEVLET GÖREVLİLERİ 150

TÜRK DEVLETİ'NİN TOPLUMSAL VE SİYASAL DURUMU 155

TÜRKLERİN SAVAŞ TARZI 160

TÜRKLERDE BİLİM VE EĞİTİM 167

HALKIN DURUMUYLA İLGİLİ SORUNLAR 171

TÜRKLERDE EV VE AİLE YAŞAMI 174

TÜRK ULUSUNUN KARAKTER YAPISI 179

TÜRK DEVLETİ HAKKINDA İZLENİMLER 182

6- 1762-1764 YILLARI ARASINDAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR 186

İZMİR'DE YANGIN 198

KONSTANTİNOPOLİS'E İKİNCİ YOLCULUK 198

7- 1764-1767 YILLARI ARASINDAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR 200

8-YAZARIN İZMİR'DE YAŞADIKLARI VE AVRUPA'YA DÖNÜŞÜ 205

DİZİN 224

Değerli okurların bu küçük kitap hakkında doğru bir yargıya varabilmeleri ve hangi konularla ilgili bilgiler edineceklerine dair bir fikir sahibi olabilmeleri için, bu çalışmamdaki amacımı ve kitabın içeriğini tanıtmayı uygun gördüm.

Kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere, öncelikle niyetim, iki konu hakkında bilgi vermektir. Türklerle Ruslar arasında 1768'den beri süren savaş nedeniyle, ülkemizde Türk Devleti'nin durumu hakkında gerçek bilgiler edinme isteği artmıştır. Yolculuklarım sırasında pek çok insanla tanışıp konuşmak fırsatını bulduğumdan, genel olarak çoğunluğun yabancı kaldığı konularda bilgiler edinebildim. Bunları kendi ülkemde önceden beri Türkiye hakkında bilinenlerle ve gazetelerde çıkan, Türk Devleti'nin iç durumuna, halkının yapısına, Türkiye'deki dini cemaatlere dair haberlerle karşılaştırma olanağına kavuştum. Bu bilgileri açıklamakla dünyaya önemli bir hizmette bulunabileceğimi düşünüyorum. Elbetteki okumaya meraklı kişiler benim kitabımda daha önce başka yerlerden edindikleri bilgilere de rastlayacaklardır. Ama tamamen bilgisiz olan kişileri aydınlatmak ve eksik bilgileri tamamlamak için de böyle bir çalışmanın gerekli olduğuna inanıyorum. Ayrıca Türkiye'de son zamanlarda birçok değişiklik olmuştur. Bu nedenle yaşlı yazarlar, kuşkusuz doğru haberler iletmeye gayret etmekle beraber, bazen yanlışlara kapılmaktadırlar. Okurların Türkiye hakkında verilen haberlerin çeşitliliği karşısında, bunların hangisine inanacaklarına şaşırmamaları için, onlara yardımcı olmak, aynı zamanda İzmir'de –ülkenin yasalarını zedelememek koşuluyla– bir kilisenin ya da bir dini kuruluşun hayata geçirilmesine izin verildiğini müjdelemek istedim. Bunu yapmakla ve maddi-manevi, desteklerini bizden esirgemeyen birbirinden farklı konumlardaki hamilerimize de girişimlerimiz hakkında dürüstçe hesap vermiş olacağımı düşünüyorum. Aynı zamanda bu kitabımın okurların dini duygularını güçlendireceğini ve dolayısıyla dinime de hizmet etmiş olacağımı umuyorum. Amacım, büyük bir yüzsüzlükle yaymaya çalışılan önyargılara karşı çıkmak ve bazı dini mezheplerin içinde bulundukları koşulları taraf tutmadan ve olumsuz bir bakış açısına kendimi kaptırmadan

gerçekçi bir ışık altında göstermek, zaman zaman Tanrı'nın öngörüsünü yansıtan gelişmeleri belirtmektir. Günümüzde Hristiyanlığa yaraşır bir merhamet duygusunun eksikliği sıkça şikâyet konusu olmasına karşın ben, bu meziyetin hâlâ varlığını sürdürdüğünü kanıtlayarak, başka insanları da bu övülmeye değer tutumu örnek almaya teşvik etmek isterim.

Bu amaçlarımı yerine getirmek için tarihi olayları anlatırken, bunlara ilişkin ciddi konular üzerinde durmak gereğini de duydum. Yazdığım kitabın çeşitli türden insanlar tarafından okunacağını daha şimdiden biliyorum. Bu nedenle, sadece bir tek konu üzerinde durup ona açıklama getirmekle yetinmeyip, daha birçok başka meseleyi ele alırsam, okurlarımı daha iyi bilgilendireceğimi ve onlara daha faydalı olacağımı düşündüm. Böylece her şeyden evvel okurlarımın merakı giderilmiş olacak ve birçokları da verdiğim bilgilerden yararlanacaklardır. Kitabımın içinde Kopenhagen, Danzig ve İzmir ile ilgili çeşitli belgelerin aslını da sunuyorum ve bunların da birçok bakımdan faydalı olacaklarını düşünüyorum.

Konuların ele alınmasındaki düzeni kimsenin yadırgamayacağını sanıyorum, çünkü anlattıklarım birbirini izleyen yıllara göre sıralanmıştır. Eklemeyi gerekli gördüğüm bazı özel açıklamaları da aralara yerleştirdim. Sona eklenen ilk liste, kitabın içerdiği konuları belirtmektedir ve ekli paragraflarıyla birlikte konuların dökümünü gösteren bir dizin yerine geçmektedir. İkinci liste ise, tarihte, coğrafyada ve basında geçen en önemli Türkçe sözcükleri, ayrıca da sözü edilen paragraflarda açıklanmayan birkaç konuyu içermektedir. Üzerinde duracağım konuların çoğu ana bölümlerin içine belli bir düzene göre yerleştirilmiştir. Birçok bilgiyi yolculuklarım sırasında aldığım notlardan kitaba aktardım. Anlattıklarım, bazen yabancı olduğu konuları içerdiğinden, durumun daha iyi anlaşılabilmesi için, nadiren de olsa, bazı açıklamaları yinelemek zorunda kaldım ve zaman zaman önemsiz gibi görünen ayrıntıları da belirtmek gereğini duydum. Bu bilgiler o yörede, denizde ve karada sürmekte olan savaşın daha iyi anlaşılabilmesine yarayacaktır. Kitabım, yolculuğa çıkanların uğramaları muhtemel olan yerleri de tanıtacak ve oralarda nasıl davranılması gerektiğine dair bilgiler verecektir. Böylece çeşitli konular üzerinde düşünmeye meraklı olan okurlar, bizimkinden çok farklı olan bir ülkenin halkı ve dini inancı

hakkında sadece ayrıntılı bilgiler edinmekle kalmayacak, aynı zamanda da bu alanlardaki önemli gelişmeleri izlemiş olacaktırlar.

Bildirdiklerimin gerçeği yansıttığına ve ancak önemsiz noktaların dikkatimden kaçmış olabileceğine dair okurlarıma güvence veririm. Eğer başka kitaplarda benim anlattıklarımla örtüşmeyen bilgilere rastlarsa, bunların yanlış olduğuna inanmalıdırlar. Yazdıklarım hakkında her zaman hesap vermeye ve kitabımda değinmediğim bazı meselelere ilişkin soruları bizzat yanıtlamaya hazırım. Eğer cevaplayamadığım sorular varsa, söz konusu mesele hakkında ilgili yerlerden tatmin edici bilgiler temin etmeyi de üstleniyorum ve bu bilgileri, eğer önemliyseler, kitabıma ek olarak yayınlamayı kabul ediyorum. Uzakta bulunmam nedeniyle yazılarımın düzeltilmesi ile meşgul olamadığımdan, bilgisine ve yeteneğine güvendiğim iyi bir dostum, kendi uğraşları izin verdiği ölçüde bu görevi üzerine aldı. Bu çalışmamla yukarıda belirttiğim amaçlarımı gerçekleştirmeyi ve okurlarıma faydalı olup onları memnun etmeyi umuyorum.

C.W. Lüdeke

Magdeburg, 17 Nisan 1770

PROTESTAN CEMAATİ RAHİPLİĞİNE ATANMA VE İZMİR YOLCULUĞU

İzmir, eskiden beri çok sayıda Avrupalının bir süre yaşamış olduğu kentlerden biridir. Ama buraya yerleşenlerin pek azı Protestandı. İzmir'e gelenler, dünyevi işlerini tamamladıktan sonra ayrılıp gitmiş ve bu kentte kaldıkları sürece sadece reformistlere yakınlık gösterip herhangi bir cemaate girmemişlerdir.

VAİZLİK MESLEĞİNE YÖNELMEM

1750'de İzmir'deki Protestanların sayısı artmıştır. Aralarından bazıları evlenmişler ve Kuzey ülkeleri ile İzmir arasındaki gemi seferlerinin sıklaşması sonucu da birçok yabancı İzmir'e gelmiştir. Bu nedenle Protestanlar, kendilerinin, ailelerinin ve aynı inancı paylaşan yolcuların dini gereksinimlerinin karşılanması gereğini duymuşlar. 1756 yılında Halle¹ kentindeki Yahudi Enstitüsünde görevli olup sonradan müdürlüğe atanan Bay Schulze, bir yolculuğu sırasında İzmir'den geçerken, burada yaşayan Protestanlar bu fırsatı değerlendirmiş ve ondan yanlarında kalmasını rica etmişler. Bay Schulze bu teklifi kabul edemeyeceğini söyleyince, kendisinden memleketine döndüğünde Halle kentinden İzmir'e bir din görevlisi göndermesini istemiş ve bunu yapabilmesi için gerekli yetki belgesini ona teslim etmişlerdi.

YETKİ BELGESİ

Yetki belgesinin içeriğine göre, İzmir'deki Protestan cemaatinin din görevlisi olarak seçilen kişi, Pazar günleri mutat ayini yapacak, kutsal emanetleri muhafaza edip yeri geldiğinde değerlendirecek, her gün birkaç saatini çocuklara ders vermeye ayıracak ve zorunlu bir neden olmadan üç yıl boyunca görevinden ayrılmamayı göze alacaktı. Bu sorunu halletmeyi

Halle: Almanya'nın Brandenburg eyaletinde bir kent.

üstlenen iki Avrupalı kuruluş, din görevlisine yolculuk harcamalarını ödemeyi, kira ödemedenden kalabileceği bir yer temin etmeyi ve 100 kuruş maaş ödemeyi, zamanla da bu maaşı artırmayı kabul edecekti. Bu koşullara göre, teklif edilen görevi kabul edecek kişinin dünyevi bir kazanç sağlaması elbetteki söz konusu olamazdı.

YAZARIN MESLEĞİ

Sözünü ettiğim Bay Schulze çok geçmeden bu yetki belgesiyle Halle kentine geldi ve bu belgede adı geçen Bay D. Callenberg ile birlikte İzmir'deki göreve atanacak kişiyi bulabilmek için araştırmalara girişti. Ama gerek Türkiye adı, gerekse oraya gitmek için yapılacak uzun yolculuk, kısmen de teklif edilen kısıtlı olanaklar yüzünden kimse bu öneriyi kabul etmeye cesaret edemedi; ilgilienip kabul etmek üzere olanlar da aileleri ve yakınları tarafından vazgeçirildi. Bu çabalar 1758'e kadar sürdüğü halde bir sonuç alınamayınca, söz konusu göreve atanacak olan kişinin seçimine yardımcı olması için başka bir profesöre daha başvuruldu. Bu üç kişinin bir araya gelip daha ilk görüşmelerinde oybirliği ile beni seçmeleri herkesi hayrete düşürdü. Birkaç gün sonra beni mülakata çağırdılar ve çeşitli saiklerini de açıklayarak İzmir'de bir Protestan Kilisesi teşkilatı kurmamı teklif ettiler. Ben önce düşünmek için biraz zaman istedimse de, onlar bu işin çok acil olması nedeniyle karar vermem için fazla zaman tanıyamayacaklarını söylediler. Sonunda, ertesi gün kendilerine kararımı bildirmeyi vaat ettim. Konu üzerinde enine boyuna düşündüm. Atacağım adımın ne kadar önemli olduğunun bilincinde olduğumdan, Tanrı'ya kalbimi taraf tutmayacak şekilde yönlendirmesi için yalvardım. Kararımı verirken beni etkileyen nedenleri göze görünür bir biçimde saptamak amacıyla beni teşvik eden ve alıkoyan koşulları birer birer yazdım. Sonunda teklifi kabul etmemi destekleyen nedenler ağır bastı ve Tanrı'ya sığınarak bana verilen süreyi geçirmeden olumlu kararımı bildirdim. Bu işle görevlendirilmiş olan kişiler o güne kadar seçtikleri adayların tereddütleri yüzünden kaybettikleri zamanı telafi etmek istediklerinden, beni çok fazla oyalamadılar, sadece uygulanması şart olan sınav gereği üniversiteli gençlere bir ders ve "Ulrichskirche" adlı kilisede de bir vaaz vermemi istediler. Bu şartları yerine getirdikten sonra, görevime başlamak üzere 3 Kasım günü yola çıktım.

NÜRNBERG KENTİNE YOLCULUK

Posta arabasıyla Merseburg ve Naumburg üzerinden Jena kentine geldim. Burada bulunan Sayın Profesör Plasch, bu önemli girişimim için bana cesaret verdi. Oradan hareketle Saalfeld, Roburg ve Bamberg üzerinden -Tanrıya şükür- o dönemlerde ortalıkta dolaşan askeri birlikler tarafından rahatsız edilmeden sağ salım Nürnberg'e vardım. Burada toplumun çeşitli sınıflarına mensup çok sayıda değerli kişiyle tanıştım. Öncelikle yaşlı Bay Brinkmann benim her konuyu danışabildiğim koruyucum oldu. Bilgeliği, zengin kitaplığı ve özellikle de dürüstlüğü ile tanınmış bir hekim olan Dr. Treu ve çeşitli aileler bana karşı büyük nezaket gösterdiler. Kentin tanınmış kişilerinden biri beni şu sözlerle yüreklendirdi: İzmir'de üstlendiğiniz görev konusunda içiniz rahat olsun. Siz oradaki ilk Protestan öğretmen olacaksınız. Bu konuda kutsal kitabımızda şu sözler yazılıdır: "İlkler Efendimiz nezdinde kutsal sayılacaklardır." Buradan Augsburg kentine gideceğimi oraya önceden bildirdim. Altı günümü Nürnberg'de çok yararlı bir biçimde geçirdikten sonra yeniden posta arabasına binerek Augsburg kentine doğru yola çıktım.

AUGSBURG KENTİNE YOLCULUK

Yolculuk sırasında uğradığım yerleşimler -Donauwerth dışında- çok önemli sayılmazlar. Buna karşın güzel Augsburg kenti beni çok etkiledi. Burada bir yabancı olmakla beraber, üstlendiğim ayrıcalıklı görev nedeniyle, tüm Protestanlar ve özellikle herkesin tanıdığı Sayın Samuel Ursperger tarafından dostça karşılandım. Augsburg, bilindiği üzere Almanya'nın en gösterişli kentlerinden biridir. Bu kentin önemli yerleri hakkında tüm coğrafya kitaplarında bilgi verildiğinden, sadece birkaç özelliğinden söz edeceğim. Augsburg'da Katolikler ve Protestanlar eşit haklara sahiptirler. Her iki mezhep mensupları arasındaki bu uyumluluk nedeniyle bu kentte, başka yerlere kıyasla daha büyük bir düzen ve asayiş hâkimdir. Başka kentlerdeki gibi, hiç kimse yüksek konumlarda olanlara yaranmak için aşırı çaba harcamaz ve Almanlara has dürüstlükten ödün vermez. Bu kentte yabancılara olağanüstü yakınlık gösterilmektedir. Augsburg'u tanıyan, buradan ayrılmak zorunda kalırsa çok üzülür. Protestanlar dini ayinlerini çok hoş ve çekici bir düzen içinde yürütmektedirler. Kentin köklü aileleri, buranın eskileri olmakla övün-

mek yerine, anavatanları olan kente yararlı olan hizmetleriyle, bilgelikleriyle, geniş kapsamlı ticari faaliyetleriyle ve sanatsal etkinlikleriyle itibar kazanmaya çalışmaktadırlar. Kent halkı, benim kim olduğumu ve nasıl bir görev üstlendiğimi öğrenince, bana her türlü yakınlığı ve ilgiyi gösterdi.

GÖREVE ATANMA

Augsburg kentine gitme talimatını, beni görevime atayacak olan yetkili kişiler vermişlerdi. Protestan cemaatinin özel danışmanından bunun için gerekli izni de almıştım. Orada deneme mahiyetinde vereceğim vaazın konusunu Başkan Bay Ursperger önerdi. 29 Kasım tarihinde vaazımı verdikten sonra her iki başkanla dini konularda bir sohbete katılmam gerekti. Bundan iki hafta sonra da göreve atanmam gerçekleşti.

Bu vesile ile benimle aynı zamanda Arnold adında birinin “Veba salgını rahibi” (Pestilenzprediger) diye adlandırılan göreve getirildiğini de belirtmeden geçemeyeceğim. Bu adam Augsburg’da biraz kuşku uyandıran davranışlarda bulunmuştu, ama düzeleceği ümit edilmekteydi. Başkan Bay Ursperger ise duruma pek güvenmiyordu ve bu konuda birçok gizli görüşmelerde bulunmanın dışında görev tevdi sırasında yaptığı konuşmada şu sözleri söyledi: “İnsanoğlunun geleceği hakkında şöyle bir söylem vardır: Bir döşeğe yatacak iki kişi varsa, bunlardan biri kabul edilecek, diğeri atılacaktır. Ben ise şöyle diyorum: İki kişi birlikte bir göreve getirildiğinde, bunlardan biri kabul edilecek, diğeri bırakılacaktır. Oysa siz ikiniz için, yani gerek biriniz, gerekse diğeriniz için şöyle söylenebilir: Biri gibi diğeri de kabul edilecektir... vb.” Ama ne yazık ki bu adam inancından koptu ve papanın kilisesine yöneldi. Katıldığı cemaat, zamanla aralarına yeni katılan bu üyenin umdukları gibi bir kazanç olmadığını anladılar ve kendi de bu yolda beslediği ümitlerinin boşa çıktığını gördü.

AUGSBURG’A VEDA

Görevlendirildikten sonra hemen yola çıkma olanağı bulamadığımdan, birkaç hafta daha Augsburg’da kaldım. Çeşitli vesilelerle vaaz vermemden ötürü birçok kişinin ve ailenin takdirini kazanmış olmalıyım ki, kentten ayrılırken bana bol bol armağanlar sundular.

6 Şubat 1759'da Augsburg'dan ayrıldım. Bavyera'dan geçerek 10 Şubat sabahı Insbruck'a vardım. O gün tatil olduğundan kentin görül-meye değer önemli yerlerini gezdim, Ombras Kalesi'ni de gördüm. Bu bölge gerçekten de olağanüstü güzelliklere sahip. Buraya gelinceye kadar birçok dağları aşmışım ve bundan sonra da gene karla kaplı yüksek dağ-lardan geçerek 14 Şubat günü Trident'e ulaştım. Bu kentin de önemli yerlerini gezip gördüm. Son "Genel Roma Konsili"nin toplanmış olduğu Sancta Maria Maggiore Kilisesi küçük olmakla beraber çok sanatkârane inşa edilmiş bir bina. Kürsünün sağ tarafında bulunan tabloda konsil oturumu ve katılanlar konumlarına göre sıralanmış olarak resmedilmiş-tir. Kilisenin orgu, eşine az rastlanır bir mükemmeliyettir. Sesi sanki gümüş borulardan çıkıyormuş gibi pürüzsüzdür. Bu orgda kuşların cıvıltısını, çeşitli çalgıları ve gök gürültüsünü andıran sesleri çıkarmak mümkündür. Katedral Kilisesi ise çok daha büyük olmakla beraber içi oldukça karanlıktır. Bu kiliseye bağlı şapellerin birinde bulunan ve çarmıha gerilmiş İsa Mesih'i gösteren bir heykel varmış. Rivayete göre, konsile katılan rahipler İsa Mesih'e Katoliklerin mi, yoksa Protestanların mı doğru görüşe sahip olduklarını sormuşlar. Papanın dinine mensup olanların iddialarına göre, Katoliklerin fikirleri söz konusu olduğunda, heykel kesin olarak onaylamışçasına başını sallamış. Heykelin boyu çok yüksek olduğundan ve loş bir mekânda bulunduğundan, üstelik çok önemli bir kutsal emanet olarak kabul edilip açıkça sergilenmediğinden, bu heykel hakkında herkes istediğini söyleyebilir. Ben tanıdığım düzeyli bir İtalyana bundan söz ettiğimde, bana İspanya tarihine ait şu fıkrayı anlattı: İspanya Kralı II. Carlos, vasiyetnamesini düzenlemesi gerektiği zaman, artık akıl yetilerine tam olarak sahip değilmiş. Ama gene de vasiyetnamenin maddelerini kabul ettiğine dair onun onayını almak gerekiyormuş. Bu nedenle Kardinal Portocarrero elini kralın baş yastı-ğının altına sokmuş ve sırası geldikçe kralın başını öne doğru itmiş... Bulduğumuz topluluktaki adamlardan biri bu hikâyedeki olayı Trident çarmihına benzetmek mi istediğini sorduysa da, kurnaz İtalyan yanıt vermek zorunda kalmamak için ortadan kayboldu.

Dini hiçbir zaman alay konusu yapmak istemesem de, Protestan inancının benimsendiği ülkelerden Katolik ülkelere gelen bir insanın tuhaf düşüncelere kapıldığını, hatta irkildiğini söylemekten kendimi alamıyorum. Elbette ki Hristiyanların yaşadığı yerlere çarmıha gerilmiş İsa Mesih'i, ya da İncil'de anlatılan olayları temsil eden resimler, Hristiyanlık öncesinde tapılan tanrıları ve o zamanlar yaşanan korkunç olayları görüntüleyen resimlerden daha çok yaraşır. Ama papaya bağlı ülkelere bu konuda fazla ileri gidildiği de kesin... Nerdeyse her köşede, hatta diyebilirim ki birkaç adımda bir, çeşitli pozlarda resimler veya heykeller görmek mümkün. Bu bölgelerde böyle resimlerin sergilenmesinde Almanlarla İtalyanların birbirleriyle adeta yarıştıkları izlenimi uyanıyor. Bu durumu gördükçe aklıma Tanrı'nın yasaları geliyor ve içimden onları tekrarlıyorum: "Kendi hayalinde bir görüntü üretmekten ve herhangi bir benzetme yapmaktan, bu hayal ürünü görüntülere tapmaktan ve onlara hizmet etmekten sakın! Sen yalnız efendin olan Tanrı'ya tapmalı ve yalnız ona hizmet etmelisin!"

VENEDİK'TE GEÇİRDİĞİM GÜNLER

18 Şubat günü Venedik'e vardım ve ayın 25'ine kadar kaldım. Orada yaşayan Alman aileler beni sevecenlikle aralarına kabul ettiler. O günlerde Venedik'te karnaval eğlenceleri vardı. Binlerce kişi bu nedenle Venedik'e gelmeyi âdet edinmiş. Her yıl karnavalın bitiminde San Marco Meydanı'nda senato tarafından halka açık çeşitli geçit törenleri düzenlenir, havai fişekler atılır. Benim gittiğim gün de, meydanlarda ve sahnelerde toplanan kalabalığın yoğunluğu mahşer yerini anımsatıyordu. Şeytanın, kâfirlerin dölünü nasıl eline geçirdiği, özellikle böyle zamanlarda açıkça görülüyor.

Burada ve tüm İtalya'da doğa ve sanat bakımından görülecek şeylerin çok olduğu inkâr edilemez. Ama mesleğinden ötürü buraya gelmek zorunda olmayanlar, ya da Hristiyan inancı güçlü ve yaşamın temel ilkelere sağlam olmayanlar, Tanrı aşkına buradan uzak dursunlar! Ne yazık ki deneyimlerim bu sözleri söylemeye beni zorluyor. Buraya gelen yolcuların çoğu, İtalya sınırlarının içinde kaldıkları sürece –sahip oldukları gerçek Hristiyan inancını demek istemem ama– en azından akıl sağlıklarını ve

onurlarını yitirirler. Akli başında olanlar, George Maggiore Manastırı'nın, Pisa ailesinin ve Cizvitlerin kütüphanelerini ziyaret etme olanağını kolayca bulabilirler. Ben Venedik'te bulunduğum sırada karnaval nedeniyle Marco Kütüphanesi açık değildi. Yukarda adını andığım kütüphanelerden Pisalı ailenin kütüphanesinde Kopt dilinde elyazması bir İncil muhafaza edilmektedir. Bu konularda çok bilgisi olan Rahip Finetti'nin dediğine göre, bu kitaptan dünyada sadece iki adet varmış Yeryüzü hakkında bilgi veren kaynaklardan bilindiğine göre, Venedik kentinin büyük bir kısmı denizin içindeki kum tepeliklerine çakılmış olan kazıkların üzerine inşa edilmiştir ve hemen hemen bütün sokaklarından kanallar geçmektedir. Marco Kulesi'ne çıkıp etrafa bakıldığında inanılmaz güzellikte bir manzara görülür. Coğrafya kitaplarında Arsenal [Tersane] denen bölge hakkında da etraflı bilgi verilmektedir ve burası gerçekten de bir kent kadar büyüktür.

BOLOGNA'YA YOLCULUK

Po Irmağı üzerinden önce papanın bölgesi içinde bulunan Ferrara'ya kadar gittim. Bindiğim atlı arabada benimle birlikte yolculuk yapan dokuz kişinin çoğu terbiyeden yoksun İtalyanlardı. Po Irmağı boyunca çok hoş yerlerden geçtik. Ferrara, orta büyüklükte bir kent ve yapıları çok basit. Almanya'dan İtalya'ya gidildiğinde, sınırları geçer geçmez bu iki ülke arasındaki fark, İtalya'da dilencilerin ve boşta gezerlerin çokluğuyla kendini hemen belli ediyor. Tıpkı bunun gibi, kiliseye bağlı bölgelerle Venedik ve Floransa bölgeleri arasında da bir fark göze çarpmaktadır. 27 Şubat sabahı gerçekten güzel bir kent olan Bologna'ya vardım. Bu kent görkemli saraylarla süslüdür. Ana caddelerdeki evlerin önünde üstü revaklarla örtülü geçitler bulunduğundan, yağmurda hiç ıslanmadan kenti yürüyerek dolaşmak mümkün. Specole² denen binada çeşitli bilimlere ait fakülteler veya topluluklar bir araya gelip toplantılar yaparlar. Burası doğa bilimleri, heykeltıraşlık, kimya, matematik ve özellikle mimarlık, coğrafya ve tarih bilimleri için mükemmel biçimde düzenlenmiştir ve en önemli sanatkârların eserleri ile donatılmıştır. Tarihi eserler bakımından da zengindir:

2 Specole: Toskana Dükkü Peter Leopold'un 1766 yılında yaptırdığı Fizik ve Doğal Bilimleri Müzesi. Burada bir de astronomi gözlem kulesi bulunmaktaydı.

Çok sayıda mumya, antik döneme ait tanrı heykelleri, sunaklar, sikkeler vb. burada muhafaza edilmektedir. Oldukça geniş olan ayrı bir odada ise ahşaptan ve çeşitli malzemelerden yapılmış çok sayıda insan figürü sergilenmektedir. Bunlarla hekimlere ve ebelere ceninin anne karnında nasıl yattığı ve dünyaya gelişinin çeşitli şekilleri gösterilmekte, yani mesleki eğitim verilmektedir.

Bu yörede, yana doğru eğildiği halde devrilmeden duran eğri kuleli bir kilise ve daha birçok bina görülmeye değer. Kilisenin egemen olduğu bir devlette karnaval eğlencelerinin Venedik'te olduğundan daha uzun sürmesinin nedenlerini ve bunun her zaman böyle olup olmadığını bilmiyorum. Ama benim orada olduğum dönemde durum böyleydi. Bunu "Tanrı'nın yolundan sapmak" diye adlandırmaktan kaçındığım için "kendini sefahate vermek" diye nitelendireceğim. Bütün gece süren karnaval etkinliklerine iki kardinal da katıldı. Bunlardan biri kentin episkoposu, diğeri ise papanın temsilcisi idi. Sabah olunca da ayine katılmak üzere kiliseye gidildi. Ben bütün bu olanları çok uygunsuz buldum ve sanırım İtalyanlar bile benim görüşümü paylaşıyorlar.

FLORANSA'YA YOLCULUK

28 Şubat günü öğleye doğru iki katırın taşıdığı bir tahtırevana binerek yola çıktım. Yol Apenin Dağları üzerinden geçiyordu. Kâh güzel tarlalar arasından ilerliyor, kâh dimdik yamaçlardaki yerleşimlere uğruyorduk. Nihayet 2 Mart günü, sabahın erken saatlerinde Floransa'ya ulaştık. Bu kente varmadan bir saat kadar önce dağlık arazi sona eriyor ve içinden Arno Irmağı'nın geçtiği bir vadide şehir görünüyor. Doğa bu kente her türlü güzelliği sunmuş ve onu daha da zenginleştirmek ve mükemmel-
leştirmek için burada sanat da alabildiğine gelişmiş. Oraya varır varmaz kentin en önemli kiliselerini gezdim. Bunların arasında içinde arşidüklerin muhteşem kabirleri bulunan Aziz Laurentius Kilisesi'ni ve henüz bitirilmemiş olan içi mermer döşeli dünyaca ünlü şapeli de ziyaret ettim. Ertesi gün bana meşhur galeriyi gezdirdiler. En büyük salonlarında görkemli kabartmalarla süslü eski sütunlar, heykeller, tablolar sergilenmektedir. Bazı odalar da değerli saatler, masalar, dolaplar vb. eşyalarla döşenmiştir.

Bunların arasında içine hayvan ve kuş figürleri ustalıkla işlenmiş, yer yer altınla kaplanmış, canlı renkleriyle göz alan mermer masalar da vardı. Bana söylediklerine göre, bunlardan her biri 40.000 duka değerindeymiş. Pitti Sarayı adı verilen bina arşidükün asıl konutudur. Bu görkemli saray çok güzel bir bahçe ile çevrilidir ve bir bölümünde yabancı ülkelerden getirtilmiş hayvanlar barındırılmaktadır. Tüm bu dünyevi zenginliklere ilk bakışta hayran oldumsa da, bu duygumun coşkusu az sonra yatıştı, çünkü aklıma şu sözler geldi: “Dünyevi zevklerle geçen ömür tükenir, oysa Tanrı’nın buyruklarını yerine getiren sonsuzluğa erişir.”

LIVORNO’YA YOLCULUK

4 Şubat gecesi saat 1’de *procaccio* adı verilen bir tür posta arabası ile yeniden yola koyuldum. Bu araç son derece hızlı gittiğinden, sadece atları değiştirmek için Pisa kentine uğradık ve öğleden sonra saat 2 dolaylarında Livorno’ya vardık. Burası iyi korunmuş küçük bir kent ve mükemmel bir limanı varr. Livorno’da yaşayan Protestanlar birkaç denizciyi de yanlarına alarak benimle sohbet etmek üzere kaldığım mekâna geldiler. Ben her biri ile tek tek ilgilendim, özel ruhsal sorunları hakkında konuştuk. Sonra onlarla birlikte iki kez ayin düzenledim. Hepsinin çok uygulandığı açıkça belliydi. Burada da Tanrı’nın sözlerinin, iki tarafı keskin kılıçtan daha etkili olduğunu yeniden gördüm.

İZMİR’E DENİZ YOLCULUĞU

19 Mart günü Livornolu din kardeşlerime veda ettim. Beni büyük bir içtenlikle uğurladılar. Bir Hollanda gemisinde kendime yer ayırtmıştım. İlk günler rüzgâr yola çıkmamıza pek elverişli değildi. Gene de Akdeniz’in ortalarına doğru ilerlemeye karar verildi. Korsika ve Sardinya adalarının çevresinden dolaşarak Sicilya Adası’yla Afrika arasından geçtik. Gemimiz ne çok hızlı ne de aşırı yavaş yol almaktaydı. 13 Nisan gecesi Archipel’e³ girerken şiddetli bir fırtınaya yakalandık ve büyük zorluklarla Venediklilere ait Cerigo⁴ Adası’ndaki St. Nikolas Limanı’na girebildik. Paskalya yortusu-

3 Archipel: Adalar Denizi veya Ege Denizi.

4 Cerigo: Kytera, Çuka veya Çuka Adası.

nun birinci günü limanda bekledikten sonra ayın 16'sına denk gelen paskalyanın ikinci günü sabahın erken saatlerinde denize açıldık. Ertesi gün yeniden şiddetli bir fırtınaya tutulduk ve gerçekten de dalgalar arasında can vermekten korkmaya başladık. Fırtınanın doruğa eriştiği bir anda aklıma şu sözler geldi: "Ben ölmeyeceğim, hayatta kalacağım ve Efendimiz'in eserini herkese tanıtacağım." Bu düşüncenin benim için ne kadar güçlü bir avuntu olduğunu sözlerle anlatmam mümkün değil. Artık kurtulacağımıza bütün varlığım ile inanmaya başladım ve nitekim bu inancım gerçekleşti. Başlangıçta bu sözlerin nerede yazılı olduğunu bir türlü hatırlayamadıysa da, güçlü etkileri hiç eksilmeden devam etti. Sonra birden bu sözlerin 118. mezmurda geçtiği ve paskalyanın ilk günü yaptığım ayinde bu mezmuru okuduğum aklıma geldi. Ama o gün bu sözler üzerimde şu andaki kadar güçlü bir etki yapmamıştı. Bundan şöyle bir sonuca vardım: Belki de kutsal kitabın okunuşu sırasında orada yazılı olanların barındırdığı gücü hemen kavrayamıyoruz. Ama bu gücün içimize nüfuz etmesine karşı koymazsak, yaşamımız sırasında başka bir vesileyle onu ansızın duyumsuyoruz. Ben gemiye binerken, gemi mürettebatının büyük bir kısmı gibi Protestan olan kaptan, gemide belli saatlerde hep birlikte dua etmeye önyak olmamı benden rica etmişti. Ben de bunu memnuniyetle kabul ettim ve hem pazar günleri, hem de yortu günlerinde gemide ayin düzenleyip vaaz verdim. O gemide bulunup daha sonraki yıllarda yeniden İzmir'e uğrayanlar, o yolculukta bu ayinlerin ve vaazların çok makbule geçtiğini bana anlattılar.

İZMİR'E VARİŞİM VE ORADA GEÇİRDİĞİM ÜÇ YIL

İZMİR'E VARİŞ

Tanrı'nın himmeti sayesinde 19 Nisan günü İzmir'e vardım. Efendimize şükürler ettikten sonra karaya çıktım. Benim göreve atanmam hakkında Halle, Augsburg ve Venedik'ten gönderilen mektuplar bazı olumsuz rastlantılar nedeniyle henüz İzmir'e ulaşmamış olduğundan, gelmiş olabileceğimi kimse tahmin etmemişti. İzmir'e vardığımı haber alan Protestanlar çok sevindiler, reformistlerin memnuniyeti de onlardan aşağı kalmadı, hepsi beni sevgiyle aralarına aldılar.

YEDİ APOKALİPTİK KENT

İzmir oldukça büyük bir kent. Bilindiği gibi burası yedi apokaliptik kentten biridir. İncil'de geçen "cemaat" tabiri buraya pek de uygun değil, çünkü insanlığın kurtarıcısı olan peygamberimizin "Yuhanna'nın Vahyi, Bap 2"de sözü edilen tasavvurlarına hiç de uygun değil. Gene de oradaki övgü dolu ve yüceltici sözler bu yerin günümüze kadar korunmuş ve sağlam kalmış olmasının nedeni olabilir. Burada sık sık savaşlar, veba salgınları, depremler yaşanmış ve şehir yakılmış, yıkılmış, ama bu felaketlere karşın hep yeniden toparlanmıştır. Oysa diğer apokaliptik yerleşimlerin büyük bir kısmı yıkıntıların altında gömülüp kalmıştır. Gerçi Efes'te hâlâ eski çağdan artakalan eserler görülmekteyse de, burada bir köy bile yok, sadece Diana Tapınağı'nın ve çok eski Aziz Yohannes Kilisesi'nin yıkıntıları var. Çobanlar sürüleriyle buralarda dolaşıyor ve korunaklı yerlerine sığınyorlar. Kutsal kitabın ışığını yayan "altın şamdan" buradan fırlatılıp atılmış olmalı.¹ Pergamon (Bergama), günümüzde bir çeşit pazar yeridir, Thyateira ise bir köyden başka bir şey değildir, Sardes de öyle. Buralarda sadece eski yapıların yıkıntıları kalmış. Filadelfiya'nın [Alaşehir] durumu da bunlardan

¹ Yuhanna'nın Vahy'i Bap 2 .

farklı değil ve yerdeki bazı taşların üzerindeki yazılar olmasa, Laodikya'nın nerede bulunduğunu saptamak mümkün olmayacak ve bu kent tamamen yeryüzünden silinmiş olacaktı. Demek ki insanların bu binaları yapmasını ve sonra yıkmasını sağlayan, bunları "ağzından kusmuş" olmalı.²

İZMİR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

İzmir kenti, İzmir Körfezi adı verilen yerde bulunmaktadır. Büyük bir bölümü bir amfiteatro biçiminde dağların yamacına kurulmuştur. Bu dağlardan birinin tepesinde hâlâ eski bir kale bulunmaktadır. Nüfusunun yüz binden biraz fazla olduğunu sanıyorum. Burası Levant denen Levant kıyılarının en işlek ticaret kentidir. Kent yönetimin başında bir kadı bulunur, onun altındaki görevliye ise moslin [?] denmektedir. Burada dünyanın çeşitli halklarına mensup ve farklı dinden insanlar yaşamaktadır ve bunları kıyafetlerine bakarak birbirinden ayırt etmek mümkündür.

İZMİR'DE YAŞAYANLARIN DİNLERİ VE TÜRKİYE'DE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

Türk Devleti'nin tüm önemli kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar bir arada yaşamaktadır. Bazı yörelerde, özellikle de Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında Hristiyanlar, Asya'daki topraklarında ise Müslümanlar çoğunluktadır. [Hz.] Muhammed'in dininden olan Türklerin ülkelerinde farklı dinlere izin vermeleri övgüye değer bir tutum olarak değerlendiriliyorsa da, bunun nedeni şudur: [Hz.] Muhammed, Hristiyanların ve Yahudilerin, Müslümanlara iyi niyetle boyun eğmeleri ve "Chavats" [haraç] adı verilen bir çeşit fidyeyi ödemeleri koşuluyla dinlerine ve yaşam biçimlerine müdahale edilmemesini emretmiştir. Farklı dinden olanların çoğu birinci koşulu, tümü de ikincisini yerine getirmiştir. Böylece Türklerin ayrı dinden olanları neden kabul ettikleri kolayca anlaşılmaktadır. Fakat bu din özgürlüğüne gene de büyük kısıtlamalar getirilmiştir. [Hz.] Muhammed'in dini aleyhinde söz edenler veya [Hz.] Muhammed'in dinini aşağılayanlar ölüm cezasına çarptırılırlar. Bir Müslüman ya da Müslümanlığı kabul etmiş olan bir Hristiyan veya Yahudi

yeniden **din değiştirmeye** kalkışırsa idam edilir. Dinini değiştirip [Hz.] Muhammed'in **dinini** kabul etmemiş olan bir Yahudinin veya Hıristiyanın bir **Türk kadınıyla evlenmesi** yasaklanmıştır. Buna karşın **Türkler**, çocuklarını **Müslüman kurallarına** göre yetiştirmek koşuluyla başka dinden olan kadınlarla evlenebilirler. Son zamanlarda eski kiliselerin onarımı veya yeni kiliselerin ve sinagogların inşa edilmesi büyük zorluklarla gerçekleştirilebilmektedir. **Türkler** farklı dinden olanların ayinlerini yapmalarına birtakım engeller koyarak Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin giderek yok olmasını amaçlamaktadırlar. şunu da belirtmek isterim ki, Hıristiyanları ve Yahudileri [Hz.] Muhammed'in dinini kabul etmeye zorlamak için birtakım art niyetli davranışların dışında, zalimce yaptırımlara da başvurulmaktadır.

Bundan kolayca anlaşıldığı üzere, Hıristiyan dinini (aslında Roma Katolikliği demek daha doğru olur) aşağılayan ve **Türklerin Hıristiyanlara karşı** gösterdikleri hořęörüü övenler gerçek durumdan tamamen habersiz ve üstelik de kötü niyetlidirler. [Hz.] Muhammed'in Kuran'da ve vasiyetinde yukarda belirtilen şartlar altında başka dinden olanlara dokunulmamasını buyurmuş olmasını olağanüstü bir hořęörü olarak değerlendirenler ise tarihe bir göz atıp kendilerini bilgilendirmelidirler. [Hz.] Muhammed'in, bir zamanlar kendi dinsiz vatandaşlarına ve bazı Hıristiyan mezheplerine karşı savaşırken ve Konstantinopolis imparatorlarına karşı direnirken, Hıristiyanların ve Yahudilerin yardımına ihtiyaç olmuştur ve birtakım kaçınılmaz zorluklar onun farklı dinlere karşı hořęörülü davranmasını gerekli kılmıştır.

İzmir'deki Hıristiyan toplulukların en güçlüsü Rum kilisesidir. Rum kilisesinin başında bir episkopos vardır ve onun altında on iki başpapaz, ayrıca çok sayıda diyakos ve çeşitli dini işlemleri yerine getirme iznini alan kilise görevlileri vardır. İzmir'de Rum cemaatine ait iki kilise bulunmaktadır. Bunların büyüğü 1763'te yandı ve 1769'da henüz onarılmamıştı.

Ermeni kilisesi de bir episkopos ve on iki başrahip tarafından yönetilmektedir. Bu dini cemaat Rum cemaati kadar güçlü değildir ve sadece bir tek kilisesi vardır.

Roma Katolik cemaatinin başında bir episkopos vekili bulunur, ayrıca üç manastırı vardır. Bunların biri Fransisken, ikincisi Kapusen

üçüncüsü Cizvit tarikatına aittir. İlk iki manastırın şapelleri 1763'teki yangında oldukça zarar görmüştür. Cizvitlerinki ise tamamen kül olmuştur. Bunların onarımı da Türklerin sert tutumu yüzünden en azından 1769'a kadar gerçekleştirilememiştir.

Protestanların şapelleri çoğunlukla konsolosluklarda bulunmaktadır. Bunlar üç adet olup biri İngilizlere, ikincisi Hollandalılara, üçüncüsü de Almanlara aittir.

İzmir'de yaşayan Yahudilerin çoğu Portekiz ve İspanya'dan kovulmuş olanların soyundan gelmektedir. Bunların sayısı 12.000'i geçer. İbadetlerini yerine getirebilecekleri yedi sinagogları vardır.

Türklerin nüfusu 40.000 kişiyi bulur. Onların dini görevlerini yerine getirdikleri tapınaklara yabancılar "Moske" [mosque] derler ve sayıları çok fazladır. En önemlilerinin yanında yuvarlak kuleler vardır ki, Türkler bunlara "minare" derler. Bu kulelerin genişliği sadece içinden yukarıya doğru döner bir merdivenin geçebileceği kadardır. Çatının altında minarenin etrafını çevreleyen bir geçit yeri vardır. Bu kulelerde kiliselerdeki gibi çanlar bulunmaz. Onun yerine Müslümanların din görevlisi olan imam belli saatlerde buraya çıkıp etrafa seslenerek ibadet zamanının geldiğini haber verir.

İzmir'de yaşayanların üç kutsal ibadet günü vardır. Pazar günü Hristiyanların, Cumartesi günü Yahudilerin ve Cuma günü Müslümanların kutsal günüdür.

TÜRKİYE'DEKİ AVRUPALILAR

Türklerin Frenk diye adlandırdıkları Avrupalılar daha çok önemli ticaret kentlerinde yerleşmişlerdir. Sanırım "Frenk" adı, "vaat edilen ülkeleri" ele geçirmek üzere yola çıkan ve "Kutsal Savaşlar"a katılanların çoğunun o zamanlar çok yaygın olan "Francis" adını taşımalarından ileri gelmektedir.

Avrupalıların yerleşmiş oldukları en önemli ticaret kentleri şunlardır: Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında bulunan Konstantinopolis (İstanbul), Adrianopolis [Edirne], Thessaloniki [**Selanik**]; Anadolu ya da Küçük Asya denen topraklarında Smyrna [**İzmir**] ve Angora [Ankara];

Suriye’de **Aleppo** [Halep], eskiden Zidon denen Seide [Sayda], Jaffa [Yafa], Ptolemaios veya St. Jean d’ Acre [Akka]; Mısır’da Gross-Cairo [Büyük Kahire] ve Alexandria [İskenderiye]. Önemi büyük olmayan diğer yerlerde, Mora’da, Girit’de, Kıbrıs’ta, Ege Denizi’ndeki adalarda, Barut [Beyrut], Damiate [Dimyat] ve başka yerlerde de bazı yabancı ülkelerden gelenler, özellikle Fransızlar ve Venedikliler yerleşmişlerdir. Avrupa’dan gelip “Levant” denen Levant kıyılarında yerleşenlerin çoğu Fransızlardır.

Babîâli ile barış anlaşması yapmış olan devletlerin tebaasından olanlar Türkiye’de ticaret yapma özgürlüğüne sahiptirler. Bu devletler, Roma-Germen İmparatorluğu, Rus Çarlığı, Fransa, İngiltere, Hollanda, Danimarka, İsveç, Lehistan, Prusya, Venedik ve Napoli’dir. Lehistan dışında bu devletlerin tümünün Konstantinopolis’te devamlı kalan birer elçileri vardır. Lehistan ise sadece özel vesilelerle, örneğin yeni bir padişah tahta çıktığı zaman Türkiye’ye elçi gönderir. Dolayısıyla her ticaret kentinde konsolosluklar ya da temsilcilikler bulunur. Bunların bazıları başka birçok ülkenin konsolosluğunu da üstlenirler. Diğer Avrupalılar Türkiye topraklarında ticaret yapamazlar. Ancak Babîâli ile dostluk ilişkileri kurmuş olan bir devletin koruması altına girerlerse ticari faaliyette bulunmaları mümkündür.

Şunu da belirtmek gerekir ki, başka dinden olanlara tanınan özgürlükler hiç de küçümsenecek gibi değildir. Avrupalılar, örneğin vaftiz, nikâh, cenaze gibi tüm törenleri dinlerinin gerektirdiği biçimde açıkça yapabilirler. Sadece kiliselere kuleler yapmak ve çan çalmak kesin olarak yasaklanmıştır. Kimse [Hz.] Muhammed’in dinini kabul etmeye zorlanamaz. Bir kişi bazı koşullardan ötürü veya düşüncesizliği nedeniyle böyle bir niyetini açıklayacak olursa, ait olduğu ulusun temsilcisinin ona Türk yöneticilerin önünde üç kez bu niyetinin ciddi olup olmadığını sorma hakkı vardır. Eğer o kişi söylediklerini geri alırsa, derhal ait olduğu memlekete iade edilmesi gerekir.

Avrupalılar yaşadıkları yerlerin çoğunda kendi yörelerinin giysileri içinde dolaşabilirler. Aynı ulusa ait kişiler arasındaki anlaşmazlıklar kendi konsolosları tarafından çözülür. Farklı ülkelerden kişiler arasındaki sorunları da gene kendi ülkelerinin konsolosları halletmeye çalışır.

Avrupalılarla Türkler arasındaki çatışmalar ise, barış anlaşmalarındaki maddelere göre, konsoloslar ve Türk yöneticiler arasında çözümlenir.

Türkiye’de ticaret faaliyeti olağanüstü yoğunudur, çünkü ithalatı veya ihracatı yasaklanan mallar çok azdır. Malların üstüne eklenen yüzde üç oranındaki vergi de çok düşüktür. Fakat bu vergi çok eski bir tarihte saptanmıştır ve günümüzde malların değeri üç kat arttığından, birtakım hileli yollarla bu verginin değeri yüzde ikiye düşürülmektedir. Tüccarlardan birinin böyle bir hile yaptığı saptanırsa, ceza olarak ona verginin iki katı ödettilir. Bu insafli davranış Hristiyan devletlerin gümrüklerinde uygulanan yöntemlere kıyasla çok daha insani olduğundan, buralarda ticaret çok gelişmiştir.

İzmir ve Türkiye’nin diğer kentlerinde yerleşmiş olan çeşitli milletlere mensup insanlar, gerek ticari faaliyetleri gerekse günlük işleri bakımından rahat ve huzur içinde yaşamaktaysalar da, birbirleriyle çok da samimi değildir. Hristiyanlar, Yahudiler ve Türkler kendi inançlarını paylaşan kişilerle ahabpık etmekle yetinirler. Bunun nedeni sadece dinlerinin farklı oluşu değildir, aynı zamanda da dini inançlarından kaynaklanan yaşam biçimidir. Örneğin, Doğu ülkelerinde erkeklerin toplantılarına kadınlar katılmazlar. Doğulular topluluk içinde Avrupalılardan çok farklı davranırlar. Örneğin bizim toplantılarımızda birçok kişi birden konuştuğundan, fazla kalabalık olmayan bir toplantıda bile çok gürültü olur. Oysa Doğulular az konuşurlar ve bir kişi konuşurken bir başkasının onun sözünü kesmesi ayıp sayılır. Çoğunluk sessizce oturup tütün çubuğunu tütürür ve düşüncelere dalar. Biz Avrupalılar konuşan kişiyi sessizce dinlemeyi ve susmayı onlardan öğrenmeliyiz.

İZMİR’İN VE ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞİMLERİN DOĞAL YAPISI

İzmir, çok güzel ve her bakımdan yaşamaya elverişli bir yörededir. Kent, Küçük Asya anakarasının içine doğru yaklaşık 12 Alman mili kadar sokulan Archipel’in, yani günümüzde Adalar Denizi diye de anılan Ege Denizi’nin oluşturduğu bir körfezin kıyısındadır. **Avrupalıların** oturdukları semt, ya da Frenk Caddesi denen bölge hemen **deniz sahilindedir**. Kent oradan başlayıp oldukça yüksek bir dağa doğru **tırmanır**. **Dağın** doruğunda

kentin **korunması** için yapılmış eski bir kale vardır. Kuzeye doğru, küçük derelerle **sulanan**, uzunluğu üç saatlik, genişliği ise iki saatlik bir mesafe olan, **etrafı yüksek dağlarla** çevrili, zeytin, incir, nar ve diğer meyve ağaçlarıyla, **üzüm bağlarıyla** kaplı bir vadi uzanır. Hiç kuşku yok ki, burası tüm dünyanın en güzel ve en verimli vadisidir. Dağların çoğu çalılıklar ve çeşitli otlarla kaplıdır.

İzmir'deki evlerin yapı tarzı, Türkiye'nin tüm yerleşimlerindeki evlerde görüldüğü gibi düzensizdir. Sokaklar çok dardır ve genelde iki veya dört arşından daha geniş değildir. Bu, güçlü güneş ışınlarının sokak aralarına girmesini önlemek ve sıcaktan korunmak için alınan bir önlemdir. Zaten o yöredeki kentlerde geniş yollara gereksinim duyulmaz, çünkü ulaşım ve yük nakli için araba kullanılmaz. Her şey develere, katırlara veya eşeklere yüklenir. Gidecekleri yere yaya olarak gidemeyen kentliler de eşeğe veya ata binerler. Kibar hanımlar ise tahtirevanları tercih ederler. Evler belli bir kurala göre yapılmamıştır. Bazıları iki katlı, bazıları ise çok katlıdır. Türklerin alışveriş yaptıkları yerlere Pazar veya Besestein [Bezistan-Bedesten] denir. Bu binalar, yangın tehlikesine karşı korunmaları amacıyla taştan örülmüşlerdir ve tepeleri kubbelidir. Tüccarlar mallarını içerde bıraktıkları için geceleri kapıları kilitlenir. Türkiye'de yangınlar gerçekten de korkunçtur. Sokakların dar olması, depremlerin sıklığı nedeniyle evlerin hafif bir yapı malzemesi olan ahşaptan yapılması, Türkçede "taban" denen zeminde, koridor ve galerilerde süsleme amacıyla ağacın tercih edilmesi ve ağacın çeşitli yağlı boyalarla kaplanması nedeniyle, özellikle yaz aylarında çıkan yangınlarda bu evler saman yığını gibi yanıp kül olur. Türklerin yangın söndürmede uyguladıkları tek yöntem, yangının çıktığı yerin çevresindeki birçok evi yıkmaktır. İzmir'de eski çağdan kalma anıtlara rastlanmaz, çünkü tümü savaşlar, yangınlar ve depremler yüzünden yok olmuştur.

İzmir'in havası oldukça güzel ve sağlıklıdır. Kış aylarında sadece yağmur yağar. Ama yağmurdan sonra kuzey rüzgârı eserse hava hissedilir derecede soğuk ve bu soğuk, kısa süre önce terleyip vücudunun gözenekleri açılan insanın kemiklerine, iliklerine kadar işler. Fakat bu hava da çok uzun sürmez. Suların donduğu nadiren görülür, karın yağması daha da

enderdir. Soğuk havaya alışkın olmayan İzmirliiler böyle günlerde kürklere sarınıp odunkömürü ateşinde ısınmaya çalışırlar, çünkü burada soba yakma âdeti yoktur. Yağmur çoğu kez sağanak halinde yağar ve üç gün veya daha fazla sürer. Ama kışın da sık sık güzel havalar olur, hatta şubat ayında badem ağaçları çiçek açmaya, her taraf çiçeklerle donanmaya başlar. Bitkiler birden gözle görülür biçimde büyür, gelişir. Yalnız incir ağacının yaprakları soğuklar tamamen geçmeden çıkmaz. Bu konuda İsa Mesih şu sözleri söylemiştir (Luc. 21, 29, 30) “İncir ağacına ve bütün ağaçlara bakın. Onları filiz sürdükleri zaman siz bunu görürsünüz ve kendiliğinizden bilirsiniz ki, yaz artık yakındır. Burada bahar olağanüstü hoştur ama çok kısa sürer. Çoğu zaman daha nisan ayı ortasında büyük sıcaklarla yaz mevsimi bastırır. Pantkot [Pantekost/Hamsin] Yortusu sırasında henüz her taraf yemyeşildir ama birdenbire güneyden sıcak bir rüzgâr esmeye başlar ve yirmi dört saat veya en fazla iki, üç gün içinde her yer sararır, solar. Bunu bizzat yaşayıp gördüğümde, yüz üçüncü mezmurda geçen sözlerin ne kadar doğru olduğunu anladım: “İnsan yaşamı boyunca tıpkı bir bitki gibi olmalı; tarladaki çiçek gibi açmalı; rüzgâr esip üzerinden geçerse yok olmalı ve yeri artık bilinmemeli.” Bundan sonra da hasat zamanı başlar. Oraklarla biçilen ekinler yuvarlak kümeler halinde toplanıp harman yerinde yığılı olarak açıkta bırakılırlar. Tıpkı İncil’de anlatıldığı gibi, öküzler ve atlar bu yığınların üstünde tepinirler ve böylece taneler samanlardan ayrılır. Başka bir yöntem de iki veya üç arşın uzunluğunda, ön tarafı yukarı doğru kıvrık, altına sıkça çakmaktaşıları saplanmış olan ağır tahta kızakların ekinlerin üzerinden hayvanlar tarafından sürüklenmesidir. Bundan sonra ekinler rüzgârın estiği yöne doğru savrulur ve buğday taneleri küreğin biraz ötesine düşer, samanlar ise etrafa savrularak dağılır. Bu olayı görenler, Mezmurlardan 1, 4 ve Matta 3, 12’deki sözlerin anlamını kavrayabilir. Bu işlem sonucunda Almanya’da olduğu gibi uzun saplı samanlar elde edilmez. Ama zaten buna da gereksinim yoktur, çünkü damı olan evlerin pek azı kiremitle kaplıdır. Evlerin çoğunun üstü teras biçiminde veya yassı bir düzlem şeklindedir. Bunun ya ortası ya da bir kenarı biraz yüksektir, böylece yağmur suları daha kolay akıp gider. Etrafı bir parmaklıkla çevrili olan bu terasların üstünde gezilebilir ve geceleri burada yatıp uyumak da

mümkündür. İnsan bunu görünce kutsal **kitabın** birçok yerindeki sözleri daha iyi anlayabiliyor. Harman dövmenin **böylesi çoğu** zaman aylarca sürse bile, yağmurun bu çalışmaları bölmeye **olasılığı yoktur**, çünkü yaz mevsiminde yağmur yağmaz ve üç, dört ay gökyüzünde bir tek bulut bile görünmez. Bu yüzden temmuz ayına doğru tüm otlar sararır ve sadece ağaçların dallarındaki yapraklar ve sulanan alanlar, bahçeler, dağlardaki çalılar ve otlar yeşil kalır. Sonbahar her şeyin çok ölçülü olduğu, hoş bir mevsimdir ve yeni yılın girişine kadar sürer. Bundan sonra, yazın hemen hemen hiç duyulmayan gök gürültüleri, yağmurlar başlar. Rüzgârın esmediği günler çok enderdir, hatta rüzgârsız zamanlarda deprem tehlikesinden korkulur. Tüm yaz mevsimi boyunca İzmir’de “imbat” adı verilen, denizden gelen bir rüzgâr eser ve sabah saat ondan akşamları güneşin batmasına kadar sürer. Bu esinti İzmir’in havasını çok tazeler ve serinletir. İzmir, ekvator çizgisine Almanya’dan daha yakın olduğundan, yazın günler Almanya’ya kıyasla üç saat daha kısa, kışın ise üç saat daha uzundur.

MEYVELER VE HAYVANLAR

İzmir yöresinin tarla ve bahçe ürünleri bakımından dikkati çeken pek çok özelliği vardır. Burada yetiştirilen tahılların başında buğday ve arpa gelir. Yulaf çok az ekilir, çavdar ve burçak ise hiç bilinmez. Türkiye’de buğday çok azdır, mercimek dışarıdan getirtilir ve en iyi cinsleri Mısır’dan gelir. Bezelye sadece bahçelerde yetiştirilir. İçinde çiçek tarhları, uzun gezinti yolları ve düzenli eğlence yerleri bulunan bakımlı parklara Türkiye’de pek rastlanmaz. Türklerin en çok önem verdikleri güzellikler gölge veren ağaçlar, suyu bol bir çeşme veya kaynak ve huzur dolu bir çevredir. Bu bölgede tüm bitkiler doğal bir biçimde birbirleriyle karışık olarak yetişirler. Bizde de bilinen sebzelerin çoğu burada da bulunmaktadır, ama bunlar bizde olduğundan çok daha körpe ve suludur. Kırmızı lahana ve bazı turp cinsinden kökü yenen sebzeler ise hiç bilinmemektedir. Buna karşılık koyu lacivert renkte ve iri bir hıyara benzeyen, oldukça uzun sapları olan ve “melisan”³ adı verilen sebze ve çeşitli kavun karpuz cinsleri bol

3 Melisan: Büyük bir olasılıkla patlıcandan söz edilmektedir.

bulunur. Özellikle karpuzlar Tanrı'nın **yarattığı** mucizelerdendir. Tanrı, bu bitkiyi yaratmakla kayalardan bile **nasıl su üretebildiğini** göstermiştir. Zira en çorak toprakta yetişen bu bitkinin **farklı büyüklüklerde** olabilen kalın kabuklu, kırmızı renkteki meyvesi, **sünger gibi** yumuşak, sulu ve olağanüstü lezzetlidir. O sıcak iklimde yaşayan **insanlar** için bu meyvenin ne büyük bir nimet olduğu sözlerle anlatılamaz.

Ağaçlarda yetişen meyvelerden kirazlar ve cevizler bizim ülkemizdeki-lerden farksızdır. Ama elmalar ve armutlar bizdeki kadar bol çeşitli ve iyi cins değildir. Mor eriklere hemen hemen hiç rastlanmaz. Buna karşın bu ülke badem, incir, nar ve zeytin ağaçları bakımından bizden daha zengindir. Üzüm bağları gayet yaygındır ve yetiştirilen üzümler çok lezzetli olduğu gibi çeşitleri de boldur. Haziran ve temmuz aylarında önce küçük, koyu renk üzümler, arkasından açık renk üzümler olgunlaşır, daha sonra iri taneli kara ve yeşil üzümler, en sonunda da kıvıllı renkli üzümler olgunlaşır. Bunlar yeni yılın ocak ve şubat ayına kadar dayanırlar. Türklerin üzümleri ezip şarap yapmaları yasaktır. Sadece Hristiyanlar ve Yahudiler şarap üretebilirler, ama bu da her yerde mümkün değildir. Buna karşılık Türkler üzümleri kuruturlar ve bizim ülkemizde bunlar “Rosinen” veya “Korinten” adıyla bilinirler. Türkler bunlardan da gayet keskin içkiler yaparlar ve şarap yerine bunları içerek sarhoş olurlar. Türkiye’de şarap bizdeki en kötü bira kadar ucuza satılır.

Burada beslenen kanatlı evcil hayvanların başında bildiğimiz tavuk cinsi ve “kalekuta” [Kalikut] tavuğu gelir. Kaz ve ördek daha az bulunur ve bunların eti de bizdeki kadar lezzetli değildir. Evcil hayvanlar arasında en çok boynuzlu ve boynuzsuz koyun ve keçi sürülerine rastlanır. Buradaki keçilerin eti Almanya’daki keçilerin etinden daha lezzetli olduğundan, Türkler en çok keçi ve koyun eti yerler. “Angora” (Ankara) yöresine özgü olan bir cins keçinin yünü bizim ülkemizde devetüyü [tiftik] diye bilinir. Sığır cinsinden olan hayvanlar daha çok Hristiyanların ve Yahudilerin yaşadığı yerlerde beslenir, çünkü Türkler sığır etini pek sevmezler. Domuzlara ise daha da nadiren rastlanır, çünkü Yahudiler de, Türkler de domuz eti yemezler. Türkiye’deki atlar binek hayvanı olarak çok değerlidir, ama işgücü olarak ve uzun yolculuklarda kullanılmaya pek uygun değildir. Yük taşımacılığında eşekler, katırlar ve develer kullanılır. Anadolu’da

sadece tek hörgüçlü develer bulunur. Fillere hiç rastlanmaz. Burada çeşitli av hayvanları da vardır ve her isteyen bunları avlayabilir, çünkü Türkiye’de avlanma iznine gerek yoktur. Yaban hayvanlarından en çok çakal adı verilen bir tür tilkiye rastlanır. Bu hayvanların yüzlercesi geceleri köpek havlamasına benzer sesler çıkartarak sürüler halinde avlanmaya çıkarlar. Simson hakkındaki öyküde anlatıldığı üzere, sürü halinde dolaşan bu hayvanların birkaçını birden yakalamanın hiç de zor olmadığı akla yakın geliyor. Burada tilki ile kurt arası bir hayvan olan sırtlanlar da yaşamaktadır, kaplana ise nadiren rastlanır, aslan ise daha da nadirdir.

HASTALIKLAR VE ÖZELLİKLE VEBE HASTALIĞI

Bu ülkede, iklimin çok sıcak olması nedeniyle hastalıkların çoğu kısa sürer ve bizdeki uzun süreli hastalıkların çoğuna Anadolu’da hemen hemen hiç rastlanmaz: Örneğin su inmesi (istiska, hidropizi), ayak nikrisi, verem vb. gibi. Çiçek hastalığı ise bazı yıllarda yetişkinlerde ve gençlerde büyük kayıplara neden olur. Küçük Tataristan’da [Kırım] ve bazı Ege Adaları’nda bu hastalığa karşı aşılama yapılmaktaysa da, de benim orada bulunduğum yıllarda ana karada bu yöntem henüz kullanılmamaktaydı. Kızamık hastalığı bizdeki kadar yaygın ve fazla zararlı değildir. Bun karşın ateşli hastalıklar⁴ çok sık rastlanan bir derttir ve yüksek ateşli olanlar insanı kısa zamanda alır götürür. Kanamalar yüzünden de pek çok kişi ölmektedir. Yaz aylarında ham meyveleri yiyenlerin dizanteriye tutulduklarına da sık rastlanır. Pek çok kişide hipokondri⁵ görülür. Bu ruh hastalığı, büyük bir olasılıkla insanların özellikle sıcak mevsimlerde hareketsiz bir yaşam sürmelerinden ileri gelmektedir. Kadınlar sık sık histeri nöbetlerine tutulurlar ve bu nöbetler bazen manik derecesine varır. Aşırı sıcaklık ve rüzgâr yüzünden havalanıp etrafa savrulan tozlar çok sayıda insanda körlüğe neden olmaktadır. Bu yüzden Levant bölgesinde bir tek kentte saptanan körlerin sayısı bizim ülkemizde tüm bir eyaletteki körlerin sayısını aşar. Cüz zam, buranın alışlagelmiş dertlerinden biri olmakla beraber çok sık rastlanan bir hastalık değildir. Cüz zamlılara daha çok Suriye’nin kıyı kent-

4 “Ateşli hastalıklar” deyiminden genelde sıtma kastedilir -ç.n.

5 Hipokondri: marazi evhamlılık

lerinde, Girit Adası'nda ve birçok başka yerde rastlanır. Bunlar başkalarıyla çok sık ve yakın temasta bulunurlarsa, hastalığı onlara da bulaştırırlar. Cüzzam hastalığında insanın et dokusu giderek çürür ve yok olur, sonunda sadece deri ve kemik kalır. Derinin üzerinde oluşan kötü çıbanlar zamanla deriyi de kemirirler. Bu hastalığın bulaştığı kişiler on yıl boyunca bu derdi çekerler, ama ortalıkta dolaşıp çalışmalarına bir engel yoktur.

Hastalıkların en kötüsü vebadır. Bu hastalık en kalabalık kentleri ve arazileri ıssız çöllere dönüştürmektedir. İzmir'de yaşadığım dokuz yıl boyunca, 1759, 1760, 1762 ve 1765 yıllarında büyük veba salgınlarına tanık oldum. Fazla yaygınlaşmayan münferit hastalık vakalarını hiç saymıyorum. Çoğu zaman salgından sonra, kent nüfusunda on beş yirmi bin kişilik bir azalma olurdu. Bu afet özellikle mayıs, haziran ve temmuz aylarında doruk noktasına ulaşırdı. Bu dönemde günde üç yüz cenazenin kalktığı bile görüldü. Hastalığa yakalanan kişi önce başında ve belinde şiddetli ağrılardan yakınır, sonra tüm vücudu güçsüz düşer ve ateşi giderek yükselir. Hasta ateşin etkisiyle kendini kaybeder ve çılgınlık belirtileri gösterir. Sonunda bu kötü hastalık onu ölüme götürür. Veba illetinin özelliği, hastanın ruhunu da etkilemesi, bir anda tüm cesaretini ve avuntusunu yok etmesidir. Hasta ölür ölmez bedeninde "veba hıyarcığı" denen şişlikler oluşur. Eğer hastalık çok ağır seyretmezse, bu şişlikler ölümden önce de belirebilir. Hastalık kendini ansızın gösterir. Bazı kişilerde hastalık belirtileri ve ölüm kısa sürede birbirini izler, bazılarında ise birkaç saat veya en fazla üç gün sürer. Veba hıyarcıkları bedenin yumuşak bölgelerinde oluşur. Bazen bir tek, bazen de birkaç veba hıyarcığı görülür. Bunlar iki türlüdür. Kötü huylu olanlar, hastanın iyileşmeyeceğinin işaretidir. İyi huylu olanlarda ise, hasta daha kırk gün boyunca ölüm tehlikesi ile karşı karşıyadır. İyi huylu veba hıyarcıkları yeterince olgunlaştıktan sonra yarılr ve içinden kötü kokulu bir madde akar. Ölüm tehlikesinin devam ettiği kırk gün boyunca hastaya çok sıkı bir perhiz uygulamak gerekir. Hasta bu zaman süresince biraz olsun et, balık, tereyağı, sıvı yağ, yumurta gibi besinlerden alırsa, yeniden vebaya yakalanır ve bu sefer ölümden kurtulamaz. Perhiz süresince hastanın sadece suda haşlanmış pirinç, makarna ve bazı ot çeşitleri ile beslenmesi gerekmektedir.

Bir kez vebaya yakalanmış olan kişi artık bu hastalığa karşı bağışıklık kazandığına güvenmemelidir. On iki veya daha çok kez vebaya yakalandıktan sonra ölenler de vardır. Hatta bir kez veba geçirenlerin bu hastalığa başkalarından daha kolay yakalandıkları da gözlenmiştir. Böyle kişiler vebanın ilk belirtilerini hemen fark ederler, çünkü daha önce bedeninde oluşup iyileşmiş olan veba hıyarcığının yerinde bir kaşıntı hissederek.

Bu illete karşı bir ilaç yoktur. Hastalığın ilk belirtileri fark edildiğinde hastaya terlemesini sağlayan maddeler verilir ve böylece veba hıyarcığının oluşması teşvik edilir. Veba hıyarcığı iyi huylu ise, yarılması ve hastaya sıkı bir perhiz uygulanması, onu sağlığa kavuşturmanın tek yoludur. Çok yaygın olan bir rivayete göre, veba hastalığına yakalandığını fark edenlerin kendi idrarlarını içmeleri, hastalığın tedavisi için yararlıymış.

Veba hastalığı Türkiye’de bir yerden başka yerlere çok hızlı yayılmaktadır, çünkü burada salgının baş gösterdiği yerleşimin tecrit edilmesi gerektiğini bilmiyorlar. Zaten bu hastalık tıpkı yangına benzemektedir. Tek farkı hava yoluyla bir yerden başka bir yere atlamamasıdır, çünkü Türkiye’de hava her zaman sağlıklıdır. Ama hastalığa yakalanmış kişilere ve onların eşyalarına dokunmak, hatta kokularını solumak bile tehlikelidir. Bu illet hiç farkına varılmadan bir insandan diğerine bulaştığından, Davut, ondan “karanlıkta gizlice yayılan illet” diye söz etmekte çok haklıdır. Veba hastalığı, özellikle ekmek, ahşap ve sulu maddeler başta olmak üzere her şey yoluyla bulaşabilir.

Veba salgınının Türkiye’de böyle sık görülmesinin nedenleri sorulacak olursa, bunun yanıtları çok çeşitlidir. Doğal nedenlerinin başında, salgının yayılmaması için hiçbir önlemin alınmaması gelir. Salgına yakalanmış kişilerin bulunduğu evlere, yerleşimlere ve arazilere insanların girip çıkması yasaklanmaz, hastalığın bulaşmasına yol açan giysiler, yataklar ve kullanılan eşyalar yakılmaz ya da esaslı bir temizliğe tabi tutulmaz. Hasta öldükten sonra bunları ya başkalarına satarlar, ya da mirasçılara teslim etmek üzere aylar, yıllar boyunca bir yerde kilit altında saklarlar, sonra gene ortaya çıkarırlar. Böylece veba salgını yeniden patlak verir. Sağduyuya aykırı olan bu davranış biçimi [Hz.] Muhammed’in dinindeki bir inanca dayanmaktadır. Bu dinden olanlar, insan ne yaparsa yapsın, yazgısının

değişmeyeceğine ve kesin olarak **gerçekleşeceğine** inanırlar. Bana gelince, bu ülkedeki insanların işledikleri **korkunç** günahlardan ötürü, yaşanan olaylarda Tanrı'nın öngörüsünün izlerini **fark** ediyorum.

Avrupalılar bu hastalığa kolay kolay yakalanmıyorlar. Belki de onların yaşam tarzları dirençlerini artırmaktadır. Üstelik çok dikkatli davranmaları da onları korumaktadır. Avrupalılar veba salgını baş gösterdiğinde, ya evlerine kapanırlar, ya da salgından uzak yerlere, açık arazilere taşınırlar. İyice tütsülenmemiş, sirke veya su ile temizlenmemiş hiçbir şeyi evlerine sokmazlar. Ticari faaliyetler de büyük ölçüde durdurulur veya insanlar birbirleriyle olan işlerini yürütürken aralarında birkaç adımlık bir mesafe bırakırlar. Bütün toplantılar ve toplu ibadetler de iptal edilir. Buna karşılık şaşırdığım bir olay, en şiddetli veba salgınları sırasında bile İngiliz, Hollanda, İsveç ve Danimarka gemicilerinin, gemilerine mal yüklenmesini kabul etmeleri ve gene de hastalığa yakalandıklarının nadiren görülmesidir. Bu vesileyle Mısır vebasının en çabuk yayılan ve en çok ölüme neden olan hastalık olduğunu da belirtmeliyim.

DEPREM

Türkiye'de yaşamayı zorlaştıran koşullardan biri de depremlerdir. Gerçi başka ülkelerde de, örneğin İtalya'da ve Portekiz'de de depremler olur, ama bana öyle geliyor ki, depremin vatani Türkiye'dir. Deprem olacağını daha önceden sezinlemek mümkündür. Gökyüzü açıkken güneş kırmızımsı görünürse, hava boğucu sıcaksa ve en hafif bir rüzgâr esintisi duyulmuyorsa, bunlar kötü belirtilerdir. Depremden önce garip sesler duyulur ve deprem kuvvetli olarsa bu sesler gürültüye dönüşür. Depremler iki çeşittir: Dalga dalga sarsıntılar veya yılan kıvrımlarına benzeyen birbiriyle bağlantılı hareketler şeklinde devam eden deprem çok zarar vermez. En korkunç deprem ise zeminin ansızın güçlü bir basınçla yukarı doğru itilmesidir. Depremin süreleri de birbirinden farklıdır. Çoğu zaman birkaç deprem birbirini izler. Dünyada depremden daha korkunç bir olay yoktur. Deprem insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da dehşet duyguları uyandırır. Bu nedenle kutsal kitapta dünyanın sonu, korkunçluğu bakımından depreme benzetilerek tarif edilmiştir. Depremin neden olduğu yaraların iyileşmediği söylenir. Bu

yüzden deprem sırasında soğukkanlılığını koruyabilenler, tepelerine düşen taşlardan, tahtalardan korunabilmek için hemen bir kapı sahanlığına sığı-
nırlar. Deprem kuşağında yaşayanlar, her an başlarına gelebilecek tehlikeyi
göz önünde bulundurarak, evlerin duvarlarının esnek olması ve kolay kolay
yıkılmaması için olabildiğince hafif ve ince malzeme kullanırlar.

İLK KİLİSE KURULUŞLARININ DÜZENLENMESİ

İzmir'e benden önce bir Protestan din görevlisi gelmemiş
olduğundan, ben gelene kadar bu kentte ne bir şapel vardı, ne de bir
cemaat kurulmuştu. Dini ayinler için gerekli olan malzeme de yoktu.
Benim İzmir'e gelmemi sağlayan iki beyefendi, kente vardığımı cemaate
duyurduktan sonra, "Quasimodogeniti"⁶ gününde, bir özel konutta ilk
dini ayini düzenledim. Görevimin başlangıcı olan bu tören için Augsburg
Liturgiyası'nı temel aldım ve Hesek. 3, 17 = 21 üzerine, "Ey İnsanoğlu ..." söz-
leriyle başlayıp devam eden bir konuşma yaptım. Sonunda Protestanlardan,
Reformistlerden ve Papistlerden oluşan topluluğa benim buraya çağrılışı-
mın nedenini açıkladım ve Halle'den Augsburg'a gönderildiğimi, orada
görevlendirildiğimi anlattım. Görev belgemi de toplantıdakilere okuduktan
sonra, beni bu göreve atayan her iki kentteki kuruluşların başında
bulunanların dışında, ruhlarının selametini bizzat bana emanet edenlerin
tümünü metinde yazılı olduğu biçimde korumam altına alacağıma dair
güvence verdim. Konuşmam bitince, birkaç gün sonra kurulacak olan kilise
düzenine katılmak isteyenler, yeni kilise kitabına isimlerini yazdılar.

O tarihten itibaren ilk üç yıl boyunca, veba salgını ve diğer olağan
hastalıklar bana engel olmadığı sürece, yazın öğleden önce, kışın ise hem
öğleden önce hem öğleden sonra, pazar günleri, her yeni yılın ilk günü,
paskalya yortusundan önceki perşembe ve cuma günleri ve üç büyük dini
bayramda dini ayinleri yönettim. Bazı nedenlerden ötürü özel olarak günah
çıkarma ve günahlardan arındırma işlemlerini ise hiç başlatmadım. Bu
eksikliği telafi etmek için, "communicant" denen Hristiyan dinini bilinçli
olarak kabul ettiğini beyan edecek kişiler için yapılan törenden önce günah-

6 Quasimodogeniti: Paskalya'dan sonraki Pazar günü -ç.n.

larını itiraf etmenin en önemli noktalarını açıkladım ve onlar tarafından onaylattırdım. Cemaatin küçüklüğüne ve “communicant”ların az sayıda olmasına rağmen, törene çeşitli ülkelerden ve hatta çeşitli kıtalardan gelmiş olan insanlar katıldılar. İşlerimi biraz düzene sokup dinlendikten ve kendime geldikten sonra, özel konutlardan birinin uygun bir bölümünü ibadet amaçlı toplantı salonu haline getirdik ve ben eylül ayının sonuna doğru burayı özel bir törenle kutsayarak hizmete açtım.

EĞİTİM KURULUŞLARI

Gençliğin eğitimi görevini de üzerime almış olduğum için, hemen büyük bir gayretle işe giriştim. Bu yöndeki çalışmalar büyük bir sabır ve çaba gerektiriyordu. Önceleri ben ve çocuklar birbirimizin söylediklerini anlayamıyorduk. Çocuklar aynı zamanda hem dili hem de ders konularını öğrenmek zorundaydılar. Öğrencilerin herkese açık dini ayinlere katılabilmesi için, Almanca bilmeleri gerekiyordu. Bu nedenle önce en alt basamaktan başlayarak, onlara alfabeyi öğretmeliydim. Başlangıçta sadece işaretlerle anlaşıyorduk. Ben zaman içinde biraz Rumca öğrendim, çocuklar da biraz resmi Almancayı öğrendiler. Tanrı’nın yardımıyla, öğrencilerim umulmadık bir ilerleme gösterdiler ve daha altı ay geçmeden dini ayin için toplandığımızda, çocukları da din konusundaki karşılıklı konuşmalarla uygulanan derslere katmam mümkün oldu. Onlara din bilgisi, okuma, yazma, hesap, coğrafya ve din tarihi dersleri veriyordum. Ayrıca “Kutsal Akşam Yemeği” törenine katılacak olanların hazırlık çalışmalarını da yapıyorduk. Buna katılanların arasında ebeveynleri Protestan olan yirmi yaşını geçkin Hollandalılar da vardı.

YAZARIN YAŞAM TARZI VE GÖREVİNİ UYGULAMA BİÇİMİ

Bu kitabın yazarı olarak bazı konulara değinmekten ve dolayısıyla kendimden söz etmekten çekiniyorum. Ama İzmirli okurlarım bile kitabın bu bölümünde sadece gerçekleri bulacaklardır. Bu nedenle her şeyi serbestçe açıklamaktan utanmam gerekeceğini düşünüyorum.

İzmir’deki yaşam tarzım sadece Protestan kilisesi cemaatinin değil diğer din mensuplarının da dikkatini çekmişti. Benim yaşamımın temel

kuralı havarilerin koyduğu şu ilkeye uymaktı: “Düzgün bir yaşam sürün ki sizden sonra yaptıklarınızdan söz edenler, güzel eserlerinizi görsünler.” Bu amaca yönelik olarak, kendi görevime ve İsa Mesih’in öğretisine leke sürmemek için, tüm dünyanın benimsemiş olduğu umursamazlığa düşmemeye özen gösterdim. Kilise ve okula ilişkin görevlerimi aksatmadan yerine getirdim ve bunun çeşitli insanlar üzerindeki iyi etkisini gördüm. Cemaatimle aramdaki ilişki Hıristiyanlığa yaraşır bir mükemmellikteydi. Ben kendimi bir çoban yerine koyarak cemaatimi de bana emanet edilen sürü olarak görüyordum, onlar da beni sayıyorlardı. Beni buraya davet eden iki beyefendiye cemaatin başkanları olmalarını önerdim ve kabul etmeleri üzerine de onları bu göreve atadım. Onları aracı yaparak yaşam biçimim ve öğrettiklerim hakkında cemaatttekilerin bir şikâyetleri olup olmadığını soruşturmalarını rica ettim. Onlara bu görevi verirken, tedbirli davranarak, bana hesap sormaya kimsenin cesaret edemeyeceği yerde bu konuşmayı yaptım.

Farklı dini cemaatlerden olan insanlarla ilişkilerimde özellikle çok dikkatli davrandım. Hiçbir sonuca vurdurulamayan gereksiz dini tartışmalardan tamamen uzak durdum. Ama gerektiği zaman da bir Protestan öğretmenin içinde olması beklenen ve olması gereken ümidin temelini ölçülü bir tutum içinde gösterdim. Bu sayede herkesin saygısını ve sevgisini kazandım. Şimdi bile bunu memnuniyetle anımsıyorum. Özellikle geçirmiş olduğum iki ölümcül hastalık sırasında ve Konstantinopolis’e yaptığım iki yolculuk vesilesiyle en son da İzmir’den ayrılırken bu sevgiyi açıkça gördüm.

Kilise ve okul ile ilgili görevlerimi yerine getirmemin ve insanlarla ilişkilerimi yürütmemin dışında kalan zamanımı din bilgimi daha genişletip derinleştirmeye adadım. Giderek birkaç yabancı dili öğrenmemin de gerekli olduğunun bilincine vardığımdan, başlangıçta çeşitli konulara dağıttığım ilgimi bu sefer dil öğrenimi üzerinde yoğunlaştırdım. Türkçe öğrenmekten kısa süre sonra vaz geçtim, çünkü bunun bana bir yararı olmayacaktı. Buna karşın bana gerekli olacak kadar İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Yeni Yunanca öğrenmeye çalıştım.

Kilisenin hizmetindeki bir kişi için en önemli nitelik kendi menfaatine düşkün olmamasıdır. Bu nedenle her ayinden sonra toplanan ve baş-

langıçta bana tahsis edilip zorla verilmek istenen parayı kabul etmedim ve bir temel sermaye olarak kilisenin kasasına devrettim. Ayrıca “Accidentien”⁷ adı altında yapılan ödemeleri de reddettim ve kilise için yapılan bir düzenlemede, benden sonra gelenlerin de bu ödemeleri almasını yasaklayarak sadece kendilerine bir tazminat ödenmesini önerdim.

İzmir’e yeni geldiğimde henüz bu değişik ortama alışmamış ve bu yörenin hastalıklarına karşı bağışıklık kazanmamış olduğumdan dizanteriye ve sıtmaya yakalandım ve ölümün eşiğine geldim. Fakat bu hastalıklar hem bana hem de başkalarına, özellikle de cemaatime büyük yararlar sağladı. Çünkü hastalıklarım sırasındaki davranış biçimim, çevremdekiler için bir örnek teşkil etti. Bir Hıristiyanın yatağa düştüğünde nasıl davranması gerektiğini gördüler. Ben onlara verdiğim öğütlerle ve yakınımında olmayanlara yolladığım haberlerle onlara faydalı olmaya çalıştım ve ilerdeki günlerde de bunun iyi sonuçlar verdiğini saptadım.

KİLİSE DÜZENİNİN İŞLEMESİNİ SAĞLAMAK AMACIYLA DIŞ YARDIM İSTENMESİ

Cemaatim, benim bencillikten uzak davranış biçimimi kötüye kullanmamakla ve onlara bilgi aktarıp öğütler verebilmeme olanak sağlamakla bana büyük iyilikte bulunmuştur. Bundan ötürü de övgüye layıktır. Ama kısa sürede anladım ki, kiliseye bağlı kurumlar başka yerden de yardım görmezlerse, uzun süre ayakta kalmaları mümkün değildir. Sonunda, dış ülkelerdeki birçok kiliseyi ya kısmen ya da tümüyle destekleyen Amsterdam’daki Protestan cemaatine başvurmaya karar verdik. Ama bu merci de yüklenmiş olduğu harcamaların çokluğu nedeniyle ricamızı kabul edemedi. Hamburg’daki saygıdeğer yüksek bakanlığa başvurduğumuzda da, o sıralarda çok şiddetlenmiş olan savaş yüzünden dileklerimize yanıt alamadık. Bunun üzerine Konstantinopolis’teki Danimarka ve İsveç elçilerinden yardım istedik. Onlar hiç değilse bizi reddetmediler ve yardım etmeye niyetli olduklarını belirttiler, ama bazı özel durumlardan ötürü bu iyi niyetleri bize yarar sağlamadı. Sonunda doğrudan Danimarka Devleti’ne başvurmaya karar verdik. Bu girişimimize de Bay M. Munk adındaki bir

7 Hesapta olmayan [beklenmedik], rastlantısal olarak beliren önemsiz ayrıntılar için yapılan harcamalar.

Danimarkalı tüccarın Konstantinopolis'ten Kopenhag'a gideceği haberini almamız neden oldu. Yüce Tanrı bize yardım etmek için o tüccarı araç olarak kullandı. Bay Munk, aşağıda metnini verdiğim mektubu yanına alıp yetkililere kendi özel tavsiyeleri ile birlikte sundu. Okurlarıma bu mektubun sağladığı başarılar hakkındaki en önemli bilgileri sunacağım.

KOPENHAGEN KENTİNİN SAYGIDEĞER MİSYON KURULUNA

İzmir, 15 Nisan 1761

Tanrı'nın inayeti ve Majesteleri Danimarka Kralının bilgece bir düzenlemesi sayesinde üyeliğine ve başkanlığına getirildiğiniz bu üstün nitelikli kurul, günümüzde insanlara sağladığı çeşitli nimetler nedeniyle gerek Hristiyanlar gerekse başka dinden olanlar nezdinde büyük bir itibar kazanmıştır. Malabar misyonunun tutanaklarında olduğu gibi, özel ve genel bildirimlerde Hristiyan kilisesinin yüce başkanına duyduğunuz sevgiden ötürü inananların ruhunda onun egemenliğini sağlamlaştırmak, inanmayanların da yüreğine işlemek için harcadığınız övgüye değer çabalar hakkında aldığımız haberler bizi çok memnun etmektedir.

Kurulunuzun hayata geçirilmesinden bu yana çabalarınızın büyük bir kısmını inancımızı paylaşmayanlara yönelttiğinizi bilmekteyiz. Ama bu çalışmalarınızın yanı sıra, ebeveynlerinden ötürü Hristiyan olmakla beraber yaşamları süresince İsa Mesih'in sözlerini işitmek ve kutsamalarından yararlanmak gereksinimini duymakta olanlarla da ilgilenmenizi diliyoruz.

Bizim bulunduğumuz yöredeki Protestan inancına bağlı kişiler bu sözünü ettiğim durumdadırlar. İki yıldır aşağıda imzası bulunan ben onlara öğretmenlik yapmaktayım. Kilise kuruluşlarının gerektirdiği harcamalar şimdiye dek kısmen kendi maddi olanaklarımızla kısmen de gemicilerin ve başka kişilerin yaptığı bağışlarla karşılanmıştır. Fakat eğer bize bunun dışında da bir yardımda bulunulmazsa, kilisemizin faaliyetlerini sürdüremeyeceğini bildirmek gereğini duyuyorum. Çünkü giderlerimize büyük katkıda bulunan başkanlarımızdan biri buradan ayrılmaktadır.

Bundan birkaç ay önce Majestelerinin Konstantinopolis kentindeki yüce sefirleri olan Bay von Gaehler'e bir dilekçe gönderdik ve kendileri bunu gayet olumlu karşılayıp bize Danimarka'da bu konuda gerekli girişimlerde bulunduğunu bildirdiler. Biz sizin de bu naçiz dileğimizi aynı olumlu duygu ve düşüncelerle kabul edip gücünüzün yettiği kadar bizim lehimize olabilecek her türlü girişimde bulunmaktan kaçınmayacağınızı umuyoruz. Biz de tüm iyi niyetli ve dürüst Hıristiyanlarla birlikte, bu ünlü ve itibarlı kurulumunuzun hayırlı girişimlerinin Tanrı tarafından kutsanmasını diler, saygılarımızı sunarız.

İmzalar

1761'DE KONSTANTİNOPOLİS'E İLK YOLCULUK, ALTI AY SONRA İZMİR'E DÖNÜŞ

YOLCULUĞUN NEDENİ

İzmir'deki görevime başlamamdan iki yıl sonra, beni oraya davet eden kişilerden biri kenti terk etti. Öte yandan, cemaat ile yapmış olduğum anlaşmanın müddeti de dolmak üzereydi. Fakat ben gene de kurduğumuz kilise düzenini korumayı bir vicdan borcu olarak görüyordum. Bunu yerine getirebilmemin en iyi yolu, Konstantinopolis kentindeki Protestan elçi beyefendilerle bizzat görüşmem olduğuna inanıyordum. Ayrıca Prusya Elçisi Bay von Rexin'in bana gönderdiği özel davetiye de beni bu yolculuğa teşvik etti.

İZMİR'DEN YOLA ÇIKIŞ

İnsanın ve her türlü girişiminin çeşitli kazalarla engellenebileceğini ve insan ömrünün de hiç beklenmedik bir anda sona erebileceğini göz önünde bulundurarak, geride bıraktığım her şeyi düzene soktum: Kiliseye ilişkin hesapları tamamladım, kilise başkanının yerine bir başkasını atadım ve kendisine kiliseye ait malzemeyi teslim ettim. O sıralarda gene veba salgını çıkacağına dair bazı belirtiler görüldüğünden ve böyle zamanlarda herkese açık dini ayinler yapılmadığından, bütün cemaate, dualarını ihmal etmemelerini, ama evlerinde dua etmelerini sıkıca tembih ettim.

KONSTANTİNOPOLİS'E YOLCULUK

8 Mayıs günü küçük bir Türk gemisine binerek İzmir'den ayrıldım. Aslında Türkler denizcilikte pek deneyimli olmadıklarından böyle bir gemiyle seyahat etmem tehlikeliydi. Ama İzmir ile Konstantinopolis arasındaki yolculuk çok uzun sürmeyeceğinden ve üstelik de yaz mevsimi-

ne denk geldiğinden, buna cesaret edebilirdim. Zaten bu yolculuk çok sık yapılmaktaydı ve bir tehlike belirtisinde, hemen yol üstünde kısa aralıklarla rastlanan limanlardan birine sığınmak mümkündü. Gemimiz Mytilene [Midilli] ile anakara arasından geçtikten sonra, Tenedos [Bozcaada] ile Troja [Troya] kıyıları boyunca seyretti ve Tenedos'un çok yakınlarından geçti. Bu adanın üstünde sadece aynı ismi taşıyan küçük bir kent bulunmaktadır. Bundan sonra Hellespont [Çanakkale Boğazı] adıyla bilinen deniz geçidine vardık. Giriş kısmı tahminime göre bir çeyrek Alman milinden çok daha geniş değildir. Her iki yakasında girişi koruyan birer kale bulunmaktadır. Buraya birbiri üstüne üç batarya yerleştirilmiştir, ama bunların pek etkisi yoktur, çünkü karaya bir miktar savaşı çıkarılsa ve bunlar karadan saldırılar burayı korumak mümkün olmaz. Karadeniz'den gelen su kütleleri burada dar bir alana sıkışıp büyük bir güçle Ege Denizi'ne dökülürler. Dört Alman mili kadar ilerledikten sonra Dardanellen [Çanakkale] adıyla bilinen yere vardık. Burada da iki kale bulunmaktadır, biri Avrupa yakasında, diğeri ise Asya yakasındadır. Kalelerin etrafı çok sayıda evle çevrili olduğundan, kanalın girişindeki iki kale gibi, bunlara da "şehir" bile denebilir. Çanakkale dolaylarında sözünü ettiğim su yolu daha da daralır, bu yüzden büyük topların mermileri bir yakadan öbür yakaya ulaşabilir. Asya yakasındaki madeni topar muazzam büyüklüktedir ve özellikle bir tanesinin ağız bir arşın çapındadır. Günümüzde kurulmuş olan yerleşim eskisinden farklı bir yerdedir. Gösterilen eski yerleşimin yıkıntıları Konstantinopolis yönüne doğru takriben yarım Alman mili ötededir. Buradan dört mil ilerde, Avrupa yakasında orta büyüklükte bir kent olan Gallipoli [Gelibolu] bulunur. Daha sonra su yolu giderek genişler ve Marmora [Marmara] Denizi adını alır. Avrupa ve Asya arasındaki bu su yolundan geçmenin ve her iki kıtayı böyle birbirine yakın olarak görmenin unutulmaz bir duygu olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğim. Çevreyi seyrederken, çıplak gözle bile çok güzel manzaralar, dağlar, koruluklar, köyler, kentler ve meralarda otlayan sürüler görülüyor. Marmara Denizi bazı yerlerde çok geniş olduğundan kara tamamen gözden kayboluyor. Bu denizin aşağı yukarı ortasına denk gelen yerde Marmara Adaları bulunmaktadır. Bunların en büyüğünde bir köy vardır, diğerlerinde ise kimse yaşamamaktadır. Bu adalarda bulunan zengin mer-

mer yataklarından ötürü onlara Marmara Adaları ve adaları çeviren denize de Marmara Denizi adı verilmiştir.

Kaptanımız Avrupa yakasına doğru dümen kırdı ve uzaktan Rodosto [Tekirdağ] göründü. Bu kent, bir zamanlar Babiâli tarafından ülkelerindeki yönetimden memnun olmayan Macarlara tahsis edilmişti. Günümüzde bunlardan çok az kişi kalmıştır. Kenti ancak dürbünle seyretmek mümkün oldu. Daha sonra rüzgârın uygun olmaması yüzünden Heraklea [Marmara Ereğlisi] açıklarından geçtik. Şimdilerde burada sadece bir köy bulunmaktadır, ama gene de hâlâ birçok önemli kalıntı görmek mümkündür. 19 Mayıs günü öğleden sonra Konstantinopolis'e vardık ve ben Prusya Elçisi Bay von Rexin tarafından kabul edildim.

KONSTANTINOPOLİS KENTİNDE GEÇİRDİĞİM GÜNLER

Konstantinopolis'teki günlerimin bir kısmını kent içinde, bir kısmını ise kentin dışındaki kırsal bölgede geçirdim. Zira burada yaşayan Avrupalılar ve yabancı elçiler yaz aylarını kentin dışında geçirmeyi âdet edinmişler. Böylece hem daha serin bir havadan faydalanabiliyor, hem de özgürlüğün tadını çıkarıyorlar, üstelik veba salgınından da korunmuş oluyorlar. Türkiye'deki elçiler çok itibarlı kişilerdir. Yaşadıkları sarayda onlarla birlikte elçilik görevlileri, hizmetkârlar, tercümanlar ve yeniçeriler de bulunur. Aslında bir elçinin sadrazam veya hükümdar tarafından huzura kabul edilmesi çok enderdir, çünkü bütün resmi işler yazılı olarak ve saray tercümanlarının aracılığı ile gerçekleştirilir. Ama nadiren gerçekleştirilen huzura kabul törenleri de çok görkemli olur. Ayrıca elçilerin birbirlerini ziyaretleri sırasında da bazı seremoniler uygulanır, örneğin bir elçi diğeri-nin konutuna ayak bastığı anda küçük bir çan çalınır vs. Kente gelen yabancı-lardan unvan sahibi olanlar veya resmi bir görevle gönderilenler tüm elçilere takdim edilirler. Prusya elçisi de benim takdimimi kısmen kendisi yaptı kısmen de sekreterine havale etti. Benim Konstantinopolis'e gittiğim sıralarda orada bulunan önemli kişiler şunlardı: Almanya İmparatorluğu Elçisi Herr von Schwachbrunn; Rusya İmparatorluğu Elçisi Obreskow; İngiltere Elçisi Mr. Porter; Fransa Elçisi M. Le Chevalier de Vergennes; Danimarka Elçisi Gaehler; İsveç Elçisi Celsing; Napoli Elçisi, bilgeliği ile

tanınmış Ludolf ailesinden Ludolf; Venedik Elçisi Foscari ve Hollanda Elçisi Baron von Hochepped.

Konstantinopolis'te zamanımı boş geçirmedi. Çeşitli halklardan ve dinlerden çok sayıda insanla tanışmamın dışında, bu kentin birçok dikkate değer özelliği hakkında etraflı bilgi edindim. Bunları ilerde anlatacağım. Bir yandan da Prusya elçisinin sarayında herkese açık dini ayinler düzenliyordum. Bundan dolayı oldukça büyük sevap kazandığımı sanıyorum. Rum patriğini ve Babilî'deki tercümanı özel olarak ziyaret ettim. Türk donanmasının amirali olan kaptan paşayı ziyarete giden Hollanda elçisinin maiyetine ben de katıldım. Prusya elçisinin maiyeti ile birlikte sadrazamı da ziyarete gittim. Padişahın huzuruna çıkan Venedik elçisinin maiyetinde ben de vardım. Tüm bu ziyaretlere Türkiye'de kaldığım sürece giydiğim kısa siyah bir mantodan ve bir yakadan ibaret kıyafetimle katıldım.

KONSTANTINOPOLİS KENTİNİN TANITILMASI

Hiç kuşkusuz Konstantinopolis hakkında sayısız kitap yazılabilir. Ama ben okurlarıma bu kenti tanıtmak için sadece yeterli olacak kadar bilgiyi ve bizzat gördüklerimi aktarmakla yetineceğim.

Kitaplardan ve seyyahlardan öğrendiğime göre, bu kentin dünya üzerinde eşi olmayan bir konumu varmış. Kentin bulunduğu yerde Avrupa ve Asya kıtaları, Karadeniz'den gelen ve ancak bir Alman milinin sekizde biri genişliğinde olan bir su yolu ile birbirinden ayrılmaktadır. Eskiden bu su yoluna Bosphorus Thraciae denirdi. Burası her iki kıyısında yükselen üzüm bağlarıyla kaplı tepeleri, yamaçlarında incir ve servi ağaçları yetişen dağları, küçük vadileri, toprağının verimliliği ve daha birçok üstün özellikleri bakımından benzer nitelikteki tüm yöreleri geride bırakmaktadır. Bu güzel arazinin tam ortasından geçen su yolundan tüm çevreyi seyretmek mümkündür. Kuzeyden gelen bu tuzlu su akıntısı daha sonra batıdan yani Avrupa yakasından gelen bir tatlı su akıntısı¹ ile karışır ve her ikisi birleşip Türk hükümdarının sarayı önünde bir kat daha genişler ve doğuda İzmit² Körfezi'ni oluşturup güneye

1 Kâğıthane ve Alibey dereleriyle beslenen Haliç'ten gelen akıntı kastediliyor -ed.

2 Yazar İzmit ile İzmit'i birbirine karıştırmış olmalı, çünkü sürekli İzmit Körfezi yerine İzmit Körfezi'nden söz etmektedir.

doğru yayılarak Marmara Denizi adını alır. Eğer kuzeyden gelen bu su yolu daha sonra batıdan gelen tatlı su akıntısı ile karışıp genişleyerek Asya içlerine doğru sokulmasaydı, Konstantinopolis dolaylarında adeta büyük bir haç şekli oluşturunca. Konstantinopolis kenti Avrupa topraklarında, Marmara Denizi ile sözünü ettiğim tatlı akarsuyun arasında yer almaktadır ve bu her iki suyun birleştiği yerin en ucunda da Türk hükümdarının sarayı bulunmaktadır. Geniş yerleşimler olan Pera, Galata, Topana [Tophane] adlı mahalleler, tatlı su akıntısı ile Karadeniz'den gelen tuzlu suyunun kıyısı arasında uzanmaktadır. Scutari [Üsküdar], Halkedon [Kadıköy] ve Büyük Hakan'ın eski bir sarayı Asya yakasında, Nicae [İznik] Körfezi yakınındadır. Bütün bu kentler ve mahalleler birer tepenin üstünde kurulmuştur. Karanın içlerine doğru ilerledikçe tepeler giderek yükselir, üzerlerindeki binalar da göze daha heybetli görünür: Kubbeleri kurşunla örtülü camiler ve onlara bitişik sivri uçları altın kaplı minareler güneş doğarken etrafa görkemli parıltılar saçarlar. Camilerin avlularına ve sarayın bahçesine dikilmiş olan servi ağaçları koyu renkli gölgeleri ile bu manzaraya özel bir çeşni katarlar. İnsan bütün bunları gözünün önüne getirirse, bu kenti bizzat görmeden bile şu deyişi haklı bulur: Konstantinopolis'i görmeyenler, henüz mükemmel bir manzaraya tanık olmuş sayılmazlar. Doğrusunu söylemem gerekirse, Almanya, İtalya, Fransa, İsviçre vb. ülkelerde gördüğüm birçok yer arasında dış görünüşü bakımından Konstantinopolis ile kıyaslayabileceğim hiçbir yer yoktur. Ama kentin iç görünümünü dış görünümüne hiç de uygun değil. Bundan ötürü kent hakkındaki izlenimlerimi şöyle ifade edeceğim: Konstantinopolis'i içerden değil, sadece dışarıdan görmelidir.

Konstantinopolis'in havası sağlığa çok elverişlidir. Yaz aylarının sıcaklığı Karadeniz'den esen rüzgârların etkisiyle çok hafifler. Buna karşın kış aylarında gene bu rüzgârlardan ötürü hava Almanya'ya kıyasla daha sert ve üşütücüdür. Bunun nedeni havanın daima büyük bir hızla değişmesidir: Gayet yumuşak bir havadan sonra birden şiddetli bir soğuk bastırır ve insanların bedeni bu değişikliğe hemen uyum sağlayamaz.

Yukarıda anlattıklarımın Konstantinopolis'in büyüklüğünü tam olarak hesaplamanın mümkün olmayacağı tahmin edilebilir. Konstantinopolis'in nüfusu bir milyon olarak tahmin edilmektedir. Bunun

iki yüz bininin Hıristiyan Rumlar, kırk binden fazlasının Hıristiyan Ermeniler, altmış binden fazlasının Museviler, geri kalanların ise Türkler olduğu ileri sürülmektedir. Güneyde kentin en dış sınırını Marmara Denizi kıyısındaki Yedi Kule teşkil etmektedir. Buradan sınır oldukça düzgün bir çizgi halinde Karadeniz'den gelen boğazın suları ile batıdan gelen tatlı su akıntısının birbirine kavuştuğu yerde sivri bir burun [Sarayburnu] oluşturan kara parçasına kadar uzanır. İşte saray da bu burunda bulunur. Gerçek Konstantinopolis kenti bu burundan itibaren tatlı su akıntısı boyunca [Haliç] karanın içlerine doğru yayılır. Bu bölgenin ortasında bulunan Fener adlı semt Rumların yoğun olarak yerleşmiş oldukları mahalledir. Tersanelerin ötesinde bu mahalle son bulur. Bu noktadan Yedi Kule'ye doğru çizilen hemen hemen düz bir çizgi kentin kara tarafındaki sınırını oluşturur. Bundan da anlaşıldığı üzere, Konstantinopolis adeta bir üçgen biçimindedir ve saray bu üçgenin geniş açısı oluşturan köşesinde yer almaktadır. Yedi Kule'den itibaren saraya kadar düz bir çizgi halinde abartısız bir Alman mili ve buradan tersanelere kadar da yarım Alman mili kadar bir mesafe olduğu tahmin edilmektedir. Tatlı su akıntısının öbür yakasında bulunan ve Galata'ya doğru uzanan kente ait mahalle ise daha az yer kaplar. Burası diğer mahallelerden özel bir surla ayrılmış olup sarayın karşısında, tatlı su akıntısı ile Karadeniz'den gelen tuzlu suyunun kıyısında yer almaktadır. Söz konusu yerleşim buradaki tepelerin yamacına yaslanmaktadır ve tepelerden birinin üstünde Cenevizler tarafından inşa edilmiş olan oldukça yüksek yuvarlak bir kule [Galata Kulesi] bulunmaktadır. Bu mahalle neredeyse başlı başına bir kent oluşturabilecek kadar büyüktür. Karadeniz'den gelen tuzlu suyunun yukarılarına doğru uzanan mahalleye Tophana [Tophane] denmektedir. Topların döküldüğü yer burasıdır ve civardaki meydanlarda bir sürü madeni top sergilenmektedir. Tophane'nin ve Galata'nın gerisindeki tepede, Pera denilen yerde eskiden beri yabancı elçilerin konutları bulunmaktadır. Galata'dan veya Tophane'den bir tekneye binip Asya yakasına geçilecek olursa, tuzlu suyunun hemen hemen tam ortasında Leander Kulesi [Kız Kulesi] görülür. Bu kule bir kayanın üstüne inşa edilmiştir ve bir çeşit hapisane olarak kullanılmaktadır. Kulenin yapılma nedeni hakkında

bir efsane anlatılmaktadır. Asya yakasında bulunan Scutari [Üsküdar] kenti de oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Nikaea [İznik] Körfezi'ne doğru uzanan sahilde, Konstantinopolis sarayının tam karşısında eski bir saray bulunmaktadır. Kiliseler tarihinde çok önemli bir yeri olan yakındaki Halkedon, günümüzde sadece bir köydür. Burada eski devirlerden arta kalan yıkıntılar görülmektedir. Konstantinopolis kenti karadan ve denizden çok iyi korunmuş sayılmaz. Büyük bir kısmı tamamen açıktır. Ama bazı yerleri Rumlar ve Cenevizler tarafından inşa edilmiş olan eski bir surla çevrilidir. Kara tarafına doğru uzanan surun dışında içinde su bulunmayan derin bir hendek vardır ama diğer yerlerde bu bile yoktur.

Evlerin yapı tarzına ilişkin olarak İzmir hakkında söylediklerim Konstantinopolis için de geçerlidir. Yani buradaki sokaklar da İzmir'deki gibi dar ve evlerin çoğu da İzmir'deki gibi hafif bir malzeme olan ahşaptan yapılmadır. Bundan da anlaşılacağı üzere, burada çıkan bir yangın kısa sürede binlerce evi kül yığını haline getirir. Fakat kamuya ait taştan yapılma kalın duvarlı binaların sayısı da az değildir. Aslında bu kentte düzgün sokaklar ve evler aramak boşunadır, çünkü Türkler tekdüzelikten hoşlanmazlar.

Önemli binaların başında saray gelmektedir. Aslında Türkler bu sözcüğü genel olarak tüm yüksek konumdaki görevlilerin ve yabancı elçilerin konutları için de kullanırlar, ama açıklayıcı bir ek sözcükle birlikte kullanılmadığı zaman Türk hükümdarının konutu kast edilir. Sarayın bulunduğu yeri daha önce anlatmıştım. Eski Bizans kentini Konstantinopolis yapan Büyük Constantinus'un yaşadığı saray ise başka bir yerdeydi ve bugün de soranlara orası gösterilmektedir. Günümüzdeki sarayın manzarası çok güzeldir. Güneydoğuya doğru Asya yakasında Nicaea (İznik) Körfezi'ne ve özellikle Üsküdar'a bakar, kuzeydoğuda Karadeniz'den gelen suyolunun [Boğaziçi] kıyısındaki güzel yerleri ve tatlı su akıntısının [Haliç] öbür tarafında bulunup tepelere doğru basamaklar halinde yükselen Tophane, Pera, Galata semtlerini görür. Saray, etrafındaki bahçelerle birlikte orta büyüklükteki bir kent gibidir ve üzerinde su yollarına doğru yöneltilmiş toplar bulunan yüksek bir surla çevrilidir. Hükümdar gezintiye çıktığında ve sevinçli bir olay kutlandığında bu toplar ateşlenir. Surların iç tarafındaki sarayın damı kurşunla kaplanmış

tır, en tepesindeki süsler, hilaller ise altın kaplamadır. Sarayın avlularındaki ve bahçelerindeki servi ağaçları, dışarıdan bakıldığında buraya çok görkemli bir görünüm kazandırır. Ama içi o kadar güzel değildir. Birinci avluya giriş kapısı çok yüksek ve geniştir ve gerçekten görülmeye değer bir yapıttır. Bu kapının dışında bir yanda eskiden Ayasofya Kilisesi olan bina, öbür yanda ise çok zarif bir çeşme bulunmaktadır [III. Ahmed Çeşmesi]. Giriş kapısı, oldukça büyük fakat düzgün olmayan bir avluya açılır. Hemen solda çirkin bir bina olan darphane, ahırlar yani saraya ait hayvanların ve görevlilerin barındığı binalar bulunur. Sarayın camii de buradadır. Dış kapıdan yaklaşık bin adım kadar yürüdükten sonra ikinci kapıya ulaşılır. Birincisinden daha da sanatkârane bir görünümü olan bu kapı ikinci avluya açılır. Burası birinci avlu kadar büyük değilse de daha güzeldir. Avluyu çevreleyen binaların hepsi aynı boyda değildir. Bazılarının önünde bulunan sütunlarla süslü revaklı geçitler sayesinde yağmurdan ıslanmadan açık havada dolaşmak mümkündür. Diğerlerinde böyle revaklı geçitler yoktur. İkinci kapının hemen hemen tam karşısında köşeli bir çıkıntısı olan oldukça gösterişli taş bir binanın alt katında divan bulunmaktadır. Bundan sonra üçüncü bir avlu daha vardır ki buraya girmek Türk olmayanlara ve hatta Türk olsalar bile saraya mensup olmayanlara yasaklanmıştır. Bu nedenle üçüncü avlu hakkında bir şey anlatmam mümkün değildir. İşte hükümdarın ve kadınların yaşadıkları bina buradadır ve tatlı su akıntısının diğer suyoluna [Haliç sularının Boğaziçi sularına] karıştığı yere doğru uzanan burnun üzerine yerleştirilmiştir. Bu arazi üzerinde ayrıca manzaraya açılan bir çeşit balkon görevini yerine getiren köşkler de inşa edilmiştir.

Konstantinopolis kentinde camilerin, yani başka bir deyişle Türklerin ibadet evlerinin sayısı olağanüstü çoktur. Hepsinin en eskisi ve yapı tarzı bakımından en ünlüsü Hristiyan hükümdarlar zamanında kilise olarak inşa edilip Hagia Sophia [Ayasofya] adıyla anılan binadır ki Roma'daki St. Petrus kilisesinden bile daha büyük olduğu ileri sürülmektedir. Diğer camiler bunun birer kopyasıdır ve tek farkları, ya daha az ya da daha çok sayıda minarelerinin olmasıdır. Bunun dışındaki diğer ünlü yapılar Sultan Selim'in, Sultan Mahmud'un ve Sultan Ahmed'in yaptırmış oldukları binalardır. Bunların da büyük bir kısmının kubbeleri kurşunla kaplıdır ve tepe-

lerindeki yuvarlak ile hilal şekli [alem] altın kaplamadır. Cami avlularına çoğunlukla servi ağaçları dikilmiştir. Hükümdar Cuma namazını kılmak için her seferinde başka bir camiye gider. Dervişlerin ibadet saydıkları dini görevlerini yerine getirdikleri iki özel camiden [Hz.] Muhammed'in dini hakkında bilgi verdiğim bölümde söz edeceğim.

Hükümdarın Konstantinopolis kentindekinden başka Pera'da ve Üsküdar'da da birer sarayı vardır. Boğaz kıyısında ve karanın iç kısımlarında da çok sayıda kasırlara, köşklere sahiptir. Zaman zaman bunlara da uğrar ama yaşamını orada sürdürmez. Pera'da bulunan saraya İçoğlanları Sarayı da denmektedir, çünkü ülkenin en saygın kişilerinin oğulları ve hükümdarın ilgi duyduğu gençler burada ders görür ve eğitilirler.

Yedi Kule, Konstantinopolis kenti için bizim ülkemizdeki "Sitadel"lerin [citadel/hisar] yerini tutar. Buradaki surlar eski yapı tarzında inşa edilmiş olan yedi adet kuleyi içine almakta olduğundan, bu adla bilinmektedir. Yedi Kule aynı zamanda sarayın resmi hapishanesidir. Hükümdarın kuşku duyduğu soylular ve prensler buraya kapatılırlar. Konstantinopolis'te elçisi bulunan bir devlet barışı bozacak bir davranışta bulunursa, o devletin elçisi tutsak olarak buraya getirilir. Bundan da anlaşılacağı üzere, bu kuleler oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Ülkenin önemli kişileri ise bu kulelere kapatılmazlar. Onlar çoğu kez ya uzak yerlere (örneğin Ege Adaları'ndan birine) sürülürler, ya da idam edilirler.

Büyük vezirin konağı oldukça yüksek ve geniş bir yapı olmakla beraber ahşap olduğundan birkaç kez yanmış ve harap olmuştur. Ama merdivenleri Türklerin diğer binalarındakinden çok daha güzeldir, toplanmaların yapıldığı salonları da çok geniş ve aydınlıktır. Odaların tavanları ise sanatkârane bir biçimde süslenmiştir.

Hipodrom denilen yer çok geniş bir meydandır. Yunanca bir sözcük olan hipodrom eskiden burada at yarışlarının düzenlendiğine işaret etmektedir ve burası hâlâ da o amaçla kullanılmaktadır. Bu meydan bu büyük şehir için gerçek bir süs teşkil etmektedir. Boyu eninin iki katı kadardır ve çevresinde birçok saray bulunmaktadır. Özellikle meydanın bir kenarındaki altı minareli caminin avlusu [Sultan Ahmed Camisi] buraya muhteşem bir görünüm kazandırmaktadır. Meydanda bulunan iki dikilitaştan biri geniş

dört köşeli bir kaide üzerine oturtulmuş olup yukarıya doğru daralarak sivri bir uç oluşturur. Üzerinde birçok hiyeroglif tarzında şekiller, kaidesinde ise Yunanca yazılar bulunmaktadır [Dikilitaş]. İkinci dikilitaş yuvarlak olup birincisinden daha yüksektir, ama çevresi daha dardır ve alt kısmı ile tepesinin çapı birbirine eşittir, işlenmiş taşlardan yapılmış olup üzerinde yazı bulunmamaktadır [Örme Sütun].

Hükümdarın hayvanlarının barındırıldığı bina vaktiyle bir Rum kilisesiymiş [Arslanhane]. Bu bina kayda değer bir özelliğe sahip değildir. Kamuya açık binalardan biri de Bezestein [Bezistan-Bedesten] denen tüccarlara ve zanaatkârlara ait dükkânların bulunduğu binadır. Türkler ticaret yapılan mekânlara pazar adını verirler. Türkiye’de, özellikle büyük yerleşimlerde tüccarlar ve zanaatkârlar şehrin içinde çeşitli yerlere yayılmayıp belli yerlerde toplanmışlardır. İpek tüccarları, kumaş satıcıları, madeni eşya dükkânları, kuyumcular kendi işliklerinin de bulunduğu binaların farklı bölümlerinde bir arada bulunurlar ve her biri kendine ait bölümde işini yapar veya malını satar. Han ya da kervansaray adı verilen binalar ise yolcuların barınabilecekleri ve karınlarını doyurabilecekleri bir çeşit konaklama yeri veya aş evidir. Ben özellikle “bir çeşit” diyorum, çünkü buraları bizim bildiğimiz konaklama yerlerine benzemez, içinde ne eşya, ne hazır yemek ve ne de hayvan yemi bulunur. Yolcular bunları kendileri temin etmek zorundadırlar. Hanlar, kentlerde, kervansaraylar ise önemli şehirlerarası yolların kenarında, köylerin ve kentlerin bulunmadığı yerlerde inşa edilmişlerdir. Bu binalarda pencere ve kapı bulunmaz, sadece çıplak duvarlar vardır ve insanların ısınabilmeleri için ocak yerleri, hayvanlar için de yemlikler yapılmıştır, bazen taştan yapılmış bir çeşmeye rastlamak da mümkündür. Yatak, yiyecek ve yakacak odunu yolcunun kendisi temin etmek zorundadır.

Levant ülkelerindeki kadınların bol bol vakit geçirdikleri yerler olan hamamlar Konstantinopolis kentinde pek çoktur ve bunlar gerçekten muhteşem yapılardır. Hükümdarların, saygın kişilerin ve dindar olduklarını kanıtlamak isteyenlerin, ün ve onur kazanmak için hamam inşa ettirmeleri, Türkiye’de çok yaygın bir gelenektir.

Eskiden kalma ve belki de yerin altında olduğu için zarar görmeden günümüze kadar korunabilmiş olan çok değerli bir yapıt da, rivayete göre

vaktiyle sarnıç olarak kullanılan bir mahzendir [Binbirdirek Sarnıcı]. Burayı ziyaret eden, adi bir tahta merdivenden yerin altına inince, adeta gizli bir bahçeye ulaşır ve hayret içinde kalır. Burada tavanları 450 sütuna³ dayanan birbirine bağlı ayrı ayrı bölmeler vardır. Sütunların her biri en az yüz ayak boyundadır, hatta belki daha da yüksektir. Zemin çamurla kaplı olduğundan kaygandır ve bu yüzden de yürünecek yerler tahtalarla örtülmüştür. Tavandaki birkaç açık yerden içeri ışık süzölmektedir. Günümüzde bu mahzen ipek sarmak için kullanılmaktadır.

Bu vesileyle şunu da belirtmek isterim ki, Konstantinopolis kentinde bu sarnıçlar dışında, sukemerleri yoluyla iki veya üç mil uzaklıktan getirtilen sudan başka su yoktur. Bu yüzden kurak geçen yaz aylarında kentte büyük su kıtlığı yaşanmaktadır. Bu eksikliği gidermek için Belgrad Köyü adı verilen ve kentten yukarıda belirttiğim uzaklıkta bulunan bir yerleşimin dolaylarında inşa edilmiş olan sukemerleri, eski insanların bu amaçla harcadıkları büyük çabayı gösteren yapıtlardır. Kente su ileten ve birbirine hemen hemen çeyrek saat mesafede olan bu büyük veya küçük sukemerleri insanda hayranlık uyandırmaktadır. Kentten bu köye doğru giderken, köyün yakınlarında yirmiden fazla yüksek kemerden oluşan bir su yolu görülür, biraz daha yan tarafta da üç su yolu daha vardır. Bunlardan birincisi geniş bir vadiden geçmektedir ve kırktan fazla kemerden oluşmaktadır. İkincisi daha dar, ama daha derin bir vadiden geçer ve bu nedenle de üst üste bindirilmiş üç kat halinde yapılmıştır. Üçüncüsü gerçi ilki kadar uzun değildir ama vadi daha derin olduğundan, burada üst üste bindirilen üç katlı kemerlerin daha yüksek yapılması gerekmiştir. Altta sadece bir tek kemer vardır ama şaşılacak kadar yüksektir ve duvarlar 20 ayak kalınlığındadır. Bu son iki suyolunda her kemer dizisi üzerindeki düzgün geçitlerden yürüyerek veya atla geçmek mümkündür. Bu ıssız ve sessiz diyarda insan düşünceleriyle vadilerin derinliklerindeki doğanın güzelliklerine dalıyor ve buralardan suları aşırıp uzaklara taşıyan insanların becerisine hayranlık duyuyor.⁴

3 224 sütun bulunur -ed.n.

4 Osmanlı döneminde yapılan sukemerlerinin çoğu Mimar Sinan'a aittir. Lüdeke'nin bahsettiği muhtemelen Sinan'ın 33 kemerinden biri olan Mağlova Kemeridir. İstanbul'daki abidevi kemerler yazarın dediği gibi üç değil iki katlıdır, yazarın bu kaniya varmasının sebebi ikinci kattaki iki büyük göz arasındaki duvarlarda üst üste iki küçük göz bulunmasıdır -ed.n.

Konstantinopolis'te çok sayıda Hıristiyan kilisesi bulunmaktadır. Fakat bunların kulelerinin yüksek olmasına ve içine büyük çanların yerleştirilmesine izin verilmemektedir. Ya etrafını çepçevre duvarla çevirip gizlemek ya da dışarıdan başka bir bina görünümü vererek göze batmamasını sağlamak gerekmektedir. Buna karşılık kiliselerin içini olabildiğince güzel süslerle doldurmak mümkündür. Rumların kent içerisinde ve kentin yakın çevresinde irili ufaklı yirmi iki kilisesi vardır. Rum patrikliğine ait kilise de dışarıdan diğer kiliseler gibi bir ev görünümündedir ve geniş bir bina olan patrikhaneden daha küçüktür, ama herhangi bir kiliseden farklıdır. Burada bana Azize Euthymie'nin ve İmparatoriçe Theodora'nın naaşılarının muhafaza edildiği ileri sürülen iki kadife kaplı sanduka gösterdiler.⁵ Ermenilerin de birçok kilisesi varsa da, sayıları Rumların kiliselerinden daha azdır. Bunların en önemlisi Aziz Georg [Surp Kevork] Kilisesi olmakla beraber, yapısı çok sadedir. Kilisenin hemen bitişiğinde iki şapel bulunmaktadır. Rahiplerin bana söylediğine göre, bunların birinde genel konsil toplanmıştır. Ermeni patriğinin kesin olarak belirlenmiş bir konutu yoktur. Zaman zaman önemli kilise binalarının içinde kendisine ayrılmış olan odalarda oturur. Roma Katolik mezhebinden olanların başında bir başepiskopos vardır. Pera ile Galata semtlerinde birer manastırları ve bunların içinde de kilise ve şapeller de bulunur, çünkü onların Konstantinopolis kentinde bunlardan başka ibadet evleri yoktur. Protestan mezhebinden olan İngiltere, İsveç ve Hollanda elçilerinin maiyetinde birer elçilik rahibi bulunmaktadır. İngiltere ve Hollanda elçiliklerinin sarayında birer şapel de bulunmaktadır. İsveç elçiliğinde ise dini ayin herkese açık olan bir salonda yapılmaktadır. Bu sözlerimle, İsveçlilerin herkese açık bir Protestan kilisesi inşa ettirdiklerine dair basında yer alan ve herkese duyurulan haberlerin doğru olmadığını kanıtlamış olmayı temenni ederim.

Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, Konstantinopolis'te her millettten Avrupalı bulunmaktadır Özellikle burada Fransızların koruması altında bulunan çok sayıda Cenevize rastlamak mümkündür. Elçilerin tümü Pera'da oturmaktadır. Tacirlerin çoğu ise mesleklerini icra etmeleri-

5 Ayios Yeoryios Patrikhane Kilisesi'nde Azize Eufemia, Teophano ve Solomoni'ye ait röliklerin saklandığı üç sanduka bulunmaktadır -ed.n.

nin kolaylığı bakımından Galata semtini tercih etmektedirler. Gene de bazı bakımlardan burada İzmir'e kıyasla daha büyük kısıtlamalar vardır. Ama en önemli noktalardaki yasal özgürlükler her iki kentte aynıdır.

Konstantinopolis'te bir tekneye binip dolaşmanın ayrı bir zevki vardır. Kentin konumundan kaynaklanan güzel görünümün dışında, insanları bir yerden bir yere, bir kıyıdan karşı kıyıya taşıyan binlerce küçük aracı seyretmek de ayrıca büyük bir zevk vermektedir. Bu araçlara kayık denmektedir. Kayıklar ince uzun teknelerdir ve bazıları çok güzel resimlerle süslenmiştir, üstelik çok da hafiftirler. Kayıkla suyun üzerinde çok süratle yol almak mümkündür, çünkü kürekleri çeken kayıkçılar bu işin ustasıdır. Fakat kayıklar kolayca devrilebilirler. Kayıklar da birçok şey gibi belli bir düzene tabidir. On iki çift kürekçinin çektiği ve üzeri yeşil bir tente ile örtülü kayığa sadece ulu hakan binebilir. Büyük vezir, benzer büyüklükte ama üzeri kırmızı tenteli bir kayığa biner, bahçelerden ve köşklere sorumlu olan bostancıbaşının kayığında ise tente yoktur. Sarayın önemli kişileri ve elçiler sadece altı çift kürekçisi olan kayıklara binebilirler. Rusya elçisi bu kuralın dışındadır. O, 1739 yılında yapılan barış anlaşmasından beri yedi çift kürekçi tarafından çekilen kayığa binmektedir. Diğer kişilerden hiçbiri dört çift kürekçiden fazlasını kullanamazlar. Hiç kimse kayığını bir tente ile örtme iznine sahip değildir. Sarayın dolaylarında bir güneş şemsiyesi kullanmak bile yasaktır, çünkü bu davranış, hükümdarın ulu şahsiyetini küçümsemek sayılır.

Bu büyük kent için gerekli yiyecek maddelerinin nasıl temin edildiğini de anlatmadan geçemeyeceğim. Avrupa yakasındaki arazi bu kentin gereksinimlerini karşılamak için yeterli değildir. Bu eksikliği gidermek için her yönden bol bol mal getirtilmektedir. Karadeniz kıyısındaki ülkelerin hemen hemen hepsi, özellikle de Kırım Tatarları, başkente çeşitli yiyeceklerle yüklü gemiler gönderirler. Rüzgârların uygun olmaması yüzünden bu gemiler yollarına devam edemez veya denizde kopan fırtınalar nedeniyle başka yönlere doğru sürüklenir ya da batarlarsa, Konstantinopolis'te kıtlık baş gösterir. Aslında Karadeniz, gemilerin işletilmesine hiç elverişli değildir. Kıyıların dikliği nedeniyle limanları çok az ve rıhtımları kötüdür. Üstelik Karadeniz'deki rüzgârlar çok şiddetlidir, dalgaları kısa ve gemilerde

görevli denizciler deneyimsizdir. Büyük bir olasılıkla Avrupalılar bu denizle daha kolay başa çıkabilirler, ama onların gemilerini bu denizde işletmeleri yasaklanmıştır. Konstantinopolis'te gereksinim duyulan malların büyük bir kısmı Asya'dan getirilmektedir. Geri kalanlar Ege Adaları'ndan, Suriye'den ve Mısır'dan ithal edilmektedir. Türklerin hemen hemen vazgeçilmez bir besin maddesi olan pirinç, Mısır'dan gelmektedir. Levant ülkelerinde, daha doğrusu Arabistan'da üretilen kahve de gene gemilerle Mısır'dan Konstantinopolis'e getirilmektedir. Kahve, Arabistan'da Mokka adı verilen yerde yetiştirilir ve buradan Kızıl Deniz üzerinden gemilerle Süveyş'e taşınır. Burada develere yüklenip Büyük Kahire kentine ulaştırılır ve Nil Nehri üzerinden İskenderiye'ye kadar getirilir. Şunu da belirtmeliyim ki, Konstantinopolis'i çeviren denizler, balık, ıstakoz, midye ve istiridye gibi deniz canlıları bakımından çok zengindir.

Dünyanın bütün halkları Konstantinopolis'te ticaret yapma olanağına sahip olduklarından, burada ticari faaliyet çok hareketlidir. Gerçekten de tatlı su akıntısının [Haliç'in] iki yakasında ve Karadeniz'den gelen tuzlu suyolunun [Boğaziçi'nin] iki kıyısında iki-üç Alman mili genişliğindeki bir şerit boyunca çeşitli tarzlardaki irili ufaklı gemiler çoğu kez birbirlerine öyle yakın dizilmişlerdir ki, uzaktan bakıldığında gemilerin direkleri bir ormanı andırır.

Sözünü ettiğim su yolu [Boğaziçi] kuşkusuz dünya üzerinde görülmeğe değer en önemli yerlerden biridir. Tophane'den Karadeniz'e kadar boyu en az üç Alman mili kadardır. Genişliği ise, buradan iki mil ötede, her iki yakadan ateşlenen orta büyüklükteki topların, suyun yüzeyini tarayabilmesine müsaittir. Boğazın Avrupa ve Asya kıyılarında saraylar, kasırlar ve hoş manzaralı köyler yan yana dizilidir. Özellikle Avrupa yakasında bulunanlarda, birine ait arazinin nerede bittiğini, diğerinin nerede başladığını ayırt etmek zordur. Evler suyun hemen dibine inşa edilmiştir. Orada oturanlar evlerinden çıkıp doğrudan kayıklarına binebilirler. Kara tarafındaki binalar ise bağlarla kaplı tepelerin yamaçlarına serpiştirilmiştir. Terappia [Tarabya] ve Büyükdere adıyla bilinen yerlerde çoğunlukla elçilerin ve Avrupalıların tatil günlerini geçirdikleri konutlar bulunmaktadır. Fransızların çoğunun Konstantinopolis'ten iki Alman mili uzaklıkta,

Nikea Körfezi'nde bulunan ve sadece Rumların yaşadığı Prens Adalarında da evleri vardır. Konstantinopolis kentinin Karadeniz yönünden gelebilecek düşmanların saldırısına karşı korunabilmesi için, Boğaz'ın her iki yakasında birbirinden bir Alman mili mesafede iki kale inşa edilmiştir. Üzerine toprak yerleştirilmiş olan bu kaleler sadece duvarlarla çevrilidir ve etraflarında hendekler bulunmamaktadır. Bu nedenle ciddi bir saldırı karşısında bu kaleler tıpkı "Dardanellen" [Çanakkale] denilen bölgedeki kaleler gibi pek de güvenilir bir koruma sağlayamazlar. Boğazın girişinde de iki kale bulunmaktadır, ama bunların arasındaki mesafe denizin üstünü taramaya yeterli olmayacak kadar geniştir. Burada, Avrupa yakasında Fanaratti [Rumelifeneri] adında bir köy bulunmaktadır. Köyün yakınında etrafı deniz suları ile çevrili bir kayanın üstünde Pompeius'a adanmış bir sütun dikilidir. Burası ile yukarıda sözünü etmiş olduğum Belgrad Köyü arasında, açık alanda, geniş, dört köşeli kalın duvarlı bir çeşit kule bulunmaktadır ki, buna Ovidius Kulesi⁶ denilmektedir. Ünlü şairin vaktiyle bu kulede yaşadığı rivayet edilmektedir. Kulenin tepesi çatıyla örtülü olmayıp harap durumdadır.

HÜKÜMDAR İÇİN DÜZENLENEN ALAY

Kentin tüm mahallelerinde yeterince güvenlik görevlileri, mahkeme binaları ve polis teşkilatı bulunmasına rağmen, hükümdar sık sık kıyafet değiştirerek kentin içinde dolaşır. Aynı şekilde kıyafet değiştirmiş birkaç kişi de ona eşlik eder, onu kollarlar ve bir işareti üzerine her isteğini yerine getirirler. Bazı günlerde de hükümdar halkın gözü önünde kentin içinden geçer. Bu sıradan gezilerin dışında, daha sonra anlatacağım Büyük Bayram [Ramazan Bayramı] gününde, bütün yüksek devlet görevlileri hükümdarı sarayda ziyaret edip onu kutladıktan ve armağanlarını sunduktan sonra hep birlikte camiye gidilir ve bu vesile ile geçit törenlerinin en görkemlisi düzenlenir. Sair zamanlarda da padişah Cuma günleri camilerden birine namaz kılmaya gider. Arabaya binmesi âdet olmadığından, o gün atı üstünde geçeceği tüm sokaklar önceden süpürülüp temizlenir. Yaz günle-

rinde yolların üzerine su püskürtülür ve toz kalkmasına karşı önlem alınır. Saraydan camiye kadar yolun iki yanında yeniçeriler veya başka nöbetçiler ellerinde tüfek olmadan dizilirler. Zaten onların Konstantinopolis'te ateşli silah taşımaları yasaklanmıştır. Sarayın en önemli hizmetkârları yaya ve at üstünde hükümdarın önünden giderler. Hükümdarın atı, on-on iki çavuşun oluşturduğu bir çember içine alınır. Bu çavuşlar geçit töreni sırasında padişaha hizmet etmekle görevlidirler ve ellerinde tuttıkları uzun sınkıların ucuna yerleştirilmiş çok uzun tüy demetleriyle hem hükümdarın gölgede olmasını sağlarlar hem de sinekleri kovarlar. Hükümdar başka zamanlarda da aynı biçimde kentin sokaklarından geçer veya sarayla ilişkisi olan önemli kişileri ziyarete gider. Bu ziyaretler söz konusu kişiler için büyük bir onur olmakla beraber, aynı zamanda da ağır bir külfettir ve büyük harcamalara neden olur. Çünkü ev sahibi böyle yüksek bir konuğu layıkıyla ağırlayabilmek için her türlü hazırlığı yapmak zorundadır. Kendisi bu ağırlama sırasında hiçbir şey yiyip içemez ve sonunda da konuğuna değerli bir armağan sunar. Hükümdar sokaklardan geçerken, dükkânlardan veya pencerelerden onu seyredenler ayakta durmak zorundadırlar. Oturanların başı derde girer. Hükümdar iyi havalarda sık sık deniz gezisine de çıkar, bazen bu gezilerinde yanına vezirini alır, bazen ise yalnız olmayı tercih eder. Ama her iki durumda da geceleri asla kentin dışında kalmaz.

AVRUPALI ELÇİLERİN TÜRK HÜKÜMDARI TARAFINDAN KABUL EDİLMELERİ

Konstantinopolis kentinde Avrupalı elçiler de belli bir sınıf düzeyine tabidir. En üst kademe, "Ambassadeur" diye adlandırılan Fransa, İngiltere, Venedik ve Hollanda elçileridir. Sonra Alman imparatorunun "Internuncius" adı verilen elçisi, "Envoies" denen İsveç, Danimarka, Prusya elçileri, Rusya İmparatorluğu'nun "Resident" diye adlandırılan elçisi ve Napoli elçisi gelir. Napoli elçisi, temsil ettiği krallığın adına gölge düşürmemek için diğer elçilerden on bir gün sonra padişahın huzuruna çıkar. Bu elçilerden bazıları, özellikle Türklere ait denizlerde çok sayıda gemileri olanlar, her yaz başında, Osmanlı donanması Ege Denizi'ne açılmadan önce, kaptan paşa denen donanmanın başındaki büyük amirale bir ziyarette bulunurlar ve kendi milletlerinin gemilerini ona emanet ederler.

Fakat bu ziyaret, tüm elçilerin Konstantinopolis'e varışlarından sonra ve kentten ayrılışlarından önce büyük vezirin huzuruna çıkmaları sırasında veya hükümdarların ya da vezirlerin değişmeleri vesilesiyle yapılan ziyaretlerdeki törenlerin yanında çok silik kalır. Bu olayların dışında elçiler kolay kolay huzura kabul edilmezler, çünkü tüm sorunlar yazılı olarak halledilir. Latince ya da İtalyanca mektuplar Babiâli'nin tercümanlarına iletilir. Bunlar yazılanları kelimesi kelimesine çevirip mektubun aslı ile birlikte Babiâli'ye teslim etmek zorundadırlar. Mektuplara verilen Türkçe yanıtlar da gene tercümanlar tarafından kelimesi kelimesine çevrilererek aslı ile birlikte geri gönderilir. Tercüman, çevirisinde bir tek kelimenin bile eksik olmadığına ve gizliliği koruyacağına dair başı üzerine kefil olur. Zaten elçiler önemli bir sebep olmadan huzura kabul edilme başvurusunda bulunmazlar, çünkü birkaç bin talere mal olacak bu masraflı olayı devletlerine yüklemekten kaçınırlar.

Türklerde bütün işler günün erken saatlerinde halledildiğinden, elçi sabah saat dörtte yola çıkmak zorundadır. Önden ikişer kişilik bir sıra halinde on iki veya yirmi dört yeniçeri, ellerinde tören değnekleri, başlarında arka tarafında yaklaşık iki arşın uzunluğunda ve çeyrek arşın genişliğinde beyaz bir uzantı bulunan başlıkları olduğu halde ilerler, aynı sayıda oda hizmetkârı, ahırların yöneticisiyle birlikte onları izler. Bunların peşinden elçiliğin sekreteri gelir ve hizmetinde olduğu kral tarafından onaylanmış yazıları süslü bir yastığın üstünde taşır. Onun arkasından elçi, yaya veya bir tahtırevana binmiş olarak ilerler. Alayın sonunu elçinin mensup olduğu milletten olan elçilik görevlileri ve bazen de bu töreni seyretmek isteyen yabancılar oluşturur. Bu alay tatlı su akıntısının [Haliç'in] kıyısına kadar ilerler. Vezir burada yeterli sayıda kayığın hazır durumda bulunmasını sağlamıştır. Diğer kıyıda da çavuşbaşı elçiyi ve maiyetini karşılamak üzere beklemektedir. Her ikisi de elçinin maiyetindeki en önemli kişilerle birlikte bu işe tahsis edilmiş olan küçük bir konuta götürülürler. Burada kendilerine kahve ikram edilir. Bu arada büyük vezir elçilik mensuplarını taşıyacak olan atları hazırlatıp gönderir. Herkes atlara bindikten sonra yukarıda tarif edilen sıra korunarak alay yoluna devam eder. Tek fark, çavuşbaşının "Envoie" sınıfından olan elçinin sağ tarafında yer almasıdır. "Ambassadeur" sınıfın-

dan olan elçi ise buna kolay kolay izin vermez. Vezirin makam konutuna ulaşıldığında, Babiâli tercümanı elçiyi bir salona götürür ve vezire konuğun gelmiş olduğu haberi ulaştırılır. Bir süre sonra elçi makam odasına götürülür. Buradaki karşılama töreninin bütün ayrıntıları her iki tarafın da küçük düşürülmemesi için inceden inceye hesaplanmıştır. Örneğin vezir elçinin girdiği kapıdan içeri girmez. Prusya elçisinin kabul edildiği salon her dört yöne açılmaktadır ve uzunluğu genişliğinden az farklıdır. Pencerele kuze ve doğuya bakmaktadır. Elçi, güneye açılan kapıdan içeriye alınır, vezir ise batıya bakan kapıdan salona girer. Sözüünü ettiğim pencerelerin önünde çepeçevre Doğu ülkelerine özgü değerli kumaşlarla örtülü sofa [sedir] adı verilen oturulacak yerler bulunmaktadır. Kuzeydoğuya bakan köşede vezirin oturacağı yer, iki kat üst üste yerleştirilmiş minderlerle biraz yükseltilmiştir. Bunun karşısına, üç adım mesafede elçinin oturması için arkılığı ve kol dayayacak yerleri olmayan bir iskemle konmuştur. Büyük vezir, elçinin kendi sağında oturmasına izin vermeyeceğinden ve kendisi de onun solunda oturmak istemeyeceğinden, bu duruma çözüm bulmak amacıyla böyle bir oturma düzenine başvurulmuştur. Elçinin içeri girdiği kapının sağında önemli konumlardaki devlet görevlileri elçinin iskemlesinin yakınına kadar uzanan bir sıra halinde dizilirler. Vezirin girdiği kapının sol tarafından oturacağı yere kadar da gene bir dizi devlet görevlisi dizilir. Önce elçi içeriye girer ve odanın ortasından geçer, ama iskemlesine oturmadan vezirin içeri girip yerine oturmasını bekler. Çünkü aksi halde vezir içeri girdiği zaman yerinden kalkması gerekecektir. Elçinin maiyetindekiler ise, orta yerden geçemezler, pencerelerle devlet görevlilerinin oluşturduğu sıranın arasından yürüyerek elçinin arkasına geçmek zorundadırlar. Kısa bir süre sonra vezirin gireceği kapı açılır ve kendisi ortadan yürüyerek yerine oturur. O anda Türkler hep bir ağızdan üç defa “Salâm” diye seslenirler. Vezir yerine yerleşirken elçi de iskemlesine oturur ve her ikisi birbirlerini selamlamak üzere birkaç söz söylerler. Elçinin tercümanı bu sözleri çevirir. Konutta hazır bulunan devlet büyükleri ve elçinin maiyetindekiler ayakta dururlar. Elçi, onaylı mektupları vezire sunar ve bunlara yanıt olarak hazırlanmış yazıları teslim alır. Zaten her şey daha önceden kararlaştırılmıştır. Resmi kabul sırasında hazır bulunanlar tüm konuşulanları işiteceklerinden,

burada herhangi bir konunun müzakeresi yapılmaz, sadece önemsiz meseleler üzerinde konuşulur. Kısa süre sonra kahve ve tatlı ikram edilir, arkasından şekerli bir içecek olan şerbet sunulur, konukların başlarına elbiselerine ve ellerine güzel kokulu sular serpilir. Levant ülkelerindeki âdete göre, herkes sadece bir tek fincan kahve içtiğinden ve ikramları sunan hizmetkârların sayısı çok olduğundan ikram faslı kısa sürer, bu sırada elçiye ve refakatindekilere armağan edilmesi âdet olan kaftanların sunulması da tamamlanmış olur. Bu kaftanlar pamuk ve ipek ipliklerle işlenmiş, ince dokumalardan yapılmıştır, üzerinde yer yer beyazımsı ve uçuk sarı renkte belli belirsiz çiçek desenleri vardır. Kesimleri bizim ülkemizde giyilen geceliklere benzer. Tek farkı kolların hemen hemen yere değecek kadar uzun ve içine kolun sığamayacağı kadar dar olmasıdır. Bu nedenle kollar, koltuk altında bulunan bir delikten geçirilir. Vezirin bir işareti üzerine tütsüler getirilir ve elçi ile beraberinde gelmiş olanlar tütsülenir. Böylece konukların kalkıp gitme zamanı gelmiş olur. Elçi ayağa kalkar ve vezirin önünde eğilir, vezir ise ayağa kalkmadan başını eğerek onu selamlar. Elçi vezirin konağından ayrılırken gene geldiği zamanki düzene uygun davranılır. Vezirin huzurunda geçen zaman ancak yarım saat kadar sürer. Avrupalılar bu ziyaret sırasında, tıpkı hükümdarın kabul törenlerinde olduğu gibi başlarındaki şapkalarını çıkarmazlar.

Hükümdarın huzuruna kabul töreni çok daha görkemlidir. Ben Venedik Elçisi Bay Correrî'nin padişahın huzuruna kabul töreninde hazır bulundum. Alayın tatlı su akıntısının [Haliç] kıyısına kadar gelişi her zamankinden farksız geçti, sadece vaktin gece olması nedeniyle meşaleler yakılmıştı. Karşı yakaya geçmek, karanlık yüzünden çok zor oldu ve bineceğimiz atları da güçlükle bulabildik. Vezirin konağına gün doğarken ulaştık. Burada açık havada at sırtında beklemek zorunda kaldık. Bu bekleyiş çok uzun sürdü, çünkü veziri karşılayıp getirmek için birçok yüksek görevlinin toplanması gerekiyordu. Bunlar âdet olduğu üzere atları üstünde alayın önünden giderler ve vezir onları takip eder. Babiâli tercümanı bu sıranın sonunda yer alır. Elçi maiyetiyle birlikte onun arkasından ilerler. Alay sarayın birinci kapısından içeri girer. İkinci kapının önüne gelince atlardan inmek ve içeriye yaya olarak girmek gerekmektedir.

Sarayda bulunan binlerce kişi nedeniyle bu çok eziyetlidir ve insan kalabalıkta ezileceğini sanır. Divan binasının önüne kadar yaya olarak gidilir. Kısa süre sonra divanın kapılarını açarlar. Burası eni ve boyu ellişer ayak olan tepesi kubbeli bir binadır. Kapısı doğuya açılır. Pencerelele de doğuya ve güneye açılmaktadır. Giriş kapısının tam karşısındaki duvarda, yerden on altı ayak yükseklikte başlayan takriben dört ayak boyunda ve üç ayak genişliğinde altın bir parmaklık bulunmaktadır. Bu parmaklığın gerisindeki karanlık odadan divanda geçen olaylar görülebilir ve hükümdar bu amaçla buraya gelip divanda olanları ve konuşulanları izler. Parmaklığın gerisinde bulunan hükümdarı görmek mümkün olmadığı halde, Babiâli'nin tercümanı herkese bu parmaklığa doğru fazla bakmamalarını hatırlatmayı ihmal etmez. Büyük vezir bu parmaklığın altına denk gelen ve bütün duvar boyunca kuzey ve güney yönlerine doğru divanın hemen hemen ortasına kadar uzanan bir sedirde yerini alır. Büyük vezirin solunda köşeden itibaren diğler vezirler, Türkiye'nin Anadolu ve Rumeli'deki topraklarının valileri ve iki devlet bakanı otururlar, sağında ise köşeden itibaren donanmanın büyük amirali olan kaptan paşa, hazinedar başı ve -doğru biliyosam- reis efendi denen dışişlele bakanı otururlar. Aynı tarafta, ama kapıya yakın bir yerde yabancı elçi, arkalığı olmayan bir iskemle üzerinde yer alır. Sol tarafında Babiâli tercümanı ayakta durur ve elçinin maiyetindekiler de arkasına dizilirler. Biz bu düzene göre oraya gittiğimizde, mahkeme duruşmaları ile oturma açıldı. Birkaç kez on veya on sekiz kişiden oluşan gruplar içeri alındı. Mahkemeye ait bir görevli her birinin sorununu özetleyerek okudu ve büyük vezir birkaç kelimeyle kısaca yargısını bildirdi. Bu yargılama işlemleri saat altıdan sekize kadar sürdü ve bu iki saat zarfında elliden fazla dava görüldü. Bundan sonra madeni paralar hakkında konuşuldu ve yeni basılan metelikler gösterildi, yeniçerilere dağıtılacak olan para keseleri sayıldı. Bu işlele yaklaşık saat dokuza kadar devam etti. Bundan sonra padişahın aşçıları içeri girdiler. Ellerinde divanda bulunan vezirlerin sayısı kadar küçük, yuvarlak, üç ayaklı, çok basit sehpalalar taşıyorlardı. Sehpaların her birini vezirlerden birinin önüne koydular ve üzerine takriben dört ayak çapında kalaylanmış bakırdan yapılmış ve tabak biçiminde yuvarlak birer tepsi [sini] oturttular. Bunlar yemek sofrası yerine geçiyordu. Türklerde

peçete sunma âdeti yoktur, çatal hiç kullanılmaz, elle parçalanamayan veya mutfakta doğranmamış olan yiyecekleri kesebilmek için sadece birer bıçak verilir. Bu sırada elçi, büyük vezirin sehпасı önünde yer almaya davet edildi. Diğer yüksek devlet görevlilerinin karşısına Avrupalı konuklardan ikişer üçer kişi oturtuldu. Yeşil renkli, sırlanmış, kaba toprak çanaklarda yemek servisi yapıldı. Et, çok pişkin ve yumuşaktı, üzerine bolca biber ekilmişti. Fakat etleri elle parçalamak gerektiğinden, insan bu yemekten yemeye pek de heveslenemiyordu. Böylece el çabukluğu ile yüzlerce çanak dağıtıldı. Özellikle “el çabukluğu ile” diyorum, çünkü çanaklar sehpa konduktan kısa süre sonra toplandı ve yerine yenileri getirildi. Yemek faslı konukların kalabalık olmasına rağmen yarım saatte sona erdi. Bu zaman zarfında sarayın ikinci avlusunda da yoğun bir hareketlilik vardı. Binlerce yeniçeriye, her birinde beş yüz kuruş bulunan para keseleri havadan fırlatılarak dağıtıldı. İlk para kesesini yakalamayı başaran ödül verildiğinden, yeniçerilerin etrafta koşuşmalarından ve havaya sıçramalarından adeta yerler titredi. Böyle bir günde yeniçerilere pilav şöleni de verilmesi gelenek haline gelmiştir. Divandaki şölen sona erdiğinde, herkesin elini yıkayabilmesi için su dağıtıldı ve elçinin kabul edilmesi için hazırlıklar yapıldı.

Bütün vezirler büyük vezirin önünde eğilerek onu selamladıktan sonra divandan çıktılar. Bu esnada büyük vezir hükümdara, elçinin huzura kabulünü rica ettiğini ilettiler ve padişah elçinin huzura çıkmasına izin verdiğini bildirdi. Elçi, büyük vezirin önünde eğildikten sonra maiyeti ile birlikte avluya çıktı. (Vedalaşma sırasında büyük vezirin yerinden kalkması âdet değildir.) Elçi, divan binasının bir kenarında, sarayın kuzey köşesinde bulunan açıkta bir yere götürüldü. Buraya ellerinde kaftan taşıyan bir sürü hizmetkâr gelip elçi ve maiyetindekilere birer kaftan giydirdiler ve padişahın karşısına ancak bu onur ifade eden Türk giysileri içinde çıkabileceklerini bildirdiler. Doğu ülkelerine özgü bu gelenek, İncil’de geçen bir deyişe gönderme yapmakta ve aynı zamanda da bu davranışa açıklama getirmektedir. Bu deyişe göre bizler, günahkâr olmamızdan ötürü, bedensel varlığımızı yargılayacak olan insanoğlunun karşısında durmaya layık görülebilmemiz için, selametimizi sağlayacak özel giysilere bürünmeliyiz. Nitekim elçi ve maiyeti bu şekilde giydirildikten

sonra, öne doğru çıkıntı oluşturan bir saçağın altında, tüm avlu gözlerinin önünde olabilecek biçimde, duvarın dibine dizildiler. Bu sırada yeniçeriler de belli bir düzen içinde sıralandılar. Ama bunu Prusyalı askerlerin oluşturdıkları, boydan boya bir ip gerilmişçesine düzgün bir sıra olarak tasavvur etmemek gerekir.

Elçinin durduğu köşenin solunda bulunan arz odasından ellerinde gümüş asalar tutan iki oda hizmetkârı çıkıp divana doğru yürüdüler. Büyük vezir de, padişahın huzuruna kabul edilmek üzere divandan çıktı. Yürüyüşü sırasındaki nezaket dolu ciddiyeti ve vakarı sözlerle anlatmak mümkün değildir. Vezir sürekli sağ elini kalbinin üzerine bastırarak sıra sıra duran yeniçerileri ve elçileri selamlayıp padişahın dairesine girdi. Kısa süre sonra, binanın içinden huzura kabul edilecek kişilerin sayısının iki katı kadar görevli çıktı. Arz odasının boyutları divandan çok daha küçüktür. İkişer görevli, Avrupalı konukların her birini kollarının altından sımsıkı tutarak içeri götürdüler. Padişah bir “sofa”da oturmakta, büyük vezir ise onun solunda ayakta durmaktaydı. Babıâli tercümanı, padişahın önünde, sanki onun yüzüne bakmaya layık değilmiş gibi, yüzü vezire dönük durumda dümdüz durmaktaydı. Padişahın huzuruna kabul töreni genelde böyle gerçekleşir. Elçi, hazır bulunanların karşısında eğildikten sonra söyleyeceklerini dile getirir ve imzalı, mühürlü belgeleri bir reveransla sekreterinin elinde tuttuğu yastığın üzerinden alır. Padişahın mektuplarına bile saygı gösterdiğini belirten bu davranışı ihmal etmemesi akıllıca olur. Tercüman mektupta yazılı olan saygı sözlerini çevirir ve büyük vezir mektupları kabul eder. Mektuplarda yazılı olanların yanıtlarını da gene büyük vezir bildirir, çünkü elçi, padişahın doğrudan hitap etmesine layık görülmez. Bu sırada mektuplar elçiye teslim edilir ve huzura kabul töreni beş dakikada sona erer. Avrupalılar atlarına binmek üzere oradan uzaklaşırken, hazır bulunanların bazıları arkalarından bağırarak onları aşağılarlar ve saraydan çıkıp gitmelerini söylerler, ama Avrupalı konukların zaten böyle bir teşvike ihtiyaçları yoktur, çünkü artık tek gayeleri, binlerce kişinin girip çıktığı ikinci kapıdan bir an önce geçip atlarına binmektir. Ne var ki, üçüncü kapıya gelince, önce bütün devlet hizmetlilerinin ve askerlerin dışarı çıkmalarını beklemeleri gerekmektedir. Onlardan önce burayı terk etmeleri yasaktır.

Açıkta birçok insanın gitmesini beklemek oldukça zor olsa da, bu vesile ile binlerce yeniçerinin, sivil görevlinin ve askerin çeşit çeşit giysiler içinde yaya veya at üstünde önünden geçmesini seyredebilme fırsatı bu sıkıntılı bekleyişin en güzel ödülüdür. Bu olanlardan sonra elçi de buraya geldiği düzen içinde geriye döner ve takriben saat on bir veya on ikide Pera'ya varır. Bu huzura kabul töreni sırasında yaşananlardan anlaşılacağı üzere, Türklerin barbarca gururu, kabalıkla birleşerek yabancı elçilerin saygınlığını ayaklar altına almaktadır. Ben, Hristiyan hükümdarların kendilerine gönderilen mektuplarda Türk hükümdarının kendine yakıştırdığı sıfatlara nasıl tahammül ettiklerine her zaman şaşmışımdır. Zira Türk hükümdarı kendini bütün kralların kralı diye tanıtmaktadır ve bir Hristiyan hükümdarın sıfatı belirtildiği zaman da, arkasından “sonunda selamete ermesi” dileğini eklemektedir. Türklerin bakış açısına göre bu dilek, o kişinin [Hz.] Muhammed'in dinini kabul etmesi anlamına gelmektedir.

İZMİR'E DÖNÜŞ YOLCULUĞU

Aralık başına kadar Konstantinopolis kentinde kaldıktan sonra, 8 Aralık günü İzmir'e dönmek üzere bir Floransa gemisine bindim. Fakat rüzgâr yola çıkmamıza uygun olmayan yönden estiğinden ertesi gün tekrar karaya çıktım. Ayın 11'inde yeniden gemiye bindim. Yol arkadaşım bir Hollandalı idi, ayrıca da yanımda ailesi tarafından vaftiz etmem için bana teslim edilmiş bir Protestan çocuğu vardı. Kısa sürede gemi kaptanının denizcilikten pek anlamadığı, üstelik de dürüstlükten uzak bir kişi olduğu ortaya çıktı. O akşam, başımıza beklenmedik olayların gelebileceği kaygısı içinde, akşam duamızda Havariler Tarihi kitabının yirmi yedinci bölümünü okudum. Ertesi gün yelkenler açıldı, ama kaptanın dikkatsizliği yüzünden neredeyse Saray Burnu dolaylarında kazaya uğrayacaktık. Neyse ki önümüzden giden bir Floransa yelkenlisi bize kılavuzluk etti ve biz onun peşi sıra yola devam ettik. Eğer böyle bir fırsatımız olmasaydı daha o gece çok kötü bir duruma düşecektik, çünkü güçlü bir fırtına bizi arkamızdan ileriye doğru itmekteydi. Bu fırtına bizi öylesine sürükledi ki, ertesi günü öğle üzeri Gelibolu'ya ve akşama doğru da Çanakkale'ye vardık. Burada demir atmak zorunda kaldık, çünkü Konstantinopolis gümrüğünden gönderilen

bir yazı üzerine, gemilerin tümü kaçak esir barındırma şüphesiyle aranıyordu. Gemimizin tembel kaptanı günlerce burada kaldı. Bu gecikmeden ötürü çok sıkıldık. Nihayet 16 Aralık günü demir aldık, ama rüzgârın uygun yönden esmemesi nedeniyle bir türlü Boğaz'dan çıkmayı başaramadık. Bu yüzden 17 Aralık günü de orada oyalandık. Ertesi gün rüzgâr daha uygun olduğundan, Ege Denizi'ne çıkabildik ve Tenedos adası [Bozcaada] ile Troya kıyısı arasından geçerek yolculuğumuza devam ettik. Burada yeniden fırtınaya yakalandık ve rüzgâr bütün gece devam etti. Bu yüzden o ana kadar peşi sıra gittiğimiz gemiyi de gözden kaybettik. Nerede olduğumuzu ancak gün ışıırken saptayabildik. Tanrı bize çok uygun bir rüzgâr nasip etti ise de, ondan yeterince faydalanamıyorduk. 20 Aralık günü gene uygun olmayan bir rüzgârla boğuşmak zorunda kaldık ve kaptanımız mecburen geriye dönüp Mytilene [Midilli] Adası'nın Sigri Limanı'na sığınmaya karar verdi. Sanırım bu adanın bir mil kadar açığına varmıştık ki, yakınımızda kayalık-ların bulunduğunu fark ettik. Bu bizim için tehlikeli olabilirdi ve üstelik de gece de bastırmak üzereydi. Ben kamaramdayken gemi dümeninin bulunduğu yerden garip sesler duydum. O sırada Hollandalı yol arkadaşım içeri girdi ve bana dedi ki: "Siz burada nasıl böyle sakın sakın oturabiliyorsunuz? Büyük bir tehlike içinde olduğumuzun farkında değil misiniz?" Ben, durumun bilincinde olduğumu, ama başımızdaki tehlikeyi giderebilecek hiçbir şey yapamadığım için kaderimi Tanrı'ya emanet etmeyi ve umudumu kaybetmemeyi yeğlediğimi söyledim. Bu sözler henüz ağzımdan çıkmıştı ki, birden gemi şiddetle sarsıldı ve her taraftan "gemi batıyor, gemi batıyor" diye feryatlar yükselmeye başladı. İnsan böyle bir duruma düşmeden bu feryatların korkunçluğunu tasavvur edemez. Gökyüzü kalın bir bulut tabakasıyla kaplıydı ve ara sıra çakan şimşeklerin dışında ortalıkta hiçbir ışık görünmüyordu. Gök gürlemesine, gemiye vuran dalgaların gümbürtüsü karışıyor ve kayalara çarpmış olan geminin sarsıntısı duyuluyordu. Bu korkunç olaylar bile, gemideki tayfaların feryatlarının beni sürüklediği dehşet hissinin yanında önemsiz kalmaktaydı. Tayfaların çoğu papanın dininden olan sefil İtalyanlardandı, aralarında sadece birkaçı Fransızdı. Kimi Meryem Ana'dan medet umuyor, kimi Aziz Antonius'a sesleniyor, kimi de başka bir azizden yardım diliyordu. Biri işlediği günahlardan ötürü

kendini lanetliyor, bir başkası can derdine düştüğünden ağlayıp inliyor, bir diğeri Tanrıya yalvarıp, canını bağışlarsa, bundan sonra günah işlemeyeceğine dair vaatlerde bulunuyordu. Ben bu yürekler acısı durum karşısında derin bir iç geçirerek Tanrıdan bana aklımı kullanabilmem için yeterli gücü vermesini diledim. Tanrım bu dileğimi kabul etmiş olmalı ki, soğukkanlılığımı koruyarak Hollandalıyı ve küçük oğlanı yanıma çağırdım, onlarla birlikte kısa bir dua okuduk, ruhlarımızı bütün içtenliğimizle Tanrı'ya emanet ettik ve Tanrı'nın yardım etmesi için yalvardık. Bundan sonra kaptana gittim ve ona kurtulmamız için ne yapmamız gerektiğini sordum. O, yelkenleri indirmemizi ve demir atmamızı salık verdi. Hep birlikte bu işe sarılan tayfalara yardım ettik ve kısa sürede işi başardık. Geminin durumu gözden geçirildiğinde, içeriye dolmuş olan suyun geminin dışındaki deniz suyuyla aynı seviyede olduğu saptandı. Bu durumda en büyük sandala binip canımızı kurtarmaktan başka çare yoktu. Deniz hukukuna göre, tehlike baş gösterdiğinde, önce geminin yolcularını güvenceye almak gerekmektedir ve eğer bir gemi mürettebatının yolcuları kaderine terk edip kendi canlarını kurtardıkları saptanırsa, ölüm cezasına çarptırılırlar. Bu nedenle mürettebatın bir bölümü ile birlikte sandala bindik ve geride kalanlara, eğer kurtulabilirsek, onları da oradan aldıracağımıza dair söz verdik. Geminin kurtulması ümidi zayıf olduğundan, en değerli eşyalarımızı yanımıza aldık. Ama kurtulmamız hiç de kolay olmadı, çünkü hava berbattı, yağmur, gök gürültüsü, şimşek ve dolu birbirini izliyordu. Bütün bunlara rağmen gene de Tanrı'nın yardımıyla kıyıya ulaştık, üstelik orada daha önce sözünü ettiğim Floransa gemisine de rastladık. Geminin kaptanı bizi gemisine aldı ve en iyi şekilde ağırladı. Biz kurtulur kurtulmaz hemen kendi sandalımızı ve diğer geminin tahlisiye sandalını geride bıraktığımız gemicileri alıp getirmeleri için yolladık ve böylece onlar da kurtarıldı. İnsan böyle bir tehlikeyi atlattığı zaman yaşamın değerini anlıyor ve Tanrıya şükrediyor. Ben her yıl bu olayın anısına bir ayın düzenlerim ve büyük bir esenlik duyarım. Yaşadığım bu olaydan, kutsal kitaptaki şu sözlerin gerçek olduğu sonucuna vardım: "Efendimizin kurtardığı kişiler geri geleceklerdir ve sevinç çığlıkları atarak Zion'a varacaklardır." İşte inançlı olanlar bir felaketten kurtulduklarında, bu sözleri anımsayarak Tanrı'ya şükrederler. Fakat ben bu

vesileyle insanın yapısındaki kötülüğü kanıtlayan bir olaya da değinmeden geçemeyeceğim. Fırtına yatıştığında, geminin ertesi günü de hâlâ olduğu yerde durduğunu gördük. Gerçi biraz daha sulara gömülmüştü, ama biz gemiye çıkıp kurtarılması mümkün olan eşyalarımızı da almakta ısrar ettik. Nitekim eşyalarımızın çoğuna kavuştuk, çünkü onlar geminin en üst katında duruyordu ve su henüz oraya ulaşmamıştı. Ama ne yazık ki, eşyalarımızı koyduğumuz sandıklar açılmış ve içindekiler yağmalanmıştı. Deniz hukuku bu konuda çok sert cezalar koymuş olduğundan, failer hemen suçlarını itiraf ettiler ve kendilerini ele vermememiz için yalvardılar. Meğer gemiden ayrılırken geride bıraktığımız kişiler onları kurtarma sandallarıyla aldıracağımıza ve canlarının kurtulacağına güvenerek, geminin de daha sonra tamamen parçalanıp batacağını ve hırsızlıklarının fark edilmeyeceğini sanmışlar. Bundan da anlaşıyor ki, insanlar dara düştüklerinde verdikleri sözlere inanmamak gerekir. Darağacına götürülmek tehlikesi altında olan suçlunun günahlarını itiraf edip af dilerken söylediklerinin çoğu gerçek değildir. Bu sözlere güvenmemelidir.

27 Aralık gününe kadar Midilli Adası'nda kaldım. Yeniden denize açıldığımızda bir İsveç gemisine rastladık. Konstantinopolis'ten gelip İzmir'e gidiyordu. Geminin kaptanı beni tanıdığından, iki yol arkadaşımınla birlikte kendi gemisi ile yola devam etmemizi önerdi. Ama ertesi günü İzmir Körfezi'nin açıklarına geldiğimizde, rüzgârın ters yönden esmesi yüzünden bir türlü karaya yanaşamadık ve daha aşağıda, Asya sahilinde, Çeşme adı verilen başka bir limana girmeyi denemek zorunda kaldık. Scio Adası [Sakız Adası] ve üzerindeki aynı adı taşıyan şehir tam karşıdaydı. Birkaç yolcu ve ben orayı da görmek istediğimizden, o adaya yanaşmayı önerdik. 31 Aralık günü uygun bir rüzgârla yeniden yola çıktık. Fakat rüzgârın durması nedeniyle gece yarısı Spalmadori [Koyun Adası] adıyla bilinen ıssız adanın dolaylarında 38 kulaç derinliğe demir atmak zorunda kaldık. Aksi halde yukardan gelen akıntıyla bu adaya doğru sürüklenecektik. Yeni yıla gireceğimiz günün erken saatlerinde gene şiddetli bir fırtınayla uyandık. Rüzgâr bizi kayalıklardan uzağa doğru atmaktaydı, ama zemine sımsıkı saplanmış olan ve gemiye alamadığımız demir gemiyi gene kendine doğru çekmekteydi. Bu yüzden gemi hep o tarafa doğru dönüyor-

du. Böylece gene geminin parçalanıp batması tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştık. Eğer demirin bağlı olduğu kalın halatı kesmeselerdi, büyük bir olasılıkla korktuğumuz başımıza gelecekti. Ama halat kesilince gemi kurtulup denize açılabilirdi. Böylece yeni yılın ilk gününde ikinci kurtuluşumuz nedeniyle Tanrı'ya şükür duası ettim. Rüzgârın uygun olmaması nedeniyle 4 Ocak gününe kadar Midilli, Sakız ve İzmir Körfezi'nin girişinde bulunan "Caraburno" [Karaburun] dağları arasında dolaştıktan sonra, nihayet Tanrı bize acıdı ve 5 Ocak günü limana girip İzmir'e vardık.

İZMİR'DEKİ KİLİSE KURULUŞLARI İÇİN HARCADIĞIM ÇABALAR

Konstantinopolis'te kaldığım sürece İzmir'deki kilise kuruluşlarına faydalı olacak girişimlerde bulunmaktan da geri kalmamıştım. Protestan mezhebinden olan elçi beyefendi ile birçok kez görüşmüştüm. Bundan büyük bir yarar sağlayamayışımın nedeni, o zaman devam etmekte olan savaşlardı. Bu arada attığım başka bir adım, sonradan Tanrı'nın yardımıyla çok iyi sonuçlar verdi. Daha önceki yolculuğumda tanıştığım, ünlü Hevelus ailesine mensup olan Dr. Hevelke bana bağımsız Danzig kentine başvurma girişimimde aracılık ederek çok faydalı oldu. Ben Danzig'teki kuruluşlara hitaben bir dilekçe hazırladım ve yanına yüce Augsburg kenti bakanlığının bir tavsiye mektubunu da ekleyerek bana ve kilise kuruluşlarına gerekli olan desteği sağlamalarını rica ettim.

TÜRKİYE'DE HİRİSTİYANLIĞIN DURUMU

TÜRKİYE'DE HİRİSTİYANLARA TANINAN DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

Daha önce bu konuda bazı bilgiler verdimse de meseleyi daha ayrıntılı olarak ele almak gerektiği kanısındayım. Türkiye'de Hristiyanlara dinleri konusunda tanınan özgürlükler, Kuran'da yazılı olan ve [Hz.] Muhammed'in vasiyeti olarak kabul edilen bazı maddelelere dayanmaktadır. Rivayete göre [Hz.] Muhammed, Sina Dağı'nda bulunan keşişleri ziyarete gittiğinde, onlar tarafından sevgiyle karşılanıp ağırılanmış. Bu yüzden de onlara minnettarlığını göstermek için, bir özgürlük belgesi yazmış. Bu belge Sultan Selim dönemine kadar o keşişlerin ellerinde kalmış. Sultan Selim tahta çıkınca, peygamberinin vasiyetinin o keşişlerde kalmasının dinine aykırı olduğunu ileri sürerek, büyük değeri olan bu belgeyi onlardan istemiş ve karşılığında bir benzerini yazdırıp onlara vermiş. Onlar da bunu hâlâ saklamaktadırlar. Bay von Mosheim, 7. yüzyılda yazmış olduğu büyük kilise tarihinde eleştirmenlerimiz bu konudaki fikirlerini açıklamaktadır. Onlar ne düşünürlerse düşünsünler, Türkler bu vasiyetnamenin gerçek bir belge olduğuna inanmaktadırlar. Türklerin ülkesinde, onlarla birlikte yaşayan Hristiyanların dinlerinde özgür olmaları bu belgeye dayandığından, onu elimden geldiği kadar aslına sadık olarak çevirmeye çalışacağım.

Allah büyüktür, her şeyi yöneten odur, tüm peygamberler onun elçisidir. Allah önünde hakka aykırı olan bir belge asla varlığını koruyamaz. Abdullah'ın oğlu [Hz.] Muhammed, Allah'ın elçisi ve tüm dünyanın sadakatli koruyucusu olarak, insanlara bağışlananlar nedeniyle, kendi halkından ve dininden olanlara bu belgeyi güvenilir ve önemli bir vaat olarak sunmaktadır: Hristiyan

dininden olup Nasıra'ya¹ bağı olan herkese, ister soylu, ister basit halktan, ister saygın veya sıradan bir kişi olsun, şu kurallara göre davranılmalıdır:

1- Benim halkımdan olup bu özgürlük belgesi ile yazılı olarak verdiğim sözü yerine getirmeyen her kimse, Allah'ın vaadini bozmuş ve verilen sözü yerine getirmemiş olur. Böylece de (Allah korusun) dine hakaret etmiş sayılıp, ister hükümdar olsun, ister yoksul veya sıradan bir kişi, lanetlenmiş sayılacaktır.

2- Bu keşişlerden biri yolculuğı sırasında bir dağ veya tepenin üzerinde, bir köyde veya herhangi bir yerleşimde, deniz kıyısında ya da çölde, herhangi bir manastırda, bir kilisede veya ibadet evinde kalmakta ise, onun koruyucusu ve hamisi olarak yanında bulunacağım ve malları, serveti, benim ruhumun desteğı ve tüm halkımın koruması altında olacaktır. Çünkü onlar benim halkımın bir parçasıdır ve benim için bir onurdurlar.

3- Ayrıca bana hizmet edenlere de buyururum ki, onlardan kafa vergisi veya herhangi bir vergi almasınlar, çünkü onlar bu gibi bir şeye zorlanmamalıdır.

4- Onların yargıçlarını veya yöneticilerini değıştirmeye kimse kalkışmamalı, herkes kendi konumunda kalarak hizmet etmeye devam etmelidir.

5- Yolculukları sırasında, kimse onlara zorluk çıkarmamalı ve rahatsızlık vermemelidir.

6- Onların kiliselerini kimse gasp etmemelidir.

7- Benim onlara tanımış olduğum bu özgürlükleri ortadan kaldıracak olan kişi Allah'ın düzenini bozduğunu bilmelidir.

8- Bunun dışında onların yargıçları, yöneticileri, keşişleri, hizmetlileri, ırakları ve onlara bağı olan diğerk kişiler, kafa vergisinden

muaf tutulmalıdırlar veya buna benzer herhangi bir yükümlölük altına girmemelidirler, çünkü onlar ister karada, ister denizde, ister doğuda veya batıda, kuzeyde veya güneyde olsunlar, ben onların koruyucusuyum. Bu özgürlük belgesi ile verilen söz, onlarla birlikte onlara bağı olanları da kapsamaktadır.

9- İssız dağlarda sessiz ve sakin yaşayanlardan kelle vergisinin ve gelirlerinin onda birinin alınmasını da uygun görmüyorum. Hak dininden olanlar da onların mallarından pay istememelidir, çünkü onlar sadece geçimlerini sağlamak için çalışmaktadırlar.

10- Topraktan alınan ürünler verimli olduğunda, yöre sakinleri kendi hisselerine düşenden onlara da bir miktar vermelidirler.

11- Savaş zamanı onları evlerinden çıkarmamalı ve cepheye gitmeye zorlamamalıdır, ayrıca kelle vergisi de almamalıdır.

(Buraya kadar yazılı olanlar Sina Dağı'ndaki keşışlere ilişkindir. Bundan sonrası ise tüm Hıristiyanlara yöneliktir.)

12- Yerleşik olan Hıristiyanlar ve servetlerinden, ticaret faaliyetlerinden ötürü kelle vergisini ödeyebilecek durumda olanlar on iki drahmiden fazlasını ödemeye zorlanmamalıdırlar.

13- Kendilerinden bunun dışında başka bir şey talep edilmemelidir. Allah'ın emri budur. Allah şöyle buyurmaktadır: Allah'ın gönderdiği kitaplara saygı gösterenleri zora koşmayın. Onların mal varlıklarından bir kısmını iyilikle paylaşın, onlarla ilgilenin ve onların aşığılanmasını önleyin.

14- Hıristiyan dininden olan bir kadın hak dininden olan biri ile evlenirse, kocası onun dinine müdahale etmemeli ve onu kiliseye gitmekten, ibadetinden ve inancının gerektirdiklerinden alıkoymamalıdır.

15- Hiç kimse onların kiliselerini onarmalarını engellememelidir.

16- Eğer herhangi bir kimse benim özgürlük belgeme ters düşen

bir davranışta bulunursa veya onun tersine inanacak olursa, benim onları koruyacağıma dair verdiğim sözü bozacağından, Allah'ı ve onun elçisini inkâr etmiş olur.

17- Kimse onlara karşı savaş açmamalı! Tam tersine, hak dininden olanlar onlar için savaşmalıdır.

18- Bununla dünyanın sonuna kadar benim halkımdan olan hiç kim-
senin benim verdiğim sözü bozmamasını buyuruyorum.

Tanıklar: Abu Talib'in oğlu Ali (ve beraberindeki 15 kişi).

Bu belge Abu Talip'in oğlu Ali'nin halefi olan ordu kumandanı tarafından yazılmıştır ve (eslenikler içinde olsun) Peygamber tarafından kendi eliyle ve işaretiyle onanmıştır: Hicretin ikinci yılında Muharrem ayının üçüncü günü.

Tarihteki olayları başlangıcından beri izleyenler, [Hz.] Muhammed'in özellikle belli dönemlerde Hristiyanlara böyle büyük özgürlükler tanıması-
nın nedenlerini bilirler. Bunların biri, kâfir Arapların bastırılmasında ona yardım etmiş olmalarıdır. Diğer, Roma kilisesinin dışlamış olduğu tüm Hristiyan mezheplerden olanları, Doğu (Roma) İmparatorluğu'nu çökert-
meye yönelik girişimlerinde kullanmak istemesidir. Bunun dışında başka bir amaç da, böyle bir din özgürlüğü tanımakla, bu imparatorlukta yaşamların-
dan hoşnut olmayan Hristiyanları kendine daha kolay çekebilmektir. Elbette ki buna birçok başka neden de eklenebilir. Ama bütün bunlar bir yana, Türkler bu vasiyetname niteliğindeki belgeye tam anlamıyla riayet etselerdi, onların yönetimi altındaki Hristiyanlar çok daha rahat bir yaşam sürerlerdi. Ancak o günden bu yana bu bakımdan pek çok aksaklıklar olmuştur.

Hristiyanlar zaman zaman çeşitli vesilelerle büyük topluluklar halinde, sık sık da tek tek kişiler olarak [Hz.] Muhammed'in dinini kabul etmeye zorlanmışlardır ve onlar da ölüm cezasına çarptırılmamak için din değiştirmeye razı olmuşlardır.

Türklerin uygulamakta oldukları temel kural, her fırsatta herkese açık dini ayinleri yasaklamak veya sınırlandırmaktır. Hristiyan kilise-

sinin hiç bulunmamış olduğu veya vaktiyle bulunup sonradan yıkıldığı yerlerde bir kilise inşa ettirmek mümkün değildir. Halen de, dini toplantılar yapan Hristiyanlara baskılar giderek artmaktadır. Kiliselerde en basit onarımlar bile yapılamamakta, örneğin damdaki ve kapılardaki bozukluklar, saraydan özel bir izin alınmadıkça tamir edilememektedir. Bu özel izni almak da öylesine zor ve masraflıdır ki, küçük çaptaki Hristiyan cemaatleri bu harcamaları göze alamamaları yüzünden giderek yok olmaktadır. Dış ülkelerle yapılan savaşlarda ve Türkiye içindeki çatışmalarda ayaktakımı kiliselere saldırıp yağmalar ve binalara büyük zararlar verir, bazen de tamamen yakıp yıkarlar. Bazı eyaletler, örneğin Eflak, Boğdan, Yunanistan'ın bazı bölgeleri ve çeşitli Ege Adaları bu bakımdan daha iyi durumdadır. Buralarda çan kuleleri olan ve çan çalınan birçok kilise vardır. Oysa başka yerlerde bunlar hoş görülmez. Zaten kiliseler de –en azından dış görünüşleri bakımından– çok perişan durumdadır ve özellikle köylerdeki bizim ülkelerimizdeki ahırlardan hemen hemen farksızdır. Genelde manastırlar Türklerin yaşamadığı bölgelerde bulunur. Ama [Hz.] Muhammed'in vasiyetinin tersine, bunlardan her türlü vergi alınır. Vergi ödemeyenler, Türklere bu vergilerden daha da yüksek tutarda armağanlar vermek zorunda kalırlar.

Kiliselerin bulunduğu yerlerde her türlü dini gelenek oldukça rahat bir biçimde yerine getirilebilir: Halka açık dini ayinler, vaftiz törenleri, nikâh törenleri vb. Bu törenler için bir ödeme yapılmaz. Sadece cenaze töreni düzenleyebilmek için gereken izni almak birkaç talere mal olur. Paskalya yortusunun birinci gününden önceki gece dini ayin yaparken ve yortu sırasında çeşitli eğlenceler düzenlerken bir müdahaleye uğramamak ve cezalandırılmamak için yerine göre bir para ödemek gerekir. Örneğin İzmir'de bu kutlamalara izin verilmesi için takriben 500 taler ödenmektedir. Bu ödeme Hristiyanlar için gerçek bir utanç kaynağıdır. Ama artık bu bir gelenek haline gelmiştir ve Türk yöneticiler, birtakım başka düzensizlikleri giderseler de bu parayı istemektedirler. Hristiyan kilisesine bağlı kişiler, örneğin patrikler, episkoposlar, başepiskoposlar, papazlar vb. birkaç vaka dışında tamamen güvencededirler ve kimse tarafından engellenmeden dini giysileri içinde her yere gidebilirler, hatta konumlarından

ötürü saygı da görürler ve Türkler zaman zaman bir hastaları için onlara başvurup İncil'den bölümler okumalarını, ya da hastanın iyileşmesi için dua etmelerini isterler ve onlara bunun karşılığında hediyeler de verirler. Din görevlileri, hükümdarın izni sayesinde kafa vergisinden muaftırlar ve episkoposlar bu muafiyetten hem kendileri yararlanır hem de altlarındaki din görevlilerini yararlandırırlar.

Hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, Hıristiyanların, Türkleri kendi dinlerine çekmeye kalkışmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Böyle bir girişimde bulunulduğunda, hem buna cüret eden Hıristiyan, hem de Hıristiyan olmayı tasarlayan Türk, kafası kesilerek idam edilir. Buna karşılık suç işleyen bir Hıristiyan, [Hz.] Muhammed'in dininden olmayı kabul ederse, çoğu kez cezalandırılmaktan kurtulur. Dinlerinden dönen Hıristiyanlar, kafa vergisinden muaf tutulurlar ve her türlü yüksek konuma gelebilirler. Buna karşılık Hıristiyan dininde kalmayı yeğleyenlerin yakınlarına ve akrabalarına büyük zararları dokunabilir. Böyle kişilerin eşleri ve on beş yaşını geçmiş olan çocukları onların izinden gidip dinlerini değiştirmek zorunda değillerdir. [Hz.] Muhammed'in dininden olan bir kadınla evlenmek isteyen erkek, önce Hıristiyan dininden çıkmak zorundadır. Kadınlar ise, [Hz.] Muhammed'in dininden olan bir erkekle evlenirlerse, kendi dinlerinde kalabilirler. Ama Doğu ülkelerinde geçerli olan Hıristiyan yasalarına göre, bu kadınlar dinden ihraç edilirler, kutsamalara katılamazlar. Böyle bir evlilikten doğan çocukların İslam kurallarına göre yetiştirilmesi zorunludur. Görülüyor ki, Roma kilisesi misyonerlerinin Türkiye'de başarı elde etmelerine olanak yoktur. Paris'te, özellikle Cizvitlerin bastırdıkları ve Türk İmparatorluğu'ndaki çalışmalarını öven yazılar tamamen abartılı ve düzmecedir.

TÜRKLERİN ARASINDA YAŞAYAN HİRİSTİYANLARIN DURUMU

Türklerin arasında yaşayan Hıristiyanların durumu her yerde aynı değildir. Avrupa yakasında yaşayan Hıristiyanlar, daha doğrusu padişahla barış içinde olan ülkelerde doğmuş olanlar hakkındaki en önemli bilgileri daha önce vermiştim. Buna sadece o insanların bulundukları ülkeye göre faydalandıkları ya da mahrum oldukları özgürlüklerin değiştiği bilgisini ekleyebilirim. En iyi durumda olanlar İzmir, Konstantinopolis

ve Halep'te yaşayan Hristiyanlardır. Başka yerlerdekilere durumu daha zordur, en kötü durumda olanlar ise Mısır'da yaşayan Hristiyanlardır. Bu ülkede basit halktan olanlar, Avrupalılara özgü giysilerle ortalıkta dolaşanlara sataşabilirler. Hatta büyük Kahire kentinde bir Avrupalının at üstünde dolaşmasına göz yumulmaz. Sadece konsolos bu hakka sahiptir. Avrupalılar ancak eşeğe binebilirler. Ülkede doğmuş olan, ya da padişahın tebaasından olan Hristiyanlar birçok bakımlardan çok kötü durumdadırlar. Türkler onları *reaya* diye adlandırırlar ve aslında “uyruk” demek olan bu söz sanki “köle” anlamına geliyormuş gibi kullanılır. Türkler, Yunanlılara tavşan lakabını takmışlardır ve bütün Hristiyanlar için “dinsiz, imansız” anlamına gelen gâvur deyimini kullanarak onları aşağılarlar. Ülkenin yerlisi olan Hristiyanlar, Türklerin giydiği renkte ve biçimde kıyafetler giyemezler, hele yeşil rengi hiç kullanamazlar. Beyaz renkli sarıklar, yani dolamalı başlıklar da onlara yasaklanmıştır. Haraç adı verilen kafa vergisi haraççı denen vergi memurları tarafından toplanır. Kadınlar haraçtan muaftır, sadece on beş yaşını geçmiş olan erkekler haraç ödemek zorundadır. Bu vergi Türklerin kullandığı zaman hesabına göre, yani bizdekine kıyasla bir ayın üçte biri kadar daha kısa olan aylarla hesaplanır ve yılda bir kez ödenir. Bu ödeme üç kademelidir. En düşük olanı bir Sgindscherli [Zincirli],² ikinci kademesi bunun iki katı, üçüncü kademesi ise dört katıdır. Mahkemelerde görülen tüm davalarda Hristiyanların Türklere karşı tanıklık etmesi yasaktır. Hristiyanlar onurlu görevlere ve üst düzey yöneticilik konumlarına da atanamazlar.

Bu son verdiğim bilgiye bazı ayrıcalıklı durumları da eklemem gerekmektedir. Patriklere ve episkoposlara kendi dininden olan kişiler üzerinde bir çeşit yargı hakkı da tanınmıştır ve padişah ferman adı verilen bir belgeyle bunu tasdik etmiştir. Ancak bu hak, ceza vermeyi, özellikle de yaşamı etkileyecek bir ceza vermeyi kapsamaz. Episkoposların yargılamaları sırasında, primat unvanını taşıyan ve belli zamanlarda değişen, kendi halklarından yüksek düzeyli kişilerin de hazır bulunmaları gerekmektedir. Eğer davayla ilgili taraflar bu yargılamadan memnun kalmazlarsa, Türk mahke-

2 Cedit Zincirli veya Cedit Zencerikli: III. Ahmed zamanında (h. 1703-1730) Tebriz darphanesinde 24 ayar altından basılan para. 100 adedi. 110 dirhem ağırlığında 400 akçe değerinde idi.

melerine giderler. Eflak ve Boğdan prenslikleri bir çeşit anlaşma sonucu Türklere bağlanmışlardır ve başlarında birer Hristiyan prens bulunur. Padişah bu prensi Konstantinopolis'teki en soylu Rum ailelerinden seçer. Ama bu seçim yeterli değildir. Söz konusu kişiler bu konuma atanmak için ayrıca bir para ödemek, yani konumlarını satın almak zorundadırlar ve bu meblağ bazen 700 keseyi bulur. Söz konusu atanma genelde sadece üç yıl için geçerlidir ve bu süre sonundaki yeni atamada aynı harcamaların yeniden yapılması gerekir. Prensler herhangi bir nedenle vaktinden evvel yerlerinden olmamak için, ayrıca sürekli olarak pahalı armağanlar dağıtmak zorundadırlar. Prensın rütbesi iki tuğlu bir paşanın rütbesine eşittir. Prens, bu konumda ne kadar süre kalacağından emin olmadığından, kendi ihtiyacını karşılayacak bir servet biriktirmeye çalışır ve bu nedenle de yönetimi altındaki prensliği olabildiğince sömürür. Çoğu kez bu konuma dragoman denen Babiâli tercümanları getirilirler. Tercümanlar daima Hristiyan Rum halkındadırlar ve bunların herhangi bir ödeme yapmaları gerekmez. Ama bir tercüman Türkçe dışında birkaç dil, en azından İtalyanca ve Latince bilmek zorundadır. Pazar günü hariç, her gün vezirin dairesine gitmekle görevlidir. Burada doğrudan vezire bağlı olan dışişleri bakanı reis efendinin yönetimi altında dış ülkelere ilişkin işler üzerinde çalışır. Türklerin yaşamadığı Ege Denizi'ndeki küçük adalarda yaşayan Hristiyan Rumların durumu diğerlerinden farklıdır. Onlar vakarlarını, onurlarını biraz olsun koruyabilmişlerdir. Buralarda sözü geçen tek Türk görevli, üst düzey yargıç konumundaki kadıdır.

Ege Adaları hakkındaki bazı ayrıntılara değinmeden de geçemeyeceğim. Adaların çoğunda Rumların yaşamakta olması nedeniyle buralarda Hristiyanlar dinlerini daha özgürce yaşayabilirler. Hatta Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla buralarda kiliselerde çan kulelerine ve çanlara daha sık rastlanır. Türklerin Akdeniz adını da verdikleri Ege Denizi'nde, oraya buraya serpiştirilmiş gibi olan adalar, eski çağ tarihinde her bakımdan çok önemli bir yer alırlar. Scio [Sakız], Mitilene [Midilli], Tenedos [Bozcaada], Napia ve Rhodus [Rodos] adalarında çok sayıda Türk yaşamaktaysa da, diğer adalarda Türklerin sayısı oldukça azdır. Her adada yerlilerin giyim tarzı diğer adalardakinden farklıdır. Patmos [Batmos] Adası yerlilerinin giysileri

hepsinden daha edepli, Sakız adasındakilerin ise utanç verici denecek kadar açık saçıktır. Adalarda yaşayanlar, gelenekleri ve ruhsal yapıları bakımından da birbirinden çok farklıdırlar. Adaların bazıları, özellikle Sakız, Maxia ve diğer birkaç ada cennete benzer. Sakız adasında “mastik” (sakız) denilen maddenin elde edildiği bir bitki yetişir. Adaların hepsinde üzüm bağları, zeytin, incir, limon, portakal, sedir ağaçları, tahıl vb. ürünler yetişmektedir. Adaların birbirinden uzaklığı çoğu kez iki Alman milini geçmediğinden, Ege Denizi’nde gemilerin işletilmesi özellikle kış mevsiminde çok tehlikelidir.

HİRİSTİYAN MEZHEPLERİ MENSUPLARININ BİLGİSİZLİK VE BARBARLIKLARI

Hiristiyanlık öncesinde, bilimin doğup dünyaya yayıldığı ve daha sonra Hiristiyanlık ışığının fışkırdığı tohumların havariler tarafından ekildiği bir ülkede Tanrı’ya ve insana ilişkin meselelerde cehaletin ve barbarlığın yaygın olması, akla sığmaz bir durumdur. Burada halkın büyük bir kısmı adeta gece karanlığında yaşamaktadır ve insanların çoğu okuma yazma bilmemektedir. Okumuş, bilgili kişilere nadiren rastlanıyor. İncil hakkında, adından başka hemen hemen hiçbir şey bilmiyorlar, sadece birkaç mezmuru ve İncil’in bazı bölümlerini ezberlemişler, onları tekrarlayıp duruyorlar. Hemen hemen kimse bir İncil’e sahip değil, evlerde sadece bir dua kitabı bulunuyor. Ermeniler bu bakımdan biraz daha farklıdırlar, onlar İncil’e daha büyük önem veriyorlar ve düzeyli ailelerin evinde çoğu kez bir İncil bulunuyor. Genelde zaten ihmal edilmekte olan kadınlar hemen hemen hiç eğitim görmüyorlar ve onlara din de öğretilmiyor. Bu durum çok şaşırtıcıdır. Ama kadınlar devamlı evin içinde kapalı bir yaşam sürdürdüklerinden ve hemen hemen hiç dışarıya çıkmadıklarından, okul eğitimi görmeleri mümkün değildir. Öğretmeni eve getirtmek de çok masraflıdır. Üstelik çevrede kuşku uyandırıp dedikodulara neden olacağı için, bundan kaçınılmaktadır. Yaşlılar da kızları okutmanın geleneğe aykırı olduğunu düşünmekte ve cahil anneler, kızlarının da cahil kalmasını yeğlemektedir.

Rum ve Ermeni keşişler, bilgilerini geliştirmek için, Katolik rahiplerinin çoğu gibi kendilerini okumaya vermezler. Zorunlu olan ibadetlerini yerine getirmenin dışında el zanaatları ve bağış toplamakla vakit geçirirler, bunun dışında boş otururlar. Aralarında pek azı okul ve eğitim işleriyle,

bilimsel çalışmalarla uğraşır. Zaten rahiplerin çoğu bunu becerebilecek yeteneğe sahip değildir, çünkü basit halktan seçilmişlerdir ve dua okuyup ayinleri düzenleme yöntemlerinden başka bir şey bilmezler. Profesör adı verilen kişilerin dışında, İncil’de yazılı olanları cümle cümle yorumlamayı ve açıklamayı, bir vaaz metni oluşturmayı başarabilecek durumda olanların sayısı pek azdır. Episkopos unvanını almış olanların aslında yükseköğrenim görmüş olmaları gerektiği halde, bu konuma gelebilmek için paranın daha etkili olması yüzünden, kendilerinden beklenmesi gereken nitelikte olmamaları doğaldır. Hemen hemen her yerde okullar bulunmakla beraber, bunların arasında bizim kentlerimizdeki okullarla kıyaslanabilecek düzeyde olanlar çok azdır. Gerçek üniversiteler ise hiç yoktur. Konstantinopolis’te ve İzmir’de bulunan yüksekokullar sadece biraz Eski Yunanca, Aristoteles felsefesi ve bir vaaz metni oluşturabilecek kadar eski din büyüklerinden aktarılan din bilgisi öğretirler. Üzerinde birçok manastırın bulunması nedeniyle Kutsal Dağ (Monte Santo) adı verilen Athos Dağı’nda okullar bulunmakta ve seminerler yapılmaktaysa da, bunlar dahi daha önce sözünü ettiğim okullardan üstün değildir, sadece burada Eski Yunanca daha iyi öğretilmektedir. Bu dili pek az kişi doğru dürüst bilmektedir. Gerektiğinde İtalyanca ve Fransızca tercümelerden veya bunlardan derlenmiş kitaplardan yararlanılır. Tıp öğrenimine yönelmek isteyenler İtalya’ya veya Hollanda’ya, bazen de Almanya’ya ve İngiltere’ye giderler. Çok bilgili olanlar, diğerleri tarafından baskı altında tutulurlar, hatta bazen suçlanırlar, düşünüş tarzlarının saf olmadığı, geleneklerden koptukları ve benzer nedenlerle kürsüye çıkmaları yasaklanır. Ermeniler de daha iyi durumda değillerdir. Ama bunun nedeni kendi ihmalkârlıkları değil, daha çok içinde bulundukları kötü koşullardır. Ermenilerin ana vatanı yıllar boyu İranlılarla Türkler arasında çatışmalara neden olduğundan, burada yerleşmiş olanlar çeşitli yerlere göç etmişler, okulları yağmalanmış, kiliseleri, manastırları yerle bir edilmiştir. İran Şahı Büyük Abbas, İsfahan dolaylarında yeni oluşturulan Yulfa [Culfa] adlı mahalleyi iskân etmek için bir seferde yüz bin kadar Ermeniye buraya getirtip yerleştirmiştir. Böylece özellikle bilim ve dinle ilgili birçok kuruluş yok olmuştur. Doğu halklarının çoğunda eski çağlara, geçmişteki okul ve kilise öğretmenlerine bağlılık öylesine güçlüdür ki, bunlardan bir

türlü kopamazlar ve onların sözlerinin dışına çıkmaya cesaret edemezler. Yahudiler, bizim ülkemizde de çoğu kez olduğu gibi, tamamen barbarca bir bilgelik tutumunu sürdürmekte olduklarından ve Türkler de, daha ilerde anlatacağım gibi, cehaleti desteklediklerinden, Türkiye’de bilim alanında koyu bir karanlık egemendir. Dil bilgisi en düşük seviyededir. Eski çağ hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Dünya felsefesi, Aristoteles felsefesinin yozlaştırılmış şekinden ibarettir. Tarih bilgisi, takvim düzeni ve matematik konularında büyük yanlışlıklara, karanlıklara saplanılmıştır. Ülkenin en iyi hekimleri Avrupa’da yetişmişlerdir. Diğerleri ise, ya bu hekimlerin hizmetinde çalışmış olan çömezlerdir, ya da bazı deneyimlerine dayanarak ve birtakım yalan yanlış bilgiler veren kitapları okuyarak hekim olduklarını ileri süren şarlatanlardır. Burada herkese açık kütüphanelere hiç rastlanmamaktadır. Cahilliğin ve batıl inançların yuvası olan manastırlarda ise kütüphane aramak boşunadır. Sadece bazı meraklı kişiler kendileri için küçük birer kitaplık oluşturmuşlardır. Konstantinopolis ve Kudüs patriklerinin ve oradaki din kuruluşlarının başındaki episkoposların biriktirdikleri kitapların sayısı oldukça yüksek olmakla beraber, bu gene de böyle büyük merkezler için yeterli sayılmaz. Ben burada eski elyazmaları görebileceğimi hatta belki de satın alabileceğimi umuyordum, ama yanıılmışım. Sözlerine inanılır kişilerin bana bildirdiklerine göre, elyazmalarının sayısı zaten çok azmış ve bunlar da Türklerin yağmalarından, yakıp yıkmalarından korunabilen yerlerde, örneğin Athos Dağı’ndaki ve Ege Adaları’ndaki manastırlarda değerli kutsal eşyalar olarak muhafaza edilmekteymiş.

TÜRKİYE’DE HİRİSTİYAN DİNİNİN ÖVGÜYE DEĞER KORUNMUŞLUĞU

Önceki bölümde anlattığım koşullarda Türkiye’de Hıristiyan dininin korunabilmiş olması gerçekten övgüye değer bir durumdur. Böylesine cahil bırakılmış bir Hıristiyan toplumunun inancından sapmasından daha doğal bir şey olamaz. Ama gene de bu tür vakalar çok enderdir. İsa Mesih’in öğretisine inananlar büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar, örneğin en basit insanların bile kendilerine herkesin önünde gâvur veya tavşan diye hakaret etmelerine göz yummak zorundadırlar. Mahkeme huzurunda da çoğu kez kötü durumda kalmakta, kendilerine hakaret eden Türkler

cezalandırılmamaktadırlar. Hristiyanlardan alınan vergiler ve en başta kafa vergisi birçok aileye ve özellikle de yoksullara çok ağır gelmektedir. Aslında Hristiyanlar, dinlerini değiştirmekle tüm bu zorluklardan kurtulabilirler ve kendilerine menfaatler sağlayabilirler. Her gün rastlanılan olaylar göstermektedir ki, dönmeler herhangi bir alanda beceriklilik gösterilerse, işi çok ileriye götürebilirler. Paşaların çoğu, hatta en önemli vezirler ve büyük vezir konumuna gelmiş olanlar bile, ya din değiştirmiş Hristiyanlardandırlar, ya da din değiştirmiş Hristiyan bir babanın soyundan gelmektedirler. Türklerin zulümlerine çoğu kez barbarca bir zorlama da eklenir. Örneğin bazen bütün bir bölgenin veya kentin erkeklerini zorla sünnet ettikleri ve kendi dinlerinden olan erkeklerin arasına kattıkları olur. Bazen savaşta ya da başka bir işte yararlı olabileceğine inandıkları kişileri de bu şekilde [Hz.] Muhammed'in dininden olmaya teşvik ederler. Zaman zaman Babilî'ye Hristiyan Rumların sünnet edilip zorla [Hz.] Muhammed'in dinine alınmaları bile önerilmiştir. Bir rivayete göre, 1760'ta bizzat padişah bile bu fikri ileri sürmüştü. Ama bu zalimane davranış şimdiye dek hep engellenmiştir. Sözde Türklerin çok hoşuna giden bazı küçük çocuklar dinlerini değiştirmeye zorlandıklarında, kafalarının kesilmesi pahasına dinlerinden dönmemekte diretmışler.

Birçok yüzyıl geçtikten sonra bile hâlâ Hristiyanların sayısının bu kadar yüksek olmasına, Üçlü Birliği [Tetlis] temsil eden Tanrı'ya ibadetin aksatılmadığına, İsa Mesih adının hâlâ yüceltilmesine bakılırsa, Hristiyan dinine bağlılık yüreklerin derinliğine öylesine işlemiş olmalı ki, Hristiyanlar, İsa Mesih'i inkâr etmektense, günümüzün sunduğu nimetleri reddetmeyi ve büyük güçlülere göğüs germeyi hatta canlarını bile feda etmeyi yeğlemektedirler. Bundan da bugüne kadar İsa Mesih'imizin, "Cehennem kapıları benim kilisemi alt edemeyeceklerdir" sözleriyle vaat ettiklerinin doğru ve gerçek olduğu anlaşılmaktadır. Dinimizin düşmanları sayısız silahlarla, yazılarla, aşağılamalarla bizi yenmeye çalışsalar da, bu sözler umudumuzun daima canlı kalacağını kanıtlamaktadır.

Türkiye'deki Hristiyan dini, saflığını bozan birtakım pürüzlerden dolayı karanlığa boğulmuştur, ama gene de doğru yolu gösteren sağlam bir kılavuz daima bulunur ve onu izleyerek esenliğe ulaşmak mümkün olur.

RUM KİLİSESİ VE DİNİ UYGULAYIŞ BİÇİMİ

Rum Kilisesi, Eski Yunan halkının soyundan gelen ve büyük bir kısmı Yunanistan'da yaşayan Rumların bağlı oldukları dini mezheptir. Nitekim Fransızlar ve İngilizler de başka mezheplere bağlıdırlar. Rumların mensup olduğu kilise, kendini Ortodoks, yani "doğru inançtan olan Doğu kilisesi" diye tanımlar. Bu mezhepten olan Hristiyanlar, Konstantinopolis patriğine tabidirler veya en azından onunla sıkı bir dinsel bağlantı içindedirler. Bizim ülkemizde Yunan kilisesi denildiğinde, ilk Hristiyan cemaatleri akla gelmektedir. Bunlar Konstantinopolis, İskenderiye, Antiochia [Antakya] ve Jerusalem [Kudüs] patriklikleridir. Ama bu dört dini topluluk dış koşullar nedeniyle birbirinden çok farklılaşmıştır. İskenderiye mezhebi çok zayıftır, çünkü o çevrede yaşamakta olan Mısırlı Hristiyanların hemen hemen hepsi, Monophist [Monofizist] olmuşlardır. Antakya çevresinde yaşayan Hristiyanlar da, gene kısmen aynı nedenlerle, kısmen de daha kötü koşullar nedeniyle, yani Suriye'nin istilasından ve daha başka olaylardan ötürü Hristiyanların din değiştirip [Hz.] Muhammed'in dinine geçmeleri sonucunda çok gerilemiştir. Kudüs'te ise, gerek Haçlı Seferleri sırasında, gerekse vaat edilen ülkedeki paşaların sert yönetimleri sırasında ve başıboş Arap çetelerinin yağmalarından dolayı Hristiyanlık çok hırpalanmıştır. Halen en iyi durumda olan Konstantinopolis patrikligidir ki, Avrupa yakasındaki Türkiye toprakları ile Ege Adaları ve Anadolu bu patrikliğin dini yönetimi altındadır, dolayısıyla güç ve itibar bakımından da diğerlerinden üstündür. Zaman zaman bütün patrikler Konstantinopolis'te bir araya gelirler ve orada dini kuruluşlarla ilgili olarak sık sık yapılan sinod toplantılarına katılırlar. Ruhaniler dışında, ruhani sınıftan olmayan itibarlı Rumlar da bu toplantılara katılırlar. Amaç, kiliseye ilişkin sorunları saray nezdinde en iyi biçimde yürütmektir. Tüm episkoposluk atamaları ve kiliseyle ilgili işler burada halledilir.

Sinod toplantılarına başkanlık eden Konstantinopolis patriği, vaktiyle Roma'daki papa ile çatışmıştı. Her ikisi de kendisinin daha üstün konumda olduğunu iddia ediyordu. Nitekim Konstantinopolis patriği bugün bile kendini papa ile eşit görmektedir. Oysa Rumları inleyen Türk yönetimi açıkça yürütülen bu çatışmayı vaktiyle yatıştırmıştır. Patrik

Türkiye’de iki tuğlu paşa rütbesindedir. Hatta eskiden günümüze nazaran daha da itibarlı bir konumdaydı ve hiçbir bedel ödemededen göreve getirilir, padişah da kendisine beyaz bir at ve bin sikke ya da duka armağan ederdi. Ama patrikler zamanla itibara düşkünlükleri ve bencillikleri yüzünden sık sık değiştiğinden, Türk hükümdarlarının eski cömertçe davranışları son bulmuştur. Üstelik daha da kötüsü, artık patriklik mevkiî Babîâlî’den satın alınmaktadır. Yani eğer Babîâlî veya Rum halkı patrikten hoşnut değilse, ya da başka bir kişi o sırada patrik olan kişinin o konuma getirilmek için ödediği paradan daha fazlasını teklif ederse, patrik hemen mevkiinden alınır ve en çok parayı ödeyen onun yerine geçirilir. Bu yüzden çoğunlukla işlerinin ehli olmayan kişiler patrik konumuna gelmiştir. Bunun, neden olduğu kötü durumların dışında başka bir sakıncası da vardır: Yeni atanan patrik, borçlarını ödeyebilmek için yönetimi altındaki episkoposları para temin etmeleri için sıkıştırır ve onlar da bu bakımdan adeta birbirleriyle yarışır, dolayısıyla da uğradıkları ziyanın acısını cemaatlerinden çıkarırlar ve haksız yere gelişi güzel para toplamak zorunda kalırlar. Patrik, mevkiini satın aldıktan sonra büyük vezir kendisine bir çeşit yetki belgesi olan fermanı teslim eder. Sonra bir çavuş kendisini çok sayıda yeniçerinin eşliğinde patriklik kilisesine götürür. Çavuş kendisine fermanı okurken patrik de getirildiği konumu temsil eden koltuğa oturur. Rumlar, hiçbir itirazda bulunmadan onu ve konumunu kabul etmek zorundadırlar. Patriklik konumundan azledilenler, eğer bir suç işlememişlerse, sefaletle terk edilirler, bunun anlamı da, Ege Adaları’ndan birinde bulunan bir manastıra yerleşmeleridir. Ama bazen azledildikten sonra yeniden patriklik konumuna getirilmeleri de mümkündür. Türklerle Yunanlılar arasında savaş çıkarsa patrik çok tehlikeli bir duruma düşer, çünkü genellikle Yunanlılarla işbirliği yapmakla suçlanır, mevkiinden alınır ve bazen canından olur.

Konstantinopolis patriği, mesleği gereği kilisesinin yönetimi altındaki yerlere gitmek zorunda kalmadığı sürece, hep başkentte kalır. Sadece dinlenmek için zaman zaman kırsal bölgedeki bir eve çekilir. Kilise dışındayken giysileri diğer episkoposların ya da herhangi basit bir rahibin giysisinden farksızdır ve Doğu ülkelerinde giyilen kıyafetlerin üzerine geçirilen geniş kollu bol bir cübbeden, başın üstüne sıkıca oturtulabilen, bir ve çey-

rek arşının yarısı yüksekliğinde tepesi yassılaştırılmış bir başlıktan ibarettir. Bu başlığın tepesinden enseye doğru sık dokunmuş, tül cinsi bir kumaştan yapılmış bir çeşit torba sarkıtılır. Eğer bu torba yoksa, başlığı taşıyanın bir keşiş, bir diyakoz veya basit bir rahip olduğu anlaşılır. Kilisenin içindeyken sırmalı, simli ipliklerle dokunmuş şallar örtünürler ve episkoposlar kutlama törenleri sırasında ayrıca başlarında bir taç taşırlar. Şunu da belirtmeliyim ki, Konstantinopolis patrikliği çok gelir sağlayan bir mevkidir. Her episkopos, kendisinin episkoposluğa atanması vesilesiyle patriğe birkaç yüz taler ödemek ve bazı vesilelerle değerli armağanlar sunmak zorundadır.

Büyükçe kentlerin çoğunda birer episkopos bulunur. Bunlar sinod toplantılarında verilen kararlara göre atanırlar. Mesleklerine başlamadan önce patrik tarafından kutsanmaları ve Babiâli tarafından onaylanmaları gerekmektedir. Bütün bunlar büyük harcamalara mal olur. Bir episkoposun Babiâli'nin fermanı ile kilisesinin sorumlu olduğu bölgeye gelmesi binlerce taler ödemekle gerçekleşir ki bu parayı temin etmek için episkopos büyük bir maddi yük altına girer. Bu nedenle episkoposların çoğu ya mesleklerine başlarken ileri derecede borçlanmışlardır ya da zaman içinde borçlanırlar. Episkoposların çoğu bu ruhani konumlarının karşılığında bir bedel ödemek zorunda kalırlar ve bunun kaç mal olacağını önceden bilmezler. Episkopos olabilmenin birinci koşulu evli olmamaktır, ama dul olanlar da reddedilmez. Episkoposlar nadiren kiliseyi ilgilendiren sorunlarla ve dini konularla meşgul olmaktadır; onlar bir çeşit Hristiyan yönetici durumunda olduklarından, asıl görevleri dünyevi anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır. Şunu da belirtmem gerekir ki, Türkler episkoposlara oldukça saygılı davranırlar. Bir episkopos dışarı çıktığı zaman elinde tuttuğu ve konumunun simgesi olan siyah renkli uzun asa, görünümüne saygınlık katmaktadır. Patriğe "en aziz kişi" anlamına gelen bir unvan verildiği için, episkoposa da "aziz" unvanıyla hitap edilir. Episkoposlar, üst ve alt kademedeki din görevlilerini atayarak kutsarlar. Ayrıca önemli yortu günlerindeki dini ayinlerde İncil'den bölümler ve dualar okurlar.

Bir cemaatte bulunan rahiplerin sayısı gereğinden fazladır. Öyle ki, cemaati olmayan rahipler, cemaati olanlardan daha çoktur denebilir. Yeni bir episkopos atandıktan sonra, rahipler ondan cemaatlerini satın almak

zorundadırlar. Ödedikleri bu paranın bütçelerinde neden olduğu açığı kapatmak için cemaatlerinden para toplarlar. İşte bu koşullar altında Rum kilisesi giderek bozulmakta ve yıkılma aşamasına gelmektedir. Cemaatler farkına varmadan fakirleşmekte ve rahipler geçimlerini sağlayabilmek için dürüstçe olmayan yollara başvurmak zorunda kalmaktadır. Bu yüzden cehalet sürmekte ve batıl inançlar artmaktadır. Örneğin para karşılığında, gizli güçleri olduğu ileri sürülen resimler, kutsal eşyalar sergilemek veya satışa sunmak, büyü etkisi olduğu iddia edilen güçlü dualar öğretmek, para karşılığında perhizden muaf olmayı sağlamak gibi... Rahipler bir defa evlenebilirler, ama sadece bakir bir kızla evlenmeleri mümkündür. Bu kurala uymazlarsa, rahiplik unvanını yitirirler ve diyakoz düzeyine indirilirler. Görevleri dini ayinler sırasında duaları okumak, günah çıkarmak, vaftiz yapmak, nikâh kıymak ve ölümlere cenaze törenini düzenlemektir. Vaaz vermek onların görev alanına girmez. Zaten pek azı da vaaz verebilecek durumdadır ve paskalya öncesindeki günlerle birkaç perhiz günü dışında vaaz verilmemektedir. Bazıları gençlere okumayı öğretmek amacıyla açılan dershanelerde görev almaktadır. Bunlar halk tarafından büyük itibar görürler ve kendilerine papaz derler. Bir rahip temsil ettiği konumun onurunu zedeleyecek derecede ağır bir suç işlerse, episkopos onun sakalını kestirir ve böylece herkesin önünde o kişinin rahiplik sıfatını yitirdiği açıklanmış olur.

Diyakozlar kilisede sıradan, basit işleri yaparlar. Evlenme konusunda, rahiplere kıyasla daha özgürdürler. Rahiplerin kilisedeki tüm faaliyetleri sırasında onlara yardım etmek zorundadırlar, ayinlerde tütsüleme gibi törensel işlemleri yerine getirirler, bazı metinleri okurlar veya ilahiler söylerler, mumları, kandilleri yakarlar, şamdanların bakımını yaparlar, kiliseyi temizlerler vb. Kısacası diyakozlar rahiplerin görevi dışındaki tüm işleri yaparlar, ama çalışkan ve yetenekli iseler, kutsanarak rahiplik konumuna da getirilebilirler. Rahiplerin başlığının tepesine takılı olan torba biçimindeki eklenti diyakozlarda bulunmaz ve bu onların rahiplerden ayırt edilmelerini sağlar. Eğer diyakozluk unvanını yitirirlerse, sakalları da kesilir.

Keşişler, sayıları ve itibarları bakımından Roma Katolik kilisesinin keşişleri ile kıyas edilemezler. Athos Dağı'nda yaşamakta olanların bir kısmı dini konular üzerinde bilimsel çalışmalarla meşgul olurlar. Ama

onların dışındakilerin büyük bir kısmı sadece gündüz ve gece ayinlerini yönetirler ve birçok dinsel töreni gerçekleştirmeyi üstlenirler, sıkı perhiz kurallarına uyarlar ve el zanaatları ile üzüm bağları, zeytin ağaçları yetiştirmek gibi tarım işleri ile uğraşırlar. Çok eskilere dayandığına inandıkları sıkı geleneklere bağlı kalırlar. Manastırlarına çekilmiş olmaları ve Türklerin barbarlıkları onların daha yüksek amaçlara yönelmelerini engellemektedir.

RUMLARIN DİĞER HIRİSTİYANLARDAN FARKLARI

Rumlarla diğer Hıristiyanlar arasındaki farkın belirgin olarak ortaya çıkarılabilmesi için önce bu ayrımın nasıl gerçekleştiğini bilmek gerekir. 9. yüzyıla kadar Batı ülkelerindeki Hıristiyanlar ile Doğu Hıristiyanları inanç bakımından bir birlik oluşturmaktaydılar. Aralarında bazı anlaşmazlıklar olsa da, bunlar dini konulardan çok kilisedeki geleneksel uygulamalar, patriklerin yönetimi altındaki bölgelerin sınırları ve buna benzer sorunlarla ilgiliydi. Bazen birbirine ters düşen fikirleri savunsalar da, birlikleri bozulmazdı ve birbirlerine bazı ödünler vererek aralarındaki barışı korur, aksilik çıkaranları birlikte lanetlerlerdi. Yukarıda belirttiğim tarihten itibaren ise Doğu ve Batı arasındaki büyük ayrılığın ilk adımı atılmış oldu ve bu ayrılık bugüne kadar bütün şiddeti ile süregelmektedir. Roma'daki Papa Nikolaus, çeşitli nedenlerle Konstantinopolis Patriği Fotios'u sürekli itham etmekteydi. Sonunda tüm Roma kilisesini arkasına alarak onu aforoz etti. Papa, Doğu ülkelerindeki patriklere gönderdiği mektuplarda³ belirttiğine göre, buna neden olarak da onun işlemiş olduğu büyük hataları gösterdi. Aslında bunlar sadece onun kendi görüşüne göre hata sayılabilirdi. Şöyle ki: 1. Roma (Rum) kilisesinde cumartesi günü perhiz uygulanması, 2. Paskalyadan önceki perhiz döneminin birinci haftasında süt ve peynir tüketilmesine izin verilmesi, 3. Rahiplerin evlenmesinin tamamen yasaklanması, 4. Sadece episkoposların kutsal yağla yapılan kutsama işlemlerini uygulama hakkına sahip oldukları kanısını taşıması. Bundan ötürü de rahipler tarafından yapılan bu işlemin geçersiz olduğu ve söz konusu kişilerin işlemi yeniden yapturtmalarının gerektiğini açık-

3 Bu mektuplar "sirküler" anlamında "encyklische Briefe" diye adlandırılmaktadır.

laması, 5. Konstantinopolis'te Hıristiyan inancını kabul ettiğini belirtirken “ve oğlu” sözlerini ekleyerek bu formülü değiştirmiş ve yanlış bir şekle sokmuş olması. Bu formüle göre “Kutsal Ruh”un sadece “Baba”dan değil, “Oğul”dan da çıktığı öğretilmektedir. Fotios’un ardıllarının da bu zihniyeti sürdürmelerine rağmen, bir kez daha aföroz edilmekten söz edilmedi ve dış görünüşte barış korundu. Fakat 11. yüzyılda Patrik Keroullarios’un bir düşüncesizliği ve Papa IX. Leo’nun iktidar hırsı yüzünden birlik tümüyle bozuldu. Çünkü Patrik Keroullarios, Roma kilisesine karşı bazı iddialarda bulunarak Fotios’un işlediği suçlara başkalarını da eklemiş oldu. Örneğin: Latin kilisesi, “Kutsal Akşam Yemeği” ayinini mayasız ekmekle yapıyormuş, boğularak ölenin kanı böyle olmazmış, pıhtılaşmış, keşişler domuz yağı kullanıyorlarmış, episkoposlar yüzük takıyorlarmış, rahiplerinin sakalı yokmuş vb. Rumlar patriklerini haklı buldular ve Batılı Hıristiyanları kendi dini cemaatlerinden dışladılar. IX. Leo onları tekrar egemenliği altına almak için çok uğraştı ise de başaramadı. Sonunda Doğu kilisesi camiasını açıkça din dışı ilan etti. O zamandan beri bu ayrılık devam ediyor. İki kiliseyi birleştirmek için harcanan çabalar, özellikle 1438 yılındaki Floransa Konsili sonuç vermedi. Hatta Konstantinopolis’in Türkler tarafından alınmasından sonra Rumların Roma kilisesine karşı nefretleri daha da arttı, çünkü Türklere karşı savunmaları sırasında Batılı güçlerin kendilerine yardım etmemesine papanın sebep olduğu inancındaydılar. Buna papa yanlılarının kışkırtmaları sonucu Türklerin kendilerine yaptığı eziyetler ve Romalı misyonerlerin birçok kişiyi yoldan çıkarmaları da eklendi. Ben ne zaman Doğulu patriklerden veya episkoposlardan biri ile konuştumsa, hep papa ile ilgili her şeye karşı nefret duydukları izlenimini almışım. Bundan da anlaşılıyor ki, Roma kilisesi mensuplarının Rumlarla ve diğer Doğu kiliseleriyle uzlaşma içinde olduklarına dair sözler asılsızdır ve Leo Allatius gibi yazarlara da güvenmek yanlıştır.

Bu saptamayla söze başladıktan sonra, Rum kilisesinin din öğretisindeki ana kurallarının açıklanmasına geçebiliriz. Bunların en önemlilerini çok tanınmış simgesel bir yapıttan alıntılıyorum. Laurentius Normann tarafından Latinceye çevrilerek 1695 yılında Leipzig’de yayınlanan bu kitabın adı şudur: “Katolik ve Apostolik Doğu Kilisesinin Ortodoks İnancası.”

Tıpkı Protestanlarda olduğu gibi, Rumlar için de, inançlarını benimsemeleri için sadece “kanonik kitaplar”da yazılı olduğu şekliyle kutsal kitap yeterli değildir, apokriptik kitaplar⁴ da onların nezdinde hemen hemen aynı değerdedir. Konsillerde kilise tarafından yapılan beyanlar da buna eklenmektedir. Sözünü ettiğim ilk kitabın birinci kısmındaki doksan altıncı soru şöyledir: “Kilise yaratılmış bir yapıttır ve insanların bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Ama gene de başında gerçek Tanrı’yı temsil eden İsa Mesih ve kutsal ruh bulunmaktadır ki, daima onlara yol gösterir. Bundan ötürü sadece kutsal kitaba inanmakla kalmayıp, tüm diğer yazılara ve din toplanlarına dayanan yönergelere de itibar etmek gerekir. Eski Ahit’e yapılan göndermeler yetmiş çevirmenin yorumlarına dayanmaktadır.

Rumlar, Tanrısallığın özü, Tanrı’nın sıfatları ve “Kutsal Teslis”in gizemi konusunda diğer Hristiyan mezhepleri ile fikir birliği içindedirler. Sadece bir noktada onlardan ayrılırlar: Tanrısızlığın oğul üzerinden kutsal ruha aktarıldığını kabul etmeyip sadece babadan geçtiğini öne sürmektedirler. Buna kanıt olarak da Jos. 15, 26’da yazılı bir ifadeyi göstermektedirler.

İsa Mesih’in kişiliği, insansal ve tanrısız vasıfları, üç katlı aracılık görevi ve ikili duruşu hakkındaki görüşleri bakımından Protestan kilisesi ile aynı kavrayışı paylaşmaktadırlar. Ama İsa Mesih’in cehennem yolculuğu hakkında şu ifadeyi kullanıyorlar: (Th. I. Fr. 49): “İsa’nın ruhu bedeninden ayrılmış olmakla beraber, Tanrı ile sürekli birleşmiş durumdaydı ve onunla birlikte cehennem katına indi. Bizde inanç bildiriminin bu bölümü (ikinci bölüm) mevcut değildir. Fakat bu konudaki dini şarkılarda bunu doğrulayan sözler vardır. Örneğin: “Sen, ey İsa Efendimiz bedenle mezara girdin, Tanrı olarak ruhunla cehenneme uğradın, cennete katille birlikte gittin ve görkemli egemenliğinin tahtında Babanla ve Kutsal Ruhla birlikte, ölçülemezliğiyle her şeyin içini dolduruyorsun. Ve o, cehennemden kutsal atalarının ruhlarını kurtarıp cennete götürdü ve onlarla birlikte çarmıhtaki dine dönmüş olan dolandırıcıyı da...”

Ortodoks Rumlar, melekler hakkında da diğer Hristiyanlarla aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Ama ayrıca da Pseudo Dionysos’un ileri sürdüğü gibi, iyilerin dokuz gruba bölünüp bunların da üç kademeye ayrıldıklarına

4 Apokriptik kitaplar: İncil’in dışındaki din kitapları.

da inanmaktadırlar. Birinci kademedekiler, Tanrıya en yakın olanlardır ve bunlar Ofanim, Keubim ve Serafim diye adlandırılmaktadır. İkinci kademedekiler üstün güçler, yönetici efendiler ve Kuvvetlerdir. Üçüncü kademe ise melekler, başmelekler ve prenslikler bulunmaktadır. Bunların tümünün, bizim dualarımızı, bağışlarımızı ve diğer hayırlı işlerimizi Tanrı katına iletip bizim vekilligimizi üstlendiklerine inanılmaktadır.

Bu konu açılmışken Rumların Meryem'e, azizlere ve resimlere tapmalarından da söz etmeliyim. Kilise, Meryem için şu sözlerin söylenmesini buyurmaktadır: "Ey Meryem, Tanrı doğuran bakire, sana selam olsun! Tanrı seninle olsun! Sen kadınların arasından seçilmiş birisin ve bedeninin meyvesi de seçkindir, çünkü sen bize ruhumuzun kurtarıcısını armağan ettin." Kilise, bu sözleri dua esnasında sık sık tekrarlamayı emretmiştir. Meryem'i Kerubim'den ve Serafim'den de daha üstün tutmuştur (42.' Fr. Des I.T). Şimdi dahi tüm meleklerden oluşan toplulukların önünde gelmektedir, çünkü taşıdığı onur ve yüceliği nedeniyle oğulun sağına yerleştirilmiştir. Tıpkı mezmurda ifade edildiği gibi (45,10): Kraliçe, senin sağında değerli ve saf altınlara bürünmüş olarak durmaktadır. Her Hıristiyan bu sözleri saygıyla söylemelidir ve Tanrı katında Bakire'nin şefaatine başvurmalıdır." Onun ölene kadar bakire olarak kaldığına da inanılmaktadır. Azizlerden de, şefaet etmeleri, Tanrı katında insanların affı için aracılık etmeleri dilenmelidir, (52. Fr.des 3. Th) ama azizler tanrısal oldukları için değil, sadece hizmetinde olduklarının dostu sayıldıkları için. Ve onlardan kendi güçleriyle yardım etmeleri istenmemeli, Tanrı'nın merhametini kazanmak için şefaet etmeleri dilenmeli. Bunun kanıtlanması için kutsal kitaptan seçilen metinler ise sadece şunu gösteriyor: Yeryüzündeki tüm inançlılar birbirleri için şefaatte bulunmalıdırlar ve gökyüzündeki hakkaniyeti tam olanlara da seslenip, Tanrı'nın kilisenin düşmanlarını mahvetmesi için yalvarmalarını istemelidirler. Onlar gerçi azizlerin bizim bu ricamızdan haberdar olmadıklarını kendi kendilerine söylüyorlarsa da, buna karşılık olarak, Tanrı'nın bu dilekleri onlara vahiy yoluyla bildirdiğini ileri sürüyorlar. Azizlerden yardım istenmesi, ilk emir olan "Benden başka Tanrı tanımamalısın" buyruğuna ters düştüğünden, bu ithama karşı kendilerini iki şekilde savunmaktadırlar. Şöyle ki: Azizlere gösterilen saygı,

onların üzerinden Tanrı'ya da yönelmektedir. Çünkü onlar zaten Tanrı'ya inanmakla ve erdemli bir yaşam sürdürmekle, O'nun takdirini kazanmışlardır. Ayrıca tapmak ve saygı göstermek arasında da bir fark vardır. Azizlere sadece saygı gösterilmektedir ve onları hem kendi kardeşleri hem de Tanrı'nın yakın dostu olarak gördüklerinden, onlara Tanrı katında kendilerini temsilen şefaet etmeleri için başvurmaktadırlar. Bunu İncil'deki şu sözlere dayandırıyorlar: "Yeryüzündeki hakkaniyetli kişilerin duaları Tanrı katında çok değerlidir." Resimlere tapma konusunda da şu esaslara uyulmaktadır: Hıristiyanlık öncesine ait resimler dışlanmaktadır. Saygı gösterilecek resimler, İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin tabloları, ayrıca çarmıhı temsil eden yapıtlardır. Buna izin verilmesinin gerekçesi de, aslında bu resimlere tapılmadığı, resimlerin temsil ettiği kişilere duyulan saygının ifade edildiğidir. Bunu kanıtlamak için, İsraililerin de tapınakta Kerubim'e taptıklarını ileri sürüyorlar ki, aslında bu yanlıştır. Ayrıca yedinci kiliseler toplantısında da resimleri tahrip edenlerin aforoz edildiğini kanıt olarak gösteriyorlar.

Yaradılış, mukadderat, öngörü, Tanrı'nın benzeri, ilk insanların günahı konuları bakımından Protestan mezhebi ile Rumların inancı arasında kayda değer bir fark yoktur. Aynı şey günah kavramının sınıflandırılması hakkında da söylenebilir.

Özgür istenç hakkında şu bilgileri veriyorlar: (27. Fr. des 1. Th.): "İyiye ve kötüye yönelen arzular bakımından istenç zedelenmeden kaldıysa da, bazı kimselerde kötüye, bazı kimselerde ise iyiye doğru eğilim vardır. İnsanın istenci (iradesi) kalıtım nedeniyle günahla lekelenmiş durumdadır, buna karşın iyi insan, yani Tanrı'nın istediği gibi biri olmak, ya da kötü ve şeytanın istediği gibi biri olmak her kişinin istencine tabidir. Bu da insanın kendine bağlıdır. Tanrı'nın lütfkârlığı, insanın iyiye yönelmesine yardımcı olur ve insanı kötülüklerden uzağa doğru çeker, ama özgürlüğünü zorla kısıtlamaz."

"On Emir"ın sıralaması reformistlerdeki gibidir, yani dördü birinci gruba ve altısı ikinci gruba dahil edilmektedir.

Aslında Rumlar, hayır işlemeden sadece inançlı olmanın yeterli olacağına inanıyormuş gibi görünüyorsa da, günahın mazur görülmesi-

ni ve affedilmesini sadece inanca değil, yapılan hayırlı işlere de bağlamak-
tadırlar ve mazur görülmek için canlı ve faal bir inanç sahibi olmaya önem
vermektedirler.

Onların “Sacrament” “gizemsel tören” diye adlandırdıkları kutsal
işlemlerin sayısı yedi olarak belirlenmiştir (98. Fr. des 1. Th.): “Vaftiz, kut-
sal yağ sürülmesi, Kutsal Akşam Yemeği töreni, günah çıkarma, rahipliğe
atanma, nikâh ve meshetme.

Rumlarda vaftiz töreninin ana hatları bizdeki gibidir. Bu ana
hatların dışındakilerden daha sonra söz edeceğim. Kutsal yağ sürülmesi
töreni, episkoposlar tarafından gerçekleştirilir ve kutsanmış yağ kullanılır.
Fakat uygulanması hakkında sadece ellerin bastırılmasından ve “Kutsal
Ruh’un mührü”ne ilişkin yerlerden başka bir şeyden söz edilmez. Rumların
“Kutsal Akşam Yemeği” töreni hakkındaki fikirleri daha da ilginçtir. Bu
törenden önce mutlaka günah çıkartılması gerekmektedir ve bu tören yılda
ya on iki, ya dört veya en az bir kez yapılmalıdır. Rumlar hasta olanların
inançlarını teyit etmelerini ısrarla tavsiye etmektedirler. “Cosecration”
töreni ise “kansız bir kurban adama” yerine geçmektedir. İnancın teyit edil-
mesine ilişkin bölüm şunları öğretmektedir: (1. Th. 107. Fr.): Rahip ekmek
ve şarap sunduğu zaman, bunların İsa’nın gerçek bedeninin ve kanının
özüne dönüştüğüne inanmak gerekir. Bu dönüşüm kutsal ruhun etkisi ile
olmaktadır ve bunun doğru sunulmuş olması için şu dilekte bulunmalıdır:
“Bizim üzerimize ve bu sunduklarımızın üzerine kutsal ruhunu gönder ve
kutsal ruhunun sayesinde bu ekmeği İsa’nın değerli bedenine, bu kadehin
içeriğini de onun değerli kanına dönüştür.” Bu sözlerden sonra hemen
dönüşümün gerçekleştiği kabul edilmektedir. Ekmek, gerçek bedene ve
şarap gerçek kana dönüşür. Tanrı’nın kararı ile geriye sadece duyuların
algıladığı görünüm kalır.”

Bu dönüşüm şu sözlerle ifade edilir: Bu benim bedenimdir ve bu
benim kanımdır. Rumlarda bu söylemi yorumlayış biçimlerinin doğru
olduğu da İsa’nın şu sözlerine dayandırılmaktadır: “Görmedikleri halde
inanenlar selamete ermişlerdir.” Ayrıca Rumlarda, yalnız rahiplerin değil din
adamı olmayanların da kadeh üzerinde hakları olduğunu ve sunulanlara
bizzat İsa’ya gösterilen saygı ile eşit bir saygı gösterilmesi gerektiğini ileri

sürüyorlar. Diğer kutsama işlemlerine ilişkin öğretilenler üzerinde daha fazla durmamın gereksiz olduğunu düşünüyorum.

Bu anlattıklarımın çıkarılacak olan sonuç şudur: Onların dine intisap hakkındaki görüşleri oldukça yanlıştır. Onların inançları, dinin gerçeklerini tarihe dayanarak kabul etmekten ibarettir. Hayır işlemek olarak niteledikleri de sadece dış görünüşten ibaret olan davranışlardır, saygın bir yaşam sürdürmek, bir sürü duayı ezbere söylemek veya okumak, sadaka vermek, oruç tutmak, hac yolculuğuna gitmek ve benzeri şeyler.

Onlar Katolik kilisesi veya genel olarak kilise adını her türlü dini mezhep için kullanırlar. Kudüs kilisesi onlara göre bütün Hıristiyanlığın anasıdır. Ama imparatorun emri üzerine ve İznik Konsilinde verilen karara göre Roma ve Konstantinopolis kiliseleri bütün diğerlerinin üzerindedir.

Ölümünden sonraki durum hakkında ise, Roma kilisesinin öğretisinde yer alan Arafı reddetmektedirler. Dindar kişilerde bir sevinç duygusunun, Tanrı'ya inanmayanlarda ise bir acı duygusunun oluştuğunu ileri sürmektedirler (1. Th. 61 – 66 Fr.). Tanrı tanımazların pek çoğunun cehenneme gitmekten kurtulabileceğine de inanırlar, ama bunun günah çıkarmaları ve günahlarının kefaretiyi ödemeleri sayesinde değil de, geride kalanların verdikleri sadakalar, kilisenin af dilemesi ve kansasız kurban sayesinde mümkün olacağını ileri sürerler. Bu tuhaf görüşlerini İsa Mesih'in bir söylemiyle kanıtlamaya çalışmaları ise daha da tuhaftır. Şöyle ki: "Cehenneme atacak gücü olandan korkunuz." Teofilaktos bu sözleri şöyle yorumlamaktadır: İsa, "her zaman ve her seferinde cehenneme atan" demiyor, sadece "cehenneme atacak gücü olan" diyor. O halde ölenlerin cehennemden kurtulmaları için dua etmek, sadaka dağıtmak ve ayin düzenlemek gerekmektedir.

Rum kilisesi bazı konularda Batı kiliselerinden farklıdır. Örneğin kutsal ruhun oğuldan çıktığını reddeder, vaftizin geçerli olması için vaftiz edilenin suya tamamen daldırılması gerektiğini ileri sürer, "Kutsal Akşam Yemeği" ayininde kullanılan ekmeğin mayalı hamurdan yapılmasının vazgeçilmez olduğu kanısındadır ve çok küçük çocukların da bu ayine katılmalarını ve paylarını almalarını uygun görür. Daha önce açıklamış olduğum kurallara göre din adamlarının evlenmesine bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Üçüncü ve dördüncü kez evlenmek zina sayılmaktadır. Ortodoks mezhebi,

Roma kilisesinden de bazı bakımlardan ayrılmaktadır. Papa yanlılarının Roma'daki papaya atfettikleri üstün değeri, onun İsa'nın göze görünen temsilcisi ve kilisenin en üst başkanı olarak kabul edilmesini Tanrı'ya hakaret olarak değerlendirirler. Roma kilisesindeki oyma işçiliği ile yapılmış resimleri ve dini ayinlerde kullanılan heykelleri iğrenç bulurlar. Kadehten yoksun bırakmayı kutsama ayininin zedelenmesi olarak görürler ve rahiplerin evlenmesini yasaklamanın sakıncalı olduğu kanısındadırlar. Araf'ın varlığı tasavvurunu gülünç bulurlar ve papa taraftarlarının kindarlığını da ileri derecede kınarlar.

RUMLARIN DİNİ GELENEKLERİ

Rumlar eski usul takvimi kabul ettiklerinden, yeni yıla bizden on bir gün sonra girerler ve bundan ötürü onların yortuları da -değişken olanlar müstesna- bizimkilerle aynı tarihlere denk düşmemektedir. Paskalya yortusunu Yahudilerle asla aynı tarihte kutlamak istememeleri nedeniyle de bayramları bizden farklı zamanlarda kutlamaktadırlar. Havarilerden ve kilisenin pirlerinden başka daha bir sürü genel ve özel azizleri vardır. Sonuç olarak bayramların ve pazar günlerinin toplamı yılın üçte birini aşar. Bu günlerde yapılan kutlamaların ve ayinlerin adeta sonu gelmez. Paskalyadan önceki perşembe günü episkoposluk kiliselerinde episkopos 12 rahibin ayaklarını yıkar. Paskalya yortusu altı gün sürer. İlk gün güneş doğarken "İsa dirildi" müjdesi verilir ve bu söz üzerine herkes birbirini öper. Bir gün önce 40 günlük perhiz sona erdiğinden, insanlar büyük bir coşku içinde kendilerini zevke sefaya verirler, kalabalık gruplar halinde ele ele tutuşarak, çalgılar ve şarkılar eşliğinde sokaklardan geçerler. Pentikost⁵ yortusu sadece iki gün sürer.

Perhiz günleri nerdeyse senenin yarısını kapsamaktadır. İlk büyük perhiz 15 Kasım'da başlar ve kutsal geceye [Noel] kadar sürer. İkinci perhiz dönemi paskalyadan önceki 40 güne denk gelmektedir. İnsanları en çok zorlayan bu perhizdir, çünkü o günlerde et, balık, tereyağı, yumurta, sıvı yağ, peynir türünden besinler tüketilemez. Sade suda, badem sütünde

5 Pentikost elliinci gün. Kutsal ruhun inmesi bayramı. Musevilerin dinsel geleneğinden gelmez.

pişmiş, sirke ile hazırlanmış yemeklerle yetinmek gerekir. Yani insanların tüm besinleri pirinç, bulgur, unlu ürünler, yeşil sebzeler ve deniz kabuklularından ibarettir. Üçüncü perhiz dönemi havarilerin adlarını taşımaktadır, pentikost haftasından sonra başlar ve Peter-Paul gününe kadar sürer. Böyle günlerde balık yemek mümkün olduğundan, insanlar diğer perhizlerdeki kadar zorlanmazlar. Dördüncü perhiz dönemi Meryem'in göğe çıktığına inanılan günden öncedir ve 1 Ağustos'tan 15 Ağustos'a kadar sürer. Ayrıca her çarşamba ve cuma da perhiz günleridir, ama paskalya öncesindeki cumartesi dışında, Roma Katoliklerinin yaptıkları gibi, cumartesi günleri perhiz yapılmaz. Bunun dışında da tek tek bazı perhiz günleri vardır. Hiç perhiz yapılmayan dönemler, Noel ve "Epifanya" denen paskalya ve hıdrellez haftaları arasındaki kırk günlük perhiz dönemi öncesindeki birkaç haftadır. Tüm bu kurallar din adamı olmayanlar için geçerlidir. Bunların arasında dine bağlılıklarını vurgulamak isteyenler ve rahipler, özellikle de keşişler, perhiz günlerinin çoğunda kendilerini yiyeceklerden mahrum etmekte daha da ileri giderler. Hatta kendilerine öylesine sıkı bir perhiz uyguladılar ki, hastalık halinde oruçlarını bozup et yemeleri gerektiğinde bile, ölmeyi yeğlerler. Zaten böyle durumlarda episkopostan izin almaları da gerekmektedir ama bu izni de kolay kolay alamazlar.

Rumlar için haç işaretinin büyük saygınlığı vardır, çünkü onun içinde şeytana ve her türlü kötülüğe karşı koruyan büyük bir güç gizli olduğuna inanırlar. Bu nedenle her fırsatta haç çıkarırlar: sabahları uyanıklarında, akşamları yatarken, yemekten önce ve yemekten sonra, aynı şekilde kilise içinde sayısız kere haç işareti yaparlar: Örneğin dua okunurken, "Baba ve Oğul ve Kutsal Ruh adına, Amin" sözleri geçtiğinde, "Baba" sözcüğünde üç uzun parmaklarını alınları hizasında yukarı kaldırır, "ve Oğul" sözcükleri sırasında ellerini aşağı doğru indirirler "ve Kutsal Ruh adına" sözcükleri sırasında sağ taraflarına, kolları hizasına götürürler ve bu hareketin devamında sol tarafa yönelerek "Amin" sözcüğünde haç işaretini sonlandırırlar.

Doğum yapan bir kadın altı haftasını tamamladığında hemen bir rahip çağırılır. Rahip lohusanın üzerine belli bazı dualar okur. Vaftiz işlemi de fazla geciktirilmmez, yeni doğan çocuğa vaftiz babalığı yapacak olan

kişiler seçilir. Vaftiz törenleri evlerde yapılır. Tören sırasında çocuk, giysileri tamamen çıkarıldıktan sonra geniş bir kurnanın içindeki suya üç kez batırılır. Altı haftalık loğusa, Musa yasalarında belirtilmiş olan zamandan önce kiliseye gidemez.

Ayinler birçok uzun tören eşliğinde yapılır. Roma Katolikleri, Rumlarla alay ederek, onların kutsama törenindeki ibadet daha tamamlanmadan önce ekmeğe ve şaraba taptıklarını söylerler. “Kutsal Akşam Yemeği” töreninde kullandıkları mayalı ekmekler, takriben üç ince parmak genişliğindedir ve boyları genişliğinin yarısı kadar olan yuvarlaklar halindedir. Bunlardan ufak paçalar koparılır ve içinde kutsanmış şarap bulunan orta büyüklükteki bir kaşık içine konur, sonra kutsanacak olan kişiye ikisi bir arada sunulur. Bu törenden önce Rumlar çok sıkı perhiz yaparlar.

Nikâh merasimi önceden askıya çıkarma işlemi yapılmadan gerçekleştirilir. Zengin ve önemli kişilerin nikâhını episkopos kıyar, basit ailelerde ise bu işlemi herhangi bir rahip yapar. Nikâh sırasında pek çok törene yer verilir ve bunların çoğu açık havada yapılır. Tören sırasında birçok azizin özellikle de Bakire Meryem’in tablosu iskemleler üzerine yerleştirilir. Musa yasasındaki yasaklamalara çok sıkı uyulur. Bunun dışında da birçok kısıtlamalar mevcuttur. Öncelikle kardeş çocuklarının evlenmelerine ancak birkaç kuşaktan sonra izin verilir. Bir kişinin vaftiz babası ile evlenmesi de yasaklanmıştır. Bu yasalara uymak istemeyenler veya iki kereden fazla evlilik yapmak isteyenler, Türk mahkemelerine başvururlar ve evli olarak bir arada yaşayabilmek için izin alırlar. Buna “Kapın” [Kapatma?] denir ve biraz para ödemekle buna izin alınabilir. Ancak kilise böyle bir evlilik yapan kişileri aforoz etmektedir.

Ölü uzun süre evde tutulmaz. Akşam saatlerinde ölen ertesi sabah, sabahleyin ölen ise daha o gün öğleden sonra gömülür. Ölü tabuta konmaz, hangi cinsiyetten olursa olsun, en güzel kıyafetleri içinde, kenarlarında küçük parmaklıklar olan bir sedyeye yatırılır. Böylece herkesin görebileceği şekilde açık olarak son istirahatgâhına kadar taşınır. Cenaze sahibi ailenin durumuna göre, önünden ve arkasından ya çok sayıda ya da sadece birkaç rahip yürür. Tütsü kandilleri eşliğinde ilahiler söylenerek mezarlığa gidilir. Burada dini ayinler yapılır. Ama bunların sayısı Roma Katoliklerinde olduğu kadar çok değildir. Eğer bir ölünün bedeni bir yıl sonra çürümemişse,

bu kötü bir alamet sayılır ve daha önce bu bedeninde yaşamış olan ruhun selamete ermediğine hükmedilir. Cenaze merasimi sırasında ölenin yakınları ve bazen de yabancılar büyük bir yaygara koparırlar, saçlarını yolarlar, başlarını duvarlara vururlar. Ölen ister çok sevilen bir kişi olsun, ister yakınları ondan kurtulmak için beklemiş olsunlar, arkasından sahte olsa bile, böyle bir acı gösterisinde bulunmak âdettir. Daha eski zamanlarda insanları bu davranıştan vazgeçirmek için Paulus, Selaniklilere mektubunda şöyle yazmıştır: “Biz sizi orada uyuyanlardan uzak tutmak istemiyoruz; umudu olmayanlar gibi üzülmeysiniz diye.”

Rumlar elle çizilmiş resimlere çok önem verirler. En fakir adamın evinde bile birkaç resim bulunur, zenginlerde ise bunlar hem daha güzeldir, hem de sayıları çoktur. Bu resimleri yataklarının başucuna asarlar. Pazar ve bayram günlerinden önceki akşam, hatta daha birçok vesilelerle bu resimlerin önünde bulunan kandiller veya mumlar ve tütsüler yakılır. Bu resimlerde kötülüklerden koruyan gizemli güçlerin bulunduğu, hatta hastalık halinde şifa sağladıklarına inanılır. Zaman zaman da bazı resimler özel bir ün kazanırlar ve yukarda belirtilen amaçlarla başkalarına ödünç verilirler.

Birisi bir eve taşınacak olursa, burası önce dualarla ve çeşitli törenlerle kutsanır. Bu da yeterli görülmez, epifanya vesilesiyle bu kutsama töreni tekrarlanır ve sık sık da geniş alanlara yayılır, suyun ötesine uzaklara gönderilir. Rumlar, kutsal metnin bazı bölümlerinin, belli duaların ya da geleneklerin de büyü etkisi yaptığına inanıyorlar ve bunları birtakım olağan şikâyetlerin veya olağanüstü hastalıkların tedavisinde kullanıyorlar, hatta doğal güçleri ve ruhlar âlemini etkileyebileceklerine de inanıyorlar.

Rumların en çok korktukları bir kilise uygulaması “Excommunication” yani “aforoz” denen, dini camiadan dışlanma cezasıdır. Bu da bir dini törenle gerçekleştirilir. Önce belli sayıda mum yakılır ve lanetleme sırasında aforoz etme formülleri söylendikçe bu mumlar birer birer söndürülür. Bu işlemi sadece bir episkopos yapabilir. Aforoz edilen kişi herkes tarafından terk edilmiş olur. Aforoz etme sadece adı bilinen belli kişiler hakkında yapılmaz, birtakım suçlar işlemiş, örneğin hırsızlık yapmış olup adı bilinmeyen kişiler hakkında da yapılır ve o kişi çaldıklarını iade etmedikçe veya verdiği ziyanın bedelini ödemedikçe aforoz edilmiş olma durumu o kişinin üzerinde kalır.

Daha önce de belirttiğim gibi, Rumların kiliseleri, binanın bulunduğu yöreye, Rumların o yöredeki özgürlüklerinin çok veya az olmasına, orada Türklerin yaşayıp yaşamamasına veya Türk nüfusun çokluğuna göre değişir. Ülkenin Türkler tarafından alınmasından önce yapılmış olan eski kiliseler yeni yapılanlardan çok farklıdır. Yeni kiliselerin çoğu kötü inşa edilmişlerdir ve basit kulübelerden farksızdırlar. Bunun dışında tüm kiliselerin iç düzeni hemen hemen birbirinin aynıdır. Arazi üzerine yerleştirilmelerinde doğudan batıya doğru bir çizgi üzerinde olmalarına önem verilir ve sunak daima kilisenin doğu tarafında bulunur. Rumlar sunağın bir kubbenin altında bulunması gerektiğine inanırlar ve adeta kutsal bir mekân oluşturmak istenircesine, burası binanın diğer bölümünden bir paravan ile ayrılır. Bu paravanın kilisenin içine bakan yüzeyi üzerine birçok renkli resim yapılır ve insanlar dualarını bunların karşısında yaparlar. Paravanın ortasında iki kanatlı oldukça büyük bir kapı bulunur. Kilisede toplanmış olanlar bu kapıdan sunağı görebilirler. Şekli yüksekçe bir masaya benzeyen sunakta süs eşyasının ve resimlerin konabileceği bir arkalık yoktur, üzerinde sadece bir veya birkaç haç ve şamdan bulunur. Sunağın gerisinde, çok kısa bir mesafede, duvarın içinde yuvarlak bir girinti vardır. Bayram günlerinde ve kutlamalarda patrik veya episkopos, başında tacı olduğu halde bu girintideki özel koltukta yer alıp sunağın üzerinden ve sözünü ettiğim kapının kanatları arasından kilisede toplanmış olanları kutsar. Sair zamanlarda patrik ya da episkoposun oturduğu koltuk kilisenin içinde paravanın yakınında soldaki biraz yüksekçe bir yere yerleştirilir. Onun biraz aşağısında da kilisedeki diğer din adamlarının rütbelerine göre oturdukları yerler bulunur. Episkoposun koltuğunun karşısına kürsü yerleştirilmiştir ve onun yan taraflarında da çoğu zaman yabancı episkoposlara ayrılan yerler vardır. Bunlardan başka sözünü ettiğim yerlerin karşısında da kilise mensuplarının oturabileceği yerler mevcuttur. Böylece din adamları adeta iki sıradan ibaret bir koro oluştururlar ve ilahileri adeta birbirlerine yanıt vermiş gibi söylerler. Kadınların yerleri genelde yukarıdaki bölmelerdedir ve herkesin bakışlarından gizlenebilmeleri için burası bir parmaklıkla ayrılmıştır. Ama kadınlar zaten bir peçe ile yüzlerini örterler. Kiliseler genelde

karanlık mekânlar olmakla beraber, çok sayıda mum ve kandille aydınlatılır ve üstelik de bunlarla süslenmiş olurlar. Kilisenin içindeki paravanın önünde çeşitli madenlerden yapılmış şamdanlar durmaktadır. Bunların bazıları insan boyunda, bazıları daha da yüksek, bazıları ise alçaktır. Şamdanlara yerleştirilen mumlar da kalın ve uzundur. Eğer kilise zenginse, kandilleri gümüşten ve zincirlere takılı olarak belli bir düzene göre kilisenin içinde asılı dururlar ve bu da kilisenin iç mekânına süslü bir görünüm kazandırır.

Rumların manastırları da vardır. Ama Türklerin barbarca tutumları yüzünden Anadolu yakasındaki manastırlar çok azalmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Avrupa yakasındaki ve Ege Adaları'ndaki manastırların sayısı oldukça çoktur. Rumlarda, Roma Katoliklerinde olduğu gibi çeşitli tarikatlar bulunmaz. Manastırların en ünlüleri, önem sırasına göre Konstantinopolis kentinin yakınında bulunan Prens Adaları'nda, Athos Dağı'nda ve Pathmos Adası'ndadır. Bu sonuncusu, rivayete göre Yuhanna'nın [Yahya] din öğretisinin açıklamasını hazırladığı mağaranın yanındadır. Sina Dağı'ndaki manastır bunların hepsinden daha önemlidir.

Rumların hac yolculuğu yaptıkları birçok yerin başında Jerusalem [Kudüs] kentindeki kutsal mezar gelir. Burası ve üzerinde inşa edilmiş olan kilise Haçlı Seferlerinden beri Roma Hristiyanlarının elindeydi. Onlar Doğuluları aşağı gördüklerinden bu kiliseyi kötü kullanmışlardır. Son zamanlardaki Türk hükümdarları, Roma'nın bu kilise üzerindeki haklarını olabildiğince kısıtlayarak en büyük kısmını kendi tebaaları olan Rumlara devretmişlerdir. Buraya hac yolculuğu yapmak isteyenler oruç döneminde yola çıkarlar, çünkü azap haftasını ve paskalya bayramını Kudüs'te kutlamak isterler. Ama bunun dışında da haç yolculuğu yapılan birçok yer vardır. Bunların pek çoğunda mucize yarattığına inanılan resimler bulunur. Bazı yerlerde de kutsal mağaralar, daha önce bir kilisenin, bir şapelin veya manastırın bulunduğu alanlar vardır, azizlerin, din uğruna eziyet ve acı çekenlerin kabirleri de hac yolcularının hedefi olmaktadır.

Dini ayinler Eski Yunan dilinde yapılır. Birçok dini mezhebin, geleneklere ve eski çağlara aşırı bağlı olmaları yüzünden Tanrı'ya ibadetleri sırasında ölü dilleri kullanmaları akıl almaz bir tutumdur. Anladığım kadarıyla Rumlar, dini ayinlerinde yeni Yunancayı kullanırlarsa, ayinin

kutsallığını bozacaklarına inanmaktadırlar. Oysa aralarında, ibadetlerinin özünü kavrayabilecek kadar eski Yunancayı bilen çok az din bilgini vardır. Vaazların daha iyi anlaşılabilmesi için bazen sözlerine biraz yeni Yunanca da karıştırmaktadırlar. Sonuç olarak, basit insanlar bu vaazlardan pek faydalanamamaktadırlar. Dini ayinlerin gündüz değil de geceleri yapılması ve günlerin çok uzun olduğu zamanlar hariç, güneş doğarken sona erdirilmesi de gene geleneksel ön yargılara dayanmaktadır. Bazen, örneğin matem tutulan cuma günü, onu izleyen cumartesi ve paskalyanın birinci günü ayin gece, gündüz, hiç kesilmeden sürer. Bu yüzden birçok kişi, özellikle de rahipler yorgunluktan kendilerini kaybederler. Ayin, mezmurlarla iç içe örülmüş kısa ve uzun dualar, rahiplerin baş kısmını söyledikleri ve cemaatin devam edip sonunu getirdikleri vecizeler, tekdüze bir makamla söylenen ilahiler ve kutsal kitaptan okunan metinlerin ve başka parçaların bir karışımından ibarettir. Vaaz verilmesi çok nadir bir olaydır ve en çok beğenilen vaazlar da uzun ve anlaşılmaz olanlardır. Ayin sırasında sık sık tütsüler de yakılır. Şunu da eklemeliyim ki, ben dini ayine katılanların ruhsal bakımdan tatmin oldukları izlenimini almadım. Gözlemlerime göre, kimse dikkatini ayine vermemekte ve kilisede bulunanların hemen hemen hiçbiri söylenenleri anlamamaktadır. En çok dikkatimi çeken şey, herkesin sık sık usulüne uygun biçimde haç işareti yaptığıdır. Bu yüzden de kalabalık dini toplantılar epey gürültülü olmaktadır.

Kiliselerde kayıt defterlerinin bulunmaması nedeniyle, vaftiz, nikâh ve ölüm olayları belgelenmemektedir.

RUMLARIN KARAKTER YAPISI, EV YAŞAMI VE BAŞKA ÖZELLİKLERİ

Rumların genel olarak doğal bir zekâyâ sahip olduklarını kabul etmek gerekir. Çocuklarında ruhsal yetenekler ve bedensel beceriler bizde olduğundan çok daha erken gelişmektedir. Rum çocukları bizimkilerden daha önce konuşurlar ve üstelik de hiç güçlük çekmeden iki veya üç dili birden öğrenirler. Zaman içinde bu beceriler daha da gelişir ve başka halkların büyük çabalar harcayarak bile ulaşamadıkları bir zekâ düzeyine varır. Ama buna karşın doğa, bir konu hakkında hüküm verme gücünü verirken Rumlara pek de cömert davranmamıştır. Rumlar bir konuyu incelerken,

genelde derinlerine inmezler, yüzeysel olarak gözden geçirirler. Üzerinde özenle, uzun uzun düşünülmesi, bağlantılarının keşfedilmesi gereken meselelerden uzak dururlar. Ama aralarında bu genel değerlendirmenin dışında kalanlar da yok değildir. Eski çağ tarihi de bunu kanıtlamaktadır. Platon ve Aristoteles dışında, Yunanlıların en ünlü bilgeleri, birbiriyle ilintili sistemlerin keşfinden çok, zekâ eseri söylemleriyle ün salmışlardır. Felsefi düşüncelerinden kaynaklanan saptamalarında da zekâlarının payı büyüktür. Günümüzdeki Rumlar (belki eskiler de böyleydi) hayal kurmada ve girişimlerde çok ateşlidirler, başkaları ile ilişkilerinde canlı ve neşelidirler, sözleri de anlamlı ve nüktelidir. Ruhsal yapıları ve davranış biçimleri ise çok hafifmeşrep olduklarını gösterir. Endişe verici konuları görmezlikten gelirler. Kederleri pek uzun sürmez ve Türklerin boyunduruğu altında yaşamanın güçlüklerine rağmen, dışarıya karşı dinlerinin gereği olan görevleri yerine getiriyormuş gibi davranıp, bayram günlerinde eğlenmelerine olanak tanıdığı sürece her şeye katlanırlar.

Zeki insanlara özgü bir illet de riyakârlıktır ve bu karakter yapısına Rumlarda çok sık rastlanmaktadır. İnsanların ağızından laf almakta ve gizlenmesi gereken şeyleri ortaya çıkarmakta onların üstüne yoktur. Eski çağda da Yunanlılar hep yalancılıklarıyla tanınmışlardı ve sadakatten, inanırlılıktan söz edildiği zaman, hep Yunanlıların yalana dolana eğilimli oldukları ileri sürülmüştür. Günümüzün Rumları da bu bakımdan onlardan geri kalmazlar, hiç umursamadan yalan söyleyip yalanlarını desteklemek için Tanrıları, ruhları, yaşamları, kendilerinin ve başkalarının gözleri, kendilerinin ve başkalarının çocukları üzerine yemin bile ederler.

Rumlar ileri derecede kibirlidirler. Bu insanların en belirgin özellikleri, kendi dinlerinin ve milletlerinin, diğerlerinden üstün olduğunu iddia etmeleridir. Avrupalılar arasında yaygın olan bir atasözüne göre, eğer Türkler Rumları dizginlemeseler, Levant (Doğu Akdeniz) ülkelerinde ve Rumlar arasında yaşamak mümkün olmaz. Ama Türkler bunu yapmakta ne kadar ileri giderse gitsin, Rumların kibirliliği, giyimlerindeki gösteriş merakı bastırılamaz. Bir Rum ne kadar dik kafalı olursa olsun, karşısında bir Türk görür görmez hemen siner. Onların Türklere yaltaklanmaları, Türklerin hakaretlerine, sert davranışlarına, onlara taktıkları aşağılayıcı

adlara yılışık bir sabırla katlanmaları insanı tiksindiriyor. Ama Rumlar her şeye rağmen Türklerin arkasından büyüklük taslamaktan, böbürlenmekten geri kalmıyorlar.

Rumlar bencil, açgözlü ve hasistir. Onlar para için Avrupalıların her istediğini yaparlar, kendilerini kullandırırılar, her şeye katlanırlar. Bu kaynaktan faydalanabilmek için Türklerin karşısında kendilerini rezil etmekte ve kendilerine ait olan her şeyi yitirmektedirler. Düştükleri bu durumdan ötürü Türk mahkemelerine gidip şikâyetle bulunmalarını, onurlarını, canlarını ve mallarını yitirmelerini görmek insanı üzüyor.

Rumlarda olur olmaz her şeye kanma ve batıl inançlara kendini kaptırma huyunun ne kadar derin kökler salmış olduğuna akıl erdirmek mümkün değildir. Herhangi bir rahibin sarhoş olması, kavga etmesi veya kınanması gereken başka bir davranışta bulunması yüzünden ondan nefret edilmesi gerekirken, Rumlar, onun elini öpüp başına koymaktan ve kendisini kutsamasını istemekten çekinmezler. Tanrı tanımazlıkta en ileri gidenler, genelde ölümün eşiğine geldiklerinde en büyük vasiyetlerde bulunurlar ve bu eli açık davranışlarıyla günahlarını bağışlatmak isterler, din adamlarının ve yoksul insanların kendileri için dua etmelerini beklerler. Rumlar aralarında her gün, herhangi bir yerde yaşanan bir mucizeden söz ederler. Ya bir hayalet görülmüştür, ya gökten çarımhlar inmiş ve gene kaybolmuştur, ya resimlerin üzerinde değişikliklerin olduğu saptanmıştır, ya da buna benzer birçok şeyler olmuştur. Birbirlerine bunun gibi vakalar anlatır dururlar. Çanakkale’de bir Rum kilisesine girdiğimde, içerisi biraz karanlık olduğundan, sunağın önündeki paravanın dibinde bir paçavra yığını gördüm, içinde bir şeyler kımıldanmaktaydı. Yaklaştığımda, bunun bir yatak içinde kıvrılmış yatan hasta bir kadın olduğunu fark ettim. Bu kadın her gün kendini buraya taşıtıyormuş, çünkü buradaki bir Meryem tablosuna baktıkça kendini daha iyi hissediyormuş. Eğer kadının perişan görünümünü gerçekten hasta olduğunu kanıtlamamış olsa, şüpheli bir kimsenin aklına kim bilir neler gelirdi? Oysa rahipler Konstantinopolis’in çok yakınındaki bu saygın mekânda batıl inançlara dayanan böyle saçma bir davranışa göz yumuyor, hatta teşvik ediyorlardı. Oraya ikinci kez gittiğimde, Lemnos Adası’ndaki sürgünden geri dönmüş olan Patrik Karaça’yı ziyarete gittim.

Orada ilk kez bulunduğum sırada o henüz saygın bir konumdaydı ve ben kendisiyle o zaman tanışmıştım. İkinci gidişimde ise benimle birlikte birçok başepiskopos, episkopos ve ruhani sınıfından olmayan çok sayıda itibarlı kişi onu kutlamak için ziyarete gelmişlerdi. Yanımda Prusya elçiliğinin ikinci tercümanı vardı. Patrik, bu topluluk karşısında, rüyasında Bakire Meryem'i gördüğünü ve sürgünden döneceği müjdesini onun ağzından duyduğunu söylemek ve bununla öğünmek küstahlığında bulundu. Benim dışımda toplulukta bulunan herkes onu bu yüzden kutladı. Ruhani sınıftan olmayan düzeyli kişiler bile kendilerini bu batıl inançtan kurtaramıyorlar. Örneğin 1763'te Negroponte'de Hollanda Konsolosu olan Rumların dinine mensup bir kişi, vaktiyle yasalara aykırı olan bazı olaylardan ötürü mahkemeye verilmiş. Bu adamın her fırsatta azizlerin tabloları karşısına geçip onlardan nasıl davranması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmalarını istemesine akıl erdirmek mümkün değil. Yüksek mevkilerdeki saygın kişileri böyle davranan basit bir halktan ne beklenebilir?

Kendini beğenmişlik ve kibirlilik bakımından Rumlarla boy ölçüşebilecek başka bir halk yoktur. Havarilerden Paulus, Timotheus'a ve Titus'a yazdığı mektuplarda onları atalarının işledikleri günahlardan ötürü itham etmiş ve bu yüzden cezaya layık görmüştür. Bu durum onların ardıllarında da devam etmektedir. Rumlar yeme, içme konusunda kanaatkârdırlar, ama gösterişli giyinmeye çok önem verirler.

Rumların günümüzde konuştukları dil yeni Yunancadır. Konstantinopolis'te ve İzmir'de bana anlatılanlara göre, Türkiye'de eski Yunancayı anlayabilen ve hatasız konuşabilen bir düzine kadar insan bile bulmak zordur. Aslında yeni Yunanca, eski Yunancadan çok farklı değildir. Aradaki fark Latince ile İtalyanca arasındaki fark kadardır. Sanatla ilgili sözcükler ve önemli söylemler eski Yunancadır. Yalnız sözcüklerin çekimleri yeni yöntemlere göre yapılır. İnsanlar ne kadar temiz bir dil kullanırlarsa, konuştukları dil eskisine o kadar yakındır. Özellikle Atina dolaylarında, Athos Dağı'nda ve Türklerin az bulundukları, ya da hiç bulunmadıkları yörelerde, yani Yunancanın başka dillerle karışma olanaklarının daha az olduğu yerlerde eskiye daha yakın bir Yunanca konuşulur. Telaffuz bakımından iki dil arasında hemen hemen fark yok gibidir, sadece bazı yerlerde

biraz daha yumuşak bir telaffuz şekli dikkati çekmektedir. Rumların tümü “İtacismus”tan⁶ yanadır, “erasmik” telaffuz hakkında bilgileri yoktur ve sanırım bu telaffuz şeklini onlar muhtemelen çok kaba bulacaklardır, çünkü Rumca, onların telaffuzu ile insanın kulağına çok hoş geliyor. Rumların telaffuzunun doğru olduğu da akla yakın gelmektedir, çünkü Türklerin egemenliğine rağmen dini ayinlerini Eski Yunanca dilinde yapma geleneğini sürdürmektedirler. Diyakozlar, keşişler ve rahipler, bu dildeki metinleri okuyabilmek için, sıkı bir eğitim görmektedirler. Birçok yörede Türklerle karışmamış olduklarından ve manastırlarındaki günlük ibadetleri sırasında onlara kimse müdahale etmediğinden, telaffuz biçimini, bazı ufak ayrıntıların dışında, doğru olarak geçmişten günümüze aktarmış olmaları muhtemeldir. Takvimleri de eski usule uygundur.

Rumların çeşitli dini mezheplere karşı tutumları İncil’e pek de uygun değildir. Kendi aralarındaki bağları oldukça kuvvetlidir ve çoğu zaman birbirlerine “kız kardeş”, “erkek kardeş” diye hitap ederler. İnançlarının benzerliği bakımından Ruslara kendilerini daha yakın hissederler ve bunu Türklerin önünde de açıkça itiraf ederler. Ama bundan ötürü de başlarına sık sık büyük dertler açarlar. Rumlar, Rusların günün birinde kendilerini Türklerin egemenliğinden kurtaracağına inanmaktadırlar. Türkler de bunu bilmekte ve günün birinde de bunun gerçekleşebileceğini tahmin etmektedirler. Hatta bu konuya ilişkin kehanetler bile vardır, ama zaman, kişi ve başka ayrıntılar belirtilmediğinden, bu sahte kehanetler kutsal kitapta sözü edilen kehanetlerden farklıdır. Babıâli, Rumlarla Ruslar arasında bir birlik oluşturulmasını önlemeye çalışmaktadır. Hatta Rus elçisinin bir Rum kilisesine gitmesi bile engellenmektedir, çünkü böyle yakın bir temasla, elçinin Rumları ve özellikle de Rumların ileri gelenlerini, patriklerini çok zor duruma düşüreceği kesindir. Rumların Protestanlara karşı davranışları, diğer mezhep mensuplarına karşı davranışlarına nazaran daha dostçadır, çünkü Protestanlar kendi ülkelerinde Rumlara din özgürlüğü tanımaktadırlar ve Protestan elçiler, konsoloslar, Rumlara Türklerle olan sorunlarında yardımcı olmaktadır, üstelik de onları dinlerinden

6 İtacismus: Dilbilimde eski Yunanca harflerin okunuş biçimi hakkında Erasmus tarafından önerilen yöntem: Örneğin “eta” harfinin “i” olarak okunması.

döndürmeye çalışmamaktadırlar. Ama her iki mezhebin birleşmesine olanak yoktur. Çünkü papa ve onun dini zorlamaları bir yana, bizi Roma Katolik mezhebinden ayıran nedenler Rumları da onlardan ayırmaktadır. Rumlar, Protestanlardan gördükleri yakınlığı ve anlayışı Katoliklerde bulamıyorlar, hatta onlar tarafından uygulanan büyük baskılar, kovuşturmalar nedeniyle doğal olarak onlardan nefret ediyorlar. Gerçi Rumlar, Ermenilere karşı, Katoliklere duydukları kadar şiddetli bir nefret duymuyorlarsa da, onları Protestanlar kadar sevmezler. Onlar genel dini toplantıların dışında bırakılmışlardır ve bu dışlanma hiçbir zaman kaldırılmamıştır. Rumlar, Türklerden ileri derecede nefret ederler ve onları “köpek” diye adlandırırlar. Artık bu adlandırma onlarda bir alışkanlık haline gelmiştir. Bu yüzden kınandıklarında ve kutsal kitaba göre böyle bir tutumun caiz olmadığı kendilerine söylendiğinde hayretler içinde kalırlar.

Türkler içişlerinde Rumlardan çok sık yararlanırlar. Rumlar büyük kentlerde en çok ticaretle meşgul olurlar. Basit halktan olanlarla yüksek sınıftan olanlar arasında giyim tarzları bakımından da farklar vardır. Basit halk tabakasından olanların giysilerinin boyu kısadır. Parasal olanakları müsait olanlar bayram günlerinde giysilerinin üzerine yere kadar uzun bir kürk geçirirler. Zengin Rumlar uzun elbiseler giyerler. Hepsinin de pantolonları geniştir ve ayaklarına kadar iner. Rahipler bıyık ve sakal bırakırlar. Ruhani sınıftan olmayanların ise sadece bıyıkları vardır. Toplantılarında birbirlerine tütün ve kahve ikram ederler. Kahveyi sütsüz ve çoğu kez şeker-siz içerler. Tütün içerken uzun çubuklar kullanırlar, bunlar Tataristan’da yetişen bir kamıştan veya güzel, temiz bir odundan yapılır. Bu çubuklar iki ya da üç arşın uzunluğundadır. Bu nedenle duman ağza ulaştığında soğumuş olur ve böyle bir çubukla tütün içmenin daha hoş olduğu ileri sürülmektedir. Rumlar genelde yanlarında bir tespih taşırlar. Zenginlerin tespihleri kehribardandır. Ama bu tespihler dua etmeye değil, bir çeşit oyun oynamaya yarar. Tespihin küçük boncuklarını parmakları arasından yavaşça kaydırarak oyanırlar.

Kadınlar, tıpkı bizim ülkemizde de olduğu gibi ev işleriyle uğraşırlar, ama yüzlerini açmak zorunda kalacakları işleri yapmazlar. Dolayısıyla da el zanaatlarında ve ticaret işlerinde görev almazlar. Yün, pamuk ve ipek

eğirirler, kumaşlarını kendileri dokur, dikiş diker, nakış işler, örgü örerler. Nakış, özellikle yüksek sınıf kadınlarının işidir. Değişik bölgelerdeki yerel giysiler birbirinden farklılıklar gösterse de, moda değişmez. Hepsi ayakkabılarına kadar uzanan bir şalvar giyerler. Bunun üzerine çok geniş ve hemen hemen şalvar kadar uzun olan, ince pamuklu, keten veya ipekten dokunmuş bir gömlek geçirirler. Bunun dışına da vücutlarını sımsıkı saran, ama aşağıya doğru genişleyen ve önde birbiri üstüne bindirilen, altındaki gömleği gösterecek kadar göğüs kısmı açık olan bir entari giyerler. Kış mevsiminde üzerlerine kürk geçirirler, yazın ise üst giysileri hafif bir kumaştandır ve ön kısmı tamamen açıktır. Boyunlarını inci گردانلıklarla veya kordonlarla, kurdelelerle süslerler, bileklerine altın zincirler dolarlar. Başlarına sardıkları örtü sadece Konstantinopolis'te dokunmaktadır ve birkaç çeşidi vardır. Bunu başlarına adeta bir taç biçiminde ve arasına saçlarını da örerek dolarlar, bazen çiçek demetleriyle, inci dizileriyle de süslerler. Bu kıyafetin ne kadar doğal olduğu ve bedene ne kadar yakıştığı kolayca göz önüne getirilebilir. Kadınlar sokağa çıktıklarında, yüzlerini gizlemek, ayrıca başlarını beyaz bir örtü ile kapatmak zorundadırlar. Pamuklu kumaştan olan bu örtünün kenarları, zengin kadınlarda birkaç parmak genişliğinde sırma ipliklerle çevrilmiştir. Bu örtüye “Mahraman” [mahrem?] denir. Evlerinin düzeni Türklerinkine çok benzer. Çocukları oldukça yaramaz ve şımarıktır. Kocaların kadınlarına karşı davranışı çoğu zaman oldukça serttir.

Avrupalılarla tanışıp dostluk kurmuş olmayan ve onların yaşam biçimlerini tanımayan Rumlar ev eşyası konusunda bilgisizdir. Salonların ve odaların çoğunun üçte biri veya yarısı zeminden biraz daha yüksekçedir ve buna yayılan hasır yaygının ya da Türk dokuması bir örtünün üzerine duvar boyunca çepeçevre “sofa” denilen minderler dizilir. Ailenin parasal düzeyi uygunsa, minderler çok değerli kumaşlardan yapılır. Evlerin pek azında masa ve iskemle bulunur. Herkes dizlerini kırıp bacaklarını çaprazlama birbirinin üzerine kıvrarak yere oturur. Yemekler küçük çanaklar içinde büyük bakır tepsilere yerleştirilip ortaya konur. Karyolada yatma âdeti yoktur, Rumlar kuştüyü yatak da bilmezler. İçi yünle doldurulmuş bir siltede yatarlar ve üzerlerine pamukla doldurulup dikişlerle tutturulmuş bir

yorgan örterler. Şilteler akşamları odadaki yükselti üzerine yayılır ve sabah olunca tekrar kıvrılıp sarılarak toplanır.

Rumların eğlenceleri oldukça çeşitlidir. Zaten insanların eğlence icat etmek konusunda verimli olmadıkları bir ülke var mıdır? Rumların eğlencelerinin çoğu beden hareketlerinin önde geldiği oyunlardır. Avrupa'da insanların kötü bir alışkanlığı olan iskambil oyununu sadece Avrupalılarla ahabplık eden Rumlar öğrenmişlerdir. Rumların çalgıları basit bir kemandan, arpa benzeyen bir çeşit telli çalgıdan ve flüt gibi nefesli aletlerden oluşmaktadır. Bu müzik kulağa pek hoş gelmemektedir ve aslında sadece garip sıçramalardan ibaret olan dansları sırasındaki tempoyu belirlemeye yaramaktadır. Rumlar, bizde de olduğu gibi, düğünlerde bazen olmaması gereken davranışlarda bulunurlar. Matem günlerinde ise, ölenin akasından duyulan acının abartılı bir biçimde dışa vurulup çevreye gösterilmesinde, matemın süresinde ve birçok başka ayrıntıda fazlasıyla ileri gitmektedirler.

ERMENİ KİLİSESİ VE DİNİN UYGULANMA BİÇİMİ

Ermeni kilisesi, adını Ermenistan'da oturan halktan ve Ermeni dilinden almıştır ve dini ayinlerde de Ermenice kullanılmaktadır. Bu adlandırma gerçekten tamamen bu kiliseye özgüdür, çünkü Ermenistan'ın yerlilerinden ve onların soyundan gelenlerden başka hiçbir halk veya topluluk bu kilisenin cemaatine ait değildir. Kiliseler tarihine göre, Ermeni kilisesi Monofizit mezhebinin bir dalıdır ve buna bağlı olanlar belli nedenlerden ötürü Yakubi ya da Kopt diye adlandırılırlar. Ermeniler, Halkedon'da yapılan kiliseler toplantısını kabul etmedikleri için Doğu ve Batı kiliselerinden ayrılmışlardır. Bu ayrılış, Ermenilerin Konstantinopolis patriği ile hiçbir ilişkileri olmaması nedeniyle çok kolay olmuş ve devam etmiştir. Ermeniler en önemli konularda Monofizitlerle aynı görüşü paylaşmaktadırlar, ama gene de kendilerine özgü bazı gelenekleri vardır ve ayrıca onların kilise büyüklerini kabul etmemektedirler. Monofizitler, dinlerinin başı olarak İskenderiye patriğini tanımaktadırlar, ama aslında o Kahire'de hüküm sürmektedir. Ermeniler ise Eçmiyadzin patriğini tanımaktadırlar. Vaktiyle bir krallıkları olan Ermeniler ülkelerinde birçok değişim geçirmişler, kâh İranlıların, kâh Türklerin egemenliği altına girmiş-

lerdir ve bu durum kaderlerini de etkilemiştir. Ermeni halkının çoğu bu yüzden kendi özgür kararlarıyla ülkeyi terk etmiş veya istilacılar tarafından başka yerlere sürülmüşlerdir. Özellikle İran kralları Türklerin saldırılarına karşı korunmak amacıyla ülkeyi boşaltmak ve çoraklaştırmak için çaba harcamışlardır. Bu nedenlerle çok sayıda Ermeni, ülkelerinden çıkarılmış ve İsfahan önündeki Culfa Mahallesi 100.000 Ermeni ile iskân edilmiştir. İran'da ve Türkiye'de, özellikle Anadolu'daki önemli kentlerin çoğunda kalabalık Ermeni toplulukları yaşamaktadır. Aynı şekilde Rusya'da ve Lehistan'da da büyük Ermeni topluluklarının yerleşmiş olduğunu, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'de ise daha küçük toplulukların bulunduğunu da unutmamak gerek. Rumlar ve Katolikler her yerde Ermenilere yan gözle bakarlar ve onları “şizmatik” [mütezil, cemaatten kopan] diye adlandırırlar. Ama onlar bütün tevazularına karşın kendi görüşlerine inanır ve güvenirlere.

Ermenilerin birkaç patriği varsa da, bunlardan bazıları sadece bu unvanı taşımaktadırlar, Konstantinopolis kentindeki patrik gibi. Diğerleri gerçek birer patrik olmakla beraber, hepsinin başı Eçmiyadzin patriğidir. Üç kilise anlamına gelen Eçmiyadzin,⁷ Ararat Dağı'nın yakınında, İran ve Türkiye arasındaki sınırın üzerinde bulunan bir manastırdır. Şövalye Chardin, *Voyages* ⁸ adlı eserinde bu manastırı tasvir eder. Gerçekten de söz konusu manastır, adını burada bulunan üç kiliseden almıştır, ama bunlardan sadece en büyüğü kullanılmaktadır. Ermeni patriği, Ermenilerin inancasının merkezi olan bu manastırda yaşamaktadır. Din öğretisini yayan en önemli din büyüklerini ve episkoposları yetiştiren kuruluş budur. Manastırdaki birçok keşişle beraber onlar da burada yaşarlar ve Ermenilerin inancını olabildiğince desteklerler, manastırdaki ibadetleri yönetirler ve din dersleri verirler. Patrik, episkoposlar arasından seçilir. Dış görünüşün görkemli ve parlak olmasına kesinlikle önem vermeyen patrik, sadece vakarlı tutumundan ötürü diğer din adamlarından ayırt edilir.

7 Eçmiyadzin, aslında “Tek Doğan indi” demektir ve “Mesih’in yeryüzüne indiği yer” anlamını taşımaktadır. Burada üç kutsal mekân bulunmaktadır.

8 Jean Baptiste Chardin (1643-1713) Fransız kuyumcu ve seyyah: *Voyages du Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient* adını verdiği seyahatnamesinde İran ve Ortadoğu hakkında bilgi vermiştir. Yakında Kitap Yayınevi tarafından yayınlanacaktır.

Episkoposlar evlenmezler. Çoğu Eçmiyadzin tarafından atanıp görev yerlerine gönderilirler. Her üç yılda bir episkoposlar ya başka bir bölgeye atanırlar ya da eski yerlerinde kalmaları yeniden onaylanır. Onlar Rum ve Katolik episkoposlara kıyasla görevlerini daha ciddiye alırlar ve daha da çalışkandırılar. Vaaz vermeyi bizzat üstlenirler ve kendi etkinlik alanlarına giren kiliseleri dikkatle denetlerler. Vartabet denilen din adamları bir çeşit keşiş olup episkoposluk aşamasına oldukça yakın olduklarından episkoposların bulunmadığı yerlerde veya durumlarının müsait olmadığı zamanlarda vaaz vermeyi üstlenirler. Vartabet denen din adamları adeta episkoposların alt kademesindeki vikar konumundadırlar ve bizdeki din bilimi öğretmenleri ile eşit sayılabilirler. Ermenilerde keşişlerin sayısı çok değildir. Çünkü onlar, vakitlerini boş geçirmeleri için değil ilerde öğretmen olmaları için yetiştirilmekte ve geçimleri bu amaçla sağlanmaktadır. Rahipler genelde evlidirler ve dini ayinleri yürütmenin dışında okulların ilk sınıflarında öğretmen olarak görev alırlar. Ermeni din adamları, kilisenin dışındayken, ruhani sınıfından olmayanlardan sadece giysilerinin koyu renkte olması ile ayırt edilebilirler. Rahipler ayin sırasında kumaştan bir cübbe giyerler. Vartabetler, başlarına bir çeşit yüksek külah geçirirler. Bu külah tepeye doğru sivrileşir ve arkaya doğru Kapusen keşişlerinin siyah başlıklarına benzer biçimde aşağıya doğru kıvrılır. Vartabetler bu başlıklarını sokağa çıktıklarında da takarlar. Ermeni din adamları diğer dini mezheplerin ruhani sınıfına kıyasla daha erdemli ve içe dönük bir yaşam sürdürmekte olduklarından övgüye layıktırlar.

ERMENİLERİN DİN ÖĞRETİLERİ VE DİĞER HİRİSTİYANLARDAN FARKLARI

Schröder'in *Thesaurus linguae Armenicae* adlı kitabında yayınlamış olduğu Ermenilerin din inancası, Ermeniler tarafından olduğu gibi kabul edilmektedir ve inancaları hakkında bilgi edinmek isteyenlere bu kitabı okumalarını tavsiye etmektedirler. Din inancalarının metni şöyledir:

Bütün kalbimizle kabul edip inanıyoruz ki, Babamız olan Tanrı ne doğmuş ne de yaratılmıştır, başlangıcı da yoktur. O, oğlunun vücut bulmasına ve Kutsal Ruh'un çıkışına neden olmuştur. Biz Tanrının

sözüne inanıyoruz, bu söz yaratılmamış olup ezelden beri Baba'dan çıkmıştır ve çıkmaktadır, bu doğuş hiç dinmeyecek ve hep devam edecektir. Baba nasıl Baba ise, Oğul da Oğul'dur. Kutsal Ruh'a da inanıyoruz. O da ne yaratılmış ne de doğmuş olup, sonsuzdur ve Baba'dan çıkmaktadır, özünde onunla aynıdır ve Oğul kadar görkemlidir. Biz Üçlü Birliğe, tek bir doğaya ve tek bir Tanrı'ya inanıyoruz. Üç Tanrı değil, tek Tanrı, tek doğa, tek istenç, tek ülke, tek egemenlik, görünen ve görünmeyen şeylerin Yaratana, kutsal kiliseye, günahlarımızın bağışlanacağına, azizlerin birliğine inanıyoruz. İnanıyoruz ki, Üçlü'den biri, sonsuzluğun Babasından doğmuş olan Söz'ü Tanrıdan alıp zaman içerisinde Tanrı doğuran Bakire Meryem'e inmiş, onun kanını alıp kendi tanrısallığı ile birleştirmiş, dokuz ay boyunca lekesiz Bakire'nin bedeninde saklamıştır. Böylece Tanrı, ruh, huy ve beden bakımından mükemmel bir insan olmuştur: Bir tek doğada birleşmiş olan ve tek görünüm, tek kişi olarak. Tanrı, dönüşmeden, değişmeden insan olmuştur. Tohum atılmadan, gebelik olmadan ve günah işlenmeden doğum gerçekleşmiştir. Tanrısallığın başlangıcı olmadığı gibi insansallığın da sonu yoktur. Çünkü İsa Mesih'in varlığı dün, bugün ve sonsuza dek sürecektir. İnanıyoruz ki, İsa Mesih 30 yıl yeryüzünde dolaştıktan sonra vaftiz edilmiştir. Babası, " O benim sevgili oğlumdur" diye ona tanıklık etmiştir ve Kutsal Ruh bir güvercin kılığında inip ona konmuştur. Şeytan onu günaha sevk etmek istemişse de, o şeytanı yenmiştir ve insana esenliği vaaz etmiştir. O, bedeninin zaafalarını hissetmiş, yorgunluk, açlık, susuzluk çekmiştir ve acıya özgürce katlanmıştır, çarmıha gerilmiş ve bedensel olarak ölmüştür, fakat Tanrısallığı yaşamda kalmıştır, bedeni tanrısallığı ile birleşmiş olarak mezarda yatmış ve ruhu, Tanrısallığından ayrılmadan cehenneme gitmiş, orada ruhlara vaaz vermiş, cehennemi yıkmış ve oradaki ruhları kurtarmıştır. Üç gün sonra ölümden dirilip havarilerine görünmüştür. İnanıyoruz ki, kurtarıcımız İsa Mesih, aynı o bedeni ile göğe çıkmış ve babasının sağ tarafında yerini almıştır ve gene aynı bedeni ile ve babasının görkemi ile canlıları ve ölüleri yargıla-

mak üzere geri dönecektir. Bu, tüm insanların da yeniden dirilişı olacaktır. İnanıyoruz ki, tüm yapılanlar karşılığını alacaktır, yani doğru kişiler sonsuz yaşama kavuşacak, günahkârlar sonsuza dek acıya terk edileceklerdir.

Ermeniler tanrısal gerçekleri tanıma konusunda Protestanlar dışında tüm Hristiyanlardan daha saftırlar. Onlar İncil'e olağanüstü bir saygı duyarlar. Kilise ve din öğretmenleri, kabul edilir nitelikte kanıtlara karşın onların gözünde insansallığın ötesinde varlıklar değildir. Her ne kadar mayasız hamur kullanmayı atalarından devraldıkları gibi sürdürmekteyseler de, bunun nedeni her konuda geçmiş zamana duydukları aşırı saygıdır. Herkes İncil'i okumakta özgürdür ve kilisede de İncil'den uzun bölümler okunur. Ermeniler 1767 yılından beri İncil'in en eski el yazmalarını arayıp topladıktan sonra din adamlarının en bilgililerini davet etmişler ve bir matbaa kurarak Eçmiyadzın'de daha mükemmelleştirilmiş bir İncil basıp yayınlamışlardır. Böylece halklarına kutsal kitabı şimdiye kadar olduğundan daha ucuza ve daha bol dağıtabilme olanağını sağlamışlardır. Dilerim, böyle hayırlı amaçlar uğruna harcanan çabaların gerçekleşmesine Tanrı yardımını esirgemesin!

Ermenilerin inançlarını açıklayan bu metin, onların kutsal ruhun sadece babadan çıkmakta olduğu fikrinin dışında, genel olarak Hristiyanlık, Tanrı ve üçlü birliğin gizemi hakkında, sağlıklı bir görüşe sahip olduklarını, göstermektedir. Birçok bilim adamının düşündüğü gibi, İsa Mesih'in şahsında her iki özelliğin birleşmiş olduğuna dair yanlış bir öğretinin onlara atfedilmesi, bizim tarafımızdan farklı yorumlanan birtakım yapay sözcüklere dayanmaktadır. Benim görünüm olarak çevirdiğim sözcük, Suriye dilinde Barsopa diye ifade edilmiş ve bu kelime Yunancadaki ifade ile aynıdır. Ancak onlar "tek doğada birleşmiş" sözlerini bizim kabul ettiğimiz anlamda algılamıyorlar ve doğadaki farkları ortadan kaldırıyorlar. Çünkü şu sözleri ekliyorlar: "Tanrı dönüşmeden, değişmeden insan olmuştur."

İnsanların günahlarından ötürü özür dilemeleri ve kendilerini bağışlatmaları için İsa Mesih'e inanmalarının yeterli olacağı da tamamen doğru değildir, çünkü aynı zamanda hayır işlemek, perhiz yapmak

gibi sevap sayılan davranışlara da gerek vardır. Ermeniler, geleneklere bağlılıkları ve alışkanlıkları nedeniyle, azizlerin şefaatine güvenmeyi ve resimlere saygı göstermeyi sürdürmektedirler, çünkü bunda kötü niyet olmadığı inancındadırlar. Azizlerin resimlerine de içtenlik dolu bir saygı göstermektedirler.

“Sacrament” (Gizemsel Tören) kavramının tam karşılığı olan bir sözcükleri yoktur. Bu kavramı “gizem” sözcüğü ile ifade etmektedirler. Onlar da Roma Katoliklerinin yedi kutsamasını aynen kabul ediyorlar, fakat bunları farklı biçimde açıklayıp değişik biçimde uyguluyorlar. “Meshetme” diye adlandırdığımız töreni hemen vaftizden sonra yapıyorlar. Bunda ve başka yeni oluşan yanlış uygulamalarda onların Katoliklere ve Rumlara uydukları görülüyorsa da, bunu yadırgamamak gerekir. Eskiden beri çok bilgisiz kalmış ve Roma’da krallık kurmuş olanların sinsiliğine karşı uyarılmamış olan bir halka, misyonerlerin birtakım saçmalıkları doğru olarak telkin edebilmeleri gayet doğaldır. Ayrıca sık sık bir arada faaliyet gösteren Rum ve Katolik kiliseleri ile karşılıklı müzakereler sırasında, onlardan bazı görüşler devralmış olabileceklerini de hesaba katmak gerekir. Dini ayinler ve “*Transsubstantiation*” (özdeğişim) kavramı hakkındaki fikirlerinden de bu anlaşılmaktadır.

Vaftiz töreninde, vaftiz edilecek çocuğu tutup rahibe teslim edecek olan vaftiz babasını atama geleneği Ermenilerde de vardır. Vaftizi yapan rahip, çocuğun başını üç kez su ile ıslatır ve aynı zamanda da dini sözleri söyler. Ayrıca da Rumlarda olduğu gibi, çocuk üç kez suya batırılır ve bütün vücudu yıkanır. Bundan hemen sonra bebeğe kutsal yağ sürülür (meshetmek). Ermeniler bu bakımdan diğer Doğu Hristiyanlarından farklıdırlar.

“Kutsal Akşam Yemeği” törenine katılmadan önce günah çıkarılması gerekmektedir. Ermenilerin dini ayinleri de Rumların ve Katoliklerinkine benzemektedir. Onlar da kutsanmış ekmeğin İsa’nın bedenine ve kutsanmış şarabın İsa’nın kanına dönüştüğüne inanmaktadırlar. Bu da dikkate değer bir durumdur. Evangelistler ve Reformistler “Kutsal Akşam Yemeği” hakkındaki görüşlerinin birbirinden farklı olması nedeniyle ilk kilisenin görüşüne başvurumaktadırlar. Din bilimcilerin hükmüne göre, onun yargısı karşısında sonuncular haksız bulunacaklardır. Ben bunu hiç dikkate alma-

dan Şu soruyu ortaya atıyorum: Acaba Hristiyanlar reformasyondan önce “özdeğişim” hakkında nasıl bir görüş bildirmişlerdi? Acaba Reformistlerin fikrine göre “Akşam Yemeği” sadece ekmek ve şaraptan mı ibarettir? Yoksa Evangelistlerin fikrine katılarak bu kutsal ayinde gerçekten İsa Mesih’in bedeninin ve kanının var olduğuna mı inanmalıdır? Karanlık dönemlerde bu fikri benimseyerek özdeğişime inanmak kolay olabiliirdi, diğer fikri benimsemek ise kolay değildir. Ermeniler özdeğişime inanıyorlarsa da, Rumlar gibi kutsal ekmeği inananlar arasında dolaştırmazlar. Onlar da kadehi herkese sunarlar, fakat içinde kutsanmış ekmek kutsanmış şarapla ıslatılmış olarak sunulur.

Ölenler hakkındaki düşünceleri çok belirgin değildir. Ölenlerin kabirleri üzerinde zaman zaman mumlar yakarlar ve belli günlerde dualar okurlar.

ERMENİLERİN DİNİ GELENEKLERİ VE KİLİSE SORUNLARI

Ermeniler, yortu günlerinde Rumlar ve Katolikler gibi aşırı kutlama gösterileri düzenlemezler. Yortu günlerinin sayıları da onlarınkinden azdır. Kilisenin kutladığı yortu günleri ile halk bayramları arasında bir ayrım vardır. Kilisenin kutladığı günlerin sayısı daha fazladır ve rahipler o günlerde halka açık ayinler düzenlerler. Ama işi gücü olanlar o günlerde de güncel yaşamını sürdürür, olsa olsa bir tek ayine katıldıktan sonra işinin başına döner. Halka ait bayram günleri çok azdır. Noel, yeni yıl ve epifanyayı hep bir arada bayramın en son gününde kutlarlar. Ama kutlamalar bizde yapıldığından çok daha coşkulu olur. Bir gece öncesinden kiliseye gidilir ve gün doğana kadar orada kalınır. Bu süre zarfında birçok tören birden yapılır. Paskalyadan önceki perşembe günü de önemli bir kutlamaya ayrılmıştır, özellikle öğleden sonra çok uzun süren bir ayinin bitiminde rahipler oradaki bütün erkeklerin ayaklarını yıkarlar üzerine tereyağı ile haç resmi yaparlar. Ermeniler için paskalya çok büyük bir bayramdır. Zaten daha önce kırk gün boyunca çok sıkı perhiz yapmış olduklarından, bu bayramı özlemle beklerler. Paskalyadan önceki cumartesi öğleden sonra kiliseden çıkarlarken artık oruçlarını bozma özgürlüğüne sahiptirler, ama henüz et yiyemezler. Bu nedenle paskalya yumurtalarına saldırırlar. Rumlar onların bu davranışları ile alay ederler, birkaç saat daha sabredip perhiz

döneminin tamamen bitmesini bekleyemedikleri için onlara laf atarlar. Cumartesini pazar gününe bağlayan gecenin büyük bir bölümü gene birçok tören nedeniyle kilisede geçirilir. Pantkot [Pentikost] yortusu da onlar için çok önemlidir.

Ermenilerin perhizi çok sıkıdır. Roma Katoliklerinin perhizi Rumlarınkinin yanında çok hafif kalır, Rumların perhizleri ise Ermenilerin perhizine kıyasla çok hafiftir. Her hafta çarşamba ve cuma perhiz günleridir. Ruhanilerin perhizleri ile halkın perhizi arasında da büyük fark vardır. Halkın perhiz günleri en fazla senenin yarısını, ruhanilerin perhiz günleri ise bir yılın üçte ikisini kapsar. Perhiz üç çeşittir. Birinde sadece et yemek yasaklanmıştır, ikincisinde ise balık, yumurta, sütlü yiyecekler, her çeşit katı ve sıvı yağ da yasaktır. Üçüncüsünde akşama kadar her türlü yiyecekten uzak durulması gerekir. Bu son tür perhiz daha çok ruhanilere mahsustur.

Dini ayinler daha çok geceleri yapılır ve genelde -en uzun günler dışında- güneş doğmadan önce ayin bitirilir. Ayinler çok uzun sürer, üç, dört ve büyük yortularda altı, hatta sekiz saat süren ayinler yapılır. Ayin sırasında dualar, kutsal kitaptan bölümler, mezmurlar vb. eski Ermenice dilinde okunur, ama ne yazık ki basit halk bu dili anlamaz. Vaaz verilirken yeni Ermenice dili kullanılır, hatta herkesin söylenenleri daha iyi anlayabilmesi için, Türkçe, Süryanice veya bulunulan yörenin dilinde tercümesi de eklenir ve bu yüzden de vaazlar çok uzun sürer. Bu durum Doğu ülkelerinde eski çağın ne kadar etkili olduğu hakkında bir fikir verebilir. Hristiyanlığı ilk kabul eden insanlar takibata uğradıkları için, ayinlerini geceleri yaparlardı. Günümüzde artık herhangi bir kısıtlamadan korkmaları gerekmediği halde bu alışkanlıklarını devam ettirmektedirler. Ataları o zaman kullanılan anadillerinde ayin yaptıkları için de, günümüzde artık o dilin yerine yeni bir dilin geçmiş olmasına karşın ayinlerde hâlâ o eski dili kullanmaktadırlar. Ayinler sırasında çalgı çalınmaz, buna karşılık bol bol yakılan tütsüler ve ışıklandırmalarla ayin hoşâ gidecek hale getirilir.

Ermenilerin düğünleri çok gösterişli törenlerle kutlanır. Nikâh kilisede kıyılır ve bu tören gayet uzun sürer. Nikâhlanan çift Kutsal Akşam Yemeği törenine katılmak zorundadır ve bu sırada gelinin yüzü bir peçe ile örtülü olmalıdır.

Ermenilerde cenaze törenleri **Rumların**kine benzemektedir. Ölüm gerçekleşikten kısa süre sonra cenaze **kaldırılır**. Ölü bir kefene sarılır ve kefen ölünün hiçbir yeri görülmeyecek biçimde dikişle kapatılır. Cenaze mezarlığa götürülmeden önce rahipler ölü için birçok dualar okurlar, ilahiler söylerler. Bu zaman zarfında ölenin yakın akrabaları sade elbiseler içinde ve kadınlar yüzleri örtülü olarak gelir ve kederlerini her şekilde gösterirler, ağlayarak ölüye sarılır ve onun götürülmesini istemediklerini belirten davranışlarda bulunurlar. Duaların okunması bittikten sonra cenaze bir sedyeye yatırılır. Rahipler adeta koşarcasına önden giderler ve cenaze alayı karmakarışık bir halde arkadan ilerler, kiliseye varınca, cenaze öndeki avluya yerleştirilir ve tekrar dualar okunur, daha sonra cenaze mezara taşınır. Orada bulunan bir veya iki adam cenazeyi teslim alır. Bu tören bir Avrupalı seyirci için çok iticidir ve ölü bedeninin sadece bir kefene sarılı olarak tabuta konmadan toprağa gömülmesi korkunçtur.

Kiliselere gelince, Rumlarda olduğu gibi sunağın önünde bir paravan ve çok sayıda resim bulunmaz. Kadınların oturdukları yerler erkeklerin yerlerinden tamamen ayrıdır ve etrafı parmaklıklarla çevrilidir. Ermeni manastırları Rumlara ve Katoliklere kıyasla çok daha azdır.

ERMENİLERİN ULUSAL KARAKTERLERİ VE BAŞKA ÖZELLİKLERİ

Ermeni halkı ruhsal yapısı bakımından birçok milletten üstündür. Sıcak bir iklimde yaşamalarından ötürü, onların yüzeysel ve hafif meşrep bir karaktere sahip oldukları sanılabilir ama bu bir yanılgıdır. Ermeniler sessiz ve ciddi insanlardır, gayet içine kapanık bir yaşam sürerler ve çok azla yetinirler. Ermenilerde kötü alışkanlıklara az rastlanır. Ama zekâları pek parlak değildir ve hüküm verme yeteneklerinin kısıtlılığı bakımından da bilimsel araştırmalara müsait değildirler. Ticarete gelince, sanki bu meslek için yaratılmış gibidirler. Ermeniler, eski dünyaya ait üç anakaradaki en önemli ticaret kentlerine yayılmış ve oralara yerleşmişlerdir. Türklerin en büyük kentlerinde para ve temsilcilik işleri yaparlar. Çok sadık insanlar olarak övülürler, ama kendi çıkarlarını düşünmeyi de ihmal etmezler. Ticarete meraklı olmaları yüzünden her türlü eziyetli yolculuktan çekinmezler ve dünyanın her tarafına giderler. Yabancılarla konuşarak kolayca başka dilleri öğrenirler, ama nadiren

bu dilleri hatasız ve mükemmel konuşurlar. Ermenilerin kadınları da, erkekleri de orta boyludur ve genelde hepsi biraz da tıknazdır. Kafaları büyük, yüzleri dolgun ve yassıdır, beden hareketleri başkalarına kıyasla pek kıvrak değildir. Yaşlıların evlerinde ataerkil bir aile yaşamı egemendir. Kadınlar erkeklerine bir hizmetçi gibi itaatkâr davranırlar. Çocuklar dördüncü emre uymaya çok dikkat ederler ve yaşlılara büyük saygı gösterirler. Bu bakımdan bütün diğer halklara örnek olabilirler. Türkler de Ermenileri bütün diğer Hıristiyanlardan daha üstün görürler. Ermenilerin atalarının geleneklerine bağlılığından daha önce de söz etmiştim. Bu gelenekleri çocuklarına aktarmalarındaki maharetleri gerçekten hayranlık uyandıracak ölçüdedir ve çok içlerine kapalı bir yaşam sürdürmeleri bu tutumlarını kolaylaştırmaktadır. Giyimleri bakımından diğer halklardan daha çok Türklere benzerler.

Ermeniler şimdiye dek bilimle pek fazla meşgul olmamışlardır. Bu konu hemen hemen sadece ruhanilerin ilgi alanına girer ve ruhaniler sınıfından da sadece çok kalabalık olmayan bir grup bilimsel çalışmalara yöneldiğinden, bu konuda onlardan çok şey beklenemez. Bilimle meşgul olanlar da çoğunlukla kendi halklarının içinden geldiğinden, kendi dillerinden başka dilleri de pek bilmezler ve yabancı dillerde yazılmış eserlerden faydalanamazlar. İngiltere’de ve Hollanda’da kendi dillerinde basılmış kitapları diğerlerine tercih ederler, çünkü Roma’ya bağlı ülkelerde basılmış olan kitapların gerçeklere uymadığı kanaatindedirler. Ermeniler bir zamanlar Konstantinopolis’te ve İzmir’de küçük matbaalar kurmuşlardı. Bunlar Avrupa’dan satın alınan harf karakterleri ve İncil’i basmak için gereken başka parçalarla birlikte Eçmiyadzin’e gönderildi. Ermenilerin kendi anavatanlarından ayrılıp başka yerlere sürülmeleri nedeniyle el yazma kitapları çok azalmıştır. Günümüzde konuşulan Ermenice, eski Ermeniceden çok farklıdır. Telaffuzu kulağa sert ve kaba gelir, ama harfleri çok zarif görünmektedir. Ermeniler dillerini, özellikle de eski Ermeniceyi çok överler ve bu dilde her şeyin ifade edilebildiğini ileri sürerler. Ama Doğulular zaten eskileri övmekte çok ısrarcıdır.

Ermenilerin ev yaşamına ilişkin gelenekleri Türklerinkine çok benzerdir. Erken yatıp erken kalkarlar. Öğle yemeği yemezler, sabahleyin saat sekizde kuvvetli bir kahvaltı yaparlar, akşamları saat beşteki yemek ana

ögündür. Masa, iskemle ve dolap gibi eşyaları bilmezler. Bir sedir ve duvara gömülü raflar ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli görülür. Ermeni kadınları en yakın akrabalarının dışında kimseye görünmezler. Sokağa çıktıklarında, sadece burunlarının ucu görünecek şekilde yüzlerini sımsıkı örterler, gözleri ise hemen hemen hiç görünmez. Evlenecek olan erkek, nişan gününden önce alacağı kızı göremez. Ermenistan'da yaşayanlarda hâlâ şöyle bir gelenek sürdürülmektedir: Erkekler, hatta çok küçük yaştaki erkek çocuklar bile, kendi yaşındaki bir kızla nikâhlanmadan ülke sınırları dışına çıkamazlar, olgun yaşta olan bir erkek de evlenebilmek için vatanına geri dönmek zorundadır. Daha sonra, mesleği nereye gitmesini gerektiriyorsa, oraya gidebilir.

Ermenilerde de batıl inançlar oldukça yaygındır, fakat dini konular-da Rumlar ve Roma Katolikleri kadar aşırı değildir.

Ermenilerin dinlerinin çok övülmeye değer bir özelliği, başka dinlerden olanlara karşı davranışlarında, insanlığa ve Hristiyanlığa daha yakın bir yaklaşım içinde olmalarıdır. Hele Protestanlara gerçek bir yakınlık gösterirler. Bundan önce İzmir'deki Ermeni episkoposu bana, kilisede Protestanlar için de dua ettiğini söyledi ve onu dinleyenler de bunu doğruladılar. Ermeniler Rumlara karşı dostça davranırlar. Ama Roma Katolikleri onlar için sürekli bir huzursuzluk ve rahatsızlık kaynağıdır. Çünkü onların yüzünden Türkler tarafından kötü davranışlara maruz kalırlar ve Katolik misyonerler onların kiliselerinden pek çok üyeyi kendilerine çekmektedirler, zenginleri de birçok yoldan maddi menfaatler elde etmeye çalışırlar. Bu nedenle onlarla Babîâli önünde sürekli çatışma içindedirler ve papanın adından şeytanın adıymış gibi nefret ederler. Bundan da Romalı din bilginlerinin, Ermenilerin ve tüm Doğu Hristiyanlarının inanç konusunda kendileri ile aynı görüşleri paylaştıklarını ve bir anlaşma içinde olduklarını ileri sürdüklerinde, boş konuştukları ve böbürlendikleri anlaşılır. Aslında hepsi söz birliği ederek, papanın İsa'nın vekili ve kilisenin göze görünen başkanı olduğunu iddia eden Roma kilisesine karşı cephe almaktadırlar.

ROMA KİLİSESİ HAKKINDA

Roma kilisesi Türkiye devleti içinde de oldukça büyük cemaatlere sahiptir. Papaya bağlı ülkelerden gelen tüm Avrupalılar ve onların

Türkiye’de kalan ardılları bu cemaatlere mensuptur. Ayrıca eskiden imparatorluğa veya Venediklilere ait olan vilayetlerde yaşayan çok sayıda aile de bunlara dahildir. Birçok Rum ve Ermeni de zaman içinde kendi dinlerini Roma Katolikliği lehine değiştirmiştir. Bu cemaatleri Roma’daki propaganda faaliyeti yönetmektedir ve yakında Konstantinopolis kentinde Fransızların himayesi altında bir başepiskoposluk kurulacaktır.

Bana verilen bilgiye göre, Roma’ya bağlı kiliseler, kilise kuruluşları, manastırlar ve rahipler, doğrudan ve dolaylı olarak da Babiâli’nin yönetimi altında olmayıp Avrupa’nın koruması altındadırlar. Başta Fransa olmak üzere, diğer devletler, hatta İngiltere ve Hollanda tarafından himaye edilirler ve dolayısıyla da ülkede bir yabancı muamelesi görürler. Avrupalı Papistlerin yaşadığı her yerde kilise ve şapelleri hatta manastırları vardır ve Ege Adaları’nda geniş arazilere sahiptirler. Levant ülkelerinde her çeşit tarikata bağlı keşişler bulunmaktadır ve bunları yönetenler Konstantinopolis’tedir. Türkler onlardan pek memnun değildirler ve bu yüzden de zaman içinde hileli yollarla ele geçirdikleri veya haklı olarak sahip oldukları ayrıcalıkların birçoğunu yitirmektedirler. Zaten Doğu Hristiyanları ile olan anlaşmazlıklarında Babiâli onları çoğu zaman haksız çıkarmaktadır. Hatta kısa süre önce kutsal kabir ile ilgili davada umduklarını elde edememişlerdir. Ayrıca yılların yıpratıcı etkisi, yangın veya başka nedenlerden ötürü harap olan kiliselerin onarımı için izin alma konusunda Babiâli onlara güçlük çıkarmaktadır.

Keşişlerin büyük bir kısmı aynı zamanda birer misyonerdir. Ama bunlar Türklere yanaşmaya cesaret edemezler. Her ne kadar Cizvitler, Paris’te Octav’da yayınladıkları “Levant Mektupları”nın üçüncü kısmında birçok Türk’ü din değiştirip Hristiyan olmaya razı ettiklerinden söz edip başarılarını övüyorlarsa da, bunun akla hayale gelebilecek en büyük yalan olduğu apaçık ortadadır. Bu misyonerlerin diğer Hristiyan mezheplerine büyük zararı dokunmaktadır. Onlar en zengin kişilere musallat olup onları dinlerinden döndürmeye çalışırlar. Nitekim Ermeniler bundan çok yakınmaktadırlar. Zaman zaman da kendi dinlerinden olup Türkiye’de bulunan konsolos ve elçilerle çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Türkiye’de büyük ve masraflı davalara neden olmaktadır. Levant ülkelerindeki

Hıristiyanları kendilerine kazanmak için sadece onları sözlü olarak ve ileriye yönelik vaatlerle ikna etmeye çalışmakla kalmıyorlar, ülkenin dilinde bastırdıkları ve halka dağıttıkları kitaplarla da onları kazanmayı deniyorlar. Bu yolu keşke Protestanlar da kullansalardı ve Tanrının selametine ermek için gerekli olan hakikati öğretmek üzere başka bir kapı daha açsalardı! Şunu da belirtmeliyim ki, Türklerin yönetimi altındaki Papistler büyük bir baskı altında oldukları için, kiliselerinin hâkimiyeti ele aldığı ülkelerdekine kıyasla çok daha uysal davranmaktadırlar.

TÜRKLER

[Hz.] MUHAMMED

Türkler ve inandıkları İslam dini hakkında bilgi vermeden önce [Hz.] Muhammed'in kişiliğini tanıtmamın doğru olacağı kanısındayım. Burada [Hz.] Muhammed'in yaşam öyküsünü bütün ayrıntılarıyla anlatmam, kitabımın amacını aşar. Zaten bu konuda başka kaynaklardan da yararlanarak bilgi edinilebilir. Yetkili kişilerin belirttiğine göre, İngiliz yazar Sale,¹ Kuran tercümesinin önsözünde bu konuda en güvenilir bilgileri vermiştir. Buna karşın Boulainvilliers'in eseri² ancak bir roman kadar gerçekçidir ve okurları yanıltmaktadır. Herbelot³ ise, Doğu ülkeleri dilleri hakkında yazdığı çok sayıda kitapta doğru bilgiler vermiştir. Bu yazarın, Doğu dilleri sözlüğünde [Hz.] Muhammed kelimesinin anlamı hakkında verdiği bilgilerin en önemlilerini buraya aktarmaya çalışacağım.

Ariusçular, Paulusçular ve diğer kâfirlerin, İsa Mesih'in tanrısallığını inkâr etmelerine karşın ona düzdükleri övgülerin benzerlerini, Kuran'ı yorumlayan ve İslam dinini öğreten kişiler, [Hz.] Muhammed'e de yakıştırmaktadırlar. Onların iddialarına göre, [Hz.] Muhammed zamanın öncesinde yaratılmıştır, dünya sadece onun için yapılmıştır ve o Tanrı ile insanlar arasındaki tek aracıdır. [Hz.] Muhammed hakkında bundan başka daha birçok gizemli şeyler anlatılmaktadır. Onların dediklerine göre, Tanrı ilk başta ışığı yaratmıştır. Bu bakımdan Kutsal Kitap'la aynı görüştedirler. Ama onların iddialarına göre, Nur dedikleri ışıktan [Hz.] Muhammed'in ruhu oluşmuş, daha sonra da diğer yaratıkların ruhları doğmuş.

1 George Sale (1697-1736) İngiliz Oryantalist, 1734 tarihli Kuran tercümesi ile ünlüdür -ed.n.

2 Henri de Boulainvilliers (1658-1722) Fransız yazar ve tarihçi. Dinleri karşılaştırma amacıyla yazdığı eserlerden biri Vie de Mohamet ([Hz.] Muhammed'in Hayatı) adını taşımaktadır.

3 Barthelemy d' Herbelot (1625-1695): Fransız Oryantalist. Doğu dilleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Arapça, Farsça, Türkçe sözlük hazırlamıştır. Kâtip Çelebi'nin Keşfül Zunun adlı eserini çevirmiştir.

Bunların başında da din büyükleri ve peygamberler geliyormuş. [Hz.] Muhammed'in mensup olduğu ve ecdadına dair kayıtlara dayanarak en güvenilir bilgileri verebilecek olan Araplar, onun dünyevi aidiyeti hakkında söz birliğiyle şunları bildirmektedirler: [Hz.] Muhammed, Abdullah'ın oğlu, Abdülmuttalib'in torunu ve Haşim'in torun çocuğudur. Bu son kişinin soyu da geriye doğru takip edilerek Adnan'a ve İbrahim'in oğlu İsmail'e varılmaktadır. İsmail ile Adnan arasındaki bağ pek kesin olarak bilinmiyorsa da, onunla [Hz.] Muhammed arasında bir bağ olduğundan emindirler.

[Hz.] Muhammed'in doğum yılı hakkında tereddütleri varsa da, doğum yeri kesin olarak bilinmektedir. [Hz.] Muhammed Mekke'de, Arabistan'ın en eski ve en ünlü ailesi sayılan ve bu üstünlüğünden ötürü Kâbe adı verilen tapınağın gözetimi ile görevlendirilmiş olan Kureyş kabilesindendir. İslam tarihini incelerken, çeşitli kişilerin [Hz.] Muhammed'in halifesi olduklarını iddia etmelerinin nedenini anlayabilmek için, [Hz.] Muhammed'in büyük babası Abdülmuttalib'in on oğlu olduğunu bilmek gerekir: Hareth, Gaidak, Abuleheb, Abdalkabah, Dheran, Abbas, Hazmah, Zobeir, Abutalib ve Abdullah.⁴ [Hz.] Muhammed Abdullah'ın oğludur. Amcalarından Ebu Leheb onun en büyük düşmanıydı. Abbas da bir süre ona karşı düşmanca davrandı, hatta savaştı. Ama esir düşünce onunla barıştı ve onun öğretisini benimsedi -[Hz.] Muhammed'in dokuzuncu amcası olan Ebu Talip, [Hz.] Ali'nin babasıydı. [Hz.] Muhammed her ikisini de çok severdi ve [Hz.] Ali'ye biricik kızı Fatma'yı eş olarak vererek onu damadı yaptı. Abdülmuttalib'in çocuklarının soyundan gelenler büyük ve ünlü Haşimi ailesini oluşturdular. Bu ailenin adı, aile büyükleri olan Haşim'den gelmektedir.

Bundan sonraki paragrafta Kuran'ın en önemli bölümleri açıklanmaktadır. Ama ben daha önce Hicret'ten söz etmenin yerinde olacağını

4 Abdülmuttalib'in Haris, Zübeyir. Ebu Talib, Ebu Leheb, Kusem, Dırar, Mukavvim, Hacl, Hamza, Abbas ve Abdullah olmak üzere 11 oğlu vardı -ed.n.

düşünüyorum. Hicret olayı, [Hz.] Muhammed'in kendine bağlı olanlarla birlikte Kureyşilerin takibinden kurtulabilmek için Mekke'den ayrılmasıdır. Kureyşiler Mekke'de çok güçlüydüler ve [Hz.] Muhammed'in put-perestleri etkisi altına alıp kendi öğretisini onlara kabul ettirmesine karşı cephe almışlardı. Hicret olayı, [Hz.] Muhammed'in ülkesini ilk terk ettiği değilse bile, en önemlisidir ve [Hz.] Muhammed'in kendini Tanrı'nın elçisi olarak seçtiğini ilan edip Kuran'ı tanıtmasından on dört sene sonra gerçekleşmiştir. Birkaç kaynağın bildirdiğine göre, [Hz.] Muhammed'e önce birkaç kişi katılmış, fakat daha sonra kendini Mekke'de güvencede hissetmeyen birçok kişi [Hz.] Muhammed'i izlemiştir. [Hz.] Muhammed Mekke'den ayrılınca, o zamanlar Yatreb [Yesrib] adıyla bilinen Medine kentine hicret etmiştir ve oraya Rebiyülevvel ayının on ikisinde varmıştır. Bu ay, Arapların kullandıkları ay takviminin üçüncü ayıdır ve bu takvime göre her yıl 354 günden oluşmaktadır. O zamandan beri Müslümanlar Hicret'i bundan bir önceki ay olan Muharrem ayından başlatırlar. Bu tarih İsa Mesih'in doğumundan sonra 622 yılının Temmuz ayı ortasına isabet etmektedir. Hicret'in tarihini ve [Hz.] Muhammed'e inananların zaman ölçüsünü belirleyebilmek için en ünlü zaman ölçerlerin bu saptamasını esas almak gerekir.

[Hz.] Muhammed'in yarattığı mucizeler hakkında şunlar anlatılmaktadır: Müslümanların öğretilerine inanmayan Kureyşiler, [Hz.] Muhammed'e demişler ki: Sen bize Musa'nın çöldeki bir kayaya değneği ile vurduğunda buradan on iki kaynağın fışkırdığını ve Meryem'im oğlu İsa'nın ölülere dirilttiğini söylüyorsun. Biz buna inanıyoruz. O halde sen de bunlara benzer bir mucize göster ki, biz senin de Tanrı'nın elçisi ve bir peygamber olduğuna, bize Tanrı'nın yasalarını öğreteceğine inanalım. Örneğin Tanrı'ya, şu Safa dağlarını altına dönüştürmesi için yalvar. Tanrı senin bu dileğini yerine getirirse, herkes sana inanacaktır ve senin sözlerini dinleyecektir.

Bunun üzerine [Hz.] Muhammed bu mucizenin gerçekleşmesi için duaya başlamış. Ama her zaman onun yardımına gelen Melek Cebrail ona şöyle demiş: "Eğer insanlar Tanrı'nın elçisinden kuşkulanıyorsa ve bir kanıt göstermesini istiyorlarsa, onun dileğini sadece bir şartla yerine getireceğini söyle. Bu şarta göre, mucizeden sonra insanlar hâlâ inançsızlıklarını

sürdürürlerse, Heber ve Salah adlı peygamberler zamanında olduğu gibi mahvolacaklardır. Onların zamanında da peygamberler vaaz verdikleri insanların önünde mucizeler yaratmışlar, ama onlar gene de inançsızlıklarını sürdürdüklerinden, ceza olarak yeryüzünden silinmişler ve ülkeleri çöle dönüşmüştür. Cebrail, [Hz.] Muhammed'e demiş ki: "Buna göre iki yoldan birini seç, yani ya böyle korkunç bir cezayla sonuçlanabilmesine karşın bir mucize yaratmayı kabul et, ya da bundan vazgeç ve Kureyşilerin inançsızlıklarını terk edip pişman olmalarını ve Tanrı'ya dönmelerini sabırla beklemeyi tercih et." [Hz.] Muhammed, vatandaşlarına karşı duyduğu sevgi nedeniyle, onları böyle büyük bir tehlikeye atmak istememiş ve tereddüt etmeden ikinci şıkkı seçmiş. Sonuç olarak Safa dağları altına dönüşmeden oldukları gibi kalmış.

[Yazarın Hz. Muhammed hakkındaki değerlendirmelerini içeren satırları çevrilmemiştir].

[Hz.] Muhammed'in Mekke'den ayrıldıktan sonra yerleştiği kent Medine olduğundan, öldüğünde de cenaze töreni cuma günleri vaaz verdiği camide yapılmıştır. [Hz.] Muhammed'in erkek varisleri yoktur.

KURAN

Yanlışlıkla El Koran diye adlandırılan Kuran ("El" bizim dilimizde isimlerin önüne getirilen ve "Artikel" dediğimiz ön ekin karşılığıdır), [Hz.] Muhammed tarafından Tanrı'nın mesajı olarak dünyaya sunulan kitaptır. Herbelot, daha önce de sözünü etmiş olduğumuz Doğu ülkeleri hakkındaki kitabında şu bilgiyi vermektedir: Müslümanlar Kuran'ı çok yüceltmektedirler. Onların iddialarına göre Kuran, Tanrı'nın yasalarını içeren büyük kitaptan alıntılanmış ve dünya yaratıldıktan sonra, uzayda, göğün yedi katından birinde muhafaza edilmiştir. Meleklerin sıralanmasında en üst kademelerden birinde bulunan Cebrail, ayetleri buradan teker teker alarak [Hz.] Muhammed'e bildirmiştir. Kuran'ın yedinci bölümünde Tanrı bu gizemli olaydan şöyle söz etmektedir: Biz karar gecesinde onu gökten indirdik ve sana şunu bildiririz ki, bu gece bin aydan daha değerlidir, çünkü bu gecede melekler yeryüzüne iner ve Tanrı'nın ruhu kendi istemiyle onların arasında da bulunur. Bu gece hakkında Müslümanlar çeşitli fikirler ileri

sürerler. Fikir birliği içinde oldukları tek konu şudur: O gecedan itibaren yirmi üç yıl boyunca insanların gereksinimlerine ve yaşanan olaylara göre, Cebrail Kuran'ı teker teker ayetler halinde [Hz.] Muhammed'e iletmiştir. İddia edildiğine göre, [Hz.] Muhammed'e bildirilen birinci ayet, doksan altıncı bölümde bulunmaktadır. [Hz.] Muhammed'e bu ayet Mekke'nin dolaylarında bulunan Hura [Hira] Dağı'ndaki bir mağarada iletilmiştir. Burada Cebrail ona görünmüş ve şöyle demiş: "Beni Tanrı sana gönderdi, peygamberi ve bu halkın nezdinde resulü olman için. Al ve oku!" Bunu söylerken ona şu ayeti uzatmış: "Efendin adına bunu oku! Her şeyi yaratan odur, O, insanı bir kan damlasından oluşturmuş ve parçalarını birleştirmiştir." [Hz.] Muhammed, Cebrail'e okuma bilmediğini ve kendisine uzatılan kâğıdın üstünde hiçbir yazı görmediğini söylemiş. Bunun üzerine Cebrail onu yakalayıp üç kere yere vurmuş ve böylece okuyabilmesini sağlamış. Müslümanların çeşitli tarikatlarında bu olay yüzünden pek çok fikir ayrılıkları, hatta kavgalar çıkmıştır. Bazıları Kuran'ın yaratıldığına, bazıları ise yaratılmadığına inanmaktadırlar. Ebubekir, Kuran'ın oraya buraya dağılmış olan yapraklarını bir araya topladıktan ve bir kitap halinde birleştirdikten sonra buna Mushaf demiştir. Bu, bütün kitaplardan üstün olan kitap anlamına gelmektedir. [Hz.] Muhammed'in yandaşları olan yazarlar bu kitaptan herhangi bir sözü alıntılarlarsa, iri ya da kırmızı renkli harflerle "Tanrı böyle dedi" diye eklerler ve sure ya da ayet belirtmezler. Kuran'ın aslı yedi kitap olarak mevcuttur. Bunların ikisi Medine'de, biri Mekke'de, biri Kufe'de, biri de Basra'da hazırlanmıştır ve bu sonuncusu en yaygın olanıdır. Bu kitaplar sadece ayetleri bakımından birbirinden farklıdır, sözcükleri ve harfleri bakımından aralarında hiçbir fark yoktur. Nitekim her birinde 77639 sözcük ve 323015 harf bulunmaktadır. Ebubekir, düzene koyduğu bu kitabı [Hz.] Ömer'in kızı Hafize'ye ve [Hz.] Muhammed'in dul eşine emanet etmiştir.

[Yazarın Kuran'la ilgili yorumları çevrilmemiştir].

Arapçada Kuran sözcüğü okumak demektir. Bu isim, dolaylı olarak bunun okunması gereken bir kitap olduğuna işaret etmektedir. Belki de bu adın seçilmesinin nedeni, bizim Tanrı'nın açıklamalarını *die Schrift* "Yazı" diye adlandırmış olmamızdır. [Hz.] Muhammed'in dininden olanların,

kendi dinlerinden olmayanlara Kuran'ı vermeleri yasaklanmıştır, çünkü bununla o kitabın kutsallığını yitireceğine inanmaktadırlar. Bu nedenle bir Hristiyanın bir Kuran nüshasını elde etmesi çok zordur. Hatta Kuran'ın Arapça olmasının da kitabın kutsallığını artırdığı kanısındadırlar ve bu yüzden başka dillere çevrilmesine razı olmazlar. Hatta kendi görüşlerine göre, Kuran, yüceliği nedeniyle başka dillere çevrilmemelidir.

MÜSLÜMAN TARİKATLARI

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlar kendi aralarında bir birlik oluşturamamış, dinleri hakkındaki farklı görüşlerine göre bölünmüşlerdir. Bizzat [Hz.] Muhammed dahi öğretisinin 70 ayrı tarikata bölüneceğine dair kehanette bulunmuştur. Türkler de aralarında çeşitli tarikatların bulunduğunu belirtmekte ve bunun da kınanacak bir şey olmadığını söylemektedirler. Daha [Hz.] Muhammed'in sağlığında birtakım görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, onun ölümünden sonra, ardılları zamanında bunların sayıları artmış ve her biri daha da güçlenmiştir. En büyük ayrım Sünniler ile Şiiler arasındadır.

Sünnilerin adı Arapça Sunnah [Sünnet] sözcüğünden gelmektedir ve bunun anlamı, " yazılı olmayan ikinci sözlü yasa"dır. Uygulama şekli, yasayı koyanın söylediklerini ve yaptıklarını nakleden inanılır kişilerin sözlerine uymaktır. [Hz.] Muhammed'in dininden olanların çoğunluğu için Sünnet, bağlayıcı bir inanç ve yaşam kuralıdır. Yahudilerde Mişna, Roma Katoliklerinde inanca ve yaşam biçimine ilişkin gelenekler ne ise, Müslümanlarda da sünnet odur. Türkler, Tatarlar, Araplar ve Afrikalılar çoğunlukla sünneti kabul ederler. Ama böyle olması, inançlarında da tamamen birlik oluşturdukları anlamına gelmez. Örneğin Türkler, Tatarları kâfir sayarlar.

Şiiler, adlarını Arapça "Şia" sözcüğünden almışlardır ve bu da birlik olmuş çok sayıda insan anlamına gelmektedir ve ayrıca da dini tarikatlarının da adıdır. Sünni tarikatından olup doğru inanca sahip olduklarını iddia edenler, [Hz.] Ali'nin yandaşlarına ve kendilerine özgü gelenekleri olan farklı görüşlülere Şii derler. Kısacası, Şiiler, Sünnilerin karşıtıdır ve aralarındaki en önemli fark, Şiilerin, Tanrı'nın yasası gereğince, baş imamlık

mevkiinin, yani Müslümanlar üzerindeki ruhani ve dünyevi egemenliğin [Hz.] Ali'ye ve onun ardıllarına ait olduğuna inanmalarıdır. İranlılar ve kısmen de Moğollar Şii tarikatındandırlar ve bunlar da gene birkaç bölüme ayrılırlar.

Tüm tarikatlar birbirlerinin can düşmanıdırlar ve sık sık birbirlerine karşı savaşırlar. Bu savaşlar da çok kanlı olmuştur. Ama aralarında fikir birliği ettikleri tek nokta, [Hz.] Muhammed'in, Tanrı'nın gönderdiği son peygamber olduğudur ve esenliğe erişmek isteyen herkesin onun izinden gitmesi, onun tanıttığı Kuran'ın Tanrının en gerçek açıklamaları olduğuna inanmasıdır. Onlar kendilerine Müslüman denmesinde ısrar ederler. Bu sözcük, doğru inançtan olan anlamına gelmektedir. Demek ki Hristiyanlar onları böyle adlandırırlarsa, ya bu sözcüğün anlamını bilmiyorlar, ya da kendilerinin yanlış inançtan yana olduklarını itiraf ediyorlar demektir.

[Yazarın "Muhammed'in dininin ana konusu" başlıklı yorumları çevrilmemiştir].

[Hz.] MUHAMMED'İN DİNİNDEN OLANLARIN GELENEKLERİ

Erkek çocukların sünnetli olması, [Hz.] Muhammed'in dinine aidiyeti gösteren bir ayrıcalık olarak kabul edilmektedir. Kuran, sünneti emretmiyorsa da, sünnetli olduğu iddia edilen [Hz.] Muhammed'in ardılları bu geleneği hiç ihmal etmeden uygulamaktadırlar. Genelde erkek çocuklar on üç-on beş yaş arasında, dönmeler ise hemen din değiştirir değiştirmez sünnet edilirler. Özellikle varlıklı ailelerin çocuklarının sünneti büyük törenlerle kutlanır. Çocuk süslü giysiler içinde ata bindirilip kentin ya da köyün sokaklarında dolaştırılır. Eğer zengin bir baba kendi oğlunu sünnet ettirirken yoksul ailelerin çocuklarını da sünnet ettirirse ve onların da bu sünnet törenine katılmalarını sağlarsa, büyük bir sevap işlemiş sayılır. Sünnet işlemi evlerde yerine getirilir.

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlar için vazgeçilmez olan koşul namazdır. Kuran'a göre günde üç kez [beş kez] namaz kılınması gerekmektedir: Gün doğmadan kısa bir süre önce, gün batmadan iki saat önce

ve gün battıktan iki saat sonra... [Hz.] Muhammed'in dininden olanlara namaz vaktini bildirmek için çan çalınmaz, bunun yerine bir din adamı caminin minaresine veya cami yoksa yüksekçe bir yere çıkar ve oradan şöyle seslenir: "Tanrı uludur, Tanrı uludur!. Tanıklık ederim ki, Tanrı'dan başka Tanrı yoktur ve [Hz.] Muhammed onun elçisidir."

Tanrı'ya bağlılığını göstermekte herkesten daha hevesli olanlar günde beş kez, yani öğle üzeri ve gecenin ilk çeyreğinde de namaz kılarlar. Bir yerleşim alanında bulunanlar, oradaki camiye giderler, açık alandakiler otlarla örtülü bir yer seçer, at, eşek veya deve üstünde yol almakta olanlar ise bindikleri hayvandan yere inerler ve namaz kılmak için gerekli hazırlıklarını yaparlar. Önce su ile yıkanıp temizlenirler, eğer su yoksa yerden toprak alarak ellerine ve alınlarına sürüp ovuştururlar [aptes]. Yıkanmaya verilen önem nedeniyle, hayırlı işler yapmak isteyenler, ana yolların ve sefere giden ordunun geçmesi için açılan yolların kenarlarına su getirtip çeşmeler inşa ettirirler. Böylece yolcular da namaz kılacakları zaman bunlardan faydalanabilirler. Namaz zamanı gelince, bu çeşmelerin etrafında çok sayıda yolcunun ve tarlada çalışmakta olan rençperlerin bir araya gelip namaz kılmaları gerçekten huşu veren bir görünümdür. Namaz kılanlar yüzlerini Mekke 'deki kutsal ibadet evi yönüne çevirirler. Aslında [Hz.] Muhammed önceleri yüzün belli bir yere döndürülmesi kuralını tamamen kaldırdıysa da, Arapları kendi yanına çekmek için, onların bu ibadet evine olan ve batıl bir inanca dayanan saygılarını dikkate alarak fikrini değiştirmiştir. Namaz kılarken beden duruş biçimi sürekli değiştirilir. Başlangıçta eller göğeye doğru kaldırılır, sonra kölelerin efendileri karşısındaki duruşunu anımsatacak biçimde eller bedenin alt kısmına doğru indirilir. Namaz kılan bundan sonra öne doğru eğilir ve ellerini dizlerinin üzerine koyar, tekrar doğrulup sonra yere diz çöker ve arkaya doğru uzattığı ayaklarının üzerine oturur. Az sonra uzunlamasına yere kapanır ve başını yere değdirir. Oldukça çaba gerektiren bu hareketlerin yapılmasındaki amacın, namazdan başka şeylerin düşünülmesini engellemek olduğu ileri sürülmektedir. Namaz sırasında birisi gelip de ibadeti bölerse, yeniden başlamak gerekmektedir. Aslında Hristiyanların da bu kuralı uygulaması yerinde olurdu. [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar başka bakımlardan da bizi utandırmak-

tadırlar: Onlar kendilerini saygı içinde dinlerine adadıklarını gösteren bu namaz hareketlerini her yerde ve herkesin gözleri önünde hiç çekinmeden büyük bir tevazu ve huşu içinde uyguluyorlar, oysa bizler çok daha gösterişsiz hareketlerden oluşan ibadetimizi başkalarına göstermekten utanmak gibi yanlış bir duyguya kapılırız. Ama insanlar kendilerinde doğuştan var olan her şeyi bozma huylarından ötürü tüm dinlerin iyi yönlerini kötüye kullanırlar. Nitekim birisi hoşlanmadığı bir toplantıya ya da müzakereye katılmak zorunda olduğunda, namaz zamanının geldiğini öne sürerek toplantıya ara verir, hatta uygun görürse oradan çıkıp gider. Eğer ibadet camide yapılmıyorsa, namazın süresi çok kısadır ve Hristiyanların okudukları “Bizim Babamız” duası süresinin en fazla iki ya da üç katı kadardır.

İş günlerinde genel ibadetler sadece yukarıda anlatılan namaz hareketlerinden ibarettir. Camilerde bu ibadet daha uzun sürer, çünkü Kuran’dan bir bölüm de okunur. Ama gene de ibadet çeyrek saatte, ya da on-on iki dakikada sona erer. Cuma günü [Hz.] Muhammed’in dininden olanların kutsal saydıkları gündür. [Hz.] Muhammed’in bu günü seçmiş olmasının nedeni, her şeyden evvel kendi dinini Yahudilerin ve Hristiyanların dininden ayırmak için, kutsal sayılan günün onlardan farklı bir zamana denk gelmesini istemesindendir. Cuma günlerindeki ibadet takriben iki veya üç saat sürer. Büyük kentlerde, namaz kılmanın ve Kuran’dan parçaların okunmasının dışında vaaz da verilir. Bana anladığına göre, bu vaazların konusu kötü alışkanlıkların cezalandırılması, en çok da dünya işleri, polis vakaları, günlük olaylar, kötü hava koşulları, savaşlar ve benzeri sorunlardır. Bazen de dini duyguları coşan biri, bir din tutkunu -ki böyle kimselere sıcak iklimli ülkelerde sık sık rastlanır- aşırı ahlak kuralları içeren saçma sapan kuralları ortaya koyar, insanın selamete ermesi için kendini her şeyden yoksun bırakması ve sadece Tanrıya adanması gerektiğini savunur, sadaka vermenin, hacca gitmenin, kendi aklını ve mantığını reddetmenin ve terk etmenin faydalarını över. Namaz kılındığı zamanlarda Hristiyanların ve Yahudilerin camide bulunmaları yasaktır. Bu yasağa uymayanlar ölüm cezasına çarptırılır veya Müslüman olmaya zorlanırlar. Kadınların erkeklerle birlikte camiye gitmeleri de yasaktır. Cuma namazına büyük önem verilir ve hatta padişah bile her cuma cami-

lerden birine gidip herkesle birlikte namaz kılar. Cuma günleri, bu uzun süren ibadetin dışında haftanın diğer günlerinden farksızdır. Sadece bazı zenginler cuma gününde ziyaretler, gezintiler yaparlar veya bazı eğlencelere katılırlar. Oysa Hristiyanlar, pazar günü dükkânına giden tüccarı, işliğine giden zanaatkârı kınarlar. Deniz veya kara yolculuğuna çıkacak olan bir Müslüman, mümkünse yolculuğunu cuma gününe kadar erteler ve camide cuma namazını kıldıktan sonra yola çıkar. Bu ibadetlerin dışında oruç tutulan günlerde ve oruç zamanlarında yerine getirilmesi gereken özel ibadetler de vardır.

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlar oruca büyük değer verirler ve kuralları çok sıkı bir biçimde uygularlar. Tarihleri kesin olarak belirlenmiş oruç günlerinin dışında herkesin kendi özgür iradesiyle oruç tuttuğu günler de vardır. Birinci türden olan ve bir ay süren en önemli oruç dönemine Ramazan denir. Bu oruç dönemi her yıl aynı zamana isabet etmez, Türklerin takviminde yıllar daha kısa süreli olduğu için, Ramazan her yıl birkaç gün daha erken bir tarihe denk gelir. Ramazanda gün boyunca kuru veya sulu herhangi bir besin alınması yasaklanmıştır. Ama gökyüzünde yıldızlar belirip tekrar kayboluncaya kadar herkes istediği gibi yiyip içerek, çektiği açlığın acısını çıkartabilir. Yani aslında Ramazan'da gece, gündüze ve gündüz, geceye dönüştürülmektedir. Akşamları minarelerin tepesini çepeçevre dolanan ve üzerinde yürünecek genişlikte olan şerefeler ışıklarla aydınlatılır. Yolcular ve hastalar oruçtan muaftırlar, ama daha sonra başka bir zamanda bu eksiklerini telafi etmek zorundadırlar. Oruç dönemi uzun ve sıcak günlere denk gelirse, işçiler çok güç duruma düşerler. Ancak oruç tutmak yerine yoksul birini doyurmakla da bu ibadet borcu yerine getirilebilir. Oruç döneminin son gününde, güneşin batmasıyla beraber büyük şenlikler düzenlenir. Ramazan'dan sonra bayram denilen kutlama günleri gelir. Kurban Bayramı, İbrahim'in, kendi oğlu İsmail'i Tanrı'ya kurban etmeye hazır olduğunu kanıtlamasının anısına kutlanmaktadır. [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar İshak'ın kurban edilmesi olayını İsmail'e mal etmekte ve bu bayramı o kutsal kişilerin paskalyası olarak adlandırma hatasına düşmektedirler. Çünkü [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar, adeta ibadet ettikleri izlenimi uyandıran bir tavırla kuzu keserler. Bu bay-

ramda alt konumda olanların üst konumdakilere armağanlar vermeleri âdet olmuştur. Aynı şekilde Avrupalılar da Babilî'nin büyüklerine, kendi milletlerinden olan kişilerin yaşamakta olduğu yörelerdeki paşalara, kadı-lara armağanlar sunarlar. Ramazan'ın ve bayramın başlangıcı, yeni ayın görüldüğü ilk güne göre hesaplanır. Bu hesap bir takvime göre yapılmaz, bu işle görevlendirmiş belli kişilerin yeni ayı görmesine göre saptanır. Bu nedenle de bayram değişik yerlerde farklı zamanlarda kutlanır, örneğin yörenin alçak yerde bulunması, ya da gökyüzünün bulutlarla kaplı olması bayram tarihinin hesaplanmasını etkiler. Büyük kentler yeni ayın görüldüğünü birbirlerine haber verirler, silahlar ateşlenir, toplar atılır ve böylece çevrede bulunan yerleşimlere bayramın başladığı ilan edilmiş olur. Uzun süren bir oruç döneminden sonra kutlanan bayramın, bundan birkaç ay sonra kutlanan ikinci bayramdan [Kurban Bayramı] ayırt edilebilmesi için, birincisi “Büyük Bayram” diye adlandırılır. Böyle kutlama günlerinde halk coşar ve taşkınlıklar yapar. Hıristiyanlar ve Yahudiler başlarına bir iş açıl-maması için, mümkün olduğu kadar ortalıkta görünmemeye çalışırlar.

Kuran'da sadaka verme üzerinde ısrarla durulmaktadır, hatta her-kesin buna teşvik edilmesi için büyük vaatlerde bulunmaktadır. [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar için zorunlu olarak ve özgür istençle sadaka dağıtmak bir yükümlülüktür. Ancak bu sadakanın miktarını sap-tamak konusunda fikirler değişiktir. Bazı kişiler sadakayı verecek kişinin, gelirinin yüzde onunu, bazıları yüzde yirmisini, bazıları da yarısını vermesi gerektiğini ileri sürerler. Aslında bu tekliflerin ilki diğerlerinden daha doğal gibi görünmektedir. Ama bu meselede de aklın takıldığı bir nokta vardır: Padişahın tebaası zaten gelirlerinin yüzde onunu efendilerine ver-diklerinden, halkın büyük bir kısmı bunu da bir çeşit sadaka saymaktadır. Ama gene de birçok kişi servetlerinin önemli bir kısmını dağıtıp yardımda bulunur. Üstelik bu yardım sadece insanlara değil hayvanlara da yapılır, örneğin kentlerde ve köylerde köpeklerin önüne ekmek ve et atılır. Birçok kişi de hayır işlemek için paralarını kalıcı eserlere yatırır. Cami, okul ve yolcular için çeşmeler yaptırırlar, yollara taş döşetirler veya bozulanların onarılmasını sağlarlar, ana yolların dolaylarına, özellikle yakında kentlerin köylerin bulunmadığı yerlere kervansaraylar inşa ettirirler, böylece

yolcuların bir çatı altında barınarak soğuktan ve kötü hava koşullarından korunmalarını sağlarlar.

Bundan sonraki bölümde hac yolculuklarına ilişkin en önemli konuları açıklayacağım. Fakat burada da kısaca söz etmem gerek, çünkü hac yolculuğu [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar için önemli bir yükümlülük sayılmaktadır.

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlar için birçok yasak da konmuştur. [Hz.] Muhammed, başlangıçta şarap içilmesine izin vermişse de, daha sonra hem şarabı hem de her türlü kumarı yasaklamıştır. Fakat [Hz.] Muhammed'in dininden olan bazı kişiler bu yasaklara karşın dolaylı yollarla istediklerini yapmaktadırlar. Örneğin şarap içmeseler de, şaraptan çok daha keskin olan içkileri kullanmaktan kaçınmazlar. Boğularak veya kaza sonucu ve kanı akmadan ölen hayvanların ve domuzun etinin yenmesi de yasaklanmıştır. [Hz.] Muhammed bu kuralları koyarken, birçok başka şeylerde olduğu gibi, Levit yasalarından faydalanmıştır. Ama bu kurallara da çok sıkı bir şekilde uyulmamaktadır. Bazıları cüretkâr bir tutum içinde "Temiz olanlar için her şey temiz sayılır" ilkesine göre davranırlar. Yüksek faizle borç vermek kesin olarak yasaklanmıştır. Nitekim borç meselelerinden ötürü mahkemelerde açılan davalarda borç üzerinden faiz alınmasına izin verilmez. Ama gene de Levant ülkelerinde uygulanan yüksek faizlere dünyanın hiçbir yerinde rastlanmamaktadır. Nitekim verilen bir borç üzerinden yüzde ondan yüzde yirmi beşe kadar faiz alınmaktadır, ama borcu veren kişi, bir dava açılması durumunda zararlı çıkmamak için, faiz tutarını da borç senedine ekler. Yani 100 kuruş borç alan biri, yapılan anlaşmaya göre, borç senedine yüz on veya yüz yirmi beş kuruş borçlu olduğunu yazmak zorundadır.

Evlenmeler birçok törenle gerçekleştirilir. Dini nikâhın dışında resmi nikâh da kıyılır. Yoksul erkekler genelde bir tek kadınla yetinirler, ama Kuran, olanakları uygun olanlara dört kadın alma iznini vermektedir. Ayrıca her erkek olanakları elverdiği sayıda cariye tutabilir. Bunları istediği zaman kovar. Kadınları kendi istekleri dışında iki kez boşamak mümkündür. Ancak üçüncü boşanmada kadının onayını almak zorunludur. Kadın kabul etmediği zaman boşanma gerçekleşemez. Erkek boşadığı kadınla yeniden

evlenmek isterse ve kadın boşandıktan sonra başka bir erkekle evlenmediyse, yasaya göre kadının önce başka bir erkekle yatmış olması gerekmektedir. Evlilik yaşamındaki yasaklar hemen hemen Yahudilerdekinin aynıdır.

Cenaze törenleri özel bir dini törendir. Ölü, bedeni soğur soğumaz, hemen gömülür. Ceset bir beze sarılır ve bir sedyeye yatırılır. Tabut kullanılmaz. Cenaze süratle evinden alınıp götürülür ve yas tutanlar düzensiz bir topluluk halinde cenazenin peşinden giderler. Yolda bu alaya rastlayanlar, kısa bir süre için de olsa, ölüye saygılarını göstermek için cenazeyi taşımaya yardım ederler. Hatta at üstünde gidenler bile atlarından inerler ve yaya yolcular da, sadece cenazenin yatırılmış olduğu sedyeye dokunmak için alaya katılıp birkaç adım yanı sıra yürürler. Aslında bu tehlikeli olabilecek bir gelenektir, çünkü eğer ölen kişi veba hastalığına yakalanmışsa, hastalığı başka evlere de bulaşabilir. Bazen ölünün yakınları mezarlıkta dualar okuturlar. Yüksek konumlarda bulunanlar ve varıl kişiler için mezara üzerleri yazılı büyük mezar taşları dışında servi ağaçları da dikilir. Mezarlıklarda sık sık eski sütun parçaları ve heykeller de bulunur. Bir kişinin gömülmüş olduğu mezara daha sonra başka biri gömülemediğinden ve kabristanlık tamamen mezarlarla dolduğunda orayı olduğu gibi bırakıp yeni yerler arandığından, nüfusu çok olan yerlerde giderek çevredeki tarlalar da mezarlığa dönüştürülür. Eğer Türkiye Hollanda gibi kalabalık bir ülke olsaydı, şimdiye dek baştanbaşa mezarlık haline gelmiş olurdu. Belki de kısa zamanda gerçekten bu duruma gelecektir.

KUTSAL MEKÂNLAR

Kutsal mekânların başında camiler gelir. Bizim için kiliseler ne ise [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar için de camiler odur. Türkiye'de padişahın izni olmadan cami inşa ettirilemez. En önemli camileri de zaten padişahlar inşa ettirmişlerdir. Ama onlar dahi kendi dinlerinden olmayanlara karşı açtıkları bir savaşta zafer kazanmadan bir cami inşa ettirmeye hak kazanmış sayılmazlar. Tıpkı bizdeki kiliselerde olduğu gibi, camiler de yapı tarzı bakımından diğer binalardan farklıdır. En gösterişli olanları Türklerin "minare" adını verdikleri kulelerle süslenmişlerdir, çatıları kubbe biçimindedir ve kurşunla kaplanmışır. Hristiyanların en güzel kiliseleri

de camilere dönüştürülmüştür. Ama daha önce içlerindeki resimler, haçlar sunaklar ve Hristiyan dinini anımsatabilecek diğer simgeler ortadan kaldırılmıştır. Camilerin içleri, yapılış biçimleri ve boyutları uygunsa, sütunlarla donatılmıştır. İçerde Mekke yönündeki duvarda bulunan bir dolabın içine Kuran nüshalarından başka hiçbir şey konmaz. Burası dua edenlerin yüzlerini çevirmeleri gerektiği yönü, yani Kibleyi gösterir. Kible tarafında bir çeşit sahneyi andıran ve birkaç basamakla çıkılan yerde dua edilir ve vaaz verilir. Burası bizim kiliselerimizdeki kürsünün yerini tutmaktadır. Camilerde oturacak yerler, iskemleler bulunmaz. Zeminin tümü kamıştan yapılma hasırlarla ya da kilimlerle, halılarla kaplanmıştır. Böylece namaz kılanların yere kapanmaları için uygun duruma getirilmiştir. Camilerin geliri çok yüksektir ve bu gelirden hiçbir makam faydalanamaz. Devlet bile bu yüzden çoğu kez zor durumlara düşer, çünkü padişahın hışmından korkan pek çok kişi veya aile, (mensup oldukları din ne olursa olsun) mallarına el konulmasını önlemek için, kendilerine uygun görünen herhangi bir camiye, ana mal kendi üzerlerinde kalmak koşuluyla, yıllık gelirlerinin belli bir kısmını bağışlarlar. Camilere ait mallar özenle yönetilir. Türkiye’de bulunan camiler hakkında padişaha hesap verilmesi zorunludur. Ama padişah camilere ait mülkten pay alamaz, olsa olsa başka dinden olanlara karşı yürütülen savaşlar için parasal destek isteyebilir. Camilere [Hz.] Muhammed’in dininden olanlardan başkaları giremez. Camilere devredilen mallara “Vakus” [vakıf] denir.

Camilere girme yasağı ile ilgili olarak Konstantinopolis’te iki ayrıcalıklı durum vardır: Venedik elçisi, padişahın huzuruna kabul edildikten sonra, bir anlaşma gereği eski St. Sophia [Ayasofya] Kilisesi’ni gezip görme iznini alabilmiştir. Bu binanın yöneticisine iki ya da daha fazla sikke veya duka verenlere de güneş doğarken galerilerinden birinde bir süre dolaşmalarına izin verilmektedir. Türklerin keşişleri sayılan dervişlere ait iki camiye girilmesine de izin verildiği gibi onların dini ayinlerini bir süre izlemek de mümkündür. Bu dervişlerin bir bölümüne “Dreher” (Dönenler), bir bölümüne ise “Rufer”⁵ [Rufailer] adı verilmektedir. Hangi dinden olurlarsa

5 “Rufer,” Almancada “Seslenen, davet eden” demektir. Muhtemelen ses benzerliği nedeniyle “Rufailer” kast edilmektedir.

olsunlar, herkes bunları seyredebilir. Buna izin verilmesinin nedeni, onları [Hz.] Muhammed'in dinine kazanabilme umududur. Oysa akli başında bir insanın bu yöntemle kolay kolay din değiştirmeyeceği açıktır. Dönen dervişlerin camii ve hücreleri Pera'da [Galata] bulunmaktadır. Her cuma günü öğleden sonra burada ayinlerini yaparlar ve seyircilerin din değiştirmeye hevesleneceğini umarlar. Camileri yuvarlak bir yapıdır ve içerisinde dış duvardan takriben altı adım mesafede bir sıra sütun bulunur, bunlar orta mekândan bir parmaklıkla ayrılmışlardır. Böylece orta mekân tamamen serbest kalmaktadır. Seyirciler mekânın dışında dururlar. Daha önce de anlattığım gibi, Mekke'nin bulunduğu yön olan kible bir sahne biçimindedir ve bizdeki kürsüden çok dini işlemlerin yapıldığı sunağa benzer. Bunun ön kısmında biraz yüksekçe bir yerde dervişlerin başı oturur ve dervişler adeta onun ayakları dibinde yer alırlar. Aslında [Hz.] Muhammed'in dininden olanların ayinleri sırasında çalgı çalınmasına izin verilmez, çünkü Tanrı'nın aletlerle yapılan müziği kendine layık görmeyeceğine, ibadetin sadece insan sesiyle yapılması gerektiğine inanılmaktadır. Ama buna rağmen burada çalgılar eşliğinde Arapça şarkılar söylendiğine tanık oldum. Bu müzik bir Avrupalının kulağına hiç de hoş gelmediğinden biz seyirciler, sesler dinince rahat bir nefes aldık. Dervişlerin başı bu ayin vesilesiyle önce bir konuşma yaptı. O bir işaret verinceye kadar dervişler sessizce oturdular. İşaret üzerine dervişlerin ilki ayağa kalktı ve derviş başının önüne gelerek saygıyla eğildi. Dervişlerin kendilerine özgü garip bir kıyafetleri vardı. Başlarına kül renginde aşağısı ve tepesi hemen hemen aynı genişlikte olan uzun bir külâh geçirmişlerdi. Altından çıkan saçların ense kısmı biraz kesilmişti. Bedenin üst kısmını dar, koyu renkli bir giysi kaplamaktaydı, bunun üzerine bizim kadınlarımızın giydiklerine benzeyen geniş, kat kat, büzgülü bir etek geçirmişler ve bel kısmına bir kuşak bağlamışlardı. Etek karaya çalar renkteydi ve boyu ayakları biraz geçecek kadar uzundu. Derviş ayağa kalktığı anda, eteğini bacaklarının etrafına dolayıp toplamıştı, ama derviş başının önünde eğildikten sonra kendi etrafında dönmeye başlayınca eteğin içine hava girdi ve onu birkaç arşın boyu genişletti. Derviş kollarını iki yana doğru uzattı. Kendi etrafında inanılmayacak bir hızla dönüyordu. Derviş döne döne derviş başından üç adım kadar uzaklaştıktan sonra ikin-

ci derviş bir işaret üzerine ayağa kalktı ve aynı hareketlerle birinci derviş izledi. Benim seyirci olarak orada bulunduğum gün yedi derviş birbiri arkasından sütunların çevrelediği orta mekâna çıktılar. Kendi etraflarında ve birbirleri arkasından meydanın etrafında öyle bir süratle dönüyorlardı ki, yüzleri ile başlarının arkası sanki aynı anda görülüyordu. Bizlerden biri bu hareketleri yapacak olsa herhalde kısa zamanda yere yığılır. Oysa bu dervişler sadece dimdik ayakta kalmadılar, yirmi dakika boyunca mekânın ortasında çepeçevre dönerek dolaştıktan sonra derviş başının önüne gelip eğildiler. O anda eteklerini dolduran hava boşaldı ve dervişler sükûnet içinde derviş başının ayakları dibine oturdular. Onları gören, o ana kadar hiç hareket etmediklerini sanırdı. Herkes yerine yerleşince, şairlerin anlattıkları efsanelerdeki “Furiye” denen çılgın kadınların gerçek yaşama dönmüş olduğunu sandım. Arapça şarkılı müzik bir süre daha devam etti ve dervişler adeta kendilerinden geçerek bu müziği dinlediler. Müzikle beraber dini ayin de sona erdi. Bu dervişler bütün akıl dışı davranışlarına rağmen çok insancıldılar ve Hristiyanlara karşı da diğer [Hz.] Muhammed taraftarları gibi nefret duymazlar. Oysa “seslenenler” [Zikredenler] onlar gibi hoşgörülü değildiler, tam tersine kötümserdiler. Onlar Arapçada “Tanrı “ demek olan “Allah!” sözcüğünü sürekli yüksek sesle tekrarladıklarından, onlara bu ad verilmiştir. Bu dervişler ağızlarından köpükler saçılana hatta kan gelene kadar “Allah” diye bağırlar. Bunların toplantı yeri Tophane’dedir.

[Hz.] Muhammed’in dininden olanların hac yolculuğu yaptıkları başlıca yer Mekke’dir. Kuran’a göre herkesin bu yolculuğu yapması gerekir. Ama Kuran’ı yorumlayanlar bu buyruğun kesin olmadığını ileri sürerler. Onların görüşüne göre, çok önemli işleri olanlar, kendi yerlerine bir başkasını hac yolculuğuna gönderebilirler. Sadece yeterli parası olan ve hac yolculuğu için gereken parayı biriktirebilen kişiler için hac yolculuğunun zorunlu olması ve yoksulların mecbur tutulmaması nedeniyle, çoğu zaman zenginlerin yerine yoksulların birkaç kez hacca gittiği olur. Padişah ise her yıl armağanlarla yüklü bir deveyi [kervanı, Surre Alayı] hacca gönderir. [Hz.] Muhammed’e inananların gözündeki Mekke ileri derecede kutsal sayıldığından, kentin çevresini kuşatan dokuz mil genişliğindeki alana başka dinden olanların ayak basmasına izin verilmez. [Hz.] Muhammed’e inananlara

göre en kutsal ibadet yeri Mekke'dedir. Bu kentin tam ortasında Arapların yapmış olduğu Kaaba [Kâbe] denilen eski bir bina bulunmaktadır ve bunun duvarının yerden iki arşın kadar yükseklikteki bir yerine gümüşle çerçeve-
lenmiş siyah bir taş gömülüdür. [Hz.] Muhammed'den önce bu taşın bir put olduğunu, sonradan onun tarafından Kâbe olarak, yani inananların dua ederken yüzlerini döndürmeleri gereken yönü belirleyen yer olarak gösterildiğini sanıyorum. [Hz.] Muhammed, Arapların çok değer verdikleri Kâbe'nin ve o siyah taşın yok edilmesinden rahatsız olacaklarını ve bunun kendisi için sakıncalı olacağını önceden tahmin etmiş olmalı. Bu nedenle de o binanın vaktiyle Adem tarafından yapılmış olduğunu, tufan sırasında yıkıldığını ve sonradan İbrahim ve İsmail tarafından, tek Tanrıya inananların orada ibadet etmeleri için yeniden yapıldığını söylemiştir. İşte Arapların batıl inançları nedeniyle önemsedikleri bir yerin anlamı böylece değiştirilip Tanrı'nın hizmetine adanmış oldu. Hac yolculuğuna çıkacak olanların, daha evlerindeyken ve yolculuk sırasında çeşitli hazırlıklar yapmaları ve bazı önlemler almaları gerekmektedir. Hac törenlerine katılmak için Mekke'ye aynı zamanda varmaları gerekir. Fakat yolların güvensizliğinden ötürü tek tek yolcuların oraya zamanında yetişememeleri ihtimali yüksektir. Bu nedenle farklı ülkelerde küçük topluluklardan ibaret hac kervanları oluşturulur. Bu kervanların her birine yolda da birçok kişi katılır. Yolcular arasındaki düzeni sağlamak için aralarından birini kervanbaşı olarak seçerler. Bu şekilde yola çıkan başlıca beş kervan vardır ve diğerleri de bunlara katılırlar. Birinci kervan, Afrika'dan gelen birkaç kervanla birleşerek Mısır'dan, yani Büyük Kahire kentinden büyük törenlerle kalkar. İkinci kervan Kudüs'ten kalkar. Bu kervan Avrupa'dan gelen hacıları da toplar. Üçüncü kervan Damaskus'tan [Şam] hareket eder, dördüncüsü, eğer yanılmıyorsam, Babilon'dan [Bağdat] ve beşincisi Basora'dan [Basra] yola çıkar. Bu yerleşimlerin paşaları, kendi bölgelerinden hareket eden kervanların yanına birkaç bin asker katmak ve kervana bizzat eşlik etmek ya da bir başkasına bu görevi vermek zorundadırlar. Buna rağmen yaklaşık elli bin kişiden oluşan kervanların sık sık çöllerde başıboş dolaşan Arap çetelerinin saldırısına uğradıkları, yolcularının soyulup kervanın dağıtıldığı olmuştur. Hac törenleri, ciddi, mantığa uygun ve ibadet için yararlı olmaktan çok

uzaktır... Hacılar Mekke yakınlarına vardıklarında, onları karşılayan imam-lar, neler yapmaları, nasıl davranmaları gerektiği konusunda onlara bilgi verirler. Hacılar geceyi ve gündüzü Arafat Dağı'nda geçirip dua ederler. Daha sonra Mina Dağı'na gitmeleri ve yedi kere Safa Dağı'ndan Merve Dağı'na doğru yürüyerek geriye doğru yedi tane taş atmaları gerekmektedir. Hacılar başlarındaki saçları kazıtırlar. Kutsal toprakta bir koyun kurban edip etinden bir miktar yerler, geri kalanını yoksullara dağıtırlar. Bu görevi yerine getirdikten sonra kente giderler ve yedi kez Kâbe'nin çevresinde dönerler. Bu dönüşlerine kara taşın bulunduğu yerden başlarlar, ona doku-nurlar ve mümkün olursa onu öperler. İlk üç dönüş sırasında çabuk yürür-ler, daha sonraki dört dönüşte yavaşlar ve kara taşın önünden geçerken onu ya öper veya sadece dokunurlar. Bu dönüşten sonra da Kâbe'ye girip duala-rını yaparlar. Bundan sonra hacılara, tüm görevlerini yerine getirdiklerine dair bir belge verilir.

Mekke'nin yöneticisine Şerif denir ve [Hz.] Muhammed'in dini-ne mensup tüm hükümdarlar ona saygı gösterirler. Kâbe'nin şaşılacak kadar yüksek bir geliri vardır, çünkü Türklerin egemen olduğu kentlerde bulunan evlerden, çiftliklerden ve arazilerden alınan vergilerden Mekke'ye bir pay ödenir. Hacılar da yolculuklarının makbul sayılması için dönüş yolculuklarında Medine'ye ve Kudüs'e uğrarlar, ayrıca bazı kutsal kişilerin, örneğin Ali, Osman, Ömer gibi ilk halifelerin mezarlarını ziyaret ederler. Ama bu ziyaretler Mekke ziyareti kadar önemli değildir.

DİN GÖREVLİLERİ

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlar arasında birçok din görevlisi bulunmaktadır, ama çoğu kez bunlar sadece din işleriyle değil, aynı zaman-da da dünyevi işlerle, örneğin halkın güncel yaşamına ilişkin sorunlarla da ilgilenirler. Nitekim Yahudilerde de Musa'nın kitabı, sadece din kurallarını değil, halkın yönetimi için gerekli yasaları da içermektedir. Bundan ötürü her iki konuda verilen kararlarda bu yasalara uyulur. Demek ki, din adamları aynı zamanda hukuk bilgini sayılmaktadır. Bu görevlilerin başındaki kişi, büyük müftüdür ki ona "din adamlarının başı" anlamına gelen şeyhülislam denir. Türk Devleti'nde başvezirden sonra en saygın ve itibarlı kişi odur.

Din ve devlet yönetimine ilişkin bütün önemli sorunlarda şeyhülislama danışılır. Bana anlatıldığına göre padişah, huzuruna gelen herkesi, hatta başveziri bile, oturduğu yerden selamlarken, müftü içeri girdiği zaman ayağa kalkar ve onu ayakta selamlarmış. Müftünün onayı olmadan hiçbir şeye karar verilemez, savaş ilan edilemez, barış yapılamaz. Müftünün kararını bildirdiği belgeye fetvah [fetva] denir. Ülkemizdeki gazetelerde bu kelime bilgisizlik nedeniyle yanlış basılmaktadır. Müftünün fetva vermesi istenen fakat ayrıntıları bazı nedenlerden ötürü gizli tutulması gereken olaylarda, sorun kişinin adı belirtilmeden müftüye örneğin şöyle açıklanır: “Falan veya filan şeyi yapan kişi nasıl bir ceza hak eder?” “Babiâli’ye karşı şöyle, şöyle davranan bir devlete karşı nasıl davranmalıdır?” Önemli konumlarda bulunan kişiler için en şerefli ölüm cezası kırışle boğulmak olduğu için, müftüye, mevkiinde bulunduğu sürece böyle bir ceza uygulanamaz. Ama bunu gerçekleştirmenin başka yolları da vardır. Padişah onu ya basit bir hatası yüzünden sürgüne gönderir, ya da onu bir devlet memurluğu ile görevlendirir ve böylece ona müdahale edilmesine yol açılmış olur. Büyük kentlerde müftünün bir de yardımcısı bulunmaktadır.

Camilerde duayı yöneten, minarelerden namaz zamanının geldiğini haber veren, çocukları sünnet eden din adamlarına imam denir. İşte [Hz.] Muhammed’in dinindeki din görevlileri bunlardan ibarettir. Giysileri halkın giysilerinden farksızdır, sadece başlarına geçirdikleri sarık daha dikkat çekicidir. Din görevlilerinin gelirleri, zengin ve cömert insanların camilere bağışladıkları vakıflardan sağlanır.

Roma Katoliklerindeki keşişlerin [Hz.] Muhammed’in dinindeki benzeri dervişlerdir. Dervişler birkaç çeşittir. Bundan önceki bölümde Konstantinopolis’te bulunan dervişlerin sadece iki çeşidini tanıttım. Dervişler topluluklar halinde bir arada yaşadıkları gibi, zaman zaman da tek olarak ortalıkta görünürler, örneğin yol kenarlarında yolculara su ikram etmek için beklerler veya buna benzer görevler üstlenirler. Dervişlerin çoğu ağırbaşlı, hüzünlü hatta bazen de meczup kişilerdir. Doğu ülkelerinde böyle insanlara sık rastlanır. Bu nedenle kiliseler tarihinde ileri sürüldüğü gibi, keşişlik, keşişlerin aşırılıkları, kendi hayallerinde uydurdukları dini görüşler, ibadet biçimleri, burada başlamıştır ve giderek adım adım Doğudan

Batı ülkelerine yayılmıştır. Ashında dervişlerin pek çoğu usta birer dolandırıcıdır, hatta hırsız ve yankesicidir. Genelde başlarına kurşuni renkli, uzun, yukarı doğru sivrilene ve tepesi yassılaştırılmış, keçeden yapılmış kûlahlar geçirirler. Dervişler bu başlıklarından tanınırlar.

Emirler [Şerifler], [Hz.] Muhammed'in ve ailesinin soyundan gelen kişilerdir. Onlar başlarını çepeçevre saran yeşil sarıkları ile tanınırlar ve diğer dindaşlarından ayırt edilirler. Şerifler çoğu kez yoksuldurlar ve sefalet içinde yaşarlar, ekmeklerini kazanmak için en aşağılık işleri yaparlar. Ama soylarıyla çok övünürler ve diğer dindaşlarına kıyasla kötü huylu ve kötü niyetlidirler. Genelde huzursuzluk çıkaran, başkaldıran çetelerin başkanları onlardır.

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlara vaizlik yapma görevini yerine getirecek olan kişiler imamlar, dervişler ve şerifler arasından seçilir. Vaazların içeriği hakkında daha önce de bilgi vermiştim. Vaizler daima üst makamların şüphesini üstlerine çekerler. Çünkü onlar sadece din konularını açıklamakla kalmazlar, vaazlarında devlet işlerinden, toplum ahlakına aykırı olaylardan da söz ederler. Bundan dolayı da toplumun çığırtkanlığını yaparlar. Eğer Konstantinopolis'te yeniçerilerle aynı görüşü paylaşıp birlik olurlarsa, padişahı tahtından bile indirirler.

Mekke'ye hacca gidenlere Hacı denir. Kudüs'teki kutsal mezarı ziyaret eden Rum ve Ermeni Hristiyanlara da aynı unvan verilmektedir. [Hz.] Muhammed'in dininden olan hacıların bu yolculuğu yapmalarının nedeni, sadece kutsal bir görevi yerine getirmek değildir. Hacıların bir kısmının amacı, da başka bir kişinin yerine hacca gidip bir miktar para kazanmaktır. Böylece de bu yolculuk, insanları iyiye, doğruya yöneltmek yerine, onları tembelliğe, boş vakit geçirmeye, hatta hırsızlığa ve dürüst olmayan işlere sevk ettiğı için, hacıların herkesten daha vicdansız olduğı söylenmektedir. [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar bile derler ki, hayatta kötülük nedir bilmeyenler, hacca giderken bunu öğrenirler.

[Hz.] Muhammed'in dininden olanlar, garip görünüşleri ve davranışları ile dikkati çeken kişileri, örneğin her türlü deliyi, kaçığı kutsal sayarlar. Bu tuhaf görüşün nedeni ise daha da tuhaf ve saçmadır. Çünkü dindar kişiler, bu insanların Tanrı ile ilgili meseleler üzerinde çok derin düşündükleri için gerçek yaşamla bağlantılarını kaybettiklerine inanır-

lar. Bu nedenle de sadakaların çoğunu aklını yitirenlere verirler. [Hz.] Muhammed'in dininden olan bir kişi böyle birine dokunabilmeyi, onu doyurabilmeyi büyük bir mutluluk sayar. Bu gibi insanlara daha çok Mısır'da rastlanır ve bunlar orada büyük itibar görürler. Onların yaptıkları bütün saçmalıklar hoşgörü ile karşılanır. Ben İzmir'e varmadan kısa bir süre önce bu kutsal sayılan kişilerden biri orada ölmüştü. Bu kişi yıllarca kentin giriş kapılarının birinin dışında, kendini sadece yağmurdan koruyabilecek bir çatının altında yaz kış yarı çıplak bir halde yatarmış. Kendisini ziyarete gelen insanların haddi hesabı yokmuş ve herkes ona bol bol yiyecek getirmiş. Aslında bu durumun kötü sonuçları olmuştur. Çünkü birçok kişi böyle deli taklidi yaparak paçavralar içinde ortalıkta dolaşırlar ve bu tembel ve işe yaramaz yaşamlarını saf insanların iyi niyetli desteklerinden faydalanarak sürdürürler, büyük karışıklıklara neden olurlar ve kutsallıklarına inanmayanların başına da felaketler getirirler.

[Hz.] MUHAMMED'İN DİNİNDEN OLANLARI DİNLERİNDEN DÖNDÜRMEİNİ VE ONLARIN DİNİNE DÖNMENİN GÜÇLÜKLERİ

[Hz.] Muhammed'in dininden olanları Hristiyan olmaya ikna etmenin çok zor olmasına şaşmamak gerek. Bunun nedenleri gayet açıktır. Eğitimlerinden kaynaklanan önyargıların çok yaygın olması ve çocukların ebeveynlerinin dinini tereddütsüzce kabul edip sürdürmeleri, çocuklara başka dinlere karşı akıl almaz bir nefret aşılmasına yol açmaktadır. Çocuklar daha "Allah" demeyi öğrenmeden, "inançsız" anlamına gelen "gâvur" demeyi öğrenirler. Yetişirken de büyüklerinin başka dinden olanlara karşı duydukları nefrete ve onları aşağılamalarına tanık olurlar. Başka dinden olanların büyük bir baskı altında olduklarının ve ezikliklerinin de farkına varırlar. Bu durumda [Hz.] Muhammed'in bayrağını taşıyanların dışında, herkese karşı nefret duymalarından doğal ne olabilir? Ama dinleri üzerine düşünseler ve dinlerini değiştirmeye niyetlenseler de, bu din değiştirmenin beraberinde getireceği tehlikeler onları böyle bir girişimden caydıracaktır. [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar Hristiyanların yönettiği bir ülkeye yerleşmek istemezler. Onlar sadece kendi dinlerinden olan birinin yönetimini kabul ederler. Rusların idaresi altındaki göçebe Tatarlar da bu bakımdan tam bir istisna sayılamazlar.

[Hz.] Muhammed'in dininden olan bir kişinin din değiştirmesi en ağır ceza olan ölümle cezalandırılır! [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar putlara ve resimlere tapmaya da şiddetle karşıdırlar. Ama aksi gibi onlarla birlikte yaşamak zorunda olan Hıristiyanlar da azizlerin resimlerine, tasvirlerine büyük önem vermektedirler ve bu yüzden de bizde taşkınlıklar yapanlardan daha büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bundan ötürü de [Hz.] Muhammedin dininden olanlar için Hıristiyanlığın bir çekiciliği olamaz. Ayrıca onlara Hıristiyan dinini kendi dillerinde tanııtma olanağının bulunmadığını da unutmamak gerek. Yeni Ahit dışında Arapça veya Türkçe olarak basılmış çok az kitap bulunduğundan Hıristiyan dini hakkında bilgi edinmeleri de kolay değildir. Ayrıca matbaada basılmış kitaplar da onların gözünde makbul değildir ve elyazması kitaplar çok pahalıdır. Zaten halkın büyük bir kısmı okumayı bilmez, sözlü olarak ders verilmesi de ölümle cezalandırılır. Bu durumda [Hz.] Muhammed'in dininden olanların Hıristiyanlığa kazandırılmamalarına şaşmamak gerek. Eğer İncil öğretisinin onların arasında yaygınlaşması isteniyorsa, önce İncili öğretenlerin öldürölmemesini ve akla dayanan bir vicdan özgürlüğünün kabul edilmesini sağlamak gerekir. Bu da yönetimde yapılacak değişikliklerle mümkün olur ve ancak Tanrı'nın takdiriyle gerçekteşebilir. Hakikate götüren kapılar ancak böyle açılabilir.

Tanrı buyruklarının gerçek açıklamalarına dayanan dinlere mensup olan Hıristiyanların ve Yahudilerin kendi dinlerinden [Hz.] Muhammed'in dinine dönmeleri ise akıl dışı bir olay. Ama gene de böyle dönmelere rastlanıyor. Bunların Türkiye'de veya [Hz.] Muhammed'in dininden olanların yaşadıkları diğer ölkelerde doğmuş olan Hıristiyanlardan olmaları şaşırtıcı değildir. Zaten inançsız ve kötü karakterli bir insan, daha önceki bölümlerde sözünü etmiş olduğum maddi menfaatler uğruna dinini değiştirse, ne kaybeder? Suç işlerken vicdanını ayaklar altına almış olan biri, İsa'nın yerine [Hz.] Muhammed'i koymakla hak ettiği cezadan kurtulacaksa, bunu yapmaktan çekinmez. Birçok kişi de talihsiz koşullar yüzünden dinlerinden dönmüşlerdir ve durumlarının idrakine varınca, geriye dönmeye hazırdırlar, ama ölüm cezası korkusu onları bundan alıkoyar. Bu insanlar içlerinden İsa'ya tapsalar da, dışarıya karşı [Hz.] Muhammed'i sayarmış gibi

görünürler. Türkler arasında bile çok sayıda böyle çifte inançlılar vardır. Bunlar ya tam olarak ikna olamadıklarından, ya da insanların hışmından korktuklarından kararsız kalırlar. Bu insanların hiç değilse, yalan da olsa, ileri sürebilecekleri bir mazeretleri vardır. Ama ya [Hz.] Muhammed'in dinini kabul eden Avrupalılara ne demeli? Bazı kimseler işledikleri suçların sorumluluğunu üstlerinden atmak için Avrupa devletlerinden veya Avrupalılara ait gemilerden kaçarlar. Kont Bonneval bu gibi olaylar için örnek gösterilebilir. Savaş gemilerinde zaten en aşağılık insanlar görev alırlar ve bunların bazıları, gemi Levant limanlarından birine yanaştığında gemiden kaçar ve [Hz.] Muhammed'in dinine intisap ederler. Soğukkanlı ve akli başında olduğu sanılan, üstelik de çok okumuş olmalarıyla övünen insanların böyle bir cahillik hatta münkirlik yapmaları ise inanılmaz bir olay. Ben birçok "Petit-Maitres" ve "Abbé" nin ve diğer bazı kişilerin, [Hz.] Muhammed'in dininden olmak için ana vatanlarını terk edip Türkiye'ye geldiklerine tanık oldum. Bu aklıevvellerin hangi nedenlerle böyle bir karar verdiklerini öğrenmek ilginç olacaktır. Bu insanlar iki türdür. Özellikle Fransızlar, Türkler hakkındaki esprili betimlemelerle süslü, sürekli Hristiyanlığı aşağılayan ve fikir özgürlüğünü savunan yazıları okuyarak, zaten kısıtlı olan akıllarını tümüyle yitirmişlerdir. Ayrıca akıl gücüne sahip olduklarını sanan fikir adamlarının en sevdiği sözcük olan ve parola olarak kullanılan düşünce özgürlüğü, onlara o kadar çekici gösterilmiştir ki, inançsızlıkları yüzünden yıkılan geleceğe yönelik umutlarının telafisi olarak [Hz.] Muhammed'in dinini benimsemekle cennete kavuşacaklarını hayal etmişlerdir. Ama aslında bu bir düşünce özgürlüğü değil, daha çok Türklerin ülkesinde vicdansızca yaşama ve hiçbir cezadan korkmadan bedeni zevklerini tatmin etme ahlaksızlığıdır. Görülüyor ki, roman tarzında yazılmış olan mektuplar, anılar vb. kitaplar, kulağa hoş gelen esprilerle, meseleleri yargılama gücü doğuştan zayıf olan insanların gözünü kamaştırarak onları yanlış yola sevk etmektedir. Ama bu zavallı, acınacak insanlar yanılıklarını kısa sürede anlarlar. Türkler de böyle akli havada kişilere saygı göstermezler. Sünnet töreninden sonra onlara sağlanan geçim imkânları kesilir. O zaman bu insanlar, esprili sözlerle, çekici vaatlerle aldatıldıklarını anlayıp şaşkına dönerler ve yaptıklarına pişman olurlar. Vicdanları olmadı-

ğından, vicdanlarının uyanması söz konusu değilse de, düşünce özgürlüğü artık onlar için tüm parlaklığını yitirmiştir ve onlar bu girift durumdan kaçıp kurtulmanın yollarını aramaya başlarlar. Ama kaçmak da tehlikeli bir girişimdir, çünkü yakalanırlarsa kellelerinden olabilirler. Gene de onlara yardım elini uzatan merhametli insanlar vardır. Akli başında Türkler bu gibi Hristiyan dönmelerini -eğer yüksek düzeyli ve zengin değillerse- pek de adam yerine koymazlar. Çünkü Türklerin düsturuna göre, kötü bir Hristiyan, iyi bir Müslüman olamaz. Zaman zaman Yahudilerin de dinlerinden döndüğü olur, ama bu gibi vakalar daha nadirdir. Türkler böyle olayları pek önemsemezler, çünkü zaten dönmelere saygıları yoktur.

TÜRKLERİN HÜKÜMDARI

[Hz.] Muhammed'in dini hakkında bilgi verdikten sonra bu dinin en önemli desteği olup ülkesinde bu dinin egemenliğini sağlayan Türk hükümdarlarından ve Türklerin devlet yönetiminden söz edeceğim. Elbette ki öncelik hakkı bu devletin başında bulunan kişiye, yani Türk hükümdarına aittir. Türk hükümdarları [Hz.] Muhammed'in soyundan gelenlerin özel bir kolunu oluştururlar ve bu nedenle kutsal bir soy sayılarak [Hz.] Muhammed'in dininden olanlar tarafından büyük saygı görürler. Ama akli karıştıran nokta şudur ki, Türkler, [Hz.] Muhammed'in dininin belli bir tarikatından olmalarına karşın, [Hz.] Muhammed'in soyundan gelen Emirler de dahil olmak üzere, soylu kandan olan başka birinin tahta çıkmasına izin vermediklerinden, tahta sahip çıkan bu ailenin soyu tükenirse, başka bir tarikattan olan hükümdarların başa geçmesi gerekecektir. Şimdiki hükümdarın ailesi birkaç kişiden ibarettir: III. Mustafa, onun iki kardeşi ve Mustafa'nın öz oğlu. Eğer bu kişiler ölürse, bu soy da tükenecektir. O zaman da devlet küçük Tatar Hanı'na ya da Kırım Tatarları'na kalacaktır. Ama bu soy, Türklerin reddettikleri ayrı bir tarikata mensuptur. Demek ki böyle bir durumda Türkler de bir zamanlar parlak bir devlet olan İran'ın başına gelenleri yaşayacaklardır, yani baştaki hanedanın tükenmesiyle bütün devlet parçalanacaktır.

Türk Devleti'nde hükümdarın tahta geçme düzeni, tüm diğer devletlerdekinden farklıdır. Şöyle ki, tahta geçecek kişinin namzetler arasından

seçilmesi veya hükümdarın ilk erkek çocuğunun tahta geçirilmesi yöntemi burada uygulanmamaktadır. Bunun yerine son hükümdarın erkek kardeşleri yaş sırasına göre tahta geçirilirler. Son hükümdarın erkek kardeşleri yoksa onun oğulları yerine sülalenin ana kolundan gelen en büyük erkek evlat tahta geçer. Bu durumda taht yukarda sözünü ettiğim Mustafa'dan boşalacak olursa, önce Mustafa'nın erkek kardeşleri tahta geçirileceklerdir ve Mustafa'nın oğlu ancak onlardan sonra tahta geçmeye hak kazanacaktır. Kuşkusuz böyle bir düzenin kurulmasından amaçlanan, yönetime zararlı olabilecek durumları önlemektir. Nitekim İncil'deki şu sözler de böyle bir duruma işaret etmektedir. "Vah o ülkeye ki, yöneteni bir çocuktur!" Böylece devletin başına olgun yaşta bir hükümdar geçirilir ve ülke çocuk yaşta birinin düşüncesizliklerine kurban gitmekten korunmuş olur. Ama ne çare ki, insanların gafleti yüzünden bu yararlı karar da işe yaramamıştır. Bence dünyevi yönetimleri kuranların iyi niyetli amaçlarına rağmen olumlu sonuçlar alınamaması, şu kutsal söylemin doğruluğunu göstermektedir: "İnsanların tümü gayretlerini yitirmişlerdir. İyilik yapan kimse kalmamıştır, bir tek kişi bile." Çünkü monarşide, aristokraside, demokraside veya karışık yönetimlerde, baştakiler servetlerini olabildiğince güvenceye almak istemişler de, sonunda şu gerçeği öğrenmişlerdir: "Tanrı insanlar yüzünden dünyayı lanetlemiştir." Nitekim Türkiye'de yaşananlar da bunu göstermektedir. Tahttaki hükümdar, kendinden sonraki aday vaktinden evvel tahta geçmeye heveslenirse, ya da halk o kişinin ülke için daha yararlı olacağı düşüncesine kapılırsa, isyan çıkmasından ve kendisinin tahttan indirilmesinden korkar. Böyle bir durumda tahttan indirilen hükümdar, tıpkı bir çocuk gibi muamele görür ve haremde kadınlarla hadımlar arasında boş şeylerle uğraşmaya mahkûm edilir. Bundan da görülüyor ki Türk prensleri devletin yönetimini ele aldıklarında olgun bir yaşta olsalar bile, akılları olgunlaşmamıştır. Türk hükümdarları çok kısıtlı bir eğitim almışlardır. [Hz.] Muhammed'in dininden başka biraz Arapça ve Farsça bilirler. Bunun dışında hiçbir bilgileri yoktur. Zaten prenslerin tahta geçmeden önce içinde yaşadıkları ortam nedeniyle, dünya işleri hakkında da hiçbir bilgi ve deneyimleri yoktur. Bu yüzden onlar bir ülkeyi yönetmek için gereken niteliklere sahip değildirler. Tutsak gibi yaşamış oldukları için, "özgürlük" sözcüğünü duymamışlardır

bile. Ama bu tutsaklığın kapıları açıldığında, saraydakiler ve dışarıdaki halk tarafından adeta ilahlaştırılırlar ve dolayısıyla da kendi soyuna ait olan tahta oturunca kendilerini her şeyden üstün görürler. Ansızın karşılaşılan bu göz kamaştırıcı değişimin bir insan üzerinde nasıl bir etki yapacağını tasavvur etmek güç olmasa gerek...

Türk hükümdarının sıfatları, Doğu ülkelerine ait her konuda olduğu gibi ileri derecede abartılıdır. Bu sıfatlar, orta büyüklükteki harflerle yazıldığında bile bir sahifeyi doldurur. Oysa bunların bir kısmı tamamen hayalidir. Özetle, söz konusu kişi kendini tanıtırken, tüm kralların kralı ve parlak bir güneş olduğunu ileri sürer ve arka arkaya buna benzer övünmeler sıralar. Birtakım iddialar da doğru değildir ve zaten daha önce adı belirtilmiş olan eyaletlerin içindeki değişik yerleşimlerin, kentlerin adından ibarettir. İleri sürülenlerin bir bölümü ise tamamen anlamsızdır, kutsal yerlerin efendisi olduğu iddiası gibi. Ama bütün bunları anlatmam boş bir zaman kaybı, çünkü biz Avrupalılar da kendimize sıfatlar bulmakta onlardan aşağı kalmıyoruz ve Türk hükümdarının şaşılacak büyüklükteki mülkü kadar mülkümüz olmadığı halde, Doğululara özgü abartılı övünmeler bakımından onunla yarışabiliriz.

Türkler hükümdarlarına “sultan” derler ve bu sözcük, “mutlak anlamda yöneten efendi” demektir. Sultanın görevleri –eğer onlarla ilgilenirse– sonsuzdur. Ama o da birçok yönetici gibi bu görevlerden sıyrılmasını bilir. Doğu ülkeleri çok büyük olduğundan, hükümdar halkının karşısına sık sık çıkmamakla ve onlarla nadiren konuşmakla, çevresinde gizemli bir hava yaratır. Ama gene de memleketin önemli meseleleri onun gözleri önünde halledilmektedir. Bu meseleler divanda görüşülüp karara bağlandığından ve hükümdar, görüşmelerin yapıldığı odaya bitişik ve altın bir parmaklıkla ayrılmış bir odada, kendisi görünmeden konuşulanları izlediğinden, ülkenin büyükleri sürekli endişe içindedirler. Vilayetlerdeki yüksek devlet memurları ise sınırsız bir güce sahiptirler ve yönetimleri altındaki insanların yaşamı hakkında karar vermeye yetkilidirler. Bu nedenle, her mesele bizim ülkemizdeki gibi hükümetin ve divanın önüne getirilmez. Divanda hemen hemen bütün kararları verme yetkisi başveziire aittir ve sadece en önemli sorunlarda hükümdarın fikri sorulur. O ise, eğer harem-

deki kadınların ve gözdelerinin etkisinde kalmazsa, kendi düşüncelerinde diretir. Başvezir hükümdarın adına bütün işlemlerin yapılmasını sağlar. Bu yazılı emirlere ferman denir. Eğer emir doğrudan hükümdar tarafından verilmişse, hattı şerif diye adlandırılır. Hattı şerif, anlamsız ve saçma olsa bile, itiraz edilemeyen kesin bir emir niteliğindedir. Bu düzenle papanın düzeni arasında çok büyük bir benzerlik vardır. Perslerin, Esther I,19, ve Dan. Böl.6'da birkaç kez sözü edilen bazı uygulamaları böylece açıklık kazanmış oluyor. Yüksek konumlara getirilecek olan kişileri sultan seçer, ama çoğu kez başvezirin de fikrini alır. Aşağı kademelerdeki memurları ise başvezir ve devletin diğer büyükleri atarlar. Sultan, eğer önemli işleri engel olmazsa, her cuma günü camiye gider. Böyle vesilelerle başları dertte olan birçok kişi, önceden hazırladıkları dilekçelerle sorunlarını hükümdara ulaştırmaya çalışırlar. Eğer bu dilekçelerde herhangi bir kişiden haklı bir şikâyetle bulunulduysa, o kişinin başına büyük dertler açılır. Hükümdar zaman zaman, kent dışında, sahil köşklerinden birine gittiğinde, orada çeşitli eğlenceler düzenlenir. Sultan ara sıra da ülkenin büyüklerinden birini ziyarete gider. Ama hükümdarı ağırlamak ev sahibi için çok zor ve masraflı bir hizmettir. Bundan 34. bölümde söz etmiştim. Ülkenin büyükleri bayramlarda ve ayrıca da her fırsatta hükümdara armağanlar sunmak zorundadırlar. Bu çok eski gelenekten I.Sam.10,27'de söz edilmektedir. Hükümdar da sık sık devlet büyüklerine armağanlar verir, ama buna karşılık da hükümdarın armağanının on veya yirmi katı değerinde bir armağan sunulması gerekir. Padişah sık sık, özellikle memleketin sorunlu zamanlarında, kıyafet değiştirerek kentin içinde dolaşır. Onun gibi kıyafet değiştirmiş olan korumaları çevresinden hiç ayrılmazlar ve aralarında bir takım gizli işaretlerle anlaşılarak efendilerini sürekli gözetirler. Bu durum 16 ve 14 sayılı söylemleri anımsatmaktadır, şöyle ki: Kralın öfkesi ölümün habercisidir. Sultan Mahmud böyle vesilelerle kendisine karşı hazırlanan birçok kötü niyetli eylemi keşfetmiştir. Bunun sonucunda da Boğaz'ın suları çok sayıda insanı yutmuştur. Hatta bu yüzden kent halkı balık yemekten bile tiksiniştir.

Padişahın birçok kadını, cariyesi vardır. Kadınların yaşadığı binaya Harem denmektedir. Oradaki yaşam dışarıdakiler için bir sırdır. Bilinen tek

şey, hükümdarların zamanlarının büyük bir kısmını haremde geçirdiğidir. Aslında bunun padişah için sadece keyiften ibaret bir yaşam olduğunu sanmak pek de gerçekçi olmayabilir. Çünkü haremdeki kadınların her biri hükümdara sevgi göstermek ve hükümdarın kalbini kendine çekmek zorundadır. Dolayısıyla aralarında büyük rekabet vardır ve sürekli birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalışırlar. Köle olmalarından ötürü özgürlükten yoksun olmanın acısına, kıskançlıklara ve entrikalara kurban gitmenin korkusu da eklenir. Bundan dolayı sarayda sık sık huzursuz edici araştırmalar yapıldığı ve bazen acımasız infazların gerçekleştirildiği duyulur.

Türk hükümdarının kendine bir politikacı görünümü vermesi ya da bir Makyavelci olması gerekmez. Sadece küçük ülkelerin kralları, kendilerine itibar sağlamak, vakur ve güçlü görünmek için böyle bir tavır takınmak zorundadırlar. Çünkü ülkelerinin çok büyük olmaması nedeniyle hırsları ve kibirleri başka türlü tatmin olmaz. Türk hükümdarı üstünlüğünün bilincinde olduğunu her vesile ile gösterir. Hem bir hükümdar hem de [Hz.] Muhammed'in temsilcisi olarak buyruklarını verir. Halkın çoğu, onun emri üzerine kırıla boğularak idam edilenlerin selamete erdiklerine inanır. Kendisine Hatt-ı Şerif gönderilen kişi, onu teslim alırken saygıyla ayağa kalkar ve belgeyi alnına değdirir. Hükümdarın sarayından çıktıktan sonra geçeceği yollar önceden tertemiz süpürülür ve yaz günlerinde toz kalkmaması için yollara su püskürtülür. Kısacası Türk hükümdarı tam bir despotur ve halkı ona adeta tapar. Ama bütün bu üstünlük gösterileri insana özgü zaafı yok etmeyi başaramaz. İnsanlar gene de için için özgürlüklerini korurlar. Saygı ve itaat zorunluluğu devam ettiği sürece prangaya vurulmuş olan duygular, birtakım koşulların değişmesiyle serbest kalınca, artık dizginlenmeleri mümkün değildir. Hükümdarın yönetimi sırasında böyle bir durum baş gösterdiğinde, artık onu tebaasının elinden kimse kurtaramaz. [Hz.] Muhammed'in dini insanları değiştirmeyi başaramamıştır, onların içinde doğuştan var olan kötü tabiatı iyileştiremeyip olduğu gibi bırakmıştır. Halkta bir hoşnutsuzluk duygusu uyandığında, bunda ister gerçekten haklı olsun, ister sadece haklıymış izlenimini uyandırsın, bu duygunun etkisi altında insanlar mutlak saygılı tutumlarını bir yana bırakırlar ve isyan ederler. Artık hükümdarın şahsı halkının gözünde kutsal değildir, sesi,

işaretleri, buyrukları sihirli gücünü yitirmiştir. Sonuç olarak, padişah tebaasının saldırısına uğrar. Eğer talihi yardım ederse, onu zindana atarlar ve o güne kadar orada tutsak gibi yaşamış olan veliahtı tahta geçirirler. Bundan böyle de tebaanın saygısı ona yönelir. Halkın gazabından kurtulamayıp öldürülen hükümdarlar da vardır. Ancak şunu da teslim etmek gerekir ki, Türklerin bu bakımdan diğer halklardan daha aşırı davranışlara eğilimli oldukları ileri sürülemez. Ama Hristiyan dininden olup çok baskı altında tutulan tebaanın böyle bir tepki göstermesi daha nadirdir. Yüzyıllardan beri bir İngiltere kralı bile bu duruma düşmemiştir. Ben bunu Hristiyan dinine atfediyorum. Çünkü dinimiz insanların doğal yapısını yumuşatmakta, onları sabırlı birer Hristiyanla dönüştürmektedir. Vaiz kürsüsünden verilen öğütler, insanları, üzerlerindeki ağır yüklere rağmen, egemen bir devletin tebaası olarak iktidara boyun eğmeye, uyumlu davranmaya teşvik etmektedir(Rom 13). Hem de bu davranışı ceza korkusundan değil vicdanları emrettiği için benimsemeleri istenmektedir. Tanrı'nın, tüm hükümdarların böyle düşünmelerini sağlamasını dilerim. Eğer İngiltere'de çıkan olayların nedeni yanlış anlaşılan bir din ise, o millet için de daha temiz bir dine kavuşma arzusu her şeyin önünde gelmelidir.

TÜRK HÜKÜMDARININ SARAYINDA YAŞAM

Türklerin hükümdarı hakkında bilgi verdikten sonra, Osmanlı Kapısı diye adlandırılan saraydaki yaşam hakkında öğrendiklerimi aktaracağım. Osmanlı sözcüğünün, devleti kuran ilk hükümdarın adının Osman olmasından ileri geldiğini kuşkusuz herkes bilmektedir. Fakat Kapı kelimesinin nerden geldiği konusunda fikirler değişmektedir. Akla en yakın gelen açıklama İncil'e dayanmaktadır. Buna göre, Doğu halkları, önemli müzakereler, yargılamalar için büyük kapıların bulunduğu mekânların en uygun yerler olduğu görüşündeydiler. Türk Devleti'nin yeni kurulduğu dönemde hükümdarın yaşadığı yer aynı zamanda da baş yargı mekânı olduğundan, Osmanlı Kapısı terimi oluşmuştur. Bu açıklamanın doğruluğunu destekleyen durum, bir elçinin, bir paşanın yaşadığı konağın da halk tarafından "Kapı" olarak adlandırılmasıdır. Türklerin devleti genişledikçe, hükümdarın yaşadığı saray, yani Devlet Kapısı da bir kentten başka bir kente taşınmıştır.

Nitekim İkonía [Konya], Brussa [Bursa], Adranopol [Edirne] gibi kentler birbiri arkasından başkent olmuşlardır. Konstantinopolis alındıktan sonra da, burasının başkent olması kesinleşmiştir. Hükümdarın yaşadığı yer bu kentteki saraydır. Bu kitapta, Konstantinopolis'in tanıtıldığı bölümde kentin en önemli özellikleri tanıtılmıştır. Sarayda yaşayanların ve sarayla ilgisi olan kişilerin sayısı birkaç bini bulmaktadır. Bundan önceki bölümde padişahın şahsı hakkında bilgi verdikten sonra padişahın kadınlarından söz etmenin sırası geldi. Padişahın eşlerine de sultan denmektedir. Yeni bir padişah tahta geçtiğinde önceki hükümdarın eşleri bazen öldürülür, ama genel olarak çok korunaklı binalarda bir tutsak yaşamı sürdürürler. Tahttaki padişahın annesine valide sultan denir ve bu kadının büyük itibarı vardır. Padişahın eşleri arasında ilk erkek evladı doğuranın özel bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu kadınların dışında sarayda yaşayan cariyelerin sayısı bilinmemekle beraber, çok olduğu kesindir. Bir çeşit yasa yerine geçen bir karara göre, hiçbir Türk kadını, en azından itibarlı ailelerin kızları saraya alınmazlar. Kadın sultanların tümü köle olarak satın alınmak suretiyle saraya girmişlerdir. Bize çok garip gelen bu durumun nedeni kısmen dine dayanmaktadır. Böyle bir kurala uymakla, tahta çıkmaya namzet olan ve kutsal sayılan bir soydan gelen hükümdar oğullarının, kan bağı nedeniyle aile ile yakın ilişkisi olan kadınlardan değil de, ailesi olmadığı var sayılan kadınlardan doğmaları sağlanmıştır. Kısmen de siyasi nedenlerle, yani Türk ailelerinden birine mensup olan bir kadının sultan konumuna gelmesiyle hükümdarla akrabalık ilişkilerinin kurulmasını ve dolayısıyla bu ailenin taht üzerinde hak iddia etmesini önlemek için böyle bir tedbir alınmıştır. Padişahın cariyeleri arasındaki entrikaların hudutsuz olduğu söylentisi çok yaygındır. Cariyelerden biri hamile kalırsa, onu el üstünde tutarlar. Böyle zamanlarda sarayda ve saray çevresinde olağanüstü bir sessizlik hüküm sürer. Avrupa ülkelerinden gelen gemilerin mutat olduğu üzere limana girmekte olduklarını top atışlarıyla haber vermelerinin yasaklandığı, onlara daha Çanakkale Boğazı'ndan geçerlerken bildirilir. Hatta padişahın Boğaz'da gezmeye çıktığı zamanlarda bile sarayın çevresindeki toprakların ateşlenmesine izin verilmez. Padişahın kadınları özgür değillerdir ve ya sarayın içindeki harem dairesinde, ya da kent dışında, padişaha ait saraylarda, koruma altında yaşarlar. Kadınlar, san-

dalla geziye çıktıklarında veya sarayın bahçesinde dolaştıklarında, çevredeki araziden, tepelerden görülmemeleri için kapalı giysilere bürünürler. Bu yüzden neredeyse rahat nefes bile alamazlar. Sürekli yanlarında bulunan hadım ağalar çevreyi gözlerler ve gözlerinden hiçbir şey kaçırmazlar. Padişahın kadınlarının başına gelebilecek en büyük sorun bir hekime gereksinim duymalarıdır. Hekim, teşhisini koyabilmek için hastasının dilini, gözlerini ve yüzünü görüp muayene etmek isteyecek olursa, başına büyük işler açar. Hele, hastanın nabzını ölçmek için bileğini tutması gerekiyorsa, koluna bir bez sarılmadan tenine elleriyle dokunmasına izin verilmesi, ya hastanın durumunun çok tehlikeli olduğunu, ya da hekime çok büyük bir güven duyulduğunu gösterir. Kadınlar zamanlarını sürekli bir faaliyet içinde, ama hiçbir yararı olmayan boş işlerle geçirirler, örneğin kapalı mekânlarında birbirlerini ziyaret ederler, çalgı çalarlar, raks ederler, nakış işlerler. Daha fazla ayrıntıya girmeden anlattıklarımı burada kesmekte yarar görüyorum. Çünkü korkarım ki, aksi halde Avrupa saraylarındaki yaşam hakkında da hüküm vermek istediğim kuşkusunu uyandıracam. Kadın sultanlardan biri doğum yaptığında, ülkede donanma adı verilen şenlikler düzenlenir. Eğer doğan çocuk erkekse bu şenlikler bütün ülkede, eğer kız ise, sadece Konstantinopolis'te yapılır. Böyle zamanlarda geceleri tüm evler ve sokaklar aydınlatılır ve bu şenlikler üç gün, bazen daha da uzun sürer.

Tahttaki hükümdarın erkek çocukları önce kadınlar tarafından yetiştirilirler, daha sonra hadım ağalara teslim edilip onlar tarafından eğitilirler. Aslında bunlar çocukları çok hoş tutarlar. Diğer erkek çocukların durumu ise çok acıdır. Bunlar sarayın küçük bir bölümünde tutsak hayatı yaşarlar, sürekli denetim altında tutulurlar ve başkaları ile ilişkileri yasaklanmıştır. Sadece belli zamanlarda, örneğin bayram günlerinde padişahı ziyaret etmelerine izin verilir. Bu günlerin dışında onun yüzünü göremezler. Eğer kendilerini geliştirmeye, yükselmeye meraklı oldukları fark edilirse, ya da halk onlardan birine ismen de olsa güven duyduğunu gösterirse, padişahın soyundan olan o gencin hayatı tehlikededir, kaderi ya kirişle boğulmak ya da zehirlenmektir. Padişahтан olma erkek çocuklar hadım ağaların sıkı denetimi altında yetiştirler ve ergen yaşa geldiklerinde sadece kısır kadınlarla beraber olmalarına izin verilir. Gene de bir çocukları

olursa ve eğer bu çocuk da erkekse zehirlenerek yaşamına son verilir. Buna karşılık hanedana mensup kız çocuklar hükümdar için bir ticaret metaıdır. Bunlar daha iki yaşındayken bile yaşlı bir vezirle veya paşa ile evlendirilirler. Ama gelin damada gösterilmez. Gene de damat ona değerli armağanlar sunmak zorundadır ve padişah bunlara el koyar. Eğer damat ölürse, bütün malı sözde eşı olan prensese, dolayısıyla da padişaha kalır. Bu sahtekârlık, genç prensesin çok önceden evlendirilmiş olduğu veya daha yeni nikâhlандığı adama teslim edilene kadar sürer gider. Böyle bir evlilik aslında gerçek bir evlilik değildir. Çünkü eğer damadın görevi Konstantinopolis dışında bir yerdeyse ki çoğu kez de öyledir, karısı hanedanın üyesi olması nedeniyle “sultan” unvanına sahip olduğundan, kesin olarak saptanmış yasalar uyarınca Konstantinopolis’te kalmak zorundadır. Kocasını ise karısının izni olmadan cariye almak özgürlüğüne sahip değildir, çünkü bir sultan ile evli olan erkeğin birkaç kadın almasına izin verilmez. Hükümdarla olan bu kan bağıının o kişinin yaşamına nadiren olumlu bir katkısı olur, çünkü bu bağ onun görevinden azledilmesine, sürgüne gönderilmesine, hatta kırışle boğdurulmasına engel değildir. Bu evlilikten doğan çocukların kaderi de acıdır, çünkü padişah onları yüksek bir soydan geldikleri ve buna uygun bir eğitim görmeleri gerektiği bahanesiyle yanına aldırır. Eğer kısa zamanda doğal nedenlerle ölmezlerse, zor kullanılarak öbür dünyaya gönderilirler. Bu tür evliliklerin düzenlenmesindeki amaç, padişahın üzerinde bir hak sahibi olmadığı büyük ve zengin kişilerin servetini bu yolla kendi hazinesine geçirebilmesidir. Hiçbir erkek kendisine teklif edilen böyle bir evliliği reddedemez ve eğer söz konusu kişi daha önceden evlenmişse, padişahın soyundan gelen kadınla evlenebilmesi için eski karısını boşamak zorundadır. Hükümdarın ailesine mensup olanların sayısı ve sarayda yaşanan olaylar hakkındaki bilgiler, meselelerle bizzat ilgisi olan kişilerin dışında kimseye duyurulmaz. Bu sırlar koyu bir karanlık içinde muhafaza edilir. Yetişkin prenslerin ve prenseslerin yaşamakta olup olmadıkları hakkında bile ancak bazı olaylar vesilesiyle bilgi edinilebilir. Yeni doğanların ve küçük yaşta ölen prenslerin haberini halka ulaştırırken şaşılacak yalanlar uydurulur. Örneğin sarayda uzun zaman bir hamilelik olayından söz edilmediği halde, birden yeni bir doğum müjdesi verilir. Ölümmler mümkün

olduğu kadar uzun bir süre gizli tutulur. Bazen ölen bir kişinin bedeni çoktan çürüdüğü halde, o hâlâ yaşamaktaymış gibi davranılır. Bütün bu gizli işler için de hadım ağaları kullanılır. İki cinsten hiçbirine mal edilemeyen ve her iki cinsten olanların da kendilerinden saymadıkları bu yaratıklar saraydaki gizli olayların hareket kaynağıdır. Hadımlar siyah ve beyaz derili olmak üzere iki türlüdür. Siyah derili olanlar daha makbul sayılırlar, çünkü sarayda geçen kötü olaylara katılmaya daha yatkındırlar. Onların karakterlerinin iyi yönleri beyaz derili hadımlara kıyasla daha azdır. Zaten arzu edilen de onların birer canavar olmalarıdır. Kızlar ağası denen ve hadımların başı olan görevli bunların arasından seçilir. Kızlar ağası, doğal bir insandan daha aşağılık bir yaratık olmasına rağmen sarayın iç düzeninde padişah-tan sonra gelen en önemli kişidir, çünkü ancak onun izniyle padişahın ve sultanların huzuruna çıkılabilir ve devlet işlerinin içyüzünü sadece o bilir. Saraydaki herkes onun önünde başını eğer, hatta başvezir ve diğer yüksek görevliler bile ondan çekinirler ve dostluğunu kazanmaya çalışırlar. Diğer hadım ağaların tümü kızlar ağasının emrindedir. Bunlar kademe kademe gruplara ayrılırlar. Çok güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, cinsiyeti olmayan bu kişilerin ruhsal yapılarında hainlik önde gelir. İki cinsi birbirinden ayırt eden özellikten yoksun bırakılmış olmaları nedeniyle, her fırsatta diğer insanlardan dışlanmış olduklarını ve insan tabiatını inkâr ettiklerini açıkça belli ederler. Bir kadınla beraber olamadıkları ve bir aile kuramadıkları için, kendi gözetimleri altında bulunan kişilerin birbirlerine sevgi göstermelerine tahammül edemezler, onlara karşı nefret ve kıskançlık duyarlar. Kendilerine yapılan acımasızca müdahalenin öcünü almak için, onlar da çevrelerindekiyle acımasız davranırlar. Çok küçük yaşta ailelerinden koparılmış olmaları nedeniyle kan akrabalarını tanımazlar ve aile kurmaları umudundan da yoksun bırakıldıklarından, insanlarla doğal bir bağ kuramazlar. Cimrilik, hırs ve kibir gibi duygular, ruhlarına egemendir. Bu ilahlara yaranmak için en aşağılık yollara başvururlar. Kendilerinden üstün konumlarda olanlara yaltaklanırlar, onlara körü körüne itaat ederek en akıl almaz emirlerini yerine getirirler, kendilerine gizemli bir hava verecek başkalarının sırlarını öğrenirler, kendilerine emanet edilen kadınlara, kızlara veya başka kişilere iftira atarlar, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları

körüklerler ve bu huylarından da asla vaz geçmezler. Türk padişahının sarayında çok önemli bir yeri olan bu hadım ağalarının dışında başka bir hizmetkârlar grubu vardır ki, onlar da dilsizlerdir. Daha önce tanıtmış olduğum bu hizmetkârların bir işe yaramadığı sanılsa da, Türkler aile içindeki mahremiyeti, iffeti ve evlilik yaşamında sadakati koruyabilmek için onları çok önemserler. Hadımların yetenekli olanları öğretmenlik görevini de üstlenebilirler. Oysa dilsizlerin yararlı olabileceği konusunda kuşku duyulabilir. Ama geleneğe göre, padişahın ve yakınlarının huzurunda başkalarının konuşması yakışık almadığından, padişahın çevresinde doğal olarak dilsiz yaratılmış veya konuşma yetisini kaybetmiş kişilerin bulunmasının tercih edilmesi doğaldır. Bunlar efendilerinin buyruklarını ve kendi düşüncelerini birbirlerine işaretlerle anlatmayı öğrenmişlerdir ve söz söylemeden anlaşma yetilerini çok geliştirmişlerdir. Bu bakımdan dilsizlerin sarayda önemli bir yeri vardır.

Aşçı takımı da birkaç yüz kişiden oluşmaktadır. Bunların zaman içinde yüksek devlet görevlerine de getirildikleri olur. Bir zamanlar mutfakta yemekleri bölüştüren bir kişinin sonradan yabancı devletlerden birine elçi olarak gönderildiği de görülmüştür. Özetle diyebilirim ki, bu kadar geniş bir saray ortamında yapılması gereken işleri yerine getiren, ya da Doğu ülkelerine özgü görkemli görünümü sağlamaya yarayan insanlar saymakla bitmez.

Sarayla çok yakın ilişkide olmamakla beraber, gene de saraya bağlı başka hizmetkârlar da vardır. Örneğin bostancıbaşı, adını Türkçede bahçe anlamına gelen bir sözcükten almıştır ve sarayın dış bölümlerine, bahçelerine bakmakla görevlidir. Bu görevli aynı zamanda padişahın tüm Boğaz bölgesindeki ve Boğaz kıyısındaki saraylarından da sorumludur. Bostancıbaşı padişahın deniz gezilerine de katılır ve görevinin simgesi olarak padişahın bindiği sandalın dümenini elinde tutar. Emrinde binlerce bostancı çalıştırır. Bunlar sarayın ve padişahın kaldığı köşkün nöbetçiliğini üstlenirler. Bostancıların açıkça belirtilmeyen bir görevi de padişahın celladı olmalarıdır.

Törenleri düzenleyen ve yöneten hizmetkârlara çavuş denir ve onların üstü de çavuşbaşıdır. Saraya gelen yabancı konukları padişahın huzu-

runa çıkaran kişi odur. Çavuşbaşı ve yardımcıları tüm törenlerde gereken işleri yaparlar.

Silahtarağa, padişahın kılıcını taşır. Kapıcılar da saraya ait hizmetkârlardandır ve adından da anlaşıldığı üzere bunlar saray kapılarının güvenliğinden sorumludurlar. Bunların üstü kapıcı başıdır. Bu hizmetkârlar aynı zamanda ulak olarak da kullanılırlar ve Babıâli'nin buyruklarını bütün vilayetlere ulaştırırlar. Kapıcılara verilen görevlerin bazıları çok zor ve acıdır. Padişahın kararı ile ölüm cezasını hak edenlere bunu bildirmek ve boyunlarına dolanacak kirişi iletmek ya da kellelerini istemek kapıcıların görevlerindendir.

Devlet görevlileri sarayın dışında yaşarlar ve sadece divan toplantıları için saraya gelirler. Saraya özellikle çağrılmamış olan kişiler içeri giremezler. Bunlar da ancak hekimler ve hediyeelik süs eşyaları satan Hristiyan ve Yahudi kadınlarıdır. Eğer saraya giren kişinin cinsiyetini kesin olarak gösteren belirtiler yoksa ve o kişi daha önceden tanınmıyorsa, içeri alınmaz veya inceden inceye muayeneden geçirilir. İçeri alınan kişileri hadımlar adım adım izler ve bilinmesi istenmeyen bir sırrı öğrenmemesi ya da hoş karşılanmayacak bir şey yapmaması için onu sürekli gözlem altında tutarlar. İşte bu yüzden ki sarayda yaşananlar dış dünya için bir sır olarak kalmaktadır.

TÜRK DEVLET GÖREVLİLERİ

Türkiye'de padişahın ailesi dışında diğer aileler arasında bir sınıf farkı yoktur, dolayısıyla hiç kimse mensup olduğu aileden ötürü kendine bir ayrıcalık sağlayamaz. Yükselmek isteyen herkes en alt kademedden başlamak zorundadır. Cahillerin talih diye adlandırdıkları ve çoğu kez etkisinin ne kadar önemli olduğu unutilan kader, dünyadaki olayları nasıl yönlendiriyorsa, bir kişinin düzeyi de ona göre ya yükselir, ya da düşer. Bu sebeple en düşük düzeydeki ailelerin çocukları vezir konumuna gelebildiği gibi, yüksek ailelerin çocuklarının sefaletе düştüğünü de görmek de mümkündür. Bundan ötürü, kimse gençlik çağında gelecekteki mesleğinin gerektirdiği eğitimi alarak mesleğine hazırlanmadığından, çeşitli meslek dallarının yeteneksiz ve başarısız insanların elinde olduğu sanıla-

bilir. Ama bu bir yanılgıdır. Bu insanlar hangi meslek dalına getirilirlerse getirilsinler, doğadan iyi bir zekâyâ sahip olanlar biraz deneyim edindikten sonra, en yüksek konumlara gelebilirler ve eğer kötü niyet, bencillik ve kötü alışkanlıklar yüzünden bozulmazlarsa, geldikleri konumu onurla temsil ederler. Türkiye’de buna pek çok örnek gösterilebilir. Ama bu, bütün devlet görevlilerinin gerçekten layık oldukları konuma gelmiş oldukları anlamına gelmez. Aslında böyle olması gerekse de, bazen paranın gücü her şeyden üstün gelmektedir. Bir kişi belli bir konuma getirilmek isterse, ya kendisini bu mevki için tavsiye edecek, ya da bizzat bu mevkîye atayacak olan kişiye, değeri söz konusu görevin önemine göre saptanan pahalı armağanlar vermek zorundadır. Türk Devleti’nin giderek çökmesinin başta gelen nedenlerinden biri de budur. Bir göreve getirilmek isteyen herkes dört çeşit masrafı göze almak zorundadır. Bu harcamaların bir kısmı o görevi ele geçirmek için yapılır, bundan sonra sıra, başka bir göreve aktarılanlara kadar yaşamını sürdürebilmek için yapılması gereken harcamalara gelir ve genelde görevde kalma süresi ya bir ya da üç senedir. Son olarak da yeni bir göreve getirilmek için gene armağanlar dağıtılması gerekmektedir. Bütün bu harcamaları karşılamak için başvurulacak kaynaklara gelince, bunlar elbette ki o kişinin yönetimi altındaki insanlardır. Onlara baskı uygulayarak, şantajlar, haksızlıklar, dolandırıcılıklar yaparak ellerinden paraları alınır.

Divan, Türk Devleti’nin en yüksek merciidir. Haftada dört kez sabahları toplanır. Bu toplantılar sarayın ikinci avlusunda bulunan mekân-da yapılır ve bu yüzden bu mekâna divan adı verilir. Divana katılan üyelerin sayısı her zaman aynı değildir, zamana ve koşullara göre bu sayı değişir.

Devlet memurlarının en üst basamağında başvezir bulunur. Başvezirin konumu, bir zamanlar firavunun Yusuf’a layık gördüğü payeye eşittir. Kendisine “Zatı âlileri” diye hitap edilir. Başvezir hükümdardan sadece unvanı bakımından farklıdır. Avrupa devletlerinde onun makamı ile kıyaslanabilecek bir makam yoktur, *Premier Ministres* [başbakan]denilen kişiler sadece onun gölgesi olabilirler. Başvezir, padişahın adına ülkenin en önemli etkinliklerini üstlenir. Başveziri atama hakkı sadece padişaha aittir, ama padişahın eşlerinden olan kadınların, saraydaki önemli kişilerin, bazen de yeniçerilerin, hatta Konstantinopolis halkının başvezirin atanmasında

önemli etkileri olur. Başvezir padişahın gerçek temsilcisidir ve divan toplantılarının reisidir. Padişahın gezileri sırasında çoğu zaman ona eşlik eder. Düzenli divan toplantılarında kesinlikle sarayda bulunması gerekir ve ayrıca padişahın gizli toplantılarına katılması için de saraya davet edilir. Bu gizli toplantılardan birine çağrıldığında, eğer ortada kuşkulu bir durum varsa, oraya gitmeden önce ölümü için gerekli hazırlıklarını yapar, çünkü başvezirler çoğu zaman böyle vesilelerle infaz edilirler. Böyle bir davet halinde, başvezir yanında çok az kişiyle birlikte içeri alınır ve iç kapılar hemen arkasından kapatılırsa, bu yaşamına son verileceğinin işaretidir. Başvezir kendini güvenceye almak için padişaha en yakın kişileri, örneğin valide sultanı, kızlar ağasını, bostancıbaşını ve padişahın önem verdiği diğer kişileri bazı özel hizmetlerle ve değerli armağanlarla kendine bağlamaya çalışır. Padişahın kendisine gösterdiği küçük lütuflar karşılığında da büyük armağanlar sunmak zorundadır. Aldığı maaş ise bu harcamalara yetmez, çünkü maaşı büyük bir olasılıkla yirmi bin kuruşu geçmiyordur. Ama başka yerlerden elde ettiği gelirler yılda milyonları aşmaktadır. Tebaanın dilekçeleri ve özellikle de görev ve atama işlemleri ona büyük bir gelir sağlar ve başvezirlik makamına getirildikten kısa bir süre sonra birkaç milyonluk bir servet sahibi olur. Başvezirin konağı bütün teşkilatıyla bir kral sarayından aşağı kalmaz. Ama bu saltanatın hiçbir güvencesi yoktur. Başvezirin şahsında bütün şerefli görevler bir araya gelmektedir, o hem en üst yargıç, hem de iç ve dışişlerinin en üst yöneticisi ve ordunun da başkumandanı olduğundan, en büyük sorumlulukların yükü onun omuzlarındadır. Buna karşılık çok sayıda düşmanı vardır. Azledildiğinde sadece mallarına el konup Ege Adaları'ndan birine veya uzak eyaletlerdeki ücra bir kente sürülürse, kendini talihli saymalıdır. Ama böyle bir durum başvezir konumundaki kişilere nadiren nasip olur. Çoğu zaman kirişle boğdurulmak suretiyle yaşamlarına son verilir. Bu kadar büyük bir imparatorluğun tüm sorunları ile ilgilenmek mümkün olmayacağından, başvezirin bir yardımcıya gereksinimi vardır. Ona kâhya adı verilir.

Din ve devlet işlerinde danışmanlık görevini üstlenen müftü hakkında, daha önce bilgi vermiştim.

Başvezirden sonra gelen en önemli devlet memuruna başa veya paşa denmektedir. Bu görevliler padişah tarafından atanırsa da, divanın

ve özellikle başvezirin de bu atamadaki etkisi büyüktür. En alt düzeydeki paşalar iki tuğlu, en üst düzeyde olanlar ise üç tuğludur. Tuğ, bir savaş ve onur nişanıdır ve rivayete göre bu gelenek, bir savaş kahramanının, çarpışma sırasında rütbesini belli eden işaretleri yitirmesi üzerine atının kuyruğunu kesip bir sırığın tepesine bağlaması ve askerlerinin başına geçmesi üzerine benimsenmiştir. Paşalar, askeri ve sivil görevliler olarak paşalık adı verilen büyük veya küçük eyaletlerin yöneticileridir. Yaklaşık üç yılda bir, bazen de daha sık aralarla başka yerlere tayin edilirler. Bağdat paşalığı bütün diğerlerinden daha önemlidir ve Bağdat paşası hemen hemen padişah düzeyindedir. Paşalar yurtiçi yolculuklarına adeta küçük bir ordu eşliğinde çıktıklarından, yolları üzerindeki yerleşimlerde büyük yıkımlara yol açarlar. Çünkü uğradıkları yerleşimlerin ahalisi onların yiyeceklerini içeceklerini sağlamak zorundadır. Eğer yolculuğa çıkacak olan paşanın, emrindeki adamları sıkı bir denetim altında tutamadığına dair olumsuz bir haber yayılırsa, kent ahalisi dışında herkes, en önemli eşyasını yanına alıp evini barkını terk eder ve dağlara veya başka bir yere kaçar. Paşa, konakladığı yerlerde, kendisi gibi yüksek bir devlet memuru yoksa hemen bir divan kurar ve davalara bakar, yargılama sonucu cezalar verir ve benzer çeşitli işleri halleder. O yörede sair zamanlarda bu işleri yapan merciler bu süre zarfında faaliyetlerini durdurmak ve paşanın bütün kararlarına uymak zorundadırlar. Bazen bu durum büyük karışıklıklara, haksızlıklara yol açar. Eğer Babiâli, paşayı hakkındaki şikâyetler nedeniyle işinden alır, ya da kirişle boğdurursa, padişah onun servetinden kendi payına düşeni alır. Söz konusu paşa veya başvezir padişahın damatlarından veya enişterelerinden biri olsa bile, akrabalık bağları onu bu akıbetten kurtaramaz.

Başvezir ve sarayın asıl hizmetkârları dışında bütün itibarlı memuriyetlere atamalar divan tarafından ve padişahın onayı alınarak yapılır. Donanmanın büyük amirali sayılan kaptan paşa da bu yöntemle görevine atanır. Kaptan paşa da zaten divan üyelerinden biridir, ama bu görevde nadiren bir yıldan fazla kalır. Aslında kaptan paşa devletin denizlerdeki temsilcisidir, ama denizcilik hakkında hiçbir şey bilmez. Rütbesi, iki veya üç tuğlu paşa olmasına göre değişir. Yerine getirdiği en önemli görev, her yaz Türk donanması ile Ege Denizi'ne açılmaktır. Padişah kendisine bu görevi

için bir yetki belgesi verir ve bu belge Çanakkale Boğazı'ndan çıktıktan sonra geçerlilik kazanır. Belge o kadar abartılı ve süslü ifadelerle donatılmıştır ki, okuyan, eski çağ şairlerinin denizler tanrısı Neptün'den söz edildiğini sanabilir. Yıllık deniz yolculuğundan amaçlanan, donanma mensuplarını eğitmek ve padişahın Ege Denizi bölgesinden alacağı vergileri toplamaktır. Kaptan paşa Ege Adaları'nda mahkeme kurup davalara da bakar.

Defterdar adıyla bilinen devlet memuru maliye bakanıdır ve görevi nedeniyle sivil memurlardandır. Yeniçeri ağası ise, paşalığa terfi ettirilmeyen önce sadece bir askerdir. Barış süresince yeniçeri ağası devamlı Konstantinopolis'te kalır. Ülkede huzursuzluk çıktığında, yeniçerilerin kumandanı olarak tarafını tuttuğu topluluk için önemli bir görevi temsil eder. Reis efendi, aslında devletin dışişleri ile ilgilenir, yabancı ülkelerin elçileri ve tercümanları ile birlikte, başvezirin fazla zaman harcayamadığı meseleleri halleder. (Bizde savaş sırasında kullanılan deyimle göre) Konstantinopolis valisine İstanbul Efendi [İstanbul Efendisi] denir. Sivil mahkemenin başyargıcı kadı ve molla diye adlandırılır. Bu görev çoğu kez bir büyük kentin valisine verilir, ama her yıl değiştirilir. Bu mevkideki kişi işleri yürütmesi için yanında bir kâhya çalıştırır ve makamından uzun zaman uzak kaldığında kendisine vekâlet edecek olan bir naip atar. Onun altı olan görevliye Moslim (?) denir. Bu kişi valinin emrindeki kumandan durumundadır ve mahkemenin verdiği kararların uygulanmasını üstlenir. Emrinde çalıştırdığı az veya çok sayıda kişiye kumandanlık eden görevliye ağa denir. Türkiye'de bu şerefli makamların tümü çok büyük itibar görür ve bu makama getirilenlerin emrinde çok sayıda görevli ve hizmetkâr çalışır. Yüksek konumdaki görevliler saraya danışmadan tebaanın ölümü ve yaşamı hakkında karar verme hakkına sahiptirler. Bunların dışındaki diğer görevlilerden söz etmeyi gereksiz buluyorum, çünkü onlar bizdekilerden pek farklı değildirler. Sadece Türkler hakkında gazetelerde çıkan haberlerin anlaşılabilmesi için, iki şerefli mevkiden söz etmem gerekir. Bunlardan biri seraskerdir ve ordunun marsalı konumundadır. Padişah bu unvanı özel vesilelerle, örneğin savaş ilan edildiğinde, belli bir kişiye verir. Kaymakam, büyük vezirin temsilcisidir ve büyük vezir Konstantinopolis dışında bulunduğu, ya da azledilip ölümüne mahkûm edildiğinde, yerine hemen yeni bir başvezir atanamazsa, onun

görevini yerine getirir. Başvezir yolculuğundan geri döndüğünde veya yeni bir başvezir atandığında kaymakamın görevi biter.

TÜRK DEVLETİ’NİN TOPLUMSAL VE SİYASAL DURUMU

Türk Devleti’nin toplumsal ve siyasal durumunu incelerken, bağımsız bir devlet olması nedeniyle, hem bireysel açıdan, hem de başka devletlerle ilişkileri açısından ele almak gerekir.

Birinci bakış açısına göre incelendiğinde, toplumsal yaşamın tamamen Kuran’a dayanmakta olduğu saptanır. Daha önce de açıkladığım gibi, Yahudilerde Musa’nın emirleri yalnız din için değil dünya meseleleri için de geçerlidir. Kuran da böyledir. Ama Kuran’ın üslubu kesintili ve konular birbirinden kopuk olduğundan, bu metinden çıkarılacak olan anlamlar da kesin değildir, aksine çeşitli yorumlara müsaittir ve bu yüzden de bazen birbirine zıt olan sonuçlara varılabilir. Bu duruma göre bir mesele hakkında karar vermek gerektiğinde, söz konusu olan paranın ağırlığına göre o kitabın sayfalarını kolayca eğip bükme mümkün olur.

Türklerin mahkemeleri Avrupa mahkemelerine benzemez, bazı bakımlardan daha iyi, bazı bakımlardan ise daha kötüdür. Çoğu kez davalar çok çabuk, adeta anında çözüme kavuşturulur. Herkes kendi avukatlığını yapar. Davalarda bir karara varmaktan çok uzlaşmaya gidilir. En sakıncalı olan durum ise, davada tanık gösterme gereğinin doğmasıdır. Çünkü çok az para karşılığında istenildiği kadar tanık bulmak mümkündür. Zaten yargıçları etkilemenin en iyi yolu paradır, çünkü onlar sadece bir yıl boyunca bu görevde kalırlar ve gelecekteki güvenceye almak zorundadırlar. Mahkeme kayıtları çok kısa belgelerden ibarettir. Bundan ötürü de yargıç karşısına çıkan taraflar bizdeki gibi avukata ve damgalanacak belgelere yapılan harcamaların altında fazla ezilmezler. Ama bu bakımdan kârda olmaları, başka bakımlardan ziyana dönüşür. Bütün davalarda dava konusu olan meblağın onda biri mahkemeye ödenir. Yeni bir yargıç atandığında veya yüksek rütbeli bir yargıç, atandığı yere gitmek için o bölgeden geçtiğinde, biraz daha fazla veya daha az masrafla yeniden dava açmak da mümkündür. Mahkemelere ilişkin en kötü sorun “avanie”⁶ konusu-

6 avani: para cezası –ed.n.

dur. Bu Şu demektir: Bana haksız yere herhangi bir konuda dava açıldığında, kendimi temize çıkarmak sorumluluğu bana aittir ve bundan doğacak yüksek masrafları da benim yklenmem gerekmektedir. Eğer dava, mal ve para ile ilgili ise ve söz konusu meblağın onda birini ödemekle kurtulabilirsem, kendimi talihli saymam gerekir. Bu meseleye benzer başka bir durum da Şudur: Bir kişi öldürüldüğünde onun katili bulunana kadar belli bir eve, komşu evlere, hatta bir bölgeye el konulabilir veya bu dökülen kanın c alınacak olan biri varsa, o kişi, kanın bedelini ödemek zorunda bırakılır. Avrupalılar kapitülasyonların koruması altında olduklarından bu koşullara tbi değildirler.

Mal ve can güvenliğine tecavüz vakaları bizde olduğundan çok daha hızlı çözümlenir. Suçu işleyen kişiye boş yere ekmek yedirilmez. Hafif suçlar ayak tabanlarına değnek vurmakla cezalandırılır. Yahudilerde uygulanan kırk eksi bir değnek cezası burada da geçerlidir. Ama Tanrının baęıŐlayıcı olmasına dayanarak hafifletilmiŐ olan bu cezayı Türkler başka bir yoldan gene aęırlaŐtırır: Gerçi bir seferde 39 değnek vururlar ama bunu birkaç kez tekrarladıklarından, suçlu ya değnek yerken, ya da kısa süre sonra son nefesini verir. Daha ağır cezalardan biri sürgündür. Bu ceza özellikle yüksek konumlardaki kişilere uygulanır ve onlar bulundukları yerden uzaklaŐıp uzak bir yere, örneğin herhangi bir adaya gidip orada kalmakla cezalandırılırlar. Türkiye’de idam cezası da çok yaygındır. Ama para ödemekle bundan da kurtulmak mümkündür. Ne var ki, cinayet vakalarında akan kanın öcünü almak isteyen bir kişi, hkimi etkisi altına alıp kararı kendi dilediği yöne evirmezse, cinayeti işleyen kişi, öldürdüğü adamın ailesine para ödemekle kendini cezadan kurtarabilir. Bu nedenle öldürülen kişinin ailesini hoş tutup memnun etmek ve ölüm cezasının yerine para cezasını kabul etmesini sağlamak gerekir. Türkler bizim ülkemizde uygulanan formaliteleri, mahkemeleri, cellatları gülünç bulmaktadırlar. Eğer bir suçlu asılacaksa, onu suçu işlediği yerde, bir ağaca, bir eve veya orada bulunan herhangi yüksekçe bir yere asarlar. En kötü halde dört kazığı çaprazlama birbirine akıp üstlerine de enlemesine bir kiriŐ atar ve işi fazla uzatmadan suçluyu orada ipe çekerler. Bazen o civardan geçen ilk kişiye bu işi yaptırır ve eğer kimseyi bulamazlarsa oradaki evlerde oturan birini çağırır, ya da yakından geçenlerden birini bu işe zorlarlar. Üstelik bu görevi yükle-

dikleri kişi beceriksiz davranırfa, onunla alay ederler, hatta bazen ona kötü davranırlar. Bu nedenle Hıristiyanlar ve Yahudiler böyle infazlar sırasında yakınlarda bulunmamaya özen gösterirler. Bu konuya ilişkin şöyle bir olay anlatılmaktadır: Bir İngiliz kaptan yoldan geçerken böyle bir infazı yapmaya zorlanmış. İşini bitirdikten sonra da soğukkanlılıkla, hizmetinden yararlanmak isteyen başka birilerinin daha bulunup bulunmadığını sormuş. Çevredekiler de bundan çok hoşlanıp onu alkışlamışlar... Cezaların ağır olmasına karşın, hırsızlık, cinayet gibi suçlar çok yaygındır, ama böyle suçlar, evlerin pek korunaklı olmamasına rağmen kentlerde değil de daha çok kalabalık olmayan yerlerde işlenir. İtibarlı kişiler ve yeniçeriler hakkında ölüm cezası kararı verildiğinde, infaz biçimi kirişle boğmak veya kafasını kesmektir. Genelde infazdan sonra ölü hemen gömölür. Ama bazen kafası kesilerek idam edilenler üç gün ortalıkta bırakılır. Gene de hiçbir ölü üç günden fazla gömölmeden açıkta bırakılmaz.

Daha önce de açıkladığım gibi, Türkiye’de itibarlı memuriyetler parayla satın alınmakta ya da en azından armağanlar dağıtılarak elde edilmektedir. Bu yöntemle hazineye büyük bir gelir sağlanmaktadır. İzmir kadısı, sadece bir yıl sürecek olan mevkiini elde etmek için kırk kese para ödemiştir. Babıâli’nin ağalara veya başka kişilere kiraladığı topraklarda üretilen tahıl, yağ, üzüm ve benzeri ürünlerden elde edilen kazancın yüzde onu devlete ödenmek zorundadır. Gümrük vergisi Türklerde diğer ülkelerdekinden daha düşüktür. Türkler ve Avrupalılar yüzde üç, ülkede yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudiler yüzde beş gümrük vergisi öderler. Ufak tefek işlerde pek de ince hesaplara bakılmaz. Buna karşın miras hukukunda korkunç haksızlıklar yapılmaktadır. Padişah adına miras hukukunu uygulayan kişiye “Pedalmaschi”[?]denir. Eğer mirasçılar erkekse, miras vergisi aslında mirasın onda biri kadar olmalıdır. Ama vergi memuru her şeyin değerini çok yüksek biçtiğinden ve üstelik nakit para istediğinden, bu onda bir oran iki katına çıkar. Eğer mirasçılar sadece dul kadın ve kız çocuklar ise, mirasın onda birinin mirasçılara kalması bile büyük bir nimet sayılmaktadır. Avrupalılar dışında tüm Türkiye vatandaşları, din farkı gözetilmeden bu yasaya tabidir. Ülkedeki Hıristiyanlar ve Yahudiler ayrıca özel bir vergi ödemektedirler ki, buna haraç denmektedir. Muhammed’in dininden

olmayanlar ve Avrupalılar din özgürlüklerini kafa başına ödedikleri bu vergi sayesinde satın almaktadırlar. Bu vergi kadınlardan alınmaz, sadece on dört yaşını geçmiş olan erkeklerden alınır. Vergi, kişinin servetine ve konumuna göre değişir ve yılda bir ya da dört Zincirli tutarındadır.

Bu anlattıklarım genel bir bakışla gözden geçirildiğinde, toplumda yüksek katmanlarda olanların alt katmanlardakileri sömürdüğü sonucu ortaya çıkar. Padişah herkesin mirasına konmaktadır ve tebaasının mallarına resmen el koyma yoluyla ellerinden her şeylerini almaktadır. Böylece sarayın harcamalarını, ordunun giderlerini, yeniçerilerin aylıklarını, aslında çok yüksek olan kendi gelirinden değil de, el koyduğu bu paralardan karşılamakta, kişisel gelirini ise hazineye aktarmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulursa, padişahın servetinin ne kadar büyük olduğu tahmin edilebilir. Padişahın hazinesi dibi görünmeyen bir uçuruma benzetilmektedir ve tebaasının serveti bir girdaba kapılmışçasına bu uçurumun derinliklerine doğru akıp gitmektedir. Devletin hazinesi mahzenlerde muhafaza edilmektedir. Bu mahzenler doldukça önlerine birer duvar örülerek kapatılmak suretiyle güvenceye alınmaktadır. Savaş nedeniyle paraya ihtiyaç doğduğunda, bu duvarlar yıkılır ve mahzenler açılır.

Türk Devleti'nin başka devletlerle ilişkileri de ayrıca açıklama gerektiren bir konudur. Konstantinopolis hakkında bilgi verdiğim bölümde Türk Devleti'nin hangi devletlerle barış anlaşmaları yapmış olduğunu belirtmiştim. Türkler bunların dışında İran'la ve Akdeniz kıyılarında toprakları olan tüm Afrika ülkeleri ile de dostluk ilişkileri sürdürmektedirler. Avrupa devletlerinin çoğu Türklerle barışı koruyabilmek için onlara değerli armağanlar sunmaktadırlar. Bunu yapmayanlar bugüne kadar barışı sağlayamamışlardır. Yenilikler konusunda Babîâli sürekli büyük güçlükler çıkarmaktadır. "Osmanlı Kapısı"nın dostluğunu kazanmak için harcanan çabalar onu öyle şımartmıştır ki, bir Avrupa devleti ile dostluk kurmak, o devlete sunulan büyük bir lütuf addedilmektedir. Bu nedenle Türklerin Avrupalılara karşı takındıkları kibirli tutuma şaşmamak gerekir. Ama asıl şaşılacak şey, bizim hassas ruhlu hükümdarlarımızın, Türklerin kendilerini bu kadar üstün görmelerine, kullandıkları unvanlarla ve davranışlarıyla bunu her vesileyle belli etmelerine, tahammül etmeleridir. Babîâli'nin başka ülkelerle yaptığı

barış anlaşmalarında kabul ettiği maddelere kapitülasyon denmektedir. Kapitülasyonlar, bazı özel gizli maddeler dışında, bütün Avrupa devletleri için aynıdır ve Fransa ile yapılan anlaşmanın birer kopyası gibidir denebilir. Dostluk anlaşması yapıldıktan sonra, söz konusu devlet bir elçilik heyeti tayin eder ve bu heyet Türk Devleti'nin sınırında bir devlet görevlisi tarafından törenlerle karşılanır. O günden itibaren heyetin tüm geçim masraflarını Türk hükümdarı karşılar. Bu masraflara yolculuk ve beslenme dışında diğer bazı gereksinimler için harcanan paralar da dahildir. Ayrıca yeniçerilerden oluşan bir nöbetçi takımının parası da bu bütçeden ödenir ve buna tain [tayin] denir. Elçilik heyeti Konstantinopolis'e vardıktan sonra bu ödemeler kâh artarak kâh eksilerek ve duruma göre bazen uzun, bazen de kısa süre devam eder. Padişahın huzuruna kabul edilme sırasında baratte [berat] adı verilen özgürlük belgeleri sunulur. Bu belgelerin sayısı otuz veya elli dolaylarındadır. Elçi bu belgeleri ülkedeki Hıristiyanlara ve Yahudilere dağıtır. Böylece onlar elçinin temsil ettiği ülkenin ve elçiliğin desteğinden yararlanabilirler. Çünkü onlar bu belgeler sayesinde birer Avrupalı sayılırlar ve ülkedeki yükümlülüklerinden kurtulurlar. Ama aslında bu kadar çok sayıda özgürlük beratına gereksinim olmadığından, artan beratlar satılır ve her berat günün piyasasına göre iki bin veya üç bin kuruş getiri sağlar. Böyle bir beratı satın alan kişi öldüğünde, berat elçiye iade edilir ve elçi onu yeniden satar. Eğer Babıâli dost ülkelerden birine elçi gönderirse, o elçinin geçimini sağlamak da o dost devlete düşer. Eğer görüşülecek meseleler çok önemli değilse, elçilik görevi düşük düzeyli insanlara verilir ve bunlar da o vesileyle biraz palazlanırlar. Bu elçilik heyetlerine katılanlar genelde çok ağgözlüdürler ve gönderildikleri devlete çok pahalıya mal olurlar. Çünkü Doğu ülkelerine özgü geleneklere göre, elçilik heyeti ülkeye gelir gelmez hemen müzakereye davet edilmez. Böyle bir davranış nezaket kurallarına aykırı olduğundan, toplantı mümkün olduğu kadar ertelenir ve bu suretle konuğun ülkede ağırılanmasından zevk duyulduğu belirtilmiş olur. Toplantı yapıldıktan sonra elçinin hemen geri dönüş yolculuğuna çıkması gerekmektedir.

Kuran'da emredildiğine göre, hiçbir Müslüman devleti, dolayısıyla da padişah, bir Hıristiyan devleti ile uzun süreli bir barış anlaşması yapamaz. Zaten Hıristiyan hükümdarların ellerini bile sadece birkaç yıl bağlayabilen o

nl Sonsuz Barış sözünü Türkler tanımazlar. Onlar sadece birkaç yıllık bir silahları bırakma anlaşmasını kabul ederler ve onların görüşlerine göre bu anlaşmayı vaktinden evvel bozup savaş çıkaran devlet kötü duruma düşmeye mahkmdur. Bu nedenle onları savaşa sürükleyecek bazı olaylar yaratmak gerekmektedir. Eğer savaş çıkarmak isterlerse, atacakları ilk adım, düşman kabul ettikleri devletin elçisini Yedi Kule Zindanı'na attırmak ve ona kh iyi kh kötü davranmaktır. Bizim kabul ettiğimiz elçilik hukukuna göre bu barbarca bir davranıştır. Ama Türkler Konstantinopolis'te bulunan sabit elçileri, mensup olduğu devlet tarafından görevlendirilmiş siyasi casuslar olarak görürler. Buna karşılık İran, Lehistan ve Fas gibi devletler tarafından bazı müzakereler için gönderilen ve görüşmeler bittikten sonra tekrar memleketlerine dönen kişiler gerçek birer elçi sayılmaktadır. Bunun dışında elçileri birer rehine olarak kabul etmektedirler, çünkü bir büyük vezirin ya da başka önemli bir devlet görevlisinin tutsak edilmesi durumunda, elçiyi tutuklayıp, kendi adamlarının serbest bırakılması karşılığında elçiyi de özgürlüğüne kavuşturacaklarını söyleyerek baskı uygulayabileceklerini düşünürler. Bir elçinin tutsak alınması, maiyetine ait bütün kişilerin de tutsak alınması ve elçilik mallarına el konulması demektir. Savaş ilan edildiği zaman Konstantinopolis'te birtakım törenler yapılır, ama bunlar her seferinde birbirinin aynı değildir. Edirne kentinin payitaht olduğu dönemde, [Hz.] Muhammed'in bayrağı sarayın gnderine çekilir ve savaşa gidecek ordunun çıkacağı kapıya da sorgu asılırdı. Bu konuda Türkler şöyle bir öykü anlatırlar: Bir zamanlar padişah büyük vezirine kapıya sorgu asmasını emretmiş, vezir de "hangi kapıya?" diye sorunca, padişah onu idam ettirmiş. Padişah aynı emri iki vezire daha vermiş ve her ikisi de aynı akıbeta uğramışlar. Sonunda yeni atanan büyük vezir padişahtan bu emri alınca, kapıların her birine birer sorgu astırmış ve padişah ona hangi kapıya sorgu astırdığını sorunca, "Her kapıya astırdım, Sultanım, hangi kapıyı uygun bulursanız, oradan sefere çıkabilirsiniz!" diye yanıt vermiş. Bundan dolayı da o başvezir çok takdir ve itibar görmüş.

TÜRKLERİN SAVAş TARZI

Türkiye'de bir süre kalmış olanlar, Avrupa'da yayınlanan yazılarda Türklerin çok etin savaşçılar olduklarından söz edilmesini gülünç bulacak-

lardır. Bence düzmece romanlara benzeyen bu gibi yazılar, Türkiye'yi hiç görmemiş, hatta evlerinden bile hiç dışarı çıkmamış olan kişiler tarafından, ilgi çekmesi ve para getirmesi için kaleme alınmıştır. Belki de bu gibi yazıları yayınlayanlar, geçmişteki savaşlar hakkında anlatılanların etkisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kısa süre kalmış olan kişiler de, yabancı ülkelerde yaşadıkları uydurma maceraları, gerçek dışı olayları inandırıcı bir dille anlatarak yanlış bir izlenim uyandırabilmiş olabilirler.

Türkiye'de seyahat sırasında haydutların saldırısına uğrayıp soyulma tehlikesini hesaba katmak gerektiğinden, herkes silahlanmış olarak yola çıkar. Yolcuların yanında mutlaka bir tüfek, tabanca veya kılıç bulunur. Köylüler çift sürerken bile yanlarına bir tabanca veya kılıç alırlar. Avlanmak yasak olmadığından, herkesin yanında öldürücü silahlar taşıması da doğaldır. Bu nedenle öldürme ve cinayet vakalarının sıklığına şaşmamak gerekir. Zaten hemen hemen her köylü aynı zamanda bir savaşçıdır da ve Türklerin atları silah atışlarına alışıktır. Ama bu durum sadece insanların her an savaşmaya hazır olduklarını gösterir, bunun ötesinde bir anlam taşımaz. Türklerin kara ve deniz kuvvetlerine gelince, bu konuyu daha ayrıntılı olarak incelemek gerekir.

Kara kuvvetlerinin piyade askerleri yeniçerilerdir. Bir zamanlar Babiâli düşmanlarının en büyük korkusu olan yeniçerilerle günümüzdeki savaşçıların artık hiçbir benzerliği kalmamıştır. Çünkü yeniçeriler, geçmiş zamanlardaki gibi, esir alınan veya kaçırılan Hristiyan çocukları değildir. Hemen hemen hepsi doğma büyüme Türktür ve eski yeniçerilerin soyundan gelmektedir. Babalarına bağlanmış olan oldukça yüksek maaş bunlara miras yoluyla geçmişti. Yeniçerinin katıldığı savaşların sayısı arttığı ve yaş ilerlediği oranda, aldığı para da artar. Yeniçerilerin aldığı en düşük gündelik üç veya dört paradır. Bunun dışında yeniçerilere ekmek ve pirinç de verilir. Yeniçeriler isterlerse tarımla, zanaatla, ticaretle veya herhangi başka bir işle de meşgul olabilirler. Savaşla ilgili herhangi bir eğitim görmediklerinden ve askeri talim yapmadıklarından, boş zamanları boldur. Askeri eğitim, talim, nöbet tutmak nedir, bilmezler. Doğal olarak günümüzün savaş tekniklerine de alışık değildirler, yani düzgün bir sıra oluşturup ilerlemek, tabur halinde yön değiştirmek ve bölük halinde hep birlikte ateş

etmek gibi yöntemlere tamamen yabancıdırlar. Yeniçeriler oda denilen çok sayıda büyük gruplara ayrılmışlardır. Başları, Konstantinopolis'teki yeniçeri ağasıdır. Yeniçerilerin en kalabalık grubu da zaten Konstantinopolis'te bulunur. Diğerleri büyük kentlere dağıtılmışlardır. Yeniçeriler savaş eğitimi görmedikleri gibi, yanlarında tüfek taşımaları da yasaklanmıştır, çünkü işlerine gelmeyen her meselede başkaldırıp kargaşa yaratmalarından, çeteler kurup, isyan çıkarmalarından korkulmaktadır. Yeniçeriler savaş eğitimi gördükleri ve savaşma sanatını bildikleri için değil, para aldıkları için savaşırlar. Diğer vatandaşlar ise rahat rahat evlerinde oturabilirler. Bu savaşçılar sert ve hırçın oldukları kadar, nazlı ve şımarıktırlar da. Her gün önlerine taze ekmek gelmezse, pirinç ve kahve bulamazlarsa hemen homurdanmaya başlarlar. Bu yüzden her an başkaldırmaları beklenir. Bir çarpışma sırasında sadece üç kez saldırırlar. Eğer düşman gerilemezse, kendileri geri çekilirler ve düşman ilerlerse de kaçmaya başlarlar, bir an önce ortadan kaybolma yolunu seçerler.

Türklerin atlı askerlerine sipahi denir. Onların da bizim süvarileri-miz gibi bir birlik oluşturdıklarını, bizimkiler gibi kâh dağılıp kâh bir araya gelerek savaştıklarını sanan çok yanılır. Sipahiler düzensiz bir yığın halinde kendi akıllarına estiği gibi at koşturup birbirleriyle yarışır. Tek maharetleri, cirit dedikleri bir buçuk arşın boyundaki bir sırığı birbirlerinin kafasına doğru fırlatmak ve kendilerine fırlatılan sırığı havada uçarken yolundan alıkoymaktır. İlk defa bir Türk elçisi Prusya'ya gelip de orada Prusya askerlerine verilen savaş eğitimini gördüğünde şaşırılmış ve tercümana demiş ki: "Biz Prusya'ya karşı savaşmak zorunda kalırsak çok kötü duruma düşeriz. Çünkü bizim askerlerimizi böyle sıkı bir eğitime tabi tutmak olanaksızdır."

Yeniçeriler ve sipahiler ülkenin nizami askerleridir. Onlara savaşçı denmesi aslında yerinde değildir, çünkü resmi görevleri olduğu için değil, para aldıkları için savaşırlar. Türk ordusunun tümü bu savaşçılardan ibaret değildir. Savaş çıktığında haber bütün ülkede ilan edilir, camilerde herkes savaş duası için toplanır ve halkı teşvik edici söylevler verilir, ya farklı tarikattan olan İranlılara, ya da gâvur denen Hristiyanlara karşı savaşılacağı bildirilerek, kışkırtıcı söylevlerle herkes coşturulur. Böylece bir fedailer ordusu kurulur. Tüm başıboş gezen serseriler, haydutlar ve hırsızlar savaş

alanına doğru yola çıkarlar. Hayatta kaybedecek bir şeyi olmayan, boğazına kadar borca batmış kişiler de savaşa katılırlar, hatta mal mülk sahipleri bile mallarını satarlar ve bol ganimet toplamak hevesiyle savaşa giderler. Bunlara herhangi bir para ödenmez, sadece karınları doyurulur. Savaşa katılmaları karşılığında elde ettikleri ganimet kendilerine bırakılır. Bu fedailer çoğu zaman Türk yerleşimlerini bile soyarlar. Hele düşman topraklarına girdiler mi, oraların vay haline! Eğer saldırdıkları ülke, sınırlarını savunabilirse ve bu fedailer yağmacılık yapamayıp, ele geçirdikleri ganimetler ile geçimlerini sağlayamazlarsa, ya da çatışmalar sırasında işler ters gidip zor duruma düşerlerse, hemen dağılır, yeniçerilerden ve sipahilerden kopar, kendi memleketlerine dönerler, bazen de başka yerlere giderler. Böylece büyük bir Türk ordusu birkaç gün zarfında birkaç bin kişilik bir savaşçı topluluğundan ibaret hale gelebilir. Ayrıca nizami askerlerde de, fedailerde de, gerçek bir emre itaat, kumandana tabi olma zihniyeti yoktur. Nizami askerler hoşlanmadıkları bir durum karşısında hemen başkaldırırlar, fedailer ise canlarının istediği gibi davranırlar, savaşırılar veya savaşmazlar. Özet olarak denebilir ki, bugünkü durumda Türk ordusu düzensiz bir insan yığının-dan ibarettir ve bunların arasında yeniçerilerin ve sipahilerin dışında her türlü boş gezen serseri, çapulcu, haydut takımı da askerden sayılmaktadır. Bunlar durumun iyi olduğu ve yağmalayacakları yerler bulabildikleri sürece, dağdan yuvarlanan bir çığ gibi büyürler, ama işler ters gittiğinde, güneş gören kar yığını gibi hemen eriyip ortadan yok olurlar.

Avrupa devletleri arasında az çok güçlü olanların, Türklerin deniz kuvvetlerinden çekinmelerine ise hiç gerek yoktur. Zira Türklerin gemileri, hem sayı bakımından, hem de yapılış bakımından düşman için tehlikeli olacak nitelikte değildir. Padişahın savaş gemileri olan Karavela gemileri çok büyüktür ve adeta birer kale görünümündedir, özellikle arka kısımları üç orta boyda kat olarak deniz yüzeyinin üstünde yükseldiğinden bu gemiler topçular için iyi bir hedef oluştururlar. Gemilerin ağırlığı ve büyüklüğü süratlerini düşürdüğü gibi manevra kabiliyetlerini de kısıtlar. Bu gemilerde büyüklüklerine uygun sayıda top delikleri de açılmamıştır. Kısacası, geminin hareketliliğini etkileyecek olan her şey kötü ve biçimsizdir. Direkler, dümen, kürekler, yelkenler vb. geminin boyutları ile orantılı değildir. Gerçi

gemilerde büyük toplar mevcuttur, ama yerleştirilmiş oldukları yerlerin yüksekliği, yönü saptamaya ve hedefe isabet ettirmeye elverişli değildir. Ayrıca topların doldurulması da uzun sürmektedir. Türklerin çeşitli kadir-gaları varsa bile, savaş gemilerinin yapılış şeklindeki büyük hatalar bun-larda daha küçük ölçüde mevcuttur. Gemiler yüzen evler, kaleler olsa da, eğer gemiciler onları gerektiği gibi kullanmasını bilmezlerse, bir değeri yoktur ve işe yaramazlar. Denizcilere levent denir. Kara askerlerinin deneyimsizlikleri ve itaatsizlikleri hakkında söylediklerimin hepsi bunlar için de geçerlidir. Üstelik kaptan paşa da denizcilikten hiçbir şey anlamazsa bu savaşçılardan ne beklenebilir? Türklerin savaş gemileri, denizcilerin bilgi-sizlikleri ve ihtiyatsız davranışları yüzünden, Avrupalıların ticaret gemile-rindeki mürettebat için alay konusu olmuştur. Denizcilerin çoğu Rumdur, ayrıca köleler, kürek mahkûmları da gemilerde çalıştırılır. Bunlara da güvenilemeyeceğini 1760 yılında yaşanan bir olay kanıtlamıştır. Kaptan paşa, Stanchio [İstanköy/Kos] Adası'na yanaşmış olan gemisinden karaya çıktığı-nda, mürettebat isyan çıkarmış ve tayfalar özgürlüklerini ilan edip donan-manın en önemli gemisi olan *Sultani* adlı gemiyi Malta'ya kaçırmışlar. Bu olay, tayfaların kötülüğünü ve gemi subaylarının da bir işe yaramadığını gösteriyor. Topçulara gelince, bunlar hepsinden daha da kötüdür.

Türklerin kaleleri hakkında çok şey söylemeye değmez. Kalelerin tah-kimatı, örnek alınabilecek bir düzeyde değildir. Günümüzde en iyi savunma önlemlerini almış olan kaleler, eskiden Hristiyanların elinde olan kalelerdir. Ama bunlar Türklerin eline geçtikten sonra ya tahrip edilmiş ya da bakım-sızlık nedeniyle kötü duruma gelmiştir. Ülkenin sınırları içindeki kentler hâlâ eski Yunanlılardan kalma surlarla çevrilidir. Bazılarında yıkık bir kale de vardır. Ama çoğunun etrafı bizim köylerimizdeki gibi açıktır. Kıyı kent-lerinde, limanlarda, rıhtımlarda da Cenevizlerden ve Venediklilerden kalma kaleler bulunmaktadır. Özellikle Cenevizlerin bu konuda gösterdikleri büyük ustalık hâlâ dikkati çekmektedir. Ne var ki, artık günümüzde bu tür korunma önlemleri işe yaramamaktadır, çünkü savaş gemilerinin birkaç isabetli top atışı, kaledekilerin toplarını doldurup ateşlemelerine fırsat vermez.

Türklerin savaş yöntemleri Avrupalı savaş meraklılarına cazip gele-cek ve kendilerine katılmaya teşvik edebilecek nitelikte değildir. Türkler

önemli bir sefere çıktıklarında [Hz.] Muhammed'in bayrağını da beraberlerinde götürürler. [Bu bayrağın] çok büyük bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Tıpkı bir zamanlar Hristiyanlığın karanlık döneminde cahil halkın, papa tarafından kutsanan bayrağa büyük bir güç atfetmesi gibi... [Hz.] Muhammed'in bayrağı sarayda muhafaza edilmektedir. Bu bayrağın batırıldığı suda bile özel bir güç olduğuna inanılır ve savaşı yönetenlere bu su içirilir. Türk ordusunun sefere çıkması, yolu üstündeki tüm vilayetler için büyük bir felakettir. Ordu geçip gittikten sonra geride bıraktıkları bu topraklar ıssız bir çölden farksız hale gelir. Özellikle o yörede yaşayan Hristiyanların durumu çok kötüdür. Zenginlere sık sık iftira edilir, düşmanla gizlice mektuplaştıklarından, casusluk yaptıklarından kuşkulanırlar ve onlar bu yüzden canlarından, mallarından olurlar. Genç ve savaşacak durumda olanlar ise zorla sünnet ettirilip [Hz.] Muhammed'in dinine döndürülürler ve yeniçeri ordusuna alınırlar. Ayrıca bu yörelerden çok yüksek vergiler toplanır, kiliseler, evler yağmalanır ve her türlü zorbalık yapılır. Eğer Türkler kendilerini savunmak için bir bölgeyi terk etmek zorunda kalırlarsa, geri çekilirken çok hızlı hareket ederler. Zaten hendekler veya siperler kazarak kendilerini güvenceye almakta ustadırlar. Saldırıya geçecekleri zaman, piyade askerleri büyük bir hızla ve adeta hayvani bir hırsla avaz avaz bağırarak ileri atılırlar. Önlerine çıkan her şeyi, her engeli yıkıp geçerler, yerle bir ederler. Saldırı, ordunun büyük bölümü tarafından üç kez tekrarlanır. Eğer onlara tüfeklerle ve salkım ateşiyle karşılık verilerek durdurulmaları mümkün olursa, Türkler bir kez daha saldırıya geçmez. Bunun üzerine de karşı taraf üzerlerine doğru giderse, Türkler yenileceklerini anlayarak kumandanlarını, toplarını, eşyalarını, erzak ve mühimmatlarını bırakıp kaçarlar. Onları yollarından alıkoymak isteyenleri de ezip geçerler. Saldırıya bir kama biçiminde sıralanarak geçişleri konusunda anlatılanlar tamamen uydurmadır. Belki özel durumlarda kafalarında "kısmet" ile ilgili hayaller kurmuş olan birkaç kişi galeyana gelerek ordunun önüne atılabilir ve onların açtıkları gedikten geçip ilerlemek düşüncesiyle arkalarından gelenler de olabilir. Atlı savaşçılar da toplu halde ve düzgün sıralar oluşturarak saldırmazlar. Zaten böyle bir eğitim de görmemişlerdir. Onlar sadece ileriye atılırlar, mukavemet görürlerse ters yöne dönerler ve yeniden saldı-

rırlar. Ama dūřman kendini savunamazsa, ya da kaşmaktaysa büyük bir hezimete neden olurlar,       Türklere fırsat verilirse düşmanı vurmaya iyi bilirler. Ne var ki, askerleri kapalı diziler halindeki bir orduya karşı duramazlar. Kumandanlar da savaş sanatından anlamaz. Dinlerini değiştirecek kadar alçak ve inançsız olan yabancı dönmeler onlara bu konularda bir şeyler öğretmek isterlerse, pek başarılı olmazlar,       Türkler onlardan bir řey öğrenmek istemezler. Türkler onları kendilerinden saymadıkları için, onlara karşı da düşmanca davranırlar. Bu durum Gellert'in  y  s ndeki ayının başına gelenlere benzemektedir. Bařka diyarlarda dans etmeyi öğrenen ayı kendi hemcinsleri yanına döndüğünde, dans etmeyi bildiği ve onlara kıyasla bir üstünlüğü olduğu için onlar tarafından parçalanmıştır. Bonneval adındaki kiři de Türkiye'de oldukça itibar görmesine karşın bu deneyimi yaşamıştır. Ondan öğrendikleri tek yöntem, ordunun tümünü bir seferde düşmanın üstüne saldırtmamak, bölümlere ayırmak ve bir bölüm yenilgiye  ğradığında diğer bölümü saldırıya ge irtmektir. Aslında Türkler sadece top dökümü konusunda ondan faydalı bilgiler edinmişlerdir. Belki de Türklerin geçmişte kazandıkları zaferlerin anılarda yer etmiş olması, onların şimdiki kötü durumlarının farkına varılmasını engellemektedir. Ama Türkler eskiden çok farklı nitelikte kahraman askerlerdi. Artık onların bu kahramanlıklarından eser kalmamıştır. Brandenburg'un geçmişi hakkında bilgi veren bir kraliyet tarihçisine has bilgi birikimi ve açık kalplilikle, geçmişte Avusturya hanedanına karşı Türklerin kazandığı zaferleri (Eugen dönemi dışında) anlatan bir yazar, herhalde Türklerin savaş deneyimi ve cesareti hakkında günümüzdekinden çok farklı şeyler anlatırdı. Türkler bir savaşı kazanırlarsa veya hiç değilse yenilgiye  gramazlarsa, düzenledikleri gösterilerin ve yaptıkları taşkınlıkların benzerine hiçbir yerde rastlanamaz. Onların gözünde bütün dünya bir hiçtir. Zevk anlayışları, Doęululara özgü bir şehvetle doludur ve abartılıdır. Öyle ki, Donkiřot'un maceraları bile onların aşınılıkları yanında s n k kahr. Ama ele geçirdikleri yerlerin hali berbattır. Oralara ellerinde tutmayı başaramama endişesiyle ve savaş larına bol ganimet kazandırma amacıyla, işgal edilen yerlerdeki insanlar esir alınır, köleliğe mahkûm edilir, mallarına el konur ve evleri yakılıp yıkılır. Ama yenilgiye  ğrarlarsa, Türk ordusundan daha berbat bir řey düşünüle-

mez. Bir kere kaçmaya başlarsa, onları durdurmak mümkün olmaz. Her yöne doğru dağıldıklarından, diğer askerlere de korku ve dehşet saçarlar ve tüm Türk ulusuna korkularını aşılarlar. Eugen zamanında ve 1739 yılında kont Münnich, Türkleri Chokzim denen yerde yenilgiye uğrattığında bu durum aynen gerçekleşmişti. Babiâli böyle durumları önleyebilmek için her türlü tedbiri almaya çalışmaktadır. Türk ordusunun savaşta birbiri ardına yenilgiye uğramasına ve büyük araziler kaybetmesine rağmen, milletin gözünü boyamak için Konstantinopolis'te zafer kazanılmış gibi toplar atılır. Şunu da belirteyim ki, Türklerin savaş malzemesi bakımından bir eksikleri yoktur. Kurşun, barut, top, tüfek, tabanca, kılıç gibi silahları ve malzemeyi kendileri bol miktarda ürettikleri gibi dışarıdan da getirirler. Ama silahları birbirleriyle uyumlu olmadığı gibi düzgün çalışır bir durumda da değildir.

TÜRKLERDE BİLİM VE EĞİTİM

Bilim dünyası Araplara ve halifelere çok şey borçludur, çünkü Avrupa'nın karanlık dönemlerinde bilimi onlar ayakta tutmuş ve geliştirmişlerdir. Fakat bu büyük hizmette Türklerin payı yoktur. Savaşçı zihniyetin egemen olduğu yönetim biçimleri, Türklerde bilime duyulan hevesi boğmuştur. Köylerde imam dışında okumayı bilen birine nadiren rastlanır. Kentlerdeki medreseler, kentin büyüklüğüne göre değişir. Aslında özel dershaneler resmi okullardan çoktur. Bunlarda Türkçe okuma ve yazmanın dışında Arapça ve Farsça öğrenilmesine önem verilir. Ama buna heves edenlerin sayısı azdır. Kız çocukların çoğu her türlü öğrenimden uzak kalır. Basit halk adamı da okuma yazma öğrenmez. Geriye sadece tüccarlar ve devlet işlerinde görev almak isteyenler kalır. Türkiye'de üniversite aya- rında bir eğitim kuruluşu yoktur. Halka açık kütüphaneler de bulunmaz. Sadece bazı kişiler çok miktarda kitaba sahiptir ve bunlar da hemen hemen tamamen elyazması olduğundan çok pahalıdır. Yakın zamanlara kadar Türklerde matbaa kurulmamıştı. Gerçi bu yüzyılın yirminci ve otuzuncu senesinde bir başvezirin teşvikiyle Konstantinopolis'te bir matbaa kurulup otuz küsur kitap oldukça başarılı bir biçimde basıldıysa da, bu matbaa bir süre sonra batmıştır. Kentte sayısı belki yirmi bini bulan kişi, geçimini ya kısmen ya da tamamen kitap kopya etmekle sağlamaktadır ve bir matbaa

kurulursa, bunlar ekmek paralarını kazanma olanağını kaybedeceklerdir. Ayrıca matbaada basılan kitaplar da makbul sayılmamaktadır. Din yasaları, Avrupa'dan [Hz.] Muhammed'in öğretisine ters düşen bazı kitapların ülkeye girmesine ve insanların düşüncelerini farklı yönlere saptırmasına karşı tedbir almayı emreder. Türkler, basit bir konuyu çok kelime sarf ederek ve abartılı bir biçimde anlatmaya eğilimlidirler. Samimi olmayan sözler kullanmaları ve yüksekte atmaya meraklı olmaları nedeniyle yazılarındaki üslup doğallıktan uzaktır. Şiir alanında özel bir başarı gösterdiklerini iddia ederler. Şiirlerinde belli bir hece ölçüsü kullanırlar, dizeleri bazen uyaklı, bazen de uyaksızdır. Anlatımlarındaki biçimsellik nedeniyle çizdikleri tablolar öylesine abartılıdır ki, şiirin içeriğini kavrayabilmek ve anlaşılabilir bir dile aktarabilmek için olağanüstü zeki olmak gerekir. Yeryüzü hakkında sahip oldukları bilgilerin kaynağı Ptolomeus'dur [Batlamyus]. Fakat bu bilgilere aslı olmayan eklemeler yapmaları sonucu ortaya hurafeleri andıran bir anlatım biçimi çıkmıştır. Hicretin tarihi dışında zaman hesapları çok karışıktır. İncil'in aktardığı tarih bilgisi alt üst edilmiştir. Dünya tarihi ise tam bir karmaşadır. Ülkedeki eski eserler günden güne tahrip edilmektedir ve böyle devam ederse yakın zamanda eski çağlardan kalma yapıtların tümü yok olacaktır. Yüzyılımızın başında veya daha önceki dönemlerde yazılan seyahatnamelerde anlatılanları günümüzde yapılan gözlemlerle karşılaştıranlar bunun bilincine varmaktadırlar. Çünkü hava koşulları ve insanların batıl inançları yüzünden bir zamanlar okunabilen yazılar okunamaz hale gelmiş, sütunlar, taş işçiliği kabartmalar, heykeller tanınmayacak şekilde tahrip edilmiş, hatta tümüyle parçalanmıştır. Türkler, geçmişten kalma yazıtların bulunduğu yerlerde bir definenin gömülü olduğunu ve bu yüzden Avrupalıların ilgisini çektiğini sanmaktadırlar. Alçak kabartmalardaki ve daha çok da heykellerdeki insan figürlerini parçalamalarının nedeni, bu yapıtların putperestliğe teşvik ettiğine inanmalarıdır. Ayrıca da bir insanı temsil eden resim veya heykelin içinde hâlâ o kişinin canı olduğuna ve ruhunun yaşadığına inanırlar, bu yüzden de o kişinin huzura kavuşamayacağını sanırlar. Bu düşünceyle o heykellerin ve kabartmaların kafalarını, yüzlerini parçalarlar. Türkler takvim aylarını tamamen ayın durumuna göre hesaplarlar ve bu yüzden de Türklerde bir yıl bizde olduğundan daha

kısadır. Tarih, Hicrete göre hesaplanır. Türkler matematiğe çok önem verseler de, bu bilimden pek anlamazlar ve *mathesi applicata* (uygulamalı matematik) için gerekli olan gereçlere de sahip değildirlir. Arkhimedes ve Euklides'i tanırılar. Dünya felsefesi hakkındaki bilgileri, Averroes [İbni Rüş] ve Avicenna'nın [İbni Sina] Aristoteles'ten aktardıklarından ibarettir ve özgür araştırmalardan çok benzetme ve uydurmalardan oluşmaktadır. Zaten Kuran da onların bu konularla fazla ilgilenmelerini engellemektedir. Ecza bilimi sadece ampiriktir yani deneyimlere dayanmaktadır. Gerçi İbni Rüş ve İbni Sina'dan sık sık söz edip onlarla övünürlerse de, bu bilim adamlarını derinliğine anlamaktan yoksundurlar ve onların yöntemlerini uygulama biçimleri de kötüdür. Doktorlarına hekim derler. Konstantinopolis'in en üst kademesindeki doktorunu da hekimbaşı diye adlandırırlar. Bu kişinin de bir Türk olması gerekir. Türkiye'de, bizde olduğu gibi tıp biliminde hekim, cerrah ve eczacı olarak üç ayrı kişinin temsil ettiği ve farklı bilgilere dayanan üç bölüm ayırt edilmemektedir. Bunların üçünü de bir tek kişi kendi şahsında birleştirir ve bundan ötürü de bütün gerekli bilgilere sahip olmak zorundadır. Bu koşullar çok ağır olmakla beraber Türk hekimleri zaten bunları yerine getirmekten çok uzaktırlar. Bizim ülkemizde böyle çok yönlü bir hekimin (Polyhistor) acemilik göstermesine izin verilmez. İşte bu nedenledir ki Avrupa'da yetişmiş olan tıp bilginleri, Yahudiler ve Yunanlılar da dahil Türkiye'de çok büyük itibar görürler. Ama hasta iyileşir ya da ölürse, Türkler tedavinin bedelini ödemekte büyük güçlükler çıkardıklarından, hekim kendisine ödenecek olan paranın yarısını daha tedavinin başlangıcında alır ve böylece ikinci yarısı ödenmese bile, hiç değilse çok zarar etmemiş olur. Hukuk ve din bilimi konusunda [Hz.] Muhammed'in koyduğu yasaların geçerli olduğunu bundan önceki bölümlerde açıklamıştım.

Türkler Tatarlarla aynı kökenden geldiklerinden, dilleri de onlarınkine benzemektedir. Kulağa çalınışı kabadır ve sözcük dağarcığı bakımından fakir bir dildir. Bunun üzerinde durmamın nedeni, Alman dilini bozan kişileri uyarmaktır. Türkler, kendi dillerindeki ifade olanaklarını zenginleştirmek amacıyla Farsça ve Arapça kelimelerden faydalanmak zorundadırlar. Farsçayı, şiirde ve başka insanlarla anlaşırken ifadelerine

bir zenginlik ve zarafet katmak için, Arapçayı ise sanat, bilim ve din konularında fikirlerini daha düzeyli bir anlatımla aktarabilmek için kullanırlar. Oysa zaten zengin bir dil olan Almancayı Fransızcadan veya başka dillerden alınan sözlerle doldurmaya hiç gerek yoktur. Türkler yazıda da Arap harflerini kullanırlar ve tıpkı Yahudiler ve Araplar gibi sağdan sola doğru yazarlar. Kâğıt, Avrupa'dan, özellikle de Venedik'ten getirilmektedir, fakat kullanılmadan önce düzgünleştirme işlemine tabi tutulur ve bizdeki parlak keten kumaşların görünümü kazandırılır. Kalemler ince bir kamıştan yapılır ve mürekkepleri bizdeki matbaa mürekkebine benzer. Yazı yazarken dizlerinin üzerine altlık olarak sadece bir karton parçası koyarlar. Sessiz harfler düz veya kıvrık çizgilerle belirtilir, sesli harfler ise bunların ya altına ya da üstüne eklenir ve -Kuran dışında- yazılarda nadiren gösterilir. Kuran'daki yazı biçimi bizim basılı kitaplarımıza benzer, ama mahkemelerde, mali belgelerde, mektuplarda ve başka metinlerde kullanılan yazı tarzı farklıdır. Kuran'da satırlar düzdür, diğer belgelerde ise eğridir, tıpkı bir araba tekerleğinin ortasından kenarlarına doğru uzanan çubuklara benzer. Yüksek konumlardaki itibarlı kişilere yazılan mektuplar bizdeki gibi bir zarfa konup mühürlenmez, gönderilen kişinin düzeyine göre seçilen basit veya değerli bir kumaştan yapılmış bir keseye konur. Bir düşüncüyü veya görüşü yazıyla belirtmek istediklerinde ya da Kuran'dan alıntılanan bir deyişi yazmak istediklerinde, resim kullanmazlar, sözcükleri kıvrımlı çizgilerle süslerler. Bu sanatkârane yazı biçimi için kullanılan yazıya Kûfi derler. Müzik öğrenmek için Türklere başvurmanın hiçbir yararı yoktur. Vokal müziklerinde ses uyumu mevcut değildir, şarkıları vahşi ve kabadır, sadece şiddet dolu duyguları ifade ettikleri izlenimini uyandırmaktadır. Çalgıları, kapalı mekânlardan çok, açık havada ve bahçelerde çalınmaya müsaittir. Çok basit, telli çalgılar, kemanlar, lavtalar, kavala benzer nefesli sazlar ve vurgulu çalgılar, en sık kullanılan müzik aletleridir ve çıkardıkları uğultulu, gıcırtilı sesler vahşi duyguları ifade etmektedir. Kadınların bile şarkı söylerken kullandıkları en basit çalgı, yuvarlak bir şekil alacak biçimde kıvrılmış ve arasına bir deri parçası gerilmiş olan el genişliğindeki ince bir tahta şerittir. Çevresindeki beş veya altı deliğe, dövülerek inceltilmiş pirinç levhalar, ortalarından geçirilen bir tel etrafında hareket edebilecek biçimde

tutturulmuştur. Bu alet elde titreştirilerek sallanır veya davul çalar gibi üzerine parmaklarla vurulur [tef].

HALKIN DURUMUYLA İLGİLİ SORUNLAR

Türkiye hakkında verilecek bilgileri anlayabilmek için para birimleri ve değerleri hakkında da fikir sahibi olmak gerekir. Konstantinopolis, Edirne ve Büyük Kahire kentlerinde basılan iri madeni paralar üzerinde asla herhangi bir kişinin resmi bulunmaz, sadece iç içe geçen kıvrımlarla bezenmiş olan padişahın adı basılıdır. Madeni paralar altın ve gümüşten-dir. Gümüş paralara, asper, para veya piaster denir. En ufak para birimi asper'dir. 3 asper, 1 para değerindedir. Tedavülde olan asperlerin sayısı az olduğundan, tüccarlar hesaplarını yaparken, 1 parayı, iki buçuk asper olarak hesaplarlar. 1 kuruş, 40 para değerindedir. 1 para, 5 para, 10 para, 20 para, 30 para değerinde metelikler vardır, 1 kuruş ve 1 buçuk kuruş da vardır. 1 kuruş, 1 speciesgulden veya 16 tane altın groschen değerindedir. Altın para olarak sadece duka basılır ve bunlara İtalyanca bir para birimi olan zechine denir. Bunların birbirinden farklı değerleri vardır. Bazıları 105 para değerindedir, bazıları ve en çok kullanılanlar 110 para değerindedir ve bunlar basıldıkları yerlere göre farklı adlar alırlar, örneğin sginsgerli ve sermapuppen gibi. Bunlar Arabistan'da basılır ve 130 para değerindedir. Fondukli adı verilenler, 155 para değerindedir. Yabancı paralardan sadece bir buçuk kuruş değerindeki bir gümüş metelik olan Ragusa [Dubrovnik] parası ve iki kuruş değerinde olan "Kaisertaler" (İmparatorluk Taleri) kullanılır, bunun dışında her türlü Avrupa dukası da kabul edilir. Venedik dukası, Fındıklıya eşit sayılır. Hollanda dukası ve tüm diğer devletlerin dukaları, yüz kırk altı ve üçte iki para yani üç duka, on bir kuruş değerinde kabul edilir. Zaman zaman ticaret merkezlerinde hükümdarın yasaklamış olmasına rağmen, değişik bir senet de ortaya çıkar. Bir kese metelik, beş yüz kuruş değerindedir. Paradan alınan yüksek faizlerden daha önceki paragraflardan birinde kısaca söz etmiştim. Birbiriyle iyi dost olan kişiler arasında geçerli olan en düşük faiz oranı yüzde yedi veya sekizdir. Hiç kuşkusuz dağlık bölgeleri çok olan bir ülkede maden yatakları da boldur. Ama Türkler maden ocakları konusunda bilgisizdirler ve Hristiyanlar için

de bu iş hem tehlikelidir hem de sorunların çıkmasına, çok miktarda avanı ödemelerine neden olabilir.

Türkiye’de ticaret oldukça serbesttir. Avrupa’da birtakım sahte bahaneler ileri sürülerek halkın büyük bir kısmının zararına olacak şekilde kurulan tekel idareleri, Türkiye’de benim bulduğum sıralarda henüz tanınmıyordu. Türkiye’ye Avrupa’dan pek çok mal ithal edilmektedir, bu malların çoğu, İngiliz, Hollanda ve Fransız kumaşlarından ibarettir. Önceleri İran’la ticaret de oldukça hareketliydi. Ama 1740’tan itibaren, İran hanedanının sona ermesiyle birlikte ülke iç savaşlara ve geniş ölçüde yıkımlara sahne olmuştur. Bu nedenle o tarihten beri İran ile ticaret ilişkileri hemen hemen tamamen durmuştur. Türkiye’de bol ticari malzeme bulunmaktadır. Bunların başında pamuk gelir ki, eyaletlerin çoğunda pamuk üretilmektedir. İzmir dolaylarında en iyi cins pamuk yetiştirilmektedir. Bizim dilimizde kullanılan “Baumwolle” [ağaç yünü] terimi, bu malzemenin ağaçlarda yetiştiği izlenimini uyandırmaktaysa da, aslında pamuk, boyu bir arşını bulan bir bitkiden elde edilir. Pamuk bitkisinin tohumları Nisan ayında tarlaya ekilir ve bitki olgunluğa eriştiğinde, bizim ülkemizdeki “Hasenpappel” [bir çeşit kavak] bitkisini andıran yaprakları hemen hemen koyu mavi renge dönüşür. Çiçeği de buna yakın renktedir. Daha sonra muşmula büyüklüğünde, cevize benzer, uzunlamasına üç bölümden oluşan bir meyve oluşur. Meyve olgunlaşınca çatlar ve içinden çıkan pamuk lifleri toplanır, çuvalarla gemilere yüklenir ve sevk edilir. Bizim devetüyü adını verdiğimiz malzeme, eskiden Ancrya [Ankara] adı verilen ve günümüzde Angora diye bilinen yörede yaşayan bir tür keçinin yünüdür. Bu yünün güzelliği büyük bir olasılıkla keçinin beslenmesiyle, belki de o yörenin havasıyla ilgilidir. Çünkü bu keçiler oradan biraz uzak bir yere götürüldüğünde, kıllarının cinsi değişmektedir. Türkiye’de üretilen iplikler Edirne’de veya İzmir’de boyanır. Avrupalılar bu boyanın ham maddelerini biliyorlarsa da, bütün çabalarına rağmen aynı boyayı yapmayı başaramamışlardır. Hatta Türkiye’nin her yerinde de bu boyaları elde etmek mümkün değildir. Bundan anlaşıldığına göre, belli bir bölgenin suyu ve diğer bazı koşullar, üretilen boya üzerinde etkili olmaktadır. Levant ülkelerindeki ticaret malzemeleri, örneğin tahıl, kuru incir, üzüm ve ilaç gibi ürünler

hakkında başka bir bölümde daha geniş bilgi verilecektir. Türkiye’de araba ile taşımacılık pek yaygın olmadığından, mallar develerle ve katırlarla taşınmaktadır. Gerekli işlerin yapılması ve güvenliğin sağlanması için de pek çok kişiye gereksinim duyulmaktadır. Ticaret malları ile bir yerden bir yere yolculuk yapan insan topluluğuna kervan adı verilir. Bizdeki mesleklere ve memuriyetlere Türkiye’de pek rastlanmaz. Her on beş günde bir, atlı yeniçerilere teslim edilen mektuplar Konstantinopolis’ten Viyana’ya gönderilir ve oradan Konstantinopolis’e getirilecek evrakı da gene aynı ulaklar teslim alır. Arıca bu şekilde Konstantinopolis’ten İzmir’e, Ankara’ya ve Halep’e mektup götürüp getiren ulaklar da vardır. Başka yerlere haber ulaştırmak isteyenler, uygun zaman ve fırsatları kollamak zorundadırlar.

Zorunluluklar yüzünden veya rahatlık sağlamak ve gösteriş yapabilmek nedeniyle bizim ülkemizde oluşan bazı zanaatlar Türkiye’de pek gelişmemişse de, onların ülkelerindeki koşullar ve gelenekler sebebiyle başka zanaatlar doğmuştur. Mekanikle yakın ilgisi olan zanaatlar Türkler tarafından pek bilinmemekteyse de, altın, gümüş, bakır ve demir işleyen ustalar çoktur. Bunların çalışmaları işçilik ve uygulanan örnekler bakımından bizdekinden farklıdır, ayrıca büyük parçalardaki çalışma titizliği de bizdeki ile kıyaslanamaz. Ama Türk ustalar, altın bileziklerin ve o ülkede kullanılan çeşitli madeni eşyanın yapımında, bakırın işlenmesinde, kalaylanmasında bizim bilmediğimiz birtakım kolaylıklar keşfetmişlerdir. Türkiye’de kumaş fabrikaları yoktur, fakat ipek, pamuk ve keçi yününden kendi zevklerine uygun çok güzel ve değerli dokumalar üretmektedirler. Zengin ve itibarlı ailelerin kadınları için ipek gömlekler, kuşaklar, başörtüleri ve sedirlerin minderleri için kullanılan bir çeşit kadife çok mükemmel bir biçimde dokunmaktadır. Türkiye’de nakış çok ilerlemiştir. Değişik kalınlıklarda dokunan Türk halıları ve kilimleri üzerine renk renk, çeşit çeşit çiçekler kalın iğnelerle işlenir. Özellikle Mısır’da ince kamışların sicimlerle bağlanarak değişik örneklerle işlenmesinden elde edilen hasırlarla yerler ve tavanlar kaplanmaktadır.

Türkiye’de de bizde olduğu gibi meslek birlikleri [loncalar] vardır, örneğin duvarcılar, marangozlar, terziler, ayakkabıcılar vb. Tarım işlerine de çok önem verilmektedir. Tohumlar yağmurların bol yağdığı kış mevsisi-

minde ekilir. Arazinin ve iklimin uygun olduğu yerlerde üzüm bağlarının yetiştirilmesine büyük özen gösterilmektedir. Ne var ki, her üründen vergi ödeme zorunluğu ve insanların mallarının, mülklerinin varislerine kalıp kalmayacağını bilememesi, ayrıca teşvik ve ödüllendirmenin eksikliği nedeniyle, insanların çoğu sadece ömrü boyunca gereksinim duyacağı kazancı sağlayabilecek kadar çalışmakla yetinmektedir.

TÜRKLERDE EV VE AİLE YAŞAMI

Türkiye’de bizde olduğu gibi soylu sınıfı, soylu aileler ve buna benzer bir sınıf yoktur. Türklerde tüm aileler aynı derecede eski sayılır ve hiçbir aile en yüksek onur kademesine ulaşmaktan alıkonamaz. En yüksek onur kademesine erişmiş olanlar ise, bunu yitirmeyeceklerinden emin olamazlar. Evlenmeler bizdekinden tamamen farklı bir biçimde gerçekleşir. Evlenecek olan kişiler daha birbirlerini görmeden ve birbirleriyle konuşmadan önce evlenmelerine karar verilir. Nikâhın kıyılacağı gün, gelinin çeyizi damadın evine gönderilir. Gelin baba evinden ayrılırken, kimsenin yüzünü göremeyeceği şekilde giydirilir ve baba evinde büyük bir matem gösterisi başlatılır. Ev halkı, sanki evdekilerden biri ölmüş gibi ağlayıp dövünür. Evlenme törenlerinde veya başka kutlamalarda erkekler ve kadınlar ayrı yerlerde eğlenirler. İyi huylu bir kocaya rastlamayan Türk kadınlarının durumları çok zordur. Parası bol olan erkekler birkaç kadınla evlenebildiğinden, aile içinde kadınlar arasında rekabet, kıskançlık, anlaşmazlık gibi çeşitli sorunlar çıkar. Erkek herhangi bir nedenden ötürü karısını boşayabilir veya en azından onu boşamakla korkutarak baskı altında tutar. Erkeğin egemenliği çok zalimce olabilir ve erkek isterse birçok cariye kullanarak karısına sadakatini bozabilir. Cariyeler, Türklerin Rusya, Lehistan, Macaristan ve İtalya sınırlarında kaçıracak veya satın alarak ellerine geçirdikleri Hristiyan kadınlardır. Gürcistan’ın da komşu ülkelerle çok hareketli bir insan ticareti yaptığı söylenmektedir. Hatta burada yaşayanlar insanlıktan öyle uzaklaşmışlar ki, karı-koca birbirlerini, anne-baba çocuklarını veya çocuklar annelerini, babalarını zorla ya da hile yoluyla başkalarına satarmış.

Kocaların birkaç kadın aldığı ailelerde çocukların nasıl yetiştirildiği tahmin edilebilir. Kızların zekâsını geliştirmek için hiç çaba harcanmaz.

Ruhsal yetileri ile uğraşmak kimsenin aklına bile gelmez ve zaten buna gerek görülmez. Çocukların şımarıklıkları, azgınlıkları özgürlük olarak nitelendirilir. Basit insanların çocukları hiçbir eğitime ve görgü kurallarına tabi olmadan ortalıkta başıboş dolaşırlar. Zengin ailelerin çocukları ise köleler ve hadım ağaları tarafından eğitilirler. Halbuki hadımlar böyle önemli ve ciddi bir göreve uygun kişiler değildir. [Hz.] Muhammed'in öğretisi de çocuklarda iyi nitelikler geliştirebilecek güçte değildir ve çocukların evde gördükleri örnekler, zaten kötü olan doğal yapılarını daha da bozar.

Bütün Doğu ülkelerinde olduğu gibi, Türkler de uzun kıyafetler giyerler. Bazı meslek sahiplerinin bacalarına geçirdikleri şalvarlar alabildiğine geniştir ve kat kat kıvrımlar halindedir. Öyle ki, böyle bir kıyafet için dörtte üç arşın genişliğinde, kırk arşın kumaş gerekir. Başlarına geçirdikleri Tulband (Türban) dediğimiz sarık onlara heybetli bir görünüm kazandırır. Bu başlıklar kişinin konumuna, rütbesine göre değişik biçimdedirler. Erkeklerin giysilerinde altın veya gümüş süslere hiç yer verilmez, çünkü onların görüşüne göre böyle süslemeler erkeklere yaraşmaz, olsa olsa atlarının eyerlerine ve semerlerine uygundur. Padişah bile bu bakımdan bir istisna teşkil etmemektedir. Sadece sarığına taktığı tüyleri tutan bir elmas iğne onu diğer erkeklerden ayırır. Türklerin yeşil rengi diğer renklere tercih ettikleri herkes tarafından bilinmektedir. Kendi memleketlerinde [Hz.] Muhammed'in dininden veya Avrupalı olmayanların yeşil renkli bir eşya kullanmalarına izin verilmez. Türkler ata binerken çizme, yürürken ise bir çeşit terlik kullanırlar, bunları da bir mekâna girerken veya namaz kılarken ayaklarından çıkartırlar. İncil'de de, ayakkabılarını çıkartmanın, Tanrı veya insanlar karşısında duyulan olağanüstü bir saygının belirtisi olduğu yazılıdır. Türklerin davranış biçimi bu sözleri açıklamaktadır. Türkler, çıplak ayaklarının veya çoraplarının kirlenmemesi için, üzerine ince deriden yapılmış bir çeşit kılıf [mest] geçirirler. Saatlerini küçük bir kese içinde kalpleri hizasında, göğüsleri üstünde taşırlar. İç giysilerinin üstüne geçirdikleri kıyafeti genelde tam olarak giymezler, sadece omuzlarının üzerinden aşağı doğru sarkıtırlar. Alt giysilerini kalça hizasında bir kuşakla bedenlerine tuttururlar. Bu kuşağa tabancalarını, bizdeki kılıç yerine geçen üç çeyrek ya da bir arşın uzunluğundaki hattagan [yatağan] denen bıçaklarını yerleştirirler.

Bu silahlar üst giysinin altında kaldıklarından göze çarpmaz. Böylece Ehud, Yoab ve diğer Doğuluların silahlarını nasıl gizleyip düşmanlarına saplamayı başardıkları anlaşılıyor. Türkler sakala çok önem verirler, sakallarını muntazaman tararlar, yıkarlar, tütsülerler ve üzerine güzel kokulu yağlar sürerler. Böylece İncil’de sözü edilen gelenekleri anlamak ve göz önüne getirmek mümkün olmaktadır. Çünkü Doğuluların geleneklere sıkı sıkıya bağlı olmaları nedeniyle, kıyafetler fazla değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Bu sayede eski zamanın âdetlerini bu gün de aynen gözlemleyebiliyoruz. En fakir ve sıradan insanlar bile altın veya gümüş yüzükler takarlar. Zenginlerin yüzükleri, üzerine adlarının harfleri kazılı olan taşlarla süsüdür. İncil’de bundan da söz edilmektedir. Adların, özellikle erkek adlarının büyük bir kısmı Eski Ahit’ten alınmıştır ve sadece Arap veya Türk telaffuzuna göre değiştirilmiştir. Kadınlar bilindiği üzere tamamen kendi içlerine kapanık bir yaşam sürerler. Toplumun en alt tabakasından olan kadınlar bile evlerinden çıktıklarında yüzlerini bir peçe ile örterler. Bundan dolayı da alışveriş işleriyle uğraşmazlar. Bir yere gidecekleri zaman, sokakta kalabalık bir topluluk halinde ve hadım ağalarının ya da kara derili Afrikalıların gözetiminde yürürler. Arabaya binme âdedi pek yaygın olmadığından, kadınlar da erkekler gibi bir yerden başka bir yere giderken ata binerler. Kullandıkları semerler bizimkilerden oldukça farklıdır, boyları uzun ve oturacak yerleri yumuşaktır. Arkaya çocuklar da oturtulur. Üzengiler geniş, kısa kayışlarla tutturulmuştur, böylece ayaklarına giydikleri terliklerini kolay kolay düşürmezler.

İki ayrı cinsten insanların bir araya toplanmaları edebe aykırı sayılmaktadır. Bu nedenle kadınlar ve erkekler kendi aralarında toplanırlar. Kardeşlerin kızlarıyla erkek çocukları bile birbirlerini kolay kolay göremezler. Aynı dinlere mensup kişiler birbirleriyle ahabplık etmezler. Sadece ticaret amaçlı görüşmeler yaparlar veya resmi nedenlerden ötürü birbirlerini ziyaret ederler. Ziyaretler sırasında, eğer konuğun toplumsal düzeyinden ötürü tütün ve çubuk sunmak uygun değilse, kahve ikram edilir. Kahveden hemen önce tatlı ikram edildiği de olur. Kahve sadece fincanın yarısına kadar doldurulur ve genelde şekersiz sunulur. Kahveden sonra tatlı bir içecek olan sorbet [şerbet] ikram edilir. Bu ikramlar sırasında da, halledil-

mesi gereken konular **konuşulur**. Ziyaretin sona erdirilmesi zamanı geldiğinde, konukların üzerine **güzel kokulu** sular serpilir. Bundan sonra tütsü yakılır ve kokunun çok **çabuk havaya dağılmasını** önlemek için konukların başına ince ve zarif örtüler yayılır. Yüksek düzeyli Türkler, başka uluslardan olan kişilere yaptıkları ziyaretler ve onlarla konuşmaları sırasında çok ciddi bir tavır takınırlar. Türkler, Avrupalıları geveze ve gülünç bulduklarından, onları küçük görürler. Kendi aralarında ve başkalarıyla selamlaşırken, başlarını hafifçe eğip sol ellerini göğüslerine bastırırlar ve “size barış ve esenlik diliyorum “ anlamında “Selamün aleyküm” derler. Hıristiyanların ve Yahudilerin bu sözleri söylemesi uygun görülmez, sanki onlar barış ve esenlik dileyemezlermiş gibi... Havanın güzel olduğu günlerde, bir su kaynağının ve bol gölgeliklerin bulunduğu mesire yerlerine giderler ve sabahtan akşama kadar orada kalırlar. Bazıları orada çadır kurup geceyi de geçirirler. Türkler iskemlede oturmaya alışık değildir, ya otların üzerine bir kilim sererler, ya da alçak bir sofa [sedir] üzerinde bağdaş kurarlar.

Ev eşyaları bizdeki kadar çeşitli değildir. İskemle, masa, dolap, resim, perde gibi şeyler bazı evlerde hiç bulunmaz, bazılarında ise çok azdır. Rumlar ve Ermeniler de bu bakımdan Türklerden farklı değillerdir, ama onlar Avrupalılarda gördükleri bazı eşyaları edinip evlerinde kullanmaktadır. Büyük evlerin bir bölümü tamamen kadınlara ayrılmıştır ve buraya harem denir. Evin alt katı genelde depo, kiler, bodrum ve ahır olarak kullanılır. İkinci ve onun üstündeki katta evin iç kısmına bakan ve çepeçevre dolanan, balkona benzer bir galeri bulunur. Damın örttüğü bu galeride ev halkının dolaşıp temiz hava alması mümkündür.

Türklerin yemek pişirme tarzı bizimkinden çok farklıdır. Yemeklerini tereyağı yerine sıvı yağla pişirirler. Baharatı, özellikle de biberi ve tarçını bol kullanırlar. Ekmekleri de bizim ekmeğimize benzemez, külde pişirilmiş hamur parçalarını andırır. Susam tohumlarının ezilmesinden elde edilen ve tahin adı verilen koyu bir sıvıyı pekmez denilen tatlı bir sıvıyla karıştırarak tereyağı gibi ekmeklerine sürüp yerler. Her öğünde mutlaka pilav denen ve pişirilmiş pirinçten ibaret olan yemek bulunur. En çok koyun, keçi ve kanatlı hayvanların etini severlerse de genelde çok et yemezler, bahçelerde, bostanlarda, yetiştirilen sebzeleri, ağaçlardan

toplanan meyveleri tercih ederler. Çatal ve bıçak kullanmazlar. Büyük parçalar halindeki yiyecekler mutfakta doğrandıktan sonra sofraya getirilir. En çok içtikleri sıvı sudur. Hararetlerini gidermek için çeşitli şerbetler de içerler. Biz Avrupalılar bu şerbetlerin tadından pek de hoşlanamayabiliriz. Türkler, kahve pişirilen kabin soğumasına hemen hemen hiç fırsat vermezler, çünkü fincanlar çok ufak olduğundan ve sadece yarıya kadar doldurulduğundan, sürekli yeniden kahve pişirmek gerekir. Ama gene de Türkiye'deki kahve tiryakilerinin bir günde içtikleri kahvenin toplam miktarı, ancak bizdeki orta derecede kahve meraklısının içtiği kadardır. Türkler kahveyi çok koyu pişirirler. Fincanın altına tabak konmadığından, kahve fincanını tutarken parmakların yanmaması için, onu altın veya gümüşten yapılma çok güzel işlenmiş başka bir fincanın [zarfın] içine yerleştirirler. Türkler adeta tütün içmeden yaşayamazlar. Ama tütünün dumanını iki veya dört arşın uzunluğundaki bir borudan içlerine çektiklerinden, duman ağza varıncaya kadar soğumuş olur ve bizdeki gibi içenin başına vurmaz. Hatta bazen çubuklar bir kumaşla da sarılıdır ve özellikle yazın dumanın serinlemiş olarak ağza ulaşması için bu kumaş bir süngerle ıslatılır. Birçok kişi afyon kullanır ve sarhoş gibi olup güzel hayallere dalar.

Zengin ve yüksek düzeyli Türkler, evlerinde iki cinsten de hizmetkâr ve köleler çalıştırır. Satın aldıkları kölenin yaşı ilerlemişse, onu kendi dinlerini kabul etmeye zorlamazlar ve onlara karşı davranış biçimleri, barbarların yaşadıkları kıyı ülkelerindeki [Hz.] Muhammed yanlıları kadar zalimce değildir.

Türkler çalışmaya meraklı bir halk olmadıklarından, eğlenceli vakit geçirmeyi çok severler. Hem de kendilerini harekete getiren, zorlayan eğlenceleri değil de, daha çok seyredebilecekleri ve hayallere dalabilecekleri gösterileri tercih ederler. Bu nedenle de ip cambazları, dövüşçüler ve gayet kaba bir zevke hitap eden güreşçiler Türkiye'de kolayca iş bulabilirler. Zaten bu tür eğlencelere uygun başıboş ayaktakımı da eksik değildir. Bunlar, gösterdikleri becerinin seyirciler üzerindeki etkisini artırmak için bir yandan çalgı da çaldırırlar. Bu çalgılar basit bir davul ve kaba yapılı birkaç nefesli sazdan ibarettir. Türklerde eğlenceli oyunlar pek yaygın değildir. Dama veya mangala, ya da bir sürü bakla tanesini sayarak kalın bir tahtanın içine

oyulmuş deliklere yerleştirmekten ibaret olan bir oyundan başka bir şey bilmezler. Bu oyunlar da para ile oynanmaz. Türk erkeklerinin ve Türk kadınlarının en büyük keyfi, güzel yerlerde, bahçelerde, bir akarsu kenarında veya çok sayıda yolcunun gelip geçtiği bölgelerde çalgı dinleyerek, tütün içerek hayallere dalıp vakit öldürmektir. Hoşça vakit geçirmenin bir yolu da hamama gitmektir. Ayda bira kez, tıbbi nedenlerden ötürü sabahları kadınlar ve akşama doğru da erkekler hamama giderler. Hamamda genel olarak aynı cinsten ama farklı dinden, milletten ve sınıftan olan çok sayıda insan bir araya geldiğinden ve gayet rahat davranıldığından, burada yıkılarak, kahve içerek, sohbet ederek , dört saat kalırlar.

TÜRK ULUSUNUN KARAKTER YAPISI VE BUNA İLİşKİN DURUMLAR

Türk Devleti gibi, dünya üzerinde geniş bir alana yayılmış çok sayıda eyaletten oluşan bir ülkenin halkı kuşkusuz aynı karakter yapısında olamaz. Örneğin Yunanistan Yarımadası'nda, Mısır'da, Girit'te, Kıbrıs'ta ve diğer yerlerde yaşayan Türkler, Konstantinopolis ve İzmir dolaylarında yaşayan Türklere kıyasla daha kötü huyludurlar. Fakat onların genel karakterindeki ortak noktalar hakkında anlatacaklarım herhalde doğru bilgiler vermeye yetecektir.

Türkler doğuştan zeki ve yargı yeteneğine sahip bir ulustur. Fazla eğitim görmeden bile, sadece kendi yetenekleri sayesinde birçok alanda çok ileri aşamalara erişebilmeleri bunu kanıtlamaktadır. Çok düşük bir düzeyden ve basit bir ortamdan gelen insanların gayet yüksek konumlara ulaştıklarına ve burada da kendilerini kanıtladıklarına dair pek çok örnek gösterilebilir. Mahkemedeki duruşmalara katılan seyirciler, yargıçların bizdeki gibi bir hukuk eğitimi görmemiş olmalarına karşın, çok karışık davaların incelenmesi sırasında zekice davrandıklarını, hatta meselenin en gizli noktalarını ortaya çıkartmak için davacıya ve davalıya kurnazca sorular yönelttiklerini izlemekten büyük bir zevk duyarlar. Kimsenin aklının ermediği şeylere onların aklı erer. Ama bu üstünlükleri, ileri derecede batıl inançlara sahip olmalarını engellememektedir. Bu bakımdan üstlerine yoktur. Zenginlerin evlerine sürekli falcılar, büyücüler gelir, gider. Çünkü kötü nazardan **insana zarar** geleceğine inanırlar. Türkleri bu inançlarından

caydırmak mümkün değildir. Hastaları iyileştirmek için çeşitli büyülere başvururlar. Hatta İncil'den bölümler okuturlar. [Hz.] Muhammed'in dininden olan kutsal kişilerin ve Hıristiyan azizlerinin mezarlarını ziyaret ederler. Mısır'da Vaftizci Yahya anısına yapılan kutlamaların veba salgınına son verdiğine inanılmaktadır. Türklerin beden yapısı tıknaz ve erkeksidir, olağanüstü güçlüdürler ve insanı hayrete düşürecek kadar ağır yükleri taşıyabilirler. Duruşları ve hareketleri sadedir, bizim insanlarımızdaki gibi yapay tavırları yoktur, konuşmaları sırasında da fazla el kol hareketi yapmazlar. Ama gene de kendilerini çok üstün görürler. Ama zaten hangi ulus kendini beğenmişlik taslamaz ki? Bir İspanyol, bir İngiliz, bir Fransız da, kendi ulusunun diğerlerinden üstün olduğunu düşünmez mi? Belki bu konuda Almanlar biraz farklıdır, çünkü Almanların çoğu yabancıları, örneğin Fransızları ve İtalyanları üstün görürler. Türkler hiçbir devletin kendi devletleri kadar güçlü olmadığına, hiçbir milletin kendi milletleri kadar değerli özelliklere sahip olmadığına ve hiçbir dinin kendi dinleri kadar insana esenlik sağlamadığına inanırlar. Türklerin bilgi ve eğitim düzeyleri hakkında anlattıklarım, onların bu konularda doğru hüküm vermeye muktedir olup olmadıklarına dair bir fikir verebilir. Hal ve tavırları gayet ciddidir ve kendilerine bu heybetli görünümü vermeyi nasıl başardıklarını anlamak zordur. Âdetlerini, alışkanlıklarını ve giyim tarzlarını kesinlikle değiştirmezler, çünkü bunların dinleriyle bağlantılı olduğuna inanırlar. Bunlarda bir değişiklik yapmak isteyen dinini de değiştirmek isteyeceğinden kuşkulanırlar. Bu nedenle Sultan Mahmud, çağımızda Avrupalıların bazı düzenlemelerini örnek alarak kendi ülkesinde de uygulamaya kalkışınca, kendisine Frenk gâvuru adını takmışlardır. Türklerin yaşam biçimi gayet tekdüzedir. Ramazan ayı dışında her gün erken yatıp erken kalkarlar. Sabah saat yedi veya sekizde hafif bir kahvaltı yaparlar. Akşam yemeği onlar için daha önemli olduğundan, bu öğünde daha bol yemek yerler. Bütün gün ya boş vakit geçirirler ya da işlerini yaparlar. Türklerin çoğunun yaşam biçimi gayet ölçülüdür. Yemekleri çok çeşitli değildir ve aşırılığa kaçılmaz. Esas içecekleri su olduğundan, yeme içme masrafları da çok değildir. Hemen hemen hiç çorba içmezler. Birçokları meyvelerin bol olduğu mevsimlerde sadece ekmek ve meyve yiyip su içer-

ler. Zenginler de yoksullar da ileri derecede cimridirler ve cömertlik onların tanımadığı bir erdemdir. Türklerin para karşılığında yapmadıkları şey yoktur. Para bütün ayıpları örter, ölüm cezasını bile affettirir. Bir suç işlendiğinde, parayla yalancı tanıklar bulunur ve para uğruna yeminler bozulur. Halk ağırkanlı ve tembeldir. Ülkenin toprağı, insanlara fazla çaba harcatırmadan her türlü ürünü vermeseydi ve Türkler çok az yiyeceklerle yetinmeselerdi, herhalde kısa zamanda mahvolurlardı. İş ilişkilerinde nadiren orta yolu seçerler, yani ya doğal ve hakça davranırlar, ya da ileri derecede haince dolandırılırlar. Çok çabuk kızarlar ve öfkelenirler. Öç alma hırsları kolay kolay yatışmaz. Ufak tefek meselelerden ötürü kuşkuya kapılırlar. Aşk ilişkilerinde sık sık kıskançlık yüzünden zalimce davranmaya eğilimlidirler ve bu huylarından ötürü her iki taraftan biri korkunç bir biçimde öldürülebilir. Şehvet duygularının aşırılığı bütün dünyaca bilinmektedir. Her iki cins de şehvetlerini tatmin için çeşitli yollar keşfetmekte çok beceriklidir, hatta doğaya aykırı ilişkilere bile sürüklenmeye müsaittirler. Buna da şaşmamak gerekir, çünkü ülkenin iklimi sıcaktır ve [Hz.] Muhammed'in dini, bedensel zevkleri sınırlandıracak yerde, insanlara bu bakımdan büyük özgürlükler tanımaktadır ve bu zevkleri yatıştırmanın yollarını gösterecek yerde, onları beslemektedir. Gizlilik perdesi altında işlenen günahlar, ebediyen sessizliğe gömülmeye mahkûm edilmektedir. Türkler kadınlara değer vermezler ve onları insan türünün bir alt cinsi olarak görürler. Bu nedenle de kızların eğitimine önem verilmez, onlar her şeyden habersiz, bilgisiz ve eğitimsiz olarak yetişirler. Kadınlar, kızlar, toplu halde sokağa çıktıkları zaman, herkes onların taşkın hareketlerinden kendini korumak için olabildiğince uzağa kaçır. Türkler evcil hayvanlara çok düşkündürler. En basit aile erkeğinin bile en azından bir koyunu vardır. Hayvan her yere, hatta tarlaya bile efendisinin peşinden gider. Belki de bu gelenek Davut zamanından kalmaz. Peygamber Nathan da, sahibi tarafından çok iyi bakılan koyundan söz ederken, Kral Davud'a gönderme yapmıştır. Türkler kedilere ve köpeklerle çok iyi bakarlar, hatta denebilir ki, kedilerin en iyi bakıldığı ülke Türkiye'dir. Bütün sokaklar kedilerle doludur ve onların önüne et ve ekmek atmak sevap sayılır. Eğer Türkiye'deki kediler bizim ülkemizdekiler gibi hırçın tabiatlı olsalardı, yayaların başı derde girerdi. Ama buradaki

kediler bir köşede miskin miskin yatarlar ve kolay kolay yerlerinden kımlıdamazlar. Elbette ki kedilerde kuduz hastalığı baş gösterirse, bu bir felakete dönüşebilir, ama Türkler bu konuda bir bilgiye sahip değildirler.

Türkler başka dinlerden olanlara ve başka halklara karşı pek iyi duygular beslemezler. İslamın farklı tarikatlarından olanlara karşı da tıpkı Katoliklerin Protestanlara karşı davrandıkları gibi davranırlar. Hristiyanlardan hiç hoşlanmazlar ve hele resimlere tapanlardan nefret ederler. Yahudileri aşağı görürler ve onlarla alay ederler. Ama ne yazık ki Hristiyanlar da bu bakımdan Türklerden farklı davranmıyorlar.

TÜRK DEVLETİ HAKKINDA İZLENİMLER

Türk Devleti çok geniş bir alana yayılmış olmasına karşın, gerektiği kadar güçlü değildir. Büyüklüğüne göre nüfusu azdır. Birçok bölgeleri tamamen ıssızdır. Bunu fark etmek için Türkiye ile İran arasındaki sınıra ya da Arap çöllerine kadar gitmeye gerek yoktur. En değerli eyaletlerde bile bunu saptamak mümkündür. Büyük kentlerin dolaylarındaki alanlar uzak bölgelere kıyasla biraz daha kalabalıktır. Ama kentlerden uzak yerlerde nüfus giderek azalmaktadır. İssızlaşan yerleşimlerde kalanlar da zaman içinde büyük kentlere göçmektedirler. Bu kentler, insan türünü yutan bir uçurum gibidir. Gözlemlere göre, Türkiye’de erkeklerin birkaç kadınla evlenebilmelerinin, nüfusun artmasına bir katkısı olmamaktadır, hatta tam tersine nüfus giderek eksilmektedir. Bizim ailelerimizle karşılaştırdığında, Tanrı’nın evlilik hakkında koyduğu kuralları izleyen çiftlerin sahip olduğu çocuk sayısına kıyasla çok kadınlı ailelerdeki çocukların sayısı daha azdır. Kırsal bölgelerde yaşayan insanların büyük kentlere göç etmesinin nedeni, köylülerin çok büyük bir zulüm ve baskı altında yaşamalarıdır. İssız yerler giderek artmaktadır ve bazen kırsal bölgelerde sadece boşalmış birkaç eve değil, tamamen terk edilmiş köylere rastlanmaktadır. Eyaletlerin birçoğundan Babıâli’ye yeterli gelir sağlanamamaktadır. Çok verimli bir ülke olan Mısır’dan bile padişahın eline geçen para, ülkenin zenginliğine göre pek azdır. Üstelik burada sürekli huzursuzluklar çıkmaktadır. Mora’da, Gürcistan’da, Girit’te ve diğer bazı eyaletlerde de durum böyledir. Türkiye’de denetimsiz ve başıboş dolaşan çeşitli kavimlere mensup

insanlar düzeni bozmakta ve devletin gücünü zayıflatmaktadır. Bunlar Türkmenler, Dürziler ve Arap çeteleridir. Türkiye’de her ne kadar çeşitli dinlere izin verilmişse de, bu sisteme iyi bir düzen getirilmemiştir, dolayısıyla da karşılıklı baskılar, düşmanlıklar ve nefret gösterileri eksik olmaz. [Hz.] Muhammed’in dininden olanlar kuşkusuz egemen durumdadır, ama Hristiyanların sayısı da oldukça yüksektir. Türkmenler ve Dürziler, [Hz.] Muhammed’in dinini kabul etmiş gibi görünmekle beraber, içlerinden bu dinden nefret ederler. Kafkas Dağları dolaylarındaki yaşam koşullarının çok zor olduğu bölgelerde şeytana tapan halklar bile vardır. Türkiye’de yaşayan çok sayıda Yahudi bütün ülkeye yayılmıştır. Haraç adı verilen “kafa parası” ödemeleri karşılığında dinlerini serbestçe uygulama hakkına sahiptirler. Ama sinagogları büyük harcamalara yol açmaktadır. Yahudilerin ödedikleri kafa parası Hristiyanlarınkine eşittir. Yahudiler, Türklerle Avrupalılar arasındaki görüşmelerde aracılık görevini üstlenmişlerdir. Yahudilerin giysilerinin Avrupalılardan ve Türklerden farklı olması gerekmektedir. Onların giysileri ve pabuçları için mavi renk uygun görülmüştür. Yahudiler Avrupalıların ve Türklerin ilgi duymadıkları ya da beceremedikleri mesleklerle ve zanaatlarla uğraşırlar. Yahudi kadınları hareme girebilirler ve oradaki Türk kadınlarına süs eşyaları götürürler, bazen de fal bakar ve aşk haberleri iletirler. Bundan önceki bölümlerde Yahudilerin Türkler tarafından aşağı görüldüğünden söz etmiştim. Onlar atalarının koyduğu kurallara sıkı sıkı bağlı kalmaktadırlar ve hem İsa Mesih’in sözlerini, hem Hristiyan dininin açıkladığı gerçekleri, yani Yahudilerin diğer halkların arasında tutsak bir halk olduklarını ve İsa’nın söyledikleri tümüyle gerçekleşmeden tükenmeyecek bir soy olduklarını doğrulamaktadırlar.

Türkiye’de yaşayan insanların üzerindeki baskılar sayısızdır ve çok ağırdır. Bundan dolayı yaşamlarından memnun değillerdir ve hükümdarları savaş sırasında onlara güvenemez. Bütün ülke içinde bir düzensizlik egemendir. Tüm paşalar ve ağalar ancak canları isterse buyrukları yerine getirirler. Bu nedenle de sürekli iç savaşlar çıkar. Aslında Babîâli bundan **memnun** bile olur, çünkü bu iç savaşlarda güçlüler birbirlerini ezip yok eder ve devlet de yenilen tarafın servetine el koyar. Ama memleket bundan **çok zararlı** çıkar. Binlerce vatandaş canından olur, bir

kısmı ise topraklarından sürülür. Kentler, köyler yerle bir edilir, tarlalar, bostanlar çoraklaşır.

Bütün bu gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, Türk Devleti'ni yıkmanın çok kolay olduğu anlaşılmaktadır. Bir Avrupa devleti bu ülkenin bir bölümünü veya tümünü ele geçirse, kuşkusuz çok kazançlı çıkardı ve diğer devletlere kıyasla korkunç bir üstünlük sağlardı. Eğer ülkenin Hıristiyan vatandaşlarından üstün nitelikli bir kişi kral veya imparator sıfatıyla bu devletin başına getirilirse, böyle sakıncalı bir durum önlenmiş olur. Türk Devleti'nin yıkılması, tüm insanlık için, tüm Hıristiyan âlemi, Avrupa ülkeleri hatta diğer ülkeler için de büyük faydalar sağlayacaktır. Bunun nedenlerini açıklamaya gerek duymuyorum. Aslında her türlü düzenden yoksun olan böyle bir devletin ayakta kalması şaşılacak bir olay. Herhalde Tanrı'nın dünyayı yönlendirici gücü, Avrupa'daki iktidar sahiplerini sindirmek için bu belayı insanların başına musallat etmiştir.

TÜRKİYE HAKKINDA SON AÇIKLAMALAR

Son olarak Levant Ülkeleri hakkında okurlarımın ilgisini çekeceğini umduğum ve yararlı olduğunu düşündüğüm birkaç açıklamayı kitabıma eklemeyi uygun buldum. Basında Türkiye hakkında çıkan haberleri okurken çok dikkatli davranmak gerekir. Anlatılanların çoğu, Türkiye'ye bizzat gitmemiş olan kişilerin, çalışma odalarında kitaplardan derledikleri veya başkalarının anlattıklarından öğrendikleri bilgilerden ibarettir. Bu yazılar çok iyi kaynaklardan aktarılmış olsa bile, yazar, bizzat ülkeye gidip durumu incelemedikçe ve edindiği bilgilerdeki yanlışları düzeltmedikçe, ya da eksikleri tamamlamadıkça, gerçekler tam olarak yansıtılmış sayılmaz. Bazı bilgiler yolculukları sırasında Türkiye'ye uğrayıp ülkede sadece kısa bir süre kalmış olanlardan edinilmiştir. Büyük ailelere mensup zengin ve meraklı genç adamlar Türkiye'ye giderler, orada bir süre Avrupalıların yaşadıkları büyük kentlerde kalırlar, onların eğlencelerine katılırlar, sonra da ülkelerine döndüklerinde gördüklerini anlatabilmek için, çevreyi biraz dolaşıp gözlemlerini kaydederek. Konstantinopolis'e yeni bir elçi gönderildiği zaman, elçilik heyetine katılanlar arasında böyle kişiler de bulunur. Ben bu durum hakkında bir yorumda bulunmasam bile, böyle kişilerin anlattıklarına ne

kadar güvenilebileceğini herkes tahmin edebilir. Birçokları böyle haberler yaymakla, mensup oldukları dünya görüşünü güçlendirmeyi amaçlarlar. Yayınlanan “Mektuplar,” “Anılar” vb. bunu göstermektedir. Lady Montague, mektuplarında her şeyden evvel zekâsını kanıtlamaktadır. Tournefort ise bu konuda yazdıkları ile klasik bir yazar olduğunu göstermektedir.

Ben, Levant ülkelerine –hangi amaçla olursa olsun– yararlı bir yolculuk yapmak isteyenlere bazı tavsiyelerde bulunmak isterim: Öncelikle bedenlerinin böyle bir yolculuğun beraberinde getirdiği sıkıntılara dayana-bilecek kadar sağlıklı ve güçlü olup olmadığını saptamalıdır. Yaz mevsiminde oralarda gündüzler geceye ve geceler gündüze dönüştürülür. Kışın yağmuru ve soğuk rüzgârları insanı dondururken, yazın boğucu sıcakları insanı bunaltır. Avrupalıların yerleşmiş olduğu bölgelerin dışına çıkmaya cesaret edecek olanlar, Türkçe veya Arapça öğrenmelidirler. Tercüman kullanmak fazla işe yaramayacağı gibi, üstelik de hem masraflı olur, hem de başka sorunları da beraberinde getirir. Ülke içinde yolculuğa çıkmadan önce Levant kentlerinden birinde bir süre kalmak ve Doğululara has giysileri, gelenekleri, yaşam biçimini, yiyecekleri, içecekleri tanıyıp onlara alışmak gerekir. Bu da oldukça büyük harcamalara mal olur. Ama yolcuların gene de çok dikkatli davranmalarında ve bol para harcayacak durumda olduklarını belli etmemelerinde yarar vardır. Her bakımdan fazla açılmamaya dikkat edilmelidir, böylece başkalarının müdahalesine meydan verilmemiş olur. Ayrıca yolculuğun nedenini de Türklerden gizlemekte yarar vardır. Bir Avrupalının define aradığından kuşku duyulursa “avanta” isteyebilirler. Türkiye’de seyahat etmek isteyenlerin tercih etmeleri gereken en güvenilir yol, kendini bir tüccar veya hekim olarak tanıtmak, ya da o kılığa girerek bir kervana katılmaktır.

1762-1764 YILLARI ARASINDAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR

KİLİSE VE EĞİTİM KURUMLARINDAKİ GELİŞMELER

İzmir’de geçirdiğim birkaç yıl süresince eğitim kurumlarında faydalı gelişmeler olmuştur. Bu zaman içinde öğrenim görmüş olan genç nesil, yeni yetişenlere de destek oldu ve ilk mezunlar, daha sonrakilere okul dışındaki yaşamlarında bile ellerini uzattılar ve özellikle en zor dillerden biri olan Almancayı öğrenmelerine yardım ettiler. Herkese açık olan dini ayinlere katılmak ve vaazları anlayabilmek için Almanca bilmek çok önemliydi. Çeşitli ülkelerden gelen ve farklı dinlere mensup olan insanların buluşma yeri olan İzmir’de gençlerin özel bir eğitim almaları gerekir. Ben, kız-erkek farkı gözetmeden ve sınıf ayrımı yapmadan bütün gençlere coğrafya dersleri verdim. Belli bir konu üzerinde çalışırken dil öğrenmeleri de daha kolay oldu. İncil tarihi dersi verirken de Berlin okulunun öğretim yöntemine uygun olarak bakır gravürler kullandım ve dinin ana hatlarını tarih olayları üzerinden kolayca öğretmeyi başardım. Hesap derslerinde öğrencilerin düşünme ve akıllarını kullanma yetileri gelişti. Din biliminin temellerini kısa ve özlü olarak gençlere aktardım ve böylece Hristiyan dinini benimsemeleri için gereken hazırlığı yapmış oldum, yaşadıkları kentin sınırları içinde çeşitli dinlerle karşılaşmaları yüzünden inançlarının sarsılmamasını ve dinlerinden kuşkuya kapılmamalarını sağladım. Herkese açık olan dini ayinleri gerçekleştirirken, kilise kuruluşlarını sağlam ve kalıcı ayaklar üstüne yerleştirmeye özen gösterdim. Tanrım da bu çalışmalarım için bana güç verdi.

1762 yılında Augsburg’dan şöyle bir haber geldi: İzmir’den Danzig kentine gönderilen dilekçe üzerine yerel diyanet işleri dairesi belediyeye başvurarak, kent ahalisinden bağış toplanmasına izin verilmesinin mümkün olup olmayacağını sormuş. Elbette bu bağışı toplamadan önce, paranın ne için istendiği ve nasıl değerlendirileceği konusunda bağışçıların

aklına gelebilecek soruların da yanıtlanacağını bildirmiş. Bunun üzerine 30 Haziran tarihinde, kilise kuruluşunun başkanı ve benim adıma oradaki bakanlığa şu yazı gönderildi:

Yüksek katınıza göndermiş olduğumuz dilekçemizin bazı nedenlerden ötürü temmuz ayına kadar Konstantinopolis'te alıkonması nedeniyle gecikmiş olmasına çok üzüldük. Öte yandan, Augsburg'dan bildirildiğine göre, bizim gereksinimlerimize gösterilen ilgi ve eksiklerimizin giderileceği haberi bizi çok mutlu etti. Bağımsız Danzig kentinin her türlü övgüye layık yönetiminin dilekçemizi kabul etme lütfunda bulunacağına dair tahminlerimizde haklı çıkmamız da bizi ayrıca sevindirdi. Umarız ki, ruhlarının esenliği size emanet edilmiş olan insanlar da Tanrı'nın inayeti ile bizim dileğimizi yerine getirirler. Augsburg'dan gönderilen yazıda, buradaki Protestan kuruluşundan söz edip bizi desteklemeniz ricasını içeren dilekçemiz size iletildiğinde, içinde bulunduğumuz durum hakkında yeterli bilgi verilmediğini tahmin ediyoruz. Ayrıca mektuplarımızın yolda çok gecikmiş olmasına da üzüldük. Augsburg'dan aldığımız bir mektupta, Danzig Bakanlığı yüksek katına kelimesi kelimesine cevaplamamız istenen soruların bize iletilmiş olmasına memnun olduk. Her ne kadar dilekçemizin dışında Konstantinopolis'ten göndermiş olduğumuz mektuplarda bu soruların çoğunun yanıtları mevcutsa da, görevimizi eksiksiz olarak yapmış olmak için, soruların her birine ayrı ayrı cevap vereceğiz.

Soru 1 ve 2: Babiâli, Protestan cemaatine kamuya açık dini ayin yapma özgürlüğünü gerçekten tanımış mıdır? Bu ayin nasıl gerçekleştirilecektir? Bu özgürlük nasıl elde edilmiştir? Türkiye'de Hristiyanlara dini ayin yapma özgürlüğünün tanınması için başvuru bulunulmasına gerek yoktur. Türkler herkese bu izni tereddüt etmeden vermektedirler. Üstelik Avrupalılar da kendilerine tanınan ayrıcalıklı haklar nedeniyle dinlerinin gerektirdiği ayinleri yapmak ve bu amaçla din adamlarını görevlendirmek hakkına sahiptirler.

Din adamları görevleri başında giydikleri kıyafetlerle serbestçe dolaşabilirler. Kilise inşa ettirme konusunda, çok büyük ve göze çarpan binalar olmamak koşuluyla bir sakınca görülmemektedir. Hatta kiliseye ayrılan arazide bir avlunun içinde oldukça büyük şapel inşaat edilmesine de izin verilmektedir. Nitekim tüm Levant ülkelerinde Katolikler ve Konstantinopolis'te İngilizler bu arzularını gerçekleştirmişlerdir. Sadece çan kulelerine izin verilmemektedir.

Soru 3: Bir süre önce başlatılan kuruluş şimdiye kadar hangi aşamaya gelmiştir? Bu soruya yanıtımız şudur: Dört buçuk yıldan beri, birkaç veba salgını dışında, kamuya açık dini ayinlerimizi oldukça geniş ve amaca uygun biçimde hazırlanmış bir mekânda yaptık. Kamuya açık olarak belli saatlerde toplanarak ve tıpkı Hristiyan ülkelerinde olduğu gibi ilahiler söyleyerek ayinlerimizi yaptığımız konusunda Türkler de bilgilendirilmiştir ve onlar buna hiçbir zaman karşı çıkmamışlardır. Cemaate ait çocuklara Almanca, din bilgisi ve birçok faydalı konularda dersler verilmiştir. Böylece bu çocuklar yalnız bizim değil başka mezheplerden olanların da beğenisini ve takdirini kazanacak bir aşamaya gelmişlerdir.

Soru 4, 5, 6: Bir kilise inşa ettirilmiş midir, ya da inşa ettirilmesi tasarlanmakta mıdır? Yoksa sadece bir dua evi mi mevcuttur? Daha önceki açıklamalarda bu sorunun yanıtı zaten kısmen mevcuttur. Buna ek olarak şunu da bildirebiliriz ki, Babıâli tarafından bize tanınan tüm olanakları zaman içinde değerlendirmeye gayret edeceğiz.

Soru 7, 8, 9: Toplanacak olan yardım paraları bir kilise inşaatı için mi, orada görevli rahibin maaşı için mi, yoksa okul öğretmenlerinin maaşı için mi kullanılacaktır? Bu soruların yanıtları şöyledir: Eğer Hristiyan âlemi yeterince para yardımı yaparsa, büyük bir olasılıkla bir şapel inşa ettirmek mümkün olacaktır, çünkü burada para karşılığında her şey temin edilebilmektedir. Bu arada bir din adamına ödenecek olan düzenli maaş da önemlidir ve gereksinimlerin başında gelmektedir. Eğer toplanan para gereken asgari miktarı aşarsa, kilisede ve okulda rahibe yardım edebilecek diğer bir kişinin görevlendirilmesi çok faydalı olacaktır.

Soru 10: Kilise kuruluşlarının kalıcılığı ümit edilebilir mi? Dışarıdan destek verilirse, kilise kuruluşlarının kalıcılığını sağlamak kolay olacaktır. Çünkü burada yerleşmiş olanlardan başka, gemilerle sık sık gelip giden Protestanlar için de bu kuruluşlar gereklidir ve buraya uğrayanların adedi de oldukça fazladır.

Soru 11: Gönderilen yardım paraları sadece rahip Lüdeke'ye mi emanet edilecektir? Bu sorunun yanıtı şudur: Gelirlerimizin, giderlerimizin tümü ve Hristiyan zihniyetine sahip kişilerin Tanrı'nın yardımını ile içlerinden gelerek yaptıkları bağışlar, kilise kurulunun denetimi altındadır. Her ay yapılan harcamalar rahip tarafından kilise defterine kaydedilmektedir. Parayı kilise kurulunun başkanı muhafaza etmektedir. Her yıl gelirler ve giderler toplanıp hesaplanır. Cemaat üyelerinin her biri kilise defterini denetleme hakkına sahiptir. Eğer bazı kaynaklardan oldukça büyük bağış paraları gelirse, her yıl istek üzerine, bu bağışların nasıl kullanıldığına dair kilise kurulu tarafından imzalanmış bir fatura sunulabilir.

Soru 12: Rahip Lüdeke Konstantinopolis'ten mektup göndermiş olduğuna göre, acaba kendisi İzmir'e gitmek üzere yola çıkmış mıdır? Bu sorunun yanıtı daha önce yazılanlarda zaten mevcuttur.

Son soru: Böylesine önemli bir sorun için başka yerlerde de bağış toplanması gerekir mi? Bundan önce Amsterdam'da, sonra Hamburg'da, daha sonra İsveç'te, en son da Danimarka'da bağış toplamak için girişimlerde bulunulmuştur. Amsterdam bağışı tamamen reddetmiştir ve neden olarak da zaten çok büyük bir harcama yükü altında olduğunu ileri sürmüştür. Hamburg'dan gelen mektuplardan anlaşıldığına göre, savaşta harap olan bölgelerin gereksinimlerini karşılama zorunluluğu nedeniyle bağışta bulunulamayacaktır. İsveç, savaşta gördüğü zarardan ötürü bu güne kadar yardım vaadinde bulunmamıştır. Danimarka'ya gelince, yardım edileceğine dair doğrudan doğruya bir yanıt verilmemekle beraber, dolaylı yoldan olumlu gibi görünen bir haber

gelmiştir. Konstantinopolis'teki Prusya elçisi temsil ettiği devlet adına, memnuniyetle yardım etmek istediklerini, ama o berbat savaş yüzünden bunun mümkün olmadığını bildirmiştir. İşte bize yöneltilen sorulara verebileceğimiz yanıtlar bunlardır. Daha ilerde de karşılaştığımız olumlu veya olumsuz durumlar hakkında bilgi vermeye devam edeceğiz. Eğer bize yöneltilen soruların yanıtları tatmin edici bulunmuyorsa, soruların daha ayrıntılı olarak sorulmasını veya yanıtlanması istenilen başka problemler varsa, bunların da belirtilmesini rica ederiz. Bu vesile ile, şimdiye dek hiçbir sonuç almadığımız başvurularımızdan sonra nihayet Hristiyan zihniyetine yaraşır biçimde, bir baba, bir kardeş gibi bize ilgi gösterilmesine olanak sağlayan Tanrı'nın merhametine minnet ve şükran duygularımızı belirtiriz. En iyi niyetlerle başlatılan bu girişimin en iyi sonuçlara ulaşacağını umuyoruz.

DANİMARKA KRALLIĞI'NIN YARDIMI

Önümüzde beliren bu güzel olanakların dışında başka ümitler de belirdi. Ulu Tanrı, Kopenhagen kentindeki misyon kuruluna gönderdiğimiz dilekçeyi kutsamış olmalı ki, misyon kurulunun Danimarka Kralı V. Friederich'e başvurusu üzerine hükümdarın kalbinde İzmir'deki kilise kuruluşlarına yönelik Hristiyanlık zihniyetine yaraşan bir ilgi uyandı. Bu konuda bir açıklama yapmaktansa, aşağıdaki yazıları alıntılarla yarar görüyorum. Okurlar bunlardan büyük memnuniyet duyacaklardır ve yüce ruhlu Danimarka kralı ile övgüye değer misyon kuruluna duydukları saygı daha da artacaktır.

MİSYON KURULUNUN YAZARA GÖNDERDİĞİ MEKTUP

P.T. "15 Nisan 1761 tarihinde bize göndermiş olduğunuz mektup Bay Munk tarafından bu yılın sonuna doğru bize teslim edilmiştir. Bu yazınızdan memnuniyetle öğrendiğimize göre, zatialiniz Halle kentindeyken bir öğretmen ve rahip olarak görevlendirilmeniz üzerine, Augsburg kentinde göreviniz için yetiştirilip kutsandıktan sonra, Tanrı'nın yardımıyla, İzmir'e gitmiş bulunuyorsunuz. Orada yaşa-

makta olan Protestan kardeşlerimizi, başlarında onları yönlendiren ve koruyan bir çobanları olmadan çöllere salınan koyun sürüleri gibi dolaşmaktan kurtarmak görevini üstlenmişsiniz. Sayenizde bu insanlar büyük bir mutluluk içinde, bedenlen ve ruhen bir eksikleri olmadan Tanrıya karşı görevlerini yerine getirebilmektedirler. Ruhen bir eksikleri olmamıştır çünkü koyunlarını yemyeşil bir ovada otlatan ve taze bir su kaynağına götüren çoban misali cemaatini yönlendiren peygamberimizin sözleri onlara rehber olmuştur. Bedenen de bir eksikleri olmamıştır, çünkü kilise başkanları olan iki beyefendi, Tanrının yürekleri yönlendiren gücünün etkisiyle kilise kuruluşları ve öğretmen için gerekli olan harcamaların büyük bir kısmını kendi istekleriyle üstlenmişlerdir. Şu sırada kilise kuruluşunun giderlerinin yarısına katılan başknlardan biri oradan ayrılacağından, yolunuzun bundan sonra karanlık bir vadiden geçeceği olasılığı akla gelmektedir. Eğer başka kaynaklardan yardım alamazsanız Protestan cemaatinin bundan sonra da korunabilmesine imkân olmayacaktır. Bu nedenle bakışlarınızı çevrenizde dolaştırıp sonunda bize de çevirdiniz ve size gereken yardım için majesteleri Danimarka kralına başvurmamızı rica ettiniz. Gerçek şu ki, efendimizin çevresinde karanlık bile karanlık değildir ve o, kendi kulları karanlıkta kaldığında, onları aydınlığa çıkaracak yönü görebilmeleri için, daha önce fark etmedikleri bir ışıkla yollarını aydınlatır. Hatta onlar çoğu zaman umduklarından fazla yollar bile bulabilirler. Ve işte zatıalınız ve cemaatiniz de her şeye kadir Ulu Tanrı'nın kendisine inananlara gösterdiği şefkati kanıtlayan güzel bir örneksiniz. Siz dini hizmetlerinizi yapabilmek için bir destek ararken, Tanrı size bundan daha fazlasını sunmaktadır. Çünkü bizim bu konuda kral hazretlerine gönderdiğimiz yazı üzerine, majesteleri, bulunduğunuz yerde ve bildirdiğiniz amaca yönelik kullanılmak üzere, Danimarka rayicine göre yıllık dört yüz Reichsthaler, oradaki rayice göre altı yüz kuruş bağışlamak lütfunda bulunmakla kalmamış, zatıalınızın İzmir'deki Protestan cemaatinin rahibi ve öğretmeni olmanızı da kabul buyurmuşlardır. Böylece göreve getiriliş tarihinden itibaren size sözü edilen **yıllık gelirin** ödenmesi için talimat verilmiştir. Ayrıca da üç

yıl boyunca görevinizi düzenli olarak yerine getirmeniz halinde terfi ettirileceğiniz de bildirilmektedir. Zatalinizin bütün bunlardan Ulu Tanrı'nın lütufkârlığını açıkça görerek, atandığınız görevi Tanrı'nın elinden teslim alırcasına sevinçle kabul edeceğinizi umuyoruz. Bundan sonra bu kutsal görevinizi titizlikle yerine getirmeye devam edeceğinizi temenni ediyoruz. Zatalinizi ve himayenizdeki Hristiyan cemaatini Tanrı'ya emanet eder, sizleri sonsuz lütufkârlığı ile kutsamasını dileriz. Tanrı'nın sizi ve bir öğretmen ve rahip olarak başına getirdiği cemaatinizi korumasını bütün kalbimizle temeni ediyoruz. İnsanların esenliği uğruna kanını akıtan peygamberimiz, günü geldiğinde size ebedi onur tacını sunacaktır.

Kopenhagen Misyon Kurulu, Hollstein.
12 Ağustos 1762 Hollstein. Klocker.
Finkenhagen. Quist.

Bu mektuba majesteleri Danimarka kralı tarafından göreve atandığıma dair belge eklenmişti:

Biz, Tanrı'nın lûtfu ile Danimarka ve Norveç vb. Kralı V. Friedrich olmak sıfatıyla bildirir ve tasdik ederiz ki, bize "Collegio de cursu Evangelii promuendo" kuruluşunun temsilcileri tarafından yapılan başvuru üzerine, Bay Christoph Wilhelm Lüdeke 'yi İzmir'deki Protestan cemaatinin rahibi olmakla görevlendirdik ve bundan sonraki üç yıl boyunca da bu görevine devam etmesini uygun gördük. Bu hizmeti için kendisine yılda dört yüz Reichsthaler ödenecektir. Üç senenin bitiminde, adı geçen kişinin, yaptığı yararlı hizmetlerden ötürü terfi ettirilerek ülkemizde bir göreve atanmasını sağlayacağız. Bunun karşılığında onun da bizi ecdadımın varisi olarak tahta çıkan mutlak ve egemen hükümdarı olarak kabul etmesini ve bize sadakat içinde hizmet etmesini, bizim ve krallığımızın yararına olacak her hizmeti, olanakları elverdiğince yerine getirmesini, her türlü zararı önlemek ve def etmek için çaba harcamasını kendisinden bekliyoruz. Başlıca temennimiz, kutsal görevini dürüstlükle yapması, görevi ile

ilgili gizli bilgileri ve diğer ayrıntıları kendinde saklaması, dürüst bir Hristiyan rahibine yakışır biçimde değerlendirmesi ve yeminle bize güvence verdiği biçimde davranmasıdır.

Friedrichsburg sarayında 6. Ağustos 1762 tarihinde Kraliyet damgası eşliğinde imzalanarak onaylanmıştır. (L.S.) Friedrich Rex. Hollstein

DANZİG KENTİNİN SAĞLADIĞI DESTEK

Bundan sonra çalışmamızın Tanrı tarafından kutsandığı kesin olarak anlaşıldı. Dilekçemiz üzerine Bağimsız Danzig kentinin H.& W. (Ticaret ve Ekonomi) Bakanlığı şehrin esnaf odalarına başvurdu. Kent halkına Bu mesele hakkında en doğru ve ayrıntılı bilgiyi verme zahmetini ünlü Prof. Wernsdorf üstlendi. İzmir’de bulunan eski ve yeni zamanlara ait Hristiyan anıtlarını ve bizi tanıtan kısa Almanca bir yazı hazırlandı. Belediyenin izni ile bu yazı bütün kürsülerde ilan edildi. Bundan sonra ev ev dolaşarak bağış toplandı. Danzig kentinin bu gayretleri ilk Hristiyanlar arasında örülen sevgi ağlarının bir örneği olarak gösterilmeye layıktır. Bu olağanüstü yardım haberini veren bir mektup ve kilisemize bağlı kuruluşların düzenlenmesi için gördüğümüz teşviki içeren başka bir mektup burada açıklanmayı bütün dünyaya duyurulmayı hak etmektedir.

Danzig kentinden İzmir’de bulunan rahip Lüdeke ve Protestan kilisesi kuruluşlarının başkanlarına gönderilen birinci mektup.

Zatıalinizden arka arkaya iki mektup aldıktan sonra, Tanrımız adına Protestan mezhebinin gerçeklerini insanlara ulaştırmak amacıyla, yoksul İzmir cemaati için bütün kentte evlerden bağış toplanmasına izin verilmesini yöneticilerimizden rica ettik. İnsanların kalbini yönlendiren Tanrımız, kısa süre sonra bize saygıdeğer belediye meclisimizin kapılarını açtı ve bu sayede sadece evlerden bağış toplanılmasına izin verilmekle kalınmayıp, ayrıca bu haberin kürsülerden de cemaatlere ilan edilmesi sağlandı ve bunun Tanrımız adına yapılmış bir hizmet olduğunun vurgulanması da tavsiye edildi. Bu bildiri yalnız Lutherci Protestan kiliselerinde değil, Reformist kiliselerinde de yayınlanmıştır. Bu girişimimizi kutsamış olan Tanrı’yı yüce lütfundan ötürü ne

kadar övsek azdır. Giriştiğimiz hayırlı iş için herkes elinden gelen çabayı harcadı, varsıllar gibi yoksullar dahi olanakları elverdiğince canı gönülden katkıda bulundular. Hatta Reformistler, Mennonitler ve Katoliklerin pek çoğu da küçümsenmeyecek bağışlarda bulundular.

Bu konuda bir ayrıntı üzerinde önemle durmamız gerekmektedir. Zatalinizin mektubundan, gerçek yapısı hakkında açık bir bilgi sahibi olmadığımız İzmir'deki Protestan cemaatinin sağlam bir temel üzerine oturtulup kalıcılığının da güvenceye alınıp alınmadığından tamamen emin olmadığımızdan, haklı olarak, Luther öğretisini benimsemiş olan Protestan cemaatinin, zamanla, örneğin MS 1777 yılında olduğu gibi, ya bir deprem, veya veba salgını, ya da hükümetteki değişiklik nedeniyle bütünüyle yok olabileceğinden endişe duymaktayız. Uzun uzun düşündükten sonra toplanan bağışlardan oluşan sermayenin burada Danzig kentinde yatırılıp sadece getirdiği faizin her yıl Protestan cemaatine gönderilmesini meclise önerdik. Bu önerimiz bağış olayını olumlu biçimde etkiledi ve bağışçıların ayrıca hatırı sayılır bir ilavede bulunmasına neden oldu. Böylece toplanan para -üç guldenin bir taler değerinde olduğu kabul edilirse- bizim paramızla yirmi altı bin gulden tutarına ulaşmıştır. Ben, başkan olarak buradaki kuruldan şu emri almış bulunuyorum: 1.) Bin gulden bu yılın paskalya yortusunda yerinde tahsil edilmek üzere, derhal sayın rahip ve Protestan cemaatinin en yaşlı üyesi tarafından imzalanan bir makbuz karşılığında bağış olarak gönderilecektir. 2.) Geri kalan yirmi beş bin gulden tutarındaki sermaye % 4 oranında faiz getirmek üzere burada yatırılacaktır. Bu sermayeden 1764 yılında ve bundan sonraki her yıl bin gulden paskalya yortusunda bağış olarak İzmir'deki Protestan cemaatine gönderilecektir. Söz konusu bin guldenin her yıl senetler halinde gönderilmesinin sağlanmasını cemaat bizzat üstlenecektir. Bu bağış karşılığında düzenlenecek olan makbuz, her seferinde sayın rahip ve cemaatin en yaşlılarından oluşan başkanlar heyeti tarafından imzalanacaktır. Makbuzda bu bin guldenin İzmir'deki Lutherci Protestan cemaatine bağış olarak gönderildiği önemle belirtilmelidir.

Size sunulan bağıştan ötürü, Protestan cemaatinin bizimle birlikte Tanrı'ya şükredeceğine güvendiğimiz gibi, yüce belediye meclisine de, kurtarıcımızın egemen olduğu topluluğun genişlemesi amacıyla ve dini duygularla gerçekleştirdiği bu girişiminden ötürü bir teşekkür yazısı göndereceğini umuyoruz. Belki Tanrımız, onların kalbine de, şehrimizin selameti için kiliselerindeki ayine katılanlarla birlikte dua etmelerini ilham eder, çünkü kentimiz bir bakıma İzmir'deki cemaatin bakıcısı ve sütannesi sayılır. Eğer zaman zaman oradaki kilisenin durumu hakkında bize haberler ulaştırırsanız, İsa Mesihin cemaatine adanan binanın gelişmesinden ötürü sizin sevincinize katılabiliriz. Biz de, Protestanlık ışığının giderek yayılmasına ve adının şerefle donatılmasına olanak sağlaması için Tanrı'ya dua ediyoruz.

Augsburg öğretisine bağlı cemaatin üyeleri, rahipleri ve Diyanet İşleri Bakanlığı adına, her zaman hizmetinizde olan duacınız

D. Jonathan Heller. Senior

Danzig, 17 Ocak 1763"

Danzig vaizler dairesi tarafından İzmir Kilisesi başkanlığına ve rahibine gönderilen mektup:

İzmir cemaati için toplanan bağışlardan ötürü duyduğunuz sevinçten daha da yoğun bir memnuniyeti biz de duymaktayız. Çünkü yaşadığımız bu olaylar bize Tanrı'nın yardımına güvenilmesi gerektiğini göstermektedir. Tanrı bizlere daima en iyiyi ve en mükemmeli sunar. Kentimizin saygıdeğer belediye meclisine yolladığınız teşekkür mektubu, elimize geçer geçmez hemen başkana iletildi. Başkanın bu mektuptan büyük memnuniyet duyduğundan emin olabilirsiniz. Ne yazık ki, bu teşekkür mektubunun bütün kent halkına duyurulması mümkün değildir, çünkü bugüne kadar kentimizde böyle bir uygulama yapılmamıştır. Ama gene de bu mektubunuzdan söz etmeyi ihmal etmeyeceğiz ve yaptığınız girişimleri öveceğiz, kentimizi İzmir cemaatinin koruyucusu olarak

kabul ettiğinizi ve herkese açık kilise ayinlerinizde dualarınızda anacağınızı bildireceğiz. Bu onur verici davranış, kentimizin iyilik ve yardımsever halkı için sevginin küçük bir meyvesi olacaktır. Çalışmalarınız hakkında haberler ve inanılır belgeler elimize geçtikçe, İncil'den fıskıran ışığın yayılmasından ve İsa Mesih'in adının yüceltilmesinden ötürü gerçek bir memnuniyet duyacağız.

Kuruluşlarınıza ilişkin iki noktayı daha belirtmek istiyoruz.

1- Okulda çok iyi bir ders programının uygulanmasına önem verilmektedir: Dinimizin temel kuralları fazla ayrıntıya girmeden, fakat ruhu besleyici nitelikte ve uygulamalı olarak sağlam bir biçimde belletilmelidir.

2- İzmir'deki yeni kilise kuruluşlarında iyi bir kilise disiplininin yerleştirilmesi gerekli görülmektedir. Bir baba çocuklarını eğitirken, onlara ceza vermeyi önemsemezse, iyi bir sonuç alamaz. Dinimize inanmayan kalabalık bir topluluğun içinde İsa Mesih'i tanıyan bir cemaati bir araya getirebilmenin başlıca yolu iyi bir disiplin kurmaktır. "*Clericus Institut. eccles. duorum primorum faeculorum p. 804.*", bu konuda şöyle demektedir: "*Necessaria erat ecclesiis christianis ea disciplina, -primum, vt homines- ad castigatiores mores aut ad faniorem doctrinam redirent; -secundum, ne ob pravitatem morum aut opinionum infamaretur apud ethnicos ecclesia christiana. Facile enim fieri potuisset, vt propter praepodiosos quorum dam errores aut flagitiosam vitam male audiret tota clesia christiana.* Bu sözleri Boehmer "*iure eccles. Protest. Tom V. P. 909*"da daha geniş olarak açıklamıştır. Hatta bizim "*libri symbolici*" de kilise eğitiminden söz edilirken şöyle denmektedir: "*August. Confess. De protestate eccles. P 39. Competit episcopis (et hinc ecclesiae cognoscere doctrinam; et doctrinam ab evangelio diffentientem reicere ; et NB. Impios, quorum nota est impietas, excludere a communione ecclesiae, fine vi humana, fed verbo.* " Yukarda adını andığım Boehmers Tom. V. P. 962'de, reformasyondan sonra çeşitli Protestan ülkelerinde kilise disiplini için faydalı yönergelerin ilan edildiğini görüyoruz. En yaşlı üye ve yönetici olarak ben de, kilise disiplini üzerinde ciddiyetle duruldu-

ğu dönemlerde dinin küçümsenmesine daha nadiren rastlandığını fark ettim. Ama günahları affetme uygulaması başlayıp günahların kefareti ödeme usulü tamamen kaldırılınca, bütün kötü alışkanlıklar, dinle alay etmek gibi edepsizlikler, yatağından taşan bir azmağa dönüşmüştür. Bütün cemaatin nefretini üzerine çeken bu kötü huylar, Tanrı'ya hakaret, yalan yere yemin etmek, fuhuş, evlilik dışı ilişki, din ile alay etmek, vicdansızca açıktan açığa hile yapmak gibi davranışlar, kişi hangi konumda olursa olsun, kilisenin disiplini altına alınmalı ve kesinlikle bağışlanmamalıdır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken mesele, dünyevi hukuk kuralları ile çatışmayı önlemektir. Çeşitli kilise cezalarını birbiriyle karşılaştıracak olursak, kilise disiplininin zamanımız için en uygun yöntem olacağı inancındayız. Herkesin önünde uygunsuz davranışları gözlemlenen bir cemaat üyesi, rahip tarafından çağırılmalı ve kendisine nasihatle bulunulmalı. Bu nasihatlerin sertlik ve ciddiyet derecesi de her seferinde artırılmalıdır. Eğer edebe aykırı davranan kişide bir düzelme olmazsa, sorun kilise kuruluna bildirilmelidir. Kilise kurulunun verdiği karar üzerine, rahip vaazın bitiminde uygunsuz davranan kişinin kimliğini cemaate açıklayacaktır. Eğer o kişi kabahatini idrak edip pişmanlığını bildirirse ve cemaat ile uzlaşmak isterse, af dilemesi talep edilecektir. Fakat o kişi günah işlediğini kabul etmez ve cemaatle uzlaşmak istemezse, af dilemesi talebinden ve cemaati hoşgörü göstermeye teşvikten vaz geçilecektir. Amaçlanan, açıkça günah işleyen kişiyi utandırmak, onun kötü davranışını kınamak, aynı zamanda da onu ciddi olarak kendini düzeltmeye ve cemaatle uzlaşmaya teşvik etmektir. O kişi pişmanlık ve düzelme göstermedikçe (ad sacra) kutsal din topluluğuna kabul edilmeyecektir. Yerel koşullardan ötürü, cemaatin en önemli üyelerinin onayı ile bu kuralların kabul edilmesi **zorunludur**.

Danzig, 4 Ekim 1763

İzmir'deki kilise kuruluşlarını bir gelişme içindeyken, çalışmalarımız korkunç bir yangın nedeniyle kesintiye uğradı. 6 Ağustos 1763 yılında Avrupalıların yerleşmiş olduğu bölge, birkaç ev dışında tamamen kül oldu. Orada bulunan birkaç kilise ve şapel ile birlikte bizim binamız da bu felaketten payını aldı. Yukarda anlattığım, Levant ülkelerine özgü yapı biçimi nedeniyle buradaki evler yangından çok kolay etkilenmektedirler. Üstelik uzun süren sıcaklar da ahşap yapıları kurutmaktadır. Ayrıca Türkler itfaiye teşkilatı ve yangın söndürme yöntemleri hakkında tamamen bilgisizdirler. Yangına karşı savaş konusunda bildikleri tek şey, ateşin çıktığı yerin etrafındaki evleri yıkarak yangının yayılmasını önlemeye çalışmaktır. Fakat bu yangında, bilinmeyen bir nedenden ötürü, kentin kadısı bu önlemi de yasakladığından, zarar çok büyük oldu. Avrupalılar bu yüzden kentin çeşitli mahallelerine dağılmak zorunda kaldılar. Eğer bu olayı izleyen yıllarda Tanrı veba salgını bu kentten uzak tutmasaydı, Avrupalılar burayı tamamen terk ederlerdi. Ama Tanrı insana taşıyabileceğinden daha ağır bir dert yüklemeyi. İngilizlerin şapeli büyük bir talih eseri olarak yangından korunabilmişti ve İngilizler özellikle Protestanlara duydukları sevgi ve yakınlık nedeniyle, kendi şapelimizi inşa ettirinceye kadar ibadetimizi onların binasında yapmamıza izin verdiler. Nitekim üst üste üç yıl boyunca bize verilen bu izinden yararlandık. Protestan ve Anglikan cemaatlerinin birbirlerine ne kadar yakınlık duydukları bu güzel davranıştan anlaşılmaktadır.

KONSTANTINOPOLİS'E İKİNCİ YOLCULUK

Yangından ötürü içinde bulunduğumuz karışık durum ve ayrıca sağlık sorunlarım yüzünden, yeniden Konstantinopolis'e gitmek zorunda kaldım. Bu yolculuğumda bir Hollanda gemisine bindim. 26 Temmuz 1764 günü yelkenleri açıp yola çıktık. Kuzeyden esen rüzgârla Midilli Adası'nın etrafından dolaşarak Bozcaada'ya doğru ilerledik. Rüzgâr nedeniyle 31 Temmuz günü Ambra Adası yakınında demir atmak zorunda kaldık. Yaz aylarında Ege Denizi'nden geçerek Konstantinopolis'e gitmek çoğu zaman gayet zordur ve yolda ancak çok yavaş ilerlemek mümkündür, çünkü rüzgâr hemen hemen daima kuzeyden eser ve boğazdan geçmeyi engeller. Gemi-

ler bazen bir ay boyunca aynı yerde beklemek zorunda kalırlar. Kışın ise genelde durum bunun tersidir. Yukarda sözünü ettiğim Ambra, oldukça büyük ve dağlarla kaplı bir adadır, ama tamamen ıssızdır. Adanın dolaylarında, Ege Adaları'nın çoğunda olduğu gibi, demir atmaya müsait birçok yer bulunur. 2 Ağustos günü demir aldık ve yavaş yavaş kalelerin önünden geçerek boğaza girdik. 4 Ağustos'ta yeniden demir atmak zorunda kaldık ve 9 Ağustos'tan önce Çanakkale'ye ulaşamadık. Kuzey rüzgârı yüzünden on gün boyunca aynı yerde kaldığımızdan, bu iki bekleme sırasında boğazın dolaylarını incelemek ve daha iyi tanımak fırsatını buldum. Bu bölgenin büyük bir kısmı çok verimli topraklardan oluşmaktadır. Ayın 19'undan önce buradan ayrılıp yola devam etmemiz mümkün olmadı ve sürekli değişen rüzgârlar nedeniyle ancak ayın 23'ünde Konstantinopolis'e varabildik. 3 Eylül'e kadar burada kaldım. Cemaatimin işlerini elimden geldiği kadar hallettikten ve Konstantinopolis'in İzmir'e kıyasla daha serin olan havasında sağlığım da biraz düzeldikten sonra tekrar İzmir'e dönmek üzere yola çıktım. Bu sefer hareketimizin ertesi günü Çanakkale'ye vardık. Hatta bir gün sonra İzmir'e bile ulaşabilirdik. Ama daha önce de sözünü ettiğim kalenin önünde yapılan muayene yüzünden, yolculuğumuz için en uygun olan rüzgârı kaçırdık. Kölelerin gizlice Hristiyan gemilerine binerek Konstantinopolis'ten kaçmalarını önlemek için gemileri zorunlu olarak böyle bir denetime tabi tutuyorlar. Ama buna rağmen, ben gene de 9 Eylül sabahı, Tanrı'ya şükür, sağ salım İzmir'e vardım.

1764-1767 YILLARININ ÖNEMLİ OLAYLARI

DİNİ AYINLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

Ingiliz ve Hollandalı rahipler bazı nedenlerle Avrupa'ya dönmek zorunda kalınca, ben daha önce onların himayesinde olan tüm Protestanlarla ilgilenme görevini üstlendim. Zaten onlar da bana özel bir güven duyuyorlardı. Onlara yararlı olabilmek amacıyla, Almanca bilmeyenler için, bir yıl boyunca Almanca yaptığım ayinlerin dışında İtalyanca ayinler de yaptım.

BİR ŞAPEL YAPTIRMANIN GÜÇLÜĞÜ

Yukarda anlattıklarımın Türkiye'de Hristiyanlar için ibadet evleri yaptırmanın ne kadar zor olduğu anlaşılmaktadır. Biz de ibadet evimizin yeri ve yapısı bakımından güçlüklerle karşılaştık ve bununla ilgili çeşitli olaylar yaşadık. Düşmanlarımızın karşımıza çıkarabilecekleri engellerden endişe etmenin dışında, dostlarımızı da koruma çabası içindeydik. Ama başından beri Tanrı'ya güvenmeye ve ülkenin yasalarına karşı gelmeden ilk Hristiyanların sadeliği ve alçakgönüllülüğü içinde görevimizi yürekli bir biçimde ele almaya kararlı olduğumuzdan, her şey umduğumuzdan daha kolay oldu. Düşmanlarımızın bize iftira etmelerine ve haklı itirazlarda bulunmalarına fırsat vermedik. Türkler genelde her yeniliğe karşı çıktıklarından, yaptırdığımız binayı önce amaçlanandan farklı gereksinimlerimiz için kullanarak bunu önledik. Zaman içinde binayı gerçek amacına yönelik olarak değerlendirmeyi başardık.

YAZARIN AĞIR BİR SINAVDAN GEÇMESİ

Bu zaman zarfında kitabın yazarı çok zor bir duruma düşmüştür. Bir yandan şapelin inşaatı, öte yandan Danimarka ile ilişkilerin nasıl süreceği konusunda kesin bir bilgiye sahip olmaması onu çok zor bir sınav karşısında bırakmıştır. Danimarka Kralı V. Firedrich'in ölümünden

sonra, Danimarka'nın himayesinden yoksun kalma olasılığı ile karşı karşıya kalmıştı. Böyle bir durumda kilise kuruluşları çok zor bir duruma düşecekti. Başlangıçta kararlaştırılmış olan üç yıllık hizmet dönemi üç kez tekrarlanarak tamamlanmıştı. Artık kendisi de Avrupa'ya dönmek istiyordu, ama Protestan cemaatine karşı görevlerini ihmal etmeye de gönlü razı olmuyordu. Bu nedenle genç Danimarka kralına bir dilekçe göndermeye karar verdi. Dilekçenin metni şöyleydi:

Majestelerinin izniyle naçizane sorunumu ve dileğimi yüksek katınıza sunmak cüretinde bulunuyorum.

1762 yılında majestelerinizin, sonsuz esenliğe kavuşmuş olan babası, yüreğine Tanrı'dan gelen hayırlı bir ilhamla, buradaki Protestan cemaatini yüksek korumaları altına almışlar ve beni üç yıllığına bu cemaatin rahipliğine atamışlardı. Rahmetli majesteleri bu amaca yönelik olarak bana yılda 400 taler ödenmesini lütfettiler. Bunun dışında, o yüce cömertlikleri ile, görevime devam ettiğim üç yıllık sürenin bitiminde beni başka bir göreve atayacağına dair bana güvence vermişler, bu kararlarını belirttikleri belgeyi aynı yılın 6 Ağustos gününde kendi eliyle imzalamışlardı. Yüce ruhlu bir hükümdarın lütfekârlığını kanıtlayan bu belgeyi ömrüm boyunca saygıyla saklayacağım.

Bu üç yıl, krallığınızın koruması altında bulunmamız ve ödeneğin doğru bir amaca yöneltilmiş olması sayesinde verimli bir biçimde geçirilmiştir. Ama bu süre henüz sona ermeden (majestelerinin izniyle bu acı olayı anımsatmak zorundayım) buradaki cemaate ulaşan bir habere göre, Protestan kilisesine büyük hizmetler vermiş olan hükümdarımızda umutsuz bir hastalığın ilk belirtilerinin saptandığı haberi cemaatimize ulaşmıştır. Bir süre sonra da kendilerinin ebediyete intikal ettiklerini öğrendik.

Böyle büyük bir hükümdarın acı kaybı, ancak majestelerinizin tahta geçmesinden ötürü Danimarka'nın egemenliği altındaki halkların ve Protestan kilisesi mensuplarının duyduğu büyük mutluluk telafi edebilmiştir. Yönetimin başına geçmeniz dolayısıyla

yaşanan zorunlu değişiklikler, majestelerinin evlilik hazırlıkları ve başka meşguliyetler kuşkusuz ebediyete intikal etmiş olan şerefli eski kralın vakfı olarak kurulan ve kendilerinin onayladığı misyon kurulu, buradaki Protestan kuruluşlarının ayakta kalabilmeleri için gereken adımları atmalarına olanak sağlayamamıştır. Majestelerine, bu durumun benim suçum olmadığını bildirmek isterim. Ruhunun esenlikler içinde olmasını dilediğim eski hükümdarımızın vefatından önce saygıdeğer misyon kuruluna başvurarak, Tanrı'dan sonra boyun eğeceğim tek merci olan yüce hükümdarımızın emirlerini öğrenmelerini ve bana bildirmelerini rica etmiştim. Hükümdarımızın ölümünden sonra gene misyon kuruluna başvurarak buradaki cemaate ve bana majestelerinizin yüksek ilgilerini yöneltmesini rica etmiştim. Hatta yeni yıla girerken de majestelerinin yüksek egemenliğine tabi olduğumuzu bildirip saygıdeğer pederlerinin lütfukâr zihniyetini bizzat sürdürmeleri ricasını yazılı olarak da bildirmek cüretinde bulunduk.

Majestelerinizin buradaki kilise kuruluşları ve naçizane şahsımla ilgili amaçlarınızı misyon kurulundan öğrenme konusundaki çabalarımız bugüne kadar bir sonuç vermemiştir. Bu durumda tek çarem ayaklarınıza kapanarak cemaatim ve kendim adına majestelerinizin saygıdeğer pederlerinin başlattığı bir girişimi sürdürmek lütfunda bulunmanızı ve yukarda andığım kurulun denetimi altında kilise kuruluşlarımızı Konstantinopolis'teki elçiliğin himayesine emanet etmenizi rica etmektir.

Ayrıca bendenizin iki yıldır maaş almadığımı, ama gene de hükümdarımın buyruklarına itaat etme bilinciyle burada kalmaya kendimi mecbur saydığımı ve ancak yüksek katınızdan gelecek başka bir emir alırsam görevimi bırakacağımı bildiririm.

Belki de majesteleri, yaptıkları iyiliğin sadece yabancılara yaradığı düşüncesine kapılmış olabilirler. Elbette ki yabancılar da bu girişimden büyük yarar görmektedirler. Ama ulu hükümdarım, övgüye değer atalarınız da yaptıkları iyiliklerin sadece kendi uyruklarına değil, başka halklara da, hatta dinimizden olmayanlara da yaramasından

yana değiller miydi? Bu vesileyle şunu da belirtmek isterim ki. Buradaki kilise kuruluşlarının korunmasını sağlamakla bundan faydalanacak olan kişilerin çoğu majestelerinin tebaasından denizcilerdir. Onların her biri buradaki ayinlere katıldıklarında, krallığınıza borçlu oldukları bu iyiliği açıkça takdir etmekte ve Tanrı'ya, aziz varlığınızı, ailenizi ve ülkenizi koruması için dua etmektedirler.

Majestelerinin bu naçizane dilekçemi ve aradaki uzaklık nedeniyle oluşabilecek eksikleri hoşgörü ile kabul ederek, sorunlarımı tahtınızın önüne getirme cüretini göstermemi bağışlayacaklarını umarım.

Bu dilekçeyi Kopenhagen kentindeki misyon kuruluna gönderdiğim bir mektuba ekledim. Danzig'e yolladığım bir mektupta da yazdığım gibi, sözünü ettiğim nedenlerden ötürü, eğer belli bir zaman içinde, bir şapelin yaptırılması konusundaki önerilerimin ve buradan ayrılma teklifimin kabul edilmediğini, ayrıca yeni ilavelerle genişletilen bir kilise disiplininin kurulmasına karar verildiğini bildiren ayrıntılı bir yanıt almazsam, Avrupa'ya geri dönmek zorunda kalacağımı açıkladım.

DANİMARKA'DAN YARDIMIN DEVAM EDECEĞİ VAADI

Danimarka'ya yaptığım başvuruların boşa gitmediği bir süre sonra belli oldu ve Tanrı'nın yardımıyla çabalarım meyvelerini verdi.

1767 yılının sonuna doğru Majesteleri VII. Christian hazretlerinin devlet yönetiminde bulunduğu sürece, İzmir'deki kilise kuruluşlarına yapılan yardımın devam edeceğini bildiren bir mektup aldım. Kısa süre sonra yeni bir rahip atandığı da bildirildi. Bu haberlerin verdiği cesaretle, İzmir'deki Protestanlar Tanrı'ya şükür duasından sonra, başlatmış oldukları girişimleri sürdürmeye ve uzun zamandır canlılığını korumuş olan kilise düzenini geliştirmeye, şapelin açılışını yapmaya karar verdiler.

KİLİSE DÜZENİNİN KURULMASI

İzmir'deki Protestan cemaatinin kendi bünyesi içinde gereksinim duyduğu kilise düzeninin kurulması, dışarıdan gelen teşviklerle de des-

teklennmekteydi. Ama bunun gerçekleştirilmesi sırasında bazı glkle-
rin çıkacağı da doğaldı. Kilisenin birkaç yaşlı yesi ile konuyu mzakere
ettikten sonra bir taslak hazırladım ve bunu denetimden geçirip fikirlerini
açıklamaları için kendilerine okudum. Sonuç olarak önerdiğim düzenin
kurulmasına karar verildi. Bir pazar günü dini ayinden sonra, cemaate
yeni projemizi tanıtmaq ve kilise düzeninin benimssenmesi için hazırlık
yapmaq amacıyla, bize bağışta bulunanların mektuplarından bazı bölüm-
leri kürsüden okuyarak cemaati bilgilendirdik. Cemaate mensup kişilerin
arasındaki düzeni sağlamak için rahibe ve cemaat üyelerine büyük görevler
düştüğü bildirildikten sonra, bunların açıklanması için belli bir gün sap-
tandı. O gün, cemaat bir dini ayinle bu önemli konu üzerinde çalışmaya
başladı. Açıklanan her madde hakkında üyelerin akıllarına gelen fikirleri
ve nerileri bildirmeleri istendi. Aynı zamanda da her yerde hazır ve nazır
olan Tanrı'nın huzurunda bulunduklarını unutmamalarını ve tartışmalar
sırasında toplantıya katılan diğer üyelere karşı saygıda kusur etmemelerini
hatırlattık. Sonunda kilise düzeni tutanağı, birkaç önemsiz değişiklik dışın-
da önceden saptandığı biçimde cemaat tarafından itirazsız kabul edildi.

YAZARIN İZMİR'DE YAŞADIKLARI VE AVRUPA'YA DÖNÜŞÜ

RAHİBİN ARDILI OLACAK KİŞİNİN İZMİR'E GELMESİ

Danimarka kralının yüksek izni ile misyon kurulu bu kitabın yazarını geri çağırmaya ve yerine başka bir rahibi atamaya karar verince, bu göreve aday olarak Kopenhagenli Magister Bastholm seçildi. Bu mesele ile ilgili işlemler tamamlanıp yeni rahip Seeländ episkoposu tarafından görevlendirildikten sonra İzmir'e gereken bilgileri içeren haberler gönderildi. Yeni rahibin görev yerine ulaşması için hazırlıklar yapıldı. Rahibin yolculuğu Tanrı'nın himayesi sayesinde arızasız geçti ve dört aydan kısa sürdü. Böylece rahip Magister Bastholm 27 Mart 1768 tarihinde İzmir'e vardı.

YENİ RAHİBİN CEMAATE TAKDİMİ VE GÖREVE BAŞLAMASI

Bu kitabın yazarı yakın zamanda bir veba salgınının çıkmasından endişelendiği için İzmir'den ayrılışını olabildiğince erken bir tarihe almaya çalışıyordu. Bu nedenle yapması gereken ilk iş, kendinden sonra cemaatin başına geçecek olan rahibi takdim etmesi ve görevi ona teslim etmesiydi. Bu merasim için sekiz gün sonraya rastlayan birinci paskalya günü seçildi. Törene cemaatin dışında Almanca bilen bütün Protestanlar da davet edildi. Törene hazırlık olarak öğleden evvel bir dini ayin yapıldı. Zaten aynı gün iki yetişkin kişinin konfirmasyon (dini kabul etmeleri) töreni de yapılacaktı ve iki rahip dışında cemaatin tüm üyeleri de bu törene katılacaklardı. Öğleden sonra yapılan ayindeki vaazın konusu, Paulus'un şu sözleri idi: "O halde biz İsa Mesih'in yerine elçilik görevini üstleniyoruz." Vaazın sonundaki dua sırasında söylenen "cemaatimizi ve okulumuzu kutsa ve koru... cümlesine şu sözler eklendi: "Cemaattekilerin, ruhlarını emanet edecekleri ve cemaatte barış ve birliği sağlayacak olan rahibe, o yüce lütufkârlığınla ve merhametinle

desteğini esirgeme!” Bu sözlerden sonra kitabın yazarı sunağın önünde durdu ve kilise kurulunun dört üyesini yanına davet etti, birlikte Magister Bastholm’u ortalarına aldılar ve onu cemaate takdim ettiler. Bütün cemaat ayağa kalkarak “Gel ey kutsal ruh, efendimiz, Tanrımız...” ilahisini okuduktan sonra, bu kitabın yazarı şöyle söze başladı:

Yeri, göğü yaratan efendimiz adına daima yardıma hazır olmalıyız.

Sevgili din kardeşlerim, ruhlarınızın rehberi olacak yeni rahibi sizlere takdim ederken, Protestan öğretisini tanıtmaya görevinin yükeliğini sizlere hatırlatmanın dışında, birer Hıristiyan olarak içinizde sevginin kök salmasının önemini belirtmek isterim. Bu bakımdan şu andaki buluşmamız çok güçlü bir anlam taşımaktadır, çünkü yeni rahibinizin üstlendiği görevler gündeme getirildiği gibi, sizin de ona karşı yerine getirmeniz gereken görevlerin hatırlatılmasına vesile olacaktır. Bugün size verebileceğim sevindirici bir haber de şudur: Ben yaklaşık üç yıl önce Avrupa’ya geri çağrılmam için yüce makamlara başvuruda bulunduktan sonra, nihayet ricam kabul olunmuştur. Buradaki Protestan kuruluşunun koruyucusu ve destekleyicisi olan Majesteleri Danimarka Kralı VII. Christian, Tanrı’nın esenliğine kavuşmuş olan babasının lütfu sayesinde kurulmuş olan bu teşkilatın sürdürülmesine izin vermenin ötesinde, saygıdeğer Magister Christian Bastholm’u benim yerime cemaatinizin rahipliğine atamışlardır. Bu kararları, Protestan öğretisini yaymakla görevlendirilmiş olan değerli dernek tarafından bize bildirilmiştir. Bana düşen görev ise, yerime geçecek olan rahibinizi sizlere tanıtmak, ona yapılacak işleri açıklamak ve sizleri ona emanet ederek Tanrı’nın yardımıyla başarılı olmasını dilemektir.

Atılan her adımdan sizleri haberdar etmiş olmak için, şu mektubu size okumakta yarar görüyorum:

A) Övgüye layık misyon kurulunun bana gönderdiği bildiri yazısı:

Majesteleri kral hazretlerine naçizane başvurumuz üzerine, kendileri Bay Magister Christian Bastholm’un, İzmir’deki Protestan

cemaatinin rahibi olarak atanmasını ve sizin de memlekete geri dönmenizi kabul buyurmuşlardır. Ekte sunduğumuz ve Almancaya tercüme edilmiş olup 2 Ekim tarihinde bize gönderilmiş olan emirname bunu belgelemektedir. Buna dayanarak, Bay Magister Christian Bastholm İzmir'e vardığında, o güne kadar yürütmüş olduğunuz rahiplik görevini ardılınız olan kişiye devretmenizi uygun görüyoruz. Kraliyet makamından bize verilen ve ekte sunulan emir ve gene ekte bulunan Bay M. Christian Bastholm'un Almancaya çevrilmiş olan seçilme ve atanma belgesi de İzmir Protestan cemaatinin genel toplantısında cemaat önünde okunmalıdır. Bundan sonra da dualar ve kutsamalar eşliğinde yeni atanan rahip görevini üstlenmelidir. Zatalinizin ise İzmir'den ayrılmadan önce ardılınıza gereken tüm bilgileri vererek, cemaatin yapısı ve durumu hakkında açıklamalarda bulunmanız gerekmektedir. Ayrıca kilise yöneticilerinin tanıklığı huzurunda İzmir cemaatine ilişkin yazışmaları ve belgeleri, yeni atanan rahibe kendi imzası ve kilise yöneticilerinin verdiği makbuz karşılığında teslim etmelisiniz. Kopenhagen 18 Kasım 1767.

Thott. Holstein. Finkenhagen Falk. Quist. Hee.

B) Majesteleri Danimarka kralının misyon kuruluna yüce buyrukları ve misyon kurulunun bana gönderdiği emirname.

Biz, Tanrı'nın lütfu ile Danimarka ve Norveç Kralı II. Christian olarak, öncelikle size selamlarımızı yolluyoruz. Bilmenizi isteriz ki, bize başvurmanız üzerine, etraflı incelememizi tamamladıktan sonra, yüksek öğrenimini tamamlamış olan Christian Bastholm'un bugünkü tarihten itibaren İzmir'deki Protestan cemaatinin rahibi olan C.W.L.'nin yerine atanmasını ve görevini tamamlamış olan rahibin geri çağrılmasını uygun gördük. Adı geçen Christian Bastholm'a hizmetleri karşılığında tıpkı kendinden önceki rahibe yapıldığı gibi yılda dört yüz taler maaş bağlanmasına karar verdik. Kendisine verilen bu görevi üç yıl boyunca gereken özveri ve gayretle yerine getirdikten sonra, memleketine dönmesini ve terfi etmesini sağlayacağız. Bu kararlarımız doğrultusunda davranılacağını umuyoruz. Bu belge Friedrichsburg'daki sarayımızda 2 Ekim

1767 tarihinde düzenlenmiş olup kraliyet mührü ve imzamızla onaylanmıştır. Christian (L.S.) O. Thott

Collegio de cursu Evangelii promouendo başkanlığına ve görevlilerine:

Majesteleri Danimarka ve Norveç kralı hazretlerinin yüksek buyrukları doğrultusunda, Kopenhagen kentindeki “Collegio de Cursu Evangelii Promouendo” başkanı ve görevlileri olarak, İzmir kentindeki Protestan cemaatinin rahibi olan siz Bay Christoph Wilhelm Lüdecke’ye bildiririz ki, bundan böyle görevinizden azat edilmiş olup özgür sayılmaktasınız. Bu nedenle cemaatin huzurunda sizden sonra bu görevi yerine getirecek olan Bay Magister Christian Bastholm’a görevinizi teslim edebilirsiniz. Böylece sizi İzmir’i terk edip geri dönmeye davet ediyor ve bugüne kadar cemaate harcadığınız emekler için teşekkürlerimizi bildiriyoruz. Tanrı’nın bundan sonra da lütfunu sizden esirgememesini temenni ediyoruz

Kopenhagen Misyon Kurulu, 18 Kasım 1767.

O. Thott (L.S.)

Holstein. Finkenhagen. Falk. Quist. Hee.

C) Majesteleri danimarka kralının Bay M. Christian Bastholm’a hitaben mesleğine atanması vesilesiyle yazdığı mektup. (Bu mektup, bazı özel durumlar nedeniyle yapılan değişiklikler dışında par. 77’deki mektubun hemen hemen aynıdır.)

(Bu üç mektup kilise kurulunun üç üyesi tarafından yüksek sesle cemaate okunduktan sonra, kitabın yazarı şöyle devam etmiştir.)

Burada bulunan Protestan cemaati üyelerinin ve diğer Hıristiyan cemaatlerinin, benim yerimi alan rahibin zihniyetini ve -elbette ümit ettiğimiz gibi- gerçekten kalbinden gelen görüşlerini kendi ağzından işitmeleri için, size okuduğum bildiri uyarınca bana verilen yetkiye dayanarak size hitap ediyorum değerli din kardeşim. Her yerde hazır ve nazır olan Tanrı’nın, İsa Mesih’in kilisesinin başkanı ve majesteleri Danimarka kralının burada

görevlendirdiği üst yöneticilerin, cemaatimizin kilise kurulunun, cemaat üyelerinin ve hazır bulunan diğer kişilerin huzurunda size soruyorum: 1) Kilisenin sizi atamış olduğu birleştirici, barıştıracı görevi İsa Mesih'in ve onun ruhunun verdiği güçle buradaki Protestan cemaatinde kralın emrettiği ve misyon kurulunun yönlendirdiği biçimde ve en büyük yargı merciinin karşısında sorumluluğunu üstlenecek şekilde yerine getirmeye niyetli misiniz? 2) Tanrının buyruklarının ve bunlara dayanarak yazılmış olan simgesel kitapların talimatı doğrultusunda buradaki vaizlik görevini, duaları dikkatle uygulayarak, Tanrı'nın buyruklarını doğru ileterek, kutsal emanetleri güvence içinde koruyarak, yerliler ve yabancılar nezdinde, iyi ve kötü günlerde, Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar önünde her türlü gerginlik ve tepki uyandıracak davranışlardan kaçınarak yerine getirecek misiniz? 3) Burada Tanrı'nın buyruklarına uygun bir biçimde kurulmuş olan kilise disiplini ayakta tutmaya gayret edip Protestan cemaatinin iyiliği doğrultusunda hareket edecek misiniz?

Bu sözlerden sonra rahip Bastholm'a kilise kurulunun dördüncü üyesi tarafından Kilise düzeninin ekinde yazılı sekizinci paragraf uzatıldı ve rahip bunu yüksek sesle okudu. Bunu takip eden duaya başlamadan önce yere diz çöktü.

Sizlere isteme gücünü veren Tanrı, İsa Mesih adına, üstlendiklerinizi başarma gücünü de başışlasın! Şimdi de hep birlikte dua edelim.

Duadan sonra rahip Bastholm ayağa kalktı ve bu kitabın yazarı onu cemaate takdim edip cemaati de yeni rahibe emanet etti ve böylece tören sona erdi. Yeni atanmış olan rahip de cemaati kutsadı.

VEDA TÖRENİ VE İZMİR'DEN AYRILIŞ

Yeni rahibin cemaate takdimi ve görev teslimi töreni çok hareketli ve duygulu bir hava içinde geçti. Diğer işler de tamamlandıktan sonra kilise kurulunun ve ebeveynlerin huzurunda duygusal nasihatlerde bulunarak

çocukları yeni rahibe emanet ettim. Bütün hazır bulunanlar gözyaşlarını tutamadılar. Kiliseye ilişkin meseleler ve hesaplar da bir sonuca bağlandı ve bir belge karşılığında bütün sorumlulukları üzerimden atarak özgürlüğüme kavuştum. Bu işlemler ve yapılan değişiklikler hakkında İzmir'deki kuruluşlarla ilgili makamlara haberler yollandı. Genel veda töreni iki ayrı dini ayin şeklinde düzenlendi. Birincisi paskalya yortusunun üçüncü gününde, sabah vakti İtalyanca olarak, İngiliz liturgiyasına göre yapıldı ve bu vesileyle kralın şu sözleri gerek Protestanların, gerekse Protestan olmayanların zihinlerine işlendi: "Bütün dini öğretilerin özünü teşkil eden şu ilkeyi benimsemeliyiz: Tanrı'dan kork ve onun buyruklarını yerine getir! Bu buyruklar bütün insanlar için geçerlidir. Çünkü Tanrı gizli olanları ortaya çıkartır ve ister kötü olsun, ister iyi, her şey yargılanacaktır!"

Birçok milletlerden ve dinlerden oluşan topluluk bu sözleri bir öğretmenin kendi cemaatinden bekleyemeyeceği kadar samimi bir hüznün havası içinde dinledi. İkinci tören paskalya yortusundan sonraki pazar günü Protestan cemaati önünde Almanca olarak yapıldı. İlginç bir rastlantı olarak bu kitabın yazarı dokuz yıl önce, gene böyle bir pazar günü, göreve başlaması nedeniyle cemaatin karşısında bir konuşma yapmıştı. Bu durum gerek öğretmeni gerekse dinleyicileri çok duygulandırdı, çünkü artık sonsuza dek ayrılık günü yaklaşmaktaydı. Şu metnin okunması da hazır bulunanların yüreğini büyük bir hüznle doldurdu:

Biliyorum ki, siz hepiniz, yolumda ilerlerken uğrayıp Tanrı'nın ülkesini tanıttığım ve vaaz verdiğim her biriniz, bundan sonra benim yüzümü göremeyeceksiniz Bu nedenle bugün size tanıklık ediyorum ki, hiç kimsenin kanı üzerime bulaşmadı, çünkü Tanrı'nın gösterdiği yolları size bildirmekte kusur etmedim.

Bu kitabın yazarı, kendisine ömür boyu unutamayacağı duygusal anlar yaşatan veda toplantılarından sonra, 28 Nisan 1768 gününü İzmir'den hareket tarihi olarak saptadı. Yola çıkmadan önce son kez "Kutsal Akşam Yemeği" ayinine katıldıktan sonra iki Protestan vaiz, kilise kurulu ve çok sayıda kişi kendisini gemiye kadar geçirdiler. Marsilya Limanı'na ulaştığı haberi alınıncaya kadar kilisede kendisi için dua edildi.

Bir Fransız **gemisinde** kendime yer ayırtmıştım. Ama gemi rüzgârdan dolayı ancak **bir gün** sonra demir alabildi. Bu nedenle de çevresi açık bir yerleşim olan **İzmir** kentinin korunması için yapılmış olan kaleye ancak üç saatte vardık. Kale sadece kalın bir duvardan ibaretti, etrafını çeviren koruyucu setler, istihkâm siperleri yoktu. Akşama doğru Urla önündeki adalara vardık. Bu adalar İzmir Körfezi'nin oluşturduğu girintinin ortasındadırlar ve kuzeyden güneye doğru uzanırlar. Gece İngiliz Adaları adı verilen adaları geride bıraktık. Rüzgâr uygun olursa, körfezden çıkıp Karaburno (Karaburun) adı verilen dağlık bölgenin hizasında Ege Denizi'ne ulaşılır. Biz ise ancak 1 Mayıs günü buraya vardık, ertesi gün Midilli ve Sakız adaları arasında sallandık durduk. Daha sonra rüzgâr güçlenince, son ada olan İpsera'yı geride bırakmayı başardık. Küçük gemilerle çeşitli yollardan Ege Denizi'nin adaları arasından geçmek mümkündür. Ama özellikle büyük gemilerin kaptanları, fırtına çıktığında tehlikeli duruma düşmemek ve çok sayıdaki adaların arasında bulunan sığ bölgelere rastlamamak için, bizim gittiğimiz yolu tercih ederler. 3 Mayıs günü batıda Negroponte Adası'nda Cap d'Oro, Îsola longa ve Sant Georgio d'Arbora, doğuda ise Andros, Zea ve Thermia olduğu halde yolculuğumuza devam ettik. Ertesi gün Cap St. Angelo önünden geçtik ve öğle üzeri Cerigo Adası dolaylarında Ege Denizi'nden çıkıp Akdeniz'e girdik. 5 Mayıs'tan 12 Mayıs'a kadar ters yönden esen rüzgâr bizi Afrika kıyılarına doğru sürükledi, daha sonra rüzgârın düzelmesi sayesinde 14 Mayıs'ta Malta açıklarından geçtik. Fakat bu uygun rüzgâr uzun süre devam etmediğinden Sicilya ile Linosa arasında dolaştık durduk. Nihayet Pantelaria Adası'na vardık ve ayın 18'inde Afrika kıyısındaki Bona dağ silsilesine vardık. Ayın 22'sinde Cagliari'nin karşısına ulaştık Sardinya Adası'nın batısından dolaştık ve rüzgârın uygun yönden esmeye devam etmesi sayesinde ayın 26'sında Korsika'yı geride bıraktık. Ayın 27'sinde Toulon yakınlarındaydık ve ayın 28'inde sabahın erken saatlerinde Marsilya Körfezi'ne girdik. Burada Pommegai adı verilen ve veba salgınının bulunduğu ülkelerden, ya da sadece veba salgını olduğundan şüphelenilen yerlerden gelen gemilerin kalmak zorunda oldukları yerde demir attık.

Deniz yolculukları kara yolculuklarına kıyasla birçok kolaylıklar sağlasa da, bazı rahatsızlıklarının olduğu da bir gerçektir. Gemide insan kendini evinde gibi hisseder, ama rüzgâr şiddetlenirse ve hele fırtınaya dönüşürse gemi öylesine çalkalanır ki, her şey alt üst olur. Birçok insan, özellikle de ilk kez deniz yolculuğuna çıkanlar, “deniz tutması” denen hastalığa yakalanırlar. Bu hastalık mide bulantısı, baş dönmesi, kusma ile seyreder ve insanı öyle perişan eder ki, deniz tutması illetine yakalananlar, kendilerini diri olmaktan çok ölü gibi hissederler. Oysa karaya çıkar çıkmaz bu şikâyetler hemen geçer. Buna karşın güneşli havada gemi dümdüz sulara ilerlerken, insan çevresine baktığında, on iki Alman mili çapında bir daire içinde gözlerini gezdirebilmekten, özellikle de güneşin doğuşunu ve batışını seyredebilmekten daha güzel bir şey yoktur. Ama fırtınanın kabarttığı dalgalar dağlar gibi yükseldiğinde ve birbirlerine ya da geminin gövdesine çarptıklarında çıkardıkları uğultudan daha korkunç bir şey de düşünülemez. Böyle zamanlarda dalgalar geminin üzerinden bile aşar ve güverteyi sular altında bırakırlar. Oysa rüzgâr durulduğunda, geminin çevresinde sürüler halinde dolaşan çeşit çeşit balıklar görmek mümkündür.

MARSİLYA’DA KARANTİNA

Deniz yolcuları Marsilya’ya varınca, özellikle de Levant ülkelerinden geliyorlarsa, ayrıldıkları ülkede veba salgını olup olmadığına, salgının hafif veya şiddetli oluşuna göre muamele görürler. Yolcular gemi limana girer girmez hemen karaya çıkamazlar. Gemi kaptanı önce sağlık kuruluşuna belgelerini vermek ve yolcuları iki sıra duvarla çevrili kraliyet hastanesine teslim etmek zorundadır. Bu hastane birçok avlu ve binadan oluşmaktadır ve buraya gelen insanlar ve mallar geldikleri ülkenin durumuna göre farklı muameleye tabi tutulurlar. Yolcuların barındırılmasına yarayan ana bina taştan inşa edilmiş güzel bir yapıdır. İçerisinde gayet geniş bir galeri ve buna açılan yan yana sıralanmış numaralı odalar bulunmaktadır. Yolcu binaya girer girmez bu odalardan birine alınır ve başına bir nöbetçi dikilir. Bu nöbetçi yolcuya hizmet etmekle de görevlidir. Ertesi gün yolcu eşyasıyla birlikte kuvvetli bit tütsüden geçirilir. Bu işlem iki veya üç kez tekrarlanır. Nöbetçi kendisine emanet edilen yolcunun yanından bir an bile ayrılmaz

ve onun başka insanlarla temas etmemesine dikkat eder. Böylece hem başkalarının hem de kendisinin hastalık kapması önlenir. Aksi halde söz konusu kişinin daha uzun süre karantinada kalması gerekir. Birkaç gün sonra oldukça geniş olan ön avluya çıkma ve gezinme izni verilir. Bu gezinti sırasında da her yolcunun nöbetçisinde yanında bulunur. Bu sağlık hapishanesinde yolcular duruma göre on dört veya on sekiz gün kalırlar ve bu süre zarfında da hem kendilerinin hem de nöbetçilerinin geçimini sağlamak zorundadırlar. Bunun dışında da birçok masrafları olur, örneğin kurumuş otların yakılmasıyla elde edilen tütsünün parasını karşılamak da yolculara düşer. Ben otuz günümü -giriş ve çıkış günlerim de dahil- orada geçirmeye mecbur edildim. Marsilya oldukça büyük ve çok kalabalık bir kenttir. Ticaret hayatı çok hareketlidir ve kentin deniz sahilinde bulunması da buna çok elverişlidir. Liman dar bir aralıktan tıpkı bir torba gibi kentin içine doğru uzanır ve dibinde, dik bir tepenin üstünde bir kale ve Notre Dame de la Garde Kilisesi bulunur. Kilisenin içindeki Meryem tablosu deniz yolculuğuna çıkanlar için çok önemlidir. Çünkü bindikleri geminin batmaması, yolcuların boğulmaması, esarete düşenlerin azat edilmesi için ona dua ederler ve dualarının yerine gelmesini ondan bilirler. Bu nedenle de kilisenin duvarları bu duaların sözde mucizevi bir biçimde yerine gelmesine bağlı adaklarla kaplıdır. Kaleden görünen deniz ve kara manzarası çok güzeldir. Körfez ve liman arasında kalan burun üzerinde bulunan St. Louis Kalesi'nde basamaklar halinde üst üste dizilmiş ve denize doğru çevrilmiş birçok top kenti savunmaya hazır durumdadır. Limanın öbür tarafında, giriş kısmında sağlık görevlilerinin toplantı yaptıkları Consigne binası bulunmaktadır. Burada oldukça büyük mermer bir levha üzerinde veba hastalığı çok sanatkârane bir biçimde resmedilmiştir, ama çalışma henüz tamamlanmamıştır. Katedral Kilisesi, şehirdeki dine adanmış yapıların en önemlisi sayılmaktadır ve birçok büyük şapelin birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuştur, ama içi çok karanlıktır. St. Feriol Manastırı bence daha görülmeye değer. Manastır kilisesinin zemini altında bir yeraltı kilisesi bulunmaktadır ve onun hemen yanındaki çok eski mağaranın ilk Hristiyanların takibe uğradıkları dönemlerde kilise olarak kullanıldığı söylenmektedir. Burada çarpmıha gerilmiş İsa'nın bir resmi çok sade bir

üslupla kayalara oyulmuştur. Bunu seyrederken hayranlık duymamak mümkün değil, çünkü şimdiye kadar yapılan sanat değeri yüksek tablolar-
dan ve heykellerden çok daha doğal bir görünümü var. Orada kayaya oyul-
muş olan bir günah çıkarma koltuğu, günümüz Katoliklerinde görülenden
çok farklı olmasıyla dikkati çekiyor. Bundan başka mağarada daha birçok
kutsal emanet görülebilmektedir. Hastane çok geniş olmakla beraber
düzensiz inşa edilmiş bir binadır. Ama hastalara çok temiz bakılmaktadır
ve yataklarında cibinlik bile bulunmaktadır. Kamu binalarından “Maison
de Ville” denilen belediye binası ve “Palais de Justice” diye adlandırılan
adliye binası dikkat çekicidir. Birincisinin üst katında çok güzel tablolar
sergilenmektedir. Bunlardan biri son veba salgınını tasvir eden çok büyük
bir tablodur. Binanın alt katında borsa bulunmaktadır. Kentin bir bölümü
kamuya açık gezi yeridir ve burada büyük ağaçlar ve yer yer fıskıyeli havuz-
lar vardır. Kent ahalisi burada gezip temiz hava alma ve rahatlama olana-
ğına sahiptir. Fransa’nın birçok büyük kentinde böyle gezi alanları bulun-
maktadır. “Intendence Royale” bahçesi de yüksek düzeyli kentlilere açıktır.
Bir Cizvit koleji fabrikaya dönüştürülmüştür. Bu mezhebin karşıtları buna
belki de sevineceklerdir, ama ciddi düşünen kişiler bunu muhtemelen pek
de uygun bulmamaktadırlar, özellikle de binanın kullanılış amacının iri
altın harflerle binanın ön cephesine yazılmış olmasından hoşnut olmadık-
ları kesindir.

FRANSA YOLCULUĞU

4 Temmuz günü Marsilya’dan ayrıldım ve Provence bölgesinin
oldukça çorak topraklarından geçerek akşam üzeri Aix’e vardım. Burada
sadece atlar değiştirildikten sonra yola devam edildi. Gün aydınlanırken daha
güzel yerlerden geçmeye başladık. Saat dokuzda Avignon’a geldik. Burada
da Fransa’nın birçok kentinde olduğu gibi surların dolaylarında çok güzel
gezi yolları bulunmaktadır. Bundan birkaç hafta önce Fransa kralı bu bölgeyi
papanın elinden almayı başarmıştı. Bir zamanlar papanın sarayı olarak kulla-
nılan büyük ve pek düzgün olmayan bir yapı tarzında inşa edilmiş olan bina-
ya, bu bölgeye kral tarafından atanmış olan yönetici yerleşmiştir. Yakınında
bulunan katedral kilisesi, yüksek ve güzel ama karanlık bir binadır ve ana

giriş kapısı batıya açılmaktadır. Buradan aşağıya doğru inen basamaklardan kente ulaşılmaktadır. Kapının önünden etrafa bakıldığında görülen manzara muhteşemdir: Rhone Irmağı ve içine serpiştirilmiş adalar, karşı kıyıda Villeneuve kenti ve kentin içinde bakışları üzerine çeken güzel Karthaeuser Manastırı, birkaç kemeri yıkılmış olan antik bir köprü... Bagnole'a kadar uzanan yolun geçtiği kumluk arazi oldukça ıssız ve sevimsizdir. Ama daha sonra yol yeniden güzelleşir. Kısmen doğal yapısından ötürü, kısmen de insanların uğraşları sayesinde oluşturulan yapay yol yükseklerden geçtiğinden, tüm Rhone bölgesinin manzarası açıkça gözler önüne serilmektedir. St. Esprit dolaylarında ırmağın karşı yakasına geçilmektedir. Köprünün yakınlarından ve köprünün üstünden görülen manzaranın seyrine doyum olmaz. Köprü, kıyıların yakınındaki küçük kemerler sayılmazsa, yaklaşık yirmi büyük ve yüksek kemerden oluşmaktadır. Pierre-late dolaylarından itibaren uzun süre dik kayaların kazılmasıyla açılmış olan bir yoldan geçilmektedir. 6 Temmuz sabahı ulaştığımız Valence dolaylarından itibaren hemen hemen hep Rhone Irmağı boyunca çok güzel yerlerden geçtik ve öğle üzeri Viyana'ya vardık. Bu kentin çok güzel ve aydınlık bir bina olan Katedral Kilisesi'nde ünlü konsil toplantısı yapılmıştır. Gotik mimari tarzı burada bütün görkemiyle kendini göstermektedir. Monmarin episkoposunun mozolesi de görülmeye değer. Dağların yamacına kurulmuş olan bu kentten ta aşağılarda akan Rhone Irmağı'nın görüntüsü tüyler ürperticidir. Yamaçta inşa edilmiş olan evlerin aşağıya kaymamaları için ırmak dolaylarında yüksek ve kalın duvarlar yapılmıştır. Rhone Irmağı'nın dolayları insanın hayal edebileceği en güzel arazidir. Etraf yüksek dağlarla çevrili ve yamaçlar bağlarla kaplıdır. Dağların arasında verimli, şirin vadiler uzanmaktadır. Akşama doğru Lion'a vardık. Bu kente "Küçük Paris" diyorlar. Konumu çok güzel. Büyük bir kısmı Rhone ile Saone arasında yer alıyor. Bir taş köprü üzerinden Rhone Irmağı'nın karşı yakasına geçilmektedir. Diğer ırmağın üzerine de birkaç köprü inşa edilmiştir. Bu bölgenin etrafını çeviren dağların yamaçları da bağlarla kaplıdır. Bölgenin nüfusu çok kalabalıktır ve her taraf güzel binalarla geniş meydanlarla süslüdür. Katedral Kilisesi Viyana'daki kiliseye benzemektedir, ama ondan daha büyük ve daha aydınlıktır. Burada büyük konsil toplanmıştır. Birçok saygın kişiden oluşan "Tövbekârlar" (Pönitenten) adındaki bir

derneğin şapeli çok küçük olmakla beraber akla durgunluk verecek kadar görkemlidir. Bazı tanınmış kişiler, belli tarihlerde kıyafet değiştirip kimliklerini gizleyerek buraya gelirler ve dua ederler, bazı fakir insanların cenaze törenleri için para yardımı yaparlar, vb.... Fransisken rahiplerine ait kütüphane ve daha önce Cizvitlere ait olan Patrum Oratori de bilim adamlarının ilgililerine layıktır. Hele bu sonuncusu, kütüphaneden de üstündür. Hastane çok büyük, düzgün yapılmış bir binadır ve mükemmel bir teşkilatı vardır. Belediye binası ("Maison de la Ville"), gerek dış mimarisi, gerekse içindeki görkemli salonları ve değerli tabloları bakımından krallara layık diye nitelendirilebilecek bir yapıdır. Saraylarla ve büyük konutlarla çevrili çok geniş bir meydan bu binanın güzelliğini daha da arttırmaktadır. Place Royale yani Kral Meydanı adı verilen alan bu kentin en çarpıcı süsüdür. Bu meydan, üç kenarı saraylarla çevrili bir kenarına ise sıra sıra ağaçlar dikilmiş olan çok geniş bir dörtgen biçimindedir. Tam ortasında XIV. Louis'yi atına binmiş olarak gösteren muazzam boyutlarda bir madeni heykel görülmektedir. Pazar ve bayram günlerinde bir insan bedeni kalınlığındaki dört fiskiyeden sular fışkırır. Karthaeuser Manastırı'nın kilisesi çok özel bir üslupta, haç biçiminde yapılmıştır ve orta yerinde ayinlerin yapıldığı sunak bulunmaktadır. Zemin mermerleri bile bir tabloyu andıran bu binanın geri kalan kısmı da aynı mükemmelliktedir. Fransa'nın havası en güzel olan yöresi burasıdır. Yaz mevsimi Marsilya'daki gibi aşırı sıcak değildir ve kışı da Paris'teki kadar soğuk olmaz. Lion kenti halkı ipekli, sırmalı, simli dokumalar, kordonlar, püsküller, bağcıklar üretmekle ünlenmiştir. Ayın on ikisinde Lion kentinden ayrılıp Cenevre'ye gitmek üzere yeniden yola çıktım. Yolculuğumun ilk ve ikinci gününde Rhone bölgesi dolaylarındaki çok verimli topraklardan geçtik. Akşama doğru Sedom yakınında, Fransa ile İsviçre arasındaki sınırı oluşturan dik sıra dağlar önümüzde görüldü. Ayın on dördünde doğası güzel olmakla beraber aşılması zorlu olan yollara geldik. Rhone Irmağı'nın Chatillon ile Fort l'Ecluse arasında yerin altına girmesini hayretle seyrettik. Buraya inşa edilmiş olan bir köprü'nün ortasından Fransa ile Sardinya'yı ayıran sınır geçmektedir ve her iki devlete ait topraklar armalarla belirtilmiştir. Dağlar burada birbirlerine çok yaklaşmakta olduğundan, köprü'nün ancak otuz ayak uzunluğunda olduğunu sanıyorum. Bu köprü'nün altından ırmağın

geçtiği farz edilmektedir, ama ırmağın yatağı o kadar derindedir ki, kolayca başı dönen insanlar buradan aşağı baktıklarında mideleri bulanır. Ama aslında ırmak buradan geçmemektedir. Yüz adım kadar ötede, kayalardan inen bir şelale halinde göze görünmekte ve az sonra güçlü girdaplar oluşturarak gözden kaybolmaktadır. Buradan itibaren de ırmak yatağının kuru olduğu görülmektedir. Ama takriben yüz adım ilerde sular adeta kaynayarak tekrar yüzeye fışkırmaktadır. Her iki taraftan gelen suların uğultusu öylesine güçlüdür ki, insanlar köprüünün üstünde konuşurken, birbirleriyle anlaşabilmek için avaz avaz bağırarak zorundadırlar. Yukarıda adı geçen Fort l'Ecluse 'e giden yol yer yer kayaların içine oyulmuştur. Çok dar bir dağ geçidindeki bu istihkâm Fransa'nın kapı kilidi durumundadır. Dağ burada bir duvar gibi dimdik yükselmekte, öbür taraftaki korkunç derinlikteki uçurumun dibinde de Rhone Irmağı akmaktadır. Kalede birkaç top bulundurulmakta ve savaşta sakatlanmış askerler barış zamanlarında buranın güvenliğini sağlamaktadır. Elinde pasaportu olmayanlar buradan geçirilmezler.

Fransa'nın doğal yapısı yabancı ziyaretçilerin çok hoşuna gitmektedir. Bu ülkenin bazı bölgeleri insanın göz zevkini tatmin ettiği gibi, bol ve lezzetli meyveleri, sebzeleri yüzünden de insanları kendine çekmektedir. Fransız halkı neşeli ve nüktedan insanlardır. Başka ülkelerin halklarına kıyasla daha naziktirler ve en basit seviyeli insanları bile gayet terbiyelidir. Keyifli ve zevkli bir yaşam sürmeyi severler. Özellikle iskambil oyunlarına çok düşkündürler. Süslü giysilerden hoşlanırlar ve moda konusunda güzel buluşlarıyla ünlenmişlerdir. Yaşlı insanlar da gençler gibi eğlencelerden, çılgınlıklardan zevk alırlar, onlar için zamanın değeri yoktur. Basit insanlar yoksulluk içinde yaşarlar ve ülkede dilenciler pek çoktur. Halkın çoğunluğu geceyi gündüze çevirmiştir. Sabahları geç kalkarlar ve öğleden sonra belli bir saate kadar işlerini bitirirler. Ondandır da ciddi bir şeyle uğraşmayı düşünmezler. Öğle yemeğinden sonra oyundan, gezmekten ve bir araya toplanıp eğlenmekten başka bir şey yapmak istemezler. Aralarındaki konuşmaların konusu çoğunlukla insana itici gelecek kadar önemsiz, ufak tefek meselelerden ibarettir. Fransa'nın posta teşkilatı ve ulaşımı Almanya'dakinden daha düzenlidir. Durak yerleri birbirine daha yakındır ve sunulan hizmet de daha süratlidir. Fransa'daki Protestanlar hâlâ eskisi

gibi güvenceden yoksundurlar ve adeta kaypak bir zeminde yaşamaktadırlar. Bazı eyaletlerdeki yöneticiler eskiye kıyasla daha hoş görümlü davransalar da, Fransa'nın her yöresinde bu böyle değildir. Yasalar henüz eski sertliğini korumaktadır. Bu yüzden her an bir huzursuzluğun çıkması mümkündür. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki, Fransız halkında Hıristiyan ahlakı çok yozlaşmıştır. Dinin gerektirdiklerini sadece dış görünüş bakımından ve bir makine gibi otomatik olarak yerine getirmenin dışında hiçbir dini kaygıları yoktur. Hele bedensel zevklerini tatmin konusunda en uç noktalara ulaşmış durumdadırlar. Bu nedenle de 1769 yılında Paris ketinde doğan çocukların üçte birinin anası babası belli olmayan terk edilmiş çocuklar olması şaşırtıcı değildir.

İSVİÇRE YOLCULUĞU

Ayın on beşinde Cenevre kentine vardım. Bilindiği gibi bu kentin tarihte kiliseler, devletler ve bilim açısından önemli bir yeri vardır. Küçük bir cumhuriyet olan bu kentin surlarının dışında kalan arazisi çok azdır ve korunma önlemleri orta derecededir. Yakındaki dağlar kentin tam korunaklı bir kale haline gelmesini önlemektedir. Kent, kendi adını taşıyan Cenevre Gölü'nün bir ucunda, Rhone Irmağı'nın çıktığı yerde bulunmaktadır. Irmak, kenti birbirine eşit olmayan iki parçaya ayırmaktadır. Cenevre halkı dini ve siyasi düzenlerinin giderek yozlaşmasından çok yakınmaktaysa da, burası başka kentlere örnek olabilecek durumdadır. Kentte bir üniversitenin bulunduğu fark edilmiyor bile, ancak sorulduğunda öğreniliyor. Çünkü üniversiteye devam eden öğrencilerin sayısı çok az ve sık sık tatil yapılmaktadır. Öğretmenler de yaz aylarında kırsal alanlarda yaşamayı yeğlediklerinden, öğrencilerin öğrenimlerini iyi-kötü tamamlamaları dört veya beş yıl sürüyor. Akademik seviyedeki öğretmenler aynı zamanda birer rahiptirler ve Cenevre Cumhuriyeti'ndekilerin sayısı yaklaşık kırk kişi kadardır. Bilindiği gibi bunlar günümüzde genel olarak "Socinianismus" taraftarı olmakla itham edilmektedirler. Fransa'daki Roma Katoliklerinin dışında reformist İsviçre kantonlarının bilim adamları da bu suçlamaya katılmaktadırlar ve sanki bundan zarar görüyormuş gibi yakınmaktadırlar. Cenevre yöresinin toprakları çok verimlidir ve kentin çevresini bahçelerin ve çiftlik evlerinin bulunduğu birkaç mil genişliğinde bir kuşak sar-

maktadır. Yakında **Cenevre** Gölü'nün, Rhone Irmağı'nın ve verimli dağların bulunması ve daha ilerde uzanan Savoy Sıradağları'nın varlığı burayı keyifle yaşanacak bir yer haline getirmektedir. Biraz yüksekçe bir alanda kurulmuş olan kente basınçla su temin eden hidrolik makine çok büyük bir ustalıklarla yapılmıştır. Burada iki silahhane bulunur. Birisi toplar, diğeri ise küçük silahlar içindir ve bu da böyle küçük bir cumhuriyet için yeterli sayılır. Hastane ve belediye binası bu kente göre oldukça gösterişlidir. Kentteki kiliseler arasında katedral kilisesi görülmeye değer, ama iç mekânın yansını bile doldurmayan bankların düzeni binayı böldüğünden, gözü rahatsız etmektedir. Kentliler burayı toplantılar düzenlemek için de kullanmaktadırlar. Papistlerin sadece Fransız bakanlığında ayin yapmasına izin verilmektedir. Protestanların ise bir şapeli ve iki rahibi vardır ve burası Saksonya ve Gotha dükünün koruması altındadır. Üniversitenin çok zengin bir kütüphanesi vardır. Burada birçok eski el yazması dışında Mısır kâğıtlarına yazılmış ve 6. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilen birkaç "Sermones Augustini," Kral Carolo Pulchoro'nun kendi eliyle baştan aşağıya yazdığı bir levha ve 10. yüzyıldan veya daha da eski bir tarihten kalma bir "Vulgate" de muhafaza edilmektedir.

Ayın yirmi birinde öğleden sonra Cenevre'den ayrıldım ve çok geçmeden Versoi adıyla bilinen yere geldim. Burası Fransa'ya ait olup Cenevre Gölü'ne doğru uzanan burnun üzerinde kurulmuş bir yerleşimdir. Eğer İsviçreliler ve Cenevreliler engellemeyi başaramazlarsa, burada kendileri için sakıncalı olabilecek bir liman ve bir kale inşaatına girilmektedir. Buradan Nion üzerinden banyoları ile ün salmış olan Rolle'ye ulaştık. Ertesi gün Cenova'dan daha küçük bir limanı olan Morges'e ve öğleye doğru da Lausanne' a vardık. Buraya kadar yol hep Cenevre Gölü'ne yakın yerlerden geçti ve çevrenin görünümü çok güzeldi. Oldukça yüksek bir konumu olan Lausanne kentinden bakıldığında, aşağıda uzanan göl ve İtalya sahili görülmektedir. Kent çok engebeli bir arazide kurulmuş olmakla beraber gayet güzel inşa edilmiştir. Buranın bir üniversite kenti olduğu Cenevre'ye kıyasla daha çok hissedilmektedir. Moudon, Paierne ve Avenche yöresine gidebilmek için Jura Dağları'nı aşmak gerekir. Bu kentler eski Roma tarihinden bilinmektedir, ama Roma döneminde çok daha büyük oldukları o zamandan kalma yapılardan anlaşılmaktadır. Vaktiyle kenti çeviren surların içinde bulu-

nan eskiden kalma bir hamamın zemininde doğal renklerde çiçeklerden ve Bacchus figürlerinden oluşan mozaikler görülebilmektedir. Yakında da günümüzde bir park olarak kullanılan ve vaktiyle hayvan dövüşlerinin seyredildiği bir sirk meydanı bulunmaktadır. O zamanlar, meydanın bir kenarında bulunan ve hayvan barınağı olarak kullanılan yüksek binanın kapısından hayvanlar meydana salınmaktaydı. Binanın üzerinde Jupiter Ammon'un korkunç kafası taşa işlenmiştir. Yolumuz buradan devamla Murten Gölü'ne doğru ilerledi. Kente yaklaşırken Burgund dükünün yenilgiye uğradığı savaşta ölen askerlerin kemiklerinin saklandığı binanın önünden geçtik. Bu bina birkaç kez yenilenmiş ve duvarları yazıtlarla süslenmiştir. Ayın yirmi dördüncü günü erken saatte Bern'e vardık. Bu kent, ara sokaklar sayılmazsa, sadece üç uzun caddeden oluşmaktadır. Özellikle ortadaki caddenin kenarlarındaki evler çok güzeldir. Kentin bir bölümü tepenin üzerinde, bir bölümü ise tepenin eteğindedir ve tepenin dibinden Aar Irmağı geçmektedir. Çok güzel bir bina olan katedral kilisesinin yanından yüz-yüz elli ayak aşağıda göz alabildiğine uzanan manzarayı seyretmek çok zevk vermektedir. Zaman darlığından silahhaneyi ve kütüphaneyi gezmek mümkün olmadı. Adını Aar Irmağı'nın kıyısında bulunan yüksek kaleden alan Aarburg kenti ve bu kentin yakınındaki oviden dolayı Arau diye bilinen yerleşim, tıpkı Bern gibi engebeli bir arazide kurulmuş olan Bern'e bağlı küçük bir kenttir. Baden de küçük bir kent olmakla beraber, bulunduğu yer hayranlık uyandıracak kadar güzeldir. Ayın yirmi altıncı günü akşamüzeri vardığım Zürich kenti gösterişli ve eski âdetlere uygun olarak korunaklı bir biçimde inşa edilmiştir. Kentin konumu Konstantinopolis'e çok benzemektedir, çünkü Zürich Gölü'nün bir ucunda, Limat Irmağı'nın çıktığı yerde bulunmaktadır ve bu ırmak kentin hemen hemen ortasından geçmektedir. Okumuş, bilge insanların yaşamakta olduğu bu kentteki ruhanilere ait kütüphane küçük olmakla beraber, çok nadir bulunan kitapların saklandığı bir yerdir. Örneğin önemli kişilerin, özellikle de reformatörlerin mektupları, kırk büyük cilt halinde toplanmış olarak burada muhafaza edilmektedir. Vulgate'nin el yazması, papaların günahıtan arındırma belgeleri ve matbaa makinesinin icadından sonra çıkan kitapların ilk baskıları hep burada bulunmaktadır. Vaktiyle bir kilise olan kent kütüphanesi çok büyüktür ve iki katlı bir galeriyle çepeçevre donatılmış oldukça

geniş bir binadadır. Zemin katın ve birinci galerinin duvarları tümüyle kitap dolaplarıyla kaplıdır. İkinci kattaki büyük dolaplar dahi kitaplarla dolmaya başlamıştır. Bu kitapların arasında çok eski İncil nüshaları bulunmaktadır, bunların bazıları Almancadır. Klasik dönemin yazarlarının (Auctoribus classicus) el yazması eserleri, İsviçre'nin tarihi ve doğa bilimleri hakkında kitaplar burada saklanmaktadır. Zürich'ten St. Gallen'e giden yolun çok engebeli olması nedeniyle tahtrevana binmenin daha iyi olacağı söylendiğinden, ben de bu aracı tercih ettim. Yolumuzun üstünde bulunan Winterthur kentine uğrayıp bir buçuk günde Zürich'den St. Gallen'e gidebildik. Bu  zg r kent, aynı adı taşıyan manastırın baş rahibine ayrılmış olan konuttan ve onun çalışma mekânından sadece yüksek bir duvarla ve çift kanatlı bir kapıyla ayrılmıştır. Bu kapılardan birinin kapatılması kentin görevidir, diğ rinin kapatılmasını ise başrahip sağlamaktadır. Şehir kütüphanesinde reformat rlerin ve klasik yazarların pek çok el yazması kitabı bulunmaktadır. Doğaya ait örneklerin sergilendiğı müzede oldukça büyük bir de timsah vardır. Baş rahibin bulunduğu bina bütünüyle yenilenmektedir. Mükemmel bir yapı olan büyük kiliseye ressamların ve heykeltıraşların çok emek sarf ettikleri bellidir. Kütüphane çok d zenliyi ve Benedikten keşişleri, buranın i  ve dış düzeninde tüm becerilerini ortaya koyarak, zevkin ve kullanım kolaylığının birleştirilebileceğini kanıtlamışlardır. Kütüphane hem hoş görünümlüdür hem de aranan kitap çok kolay bulunabilmektedir. Hiç de küçük sayılamayacak özel bir yan odada sadece el yazmaları ve madeni paralar saklanmaktadır. Elyazmaları koleksiyonu oldukça zengindir, ama sadece eski kilise büyüklerinin ve dünyevi yazarların eserlerini ihtiva etmektedir. Kütüphane görevlisinin anlattığına göre, Costnitzer konsilinin rahipleri, kutsal kitaptaki kilise yasalarını (codices)  d n  almışlar ve geri getirmemişler, kendilerinde alkoymuşlar. Baş rahiplik makamı mensupları, bir vakitler buradaki kütüphaneye ait olan eserlerle İtalya'daki kütüphanelerde karşılaşmışlardır. Yakındaki bir dağın doruğundan İsviçre'nin büyük bir bölümü, Konstanz Gölü ve yakındaki Schwaben (Suab) bölgesi görülebilmektedir. Konstanz Gölü kıyısında küçük bir liman kenti olan Roschach'a giden yolun büyük bir kısmı dağların içine oyulmuştur. Roschach'tan belli zamanlarda hareket eden gemiler yolcuları Almanya'ya götürmektedir.

İsviçre, dünya üzerinde gezip görmeye değer en güzel memleketlerdir. Bu ülke doğal güzellikleriyle insanı adeta büyüler. Bulunduğu coğrafyanın iklimi yazın aşırı sıcak ve kışın aşırı soğuk olmaz. Seviyesi Avrupa'nın diğer ülkelerinden daha yüksek olduğundan, ırmakların akış yönü bu ülkeden dışarıya doğrudur. Bazıları Kuzey Denizi'ne, bazıları Adriyatik Denizi'ne ve Akdeniz'e, bazıları da Karadeniz'e dökülür. Doğası, muhteşem gölleri, ırmakları, dağları, vadileri, ormanları ve oraya buraya serpiştirilmiş şirin evlerle donatılmış köyleri ve kentleri, her an gözlere doyulmaz bir görüntü şöleni sunar. Ne yazık ki bu ülkede yolculuk yapmak bazı bakımlardan Fransa ve Almanya'daki kadar rahat değildir, çünkü mektupları da ileten atlı posta arabalarının ve kara yolunda işleyen "Diligence" adı verilen arabanın dışında gerçek yolcu taşıyan arabalardan oluşan bir düzen kurulmamıştır ve özel ulaşım arabaları da bulunmamaktadır. Bunun yerine kiralık arabalar ihtiyacı karşılamaktadır. Köylerdeki konuk evleri başka ülkelerdeki şehir lokantalarından bile daha iyidir. İsviçrelilerin karakteri başka halklarınkinden farklıdır. Cenevre'den Bern'e kadar daha çok Fransız etkisi egemendir. Oradan itibaren St. Gallen'e kadar olan yörede yaşayanlar Almanlara benzer. Ülke halkının çoğunluğunda, özellikle de Almanya'ya yakın olan bölgede yaşayanların davranış biçimlerinde sadelik ve geleneklere bağlılık eğilimi göze çarpmaktadır. Bir İsviçreli ilk bakışta bir Fransız kadar hoşla gitmeyebilir, ama onu yakından tanıyınca, kendisine karşı içten bir yakınlık hissedilir. İsviçreli bilim adamları çok çalışkandır. Fransız İsviçre'sinde yaşayanlar güzel sanatlara daha yatkındırlar, Alman İsviçre'sindekiler ise başta dil bilimi olmak üzere ciddi bilimlere ilgi duyarlar. Özellikle St. Gallen'de Doğu dillerine karşı merak uyanmıştır. İsviçreli özgürlüklerine çok önem verdiklerinden, özgürlüğün yaygın olduğu yerler çok kalabalıktır. Her tarafta fabrikalar kurulmuştur ve ticaretin bir memlekete sağladığı rahat yaşam göze çarpmaktadır. Protestan ve Katolik kantonlar arasındaki farklar her yerde kendini belli etmektedir: Protestan kantonlar hem daha kalabalıktır hem de çalışkanlık ve zenginlik bakımından diğerlerini geride bırakır. Bu ülkenin üstünlükleri, pek çok millettten soylu kişilerin hatta ailelerin bir süre için burada yaşamalarına hatta ömür boyu buraya yerleşmelerine neden olmaktadır.

Konstanz Gölü iyi havalarda gemi trafiğine çok müsaittir. Ben Roschach'tan Lindau kentine yaklaşık üç saatte gittim. Bağımsız bir yönetimi olan bu kent adeta gölün içinde yer almaktadır ve uzun bir köprü ile karaya bağlıdır. Bu yüzden de “Küçük Venedik” diye de adlandırılır. Kentin oldukça önemli bir kütüphanesi vardır. Dolaylarındaki topraklar üzüm bağları yetiştirmeye elverişlidir. Bindiğim araba Wangen üzerinden Leutkirchen'e giden yolda oldukça sarsıldı, ama daha sonra Memmingen yakınlarında yol düzeldi. Bu kenti ve Kopenhagen'e kadar devam eden yolculuğum sırasında ana vatanım Almanya içinde uğradığım bütün diğer kentleri başka bir vesileyle daha ayrıntılı olarak anlatacağım, çünkü bu konular kitabı yazmamdaki amacımın dışında kalmaktadır. Zaten yolculuğumu sonuna kadar sürdüremedim. Misyon kuruluna yapmış olduğum başvuru üzerine beni Magdeburg'daki Katharinenkirche adlı kiliseye atadılar ve övgü dolu nazik sözlerle bir an önce de görevime başlamamı bildirdiler. Bu nedenle doğru oraya gittim.

Uzak ülkelere yaptığım yolculuklar ve çeşitli gezilerim vesilesiyle Tanrı'nın biz insanların kaderini o yüce öngörüsüyle nasıl yönettiğine büyük bir hayranlıkla tanık olmuş bulunuyorum. Her yerde ve çeşitli dinlere mensup insanlar arasında Tanrı'nın yardımıyla dostlar edinebildim, girişimlerim umduğumdan da başarılı oldu, tüm tehlikelerden korundum veya başıma gelen sakıncalı olayları zarar görmeden atlatabildim. Tanrı'ya güvenmek ve kendimi Tanrı'ya emanet etmekle her yerde ve herkes tarafından iyi kabul gördüm. Sıkıntılı durumlarla karşılaştığım zamanları bile şimdi memnuniyetle anıyorum, çünkü Tanrım beni o durumlara getirmekle ömrümce faydasını göreceğim deneyimler edinmemi sağladı. Yolculuklarım sayesinde farklı dinleri yakından tanıdım, karşılaştığım çeşitli halkların insanları ile anlaşabilmeyi öğrendim.

DİZİN

Aa

Aar Irmağı 220
Aarau 220
Aarburg 220
Abbas (Abdülmutallib'in oğlu) 117
Abbas (Büyük Şah) 76
Abdullah (Hz. Muhammed'in babası) 67, 117
Abdülmutallib 117
Adnan 117
Adriyatik Denizi 222
aforoza 83-84, 87, 92-93
Afrika 18, 132, 211; ülkeleri 158
Afrikahılar 121, 176
Ahmed III 47, 73; Çeşmesi 47
Aix 214
Akdeniz 18, 74, 97, 158, 211, 222
Akka 24
alay 54, 56, 58
alem 48
Ali (Hz.) 70, 117, 121-122; mezarı 133
Allatius, Leo 84
Alman(lar) 12, 15, 23, 180, 222
Almanya 10, 12, 16, 27-29, 42, 44, 76, 217, 221-223
altın şamdan 20
Ambra Adası 198-199
Amsterdam 37, 189
Andros 211
Anglikan cemaati 198
Ankara (Ancrya, Angora) 23, 29, 172-173
Antonius (Aziz) 63
Apenin Dağları 17
apokriptik kitaplar 85
Arabistan 53, 117, 171
Araf 89-90
Arafat Dağı 133
Arap(lar) 70, 79, 117-118, 121, 123, 132, 167, 170, 183; çölleri 182
Arapça 116, 120-121, 130-131, 137, 140, 167, 169-170, 185
Ararat Dağı 104
Aristoteles 76-77, 169
Arno Irmağı 17
Arnold 13
Arsenal (Tersane, Venedik) 16
Arslanhane 49
arz odası 61
Asya 21, 25, 43; yakası 41, 44-46

Athos Dağı 76-77, 82, 95, 99
Augsburg 12-14, 20, 186-187, 190; kenti bakanlığı 66; Liturgiyası 34; öğretisi 195
avani 155, 172
Avrupa 21, 23-24, 44, 77, 103, 112, 114, 132, 145-146, 155, 160, 167-172, 200-201, 203, 205-206, 222; devlet(ler)i 138, 151, 158-159, 163, 184; yakası 41-43, 52-54, 72, 79, 95
Avrupalı(lar) 10, 23-25, 33, 42, 51, 53, 55, 58, 60-61, 73, 97-98, 102-103, 111, 113-114, 126, 130, 138, 141, 156-159, 164, 168, 172, 175, 177-178, 180, 183-185, 187, 198
Ayasofya Kilisesi (Hagia Sophia, St. Sophia) 47, 129
ayın(ler) 10, 12, 17-19, 22, 34-36, 40, 43, 51, 64, 70-71, 76, 81-84, 89-90, 92, 94-96, 100, 103, 105, 108-110, 129-131, 186-188, 195-196, 200, 203-205, 210, 216, 219
Ayios Yeoryios Patrikhane Kilisesi 51
Aziz Georg [Sürp Kevork] Kilisesi 51
Aziz Laurentius Kilisesi 17
Aziz Yohannes Kilisesi 20

Baba 84-85, 91, 105-107
Babialı 24, 42, 78, 80-81, 100, 113-114, 126, 134, 150, 153, 157-159, 161, 167, 182-183, 187-188; tercüman(lar)ı 43, 56-59, 61, 74
Baden 220
Bagnole 215
Bağdat (Babilon) 132
Bağdat paşası 153
Bamberg 12
Basra (Basora) 120, 132
Bastholm, Magister Christian 205-209
başepiskopos/episkopos(lar) 17, 22, 51, 71-73, 77, 79-84, 88, 90-94, 99, 104-105, 113-114; unvanı 76. Ayrıca bkz. Seeland episkoposu, Monmarin episkoposunun mozaesi
başepiskoposluk, episkoposluk 79, 90, 105, 114
başpapaz, papaz(lar) 22, 71, 82
başrahip, rahip(ler) 14, 22, 51, 75-76, 81-84, 88, 90-92, 96, 98, 100-101, 105, 108-109, 111, 114, 189-190, 192, 194-195, 197, 200, 203, 205, 209, 218, 221
Batlamyus (Ptolomeus) 168
Bavyera 14
bedesten (Besestein, bezistan) 26, 49
Belgrad Köyü 50, 54
Benedikten keşişleri 221

berat 159
 Berlin okulu 186
 Bern 220, 222
 Beyrut 24
 Binbirdirek Sarnıcı 50
 Boğaziçi (Bosporus Thraciae, **Boğaz**) 45-48, 53-54, 63, 142, 145, 149, 198-199
 Boğdan 71, 74
 Bologna 16
 Bonneval (Kont) 138, 166
 bostancıbaşı 52, 149, 152
 Boulainvilliers, Henri de 116
 Bozcaada (Tenedos) 41, 63, 74, 198
 Brinkmann (Bay) 12
 Bursa (Brussa) 145
 Büyük Kahire, Kahire 24, 53, 73, 103, 132, 171

Ca

Cagliari 211
 Callenberg, D. 11
 cami(ler) 44, 47-48, 54-55, 119, 123-126, 128-130, 134, 142, 162
 Cap d'Oro 211
 Cap St. Angelo 211
 cariye(ler) 127, 142, 145, 147, 174
 Carlos II (İspanya Kralı) 14
 Cebraile (Melek) 118-120
 Celsing (Elçi) 42
 cenaze 24, 31, 71, 82, 92-93, 111, 119, 128, 216
 Cenevizler 45-46, 54, 164
 Cenevre 216, 222; Gölü 218-219
 Cerigo Adası (Çuka) 18, 211
 Chardin, Jean Baptiste 104
 Chatillon 216
 Chokzim 167
 Christian II (Danimarka ve Norveç kralı) 207
 Christian VII (Danimarka ve Norveç kralı) 203, 206
 Cizvit(ler) 16, 72, 114, 216; koleji 214; tarikatı 23
 codices 221
 Collegio de Cursu Evangelii Promouendo 208
 Consigne binası 213
 Constantinus (Büyük) 46
 Correr (Elçi) 58
 Costnitzer konsili 221
 Culfa (Yulfa) Mahallesi (İsfahan) 76, 104

Ça

Çanakkale 41, 54, 62, 98, 199 **Boğazi**
 (Hellespont) 145, 154
 çavuş 55, 80, 149; çavuşbaşı 56, 150

Damiate [Dimyat] 24
 Danimarka 24, 37, 39, 42, 55, 189, 200, 203; kralı 38, 190-192, 201, 205-208
 Danzig 66, 186-187, 193-194, 197, 203; vaizler dairesi 195
 darphane (İstanbul) 47
 Davut (Peygamber) 32, 181
 deprem(ler) 20, 26, 28, 33-34
 derviş(ler) 48, 129-131, 134-135
 Dırar 117
 Diana Tapınağı 20
 Dikilitaş 48-49
 Dionysos, Pseudo 85
 Divan 47, 60-61, 141, 150-153; binası 59
 diyakoz(lar) 81-82, 100
 Doğu (Roma) İmparatorluğu 70
 Doğu Hristiyanları 83, 108, 113-114
 Doğu kilisesi (Ortodoks) 79, 84
 donanma şenliği 146
 Donauwerth 12
 dönme(ler) 78, 122, 136-137, 139, 166
 Dürziler 183

Eb

Ebu Leheb 117
 Ebu Talib 117
 Ebubekir 120
 Eçmiyadzin (Üç Kilise) 104-105, 107, 112
 Edirne (Adrianopolis, Adranopel) 23, 145, 160, 171-172
 Efes 20
 Eflak 71, 74
 Ege Denizi 18, 25, 41, 55, 63, 75, 153-154, 198; Adaları 24, 74, 211
 Envoies 55
 Epifanya 91, 93, 109
 Erasmus 100
 Ermeni(ler) 45, 75-76, 101, 104-105, 107-111, 114, 135, 177; kadınları 112-113; kilisesi 22, 51, 103
 Ermenice 103, 110, 112
 Ermenistan 103, 113
 Eugen dönemi 166-167
 Euthymie (Azize) naşı 51
 Evangelistler 108-109

Fa

Farsça 116, 140, 167, 169
 Fas 160
 Fatma 117
 Fener 45
 ferman 73, 80-81, 142

Ferrara 16
fetva 134
Filadelfiya [Alaşehir] 20
Finetti (Rahip) 16
Floransa 16-17; gemisi 62, 64; Konsili 84
Fort l'Ecluse 216-217
Foskari (Elçi) 43
Fotios (Patrik) 83-84
Fransa 24, 42, 44, 55, 104, 114, 159, 214, 216-219, 222
Fransız(lar) 24, 51, 53, 63, 79, 104, 114, 116, 138, 180, 217-218, 222
Fransızca 36, 76, 170
Fransiskan 22, 216
Frenk 23, 180; Caddesi 25
Friederich/Friedrich V. (Danimarka kralı) 190, 192, 200
Friedrichsburg sarayı 193, 207
Gaehler (von) 39, 42
Galata 44, 46, 51-52, 130; Kulesi 45
gâvur 73, 77, 136, 162
Gelibolu (Gallipoli) 41, 62
Gellert 166
Girit 24, 31, 179, 182
Gürcistan 174, 182

Ha

hac 89, 95, 124, 127, 131-132, 135
hacı 132-133, 135
Haçlı Seferleri 79, 95
hadım(lar) 140; ağaları 146, 148-150, 175-176
Hafize (Hz. Ömer'in kızı) 120
Halep (Aleppo) 24, 73, 173
Haliç 43, 45-47, 53, 56, 58
Halle 10-11, 20, 34, 190
hamam(lar) 49, 179, 220
Hamburg 37, 189
Hamza 117
haraç (kafa vergisi) 21, 68, 72-73, 78, 157, 183
harem 140-143, 177, 183; dairesi 145
Haris 117
Haşim 117
Haşimi ailesi 117
hatı şerif 142
havari(ler) 36, 75, 90-91, 99, 106
Havariler Tarihi 62
hazinedar başı 59
Heber (Peygamber) 119
Heller, D. Jonathan 195
Herbelot, Barthelemy d' 116, 119
Hevelke (Dr.) 66

Hristiyan(lar) 21, 23, 25, 29, 37, 39, 45, 67-68, 73-74, 79, 81, 83, 86-87, 95, 105, 107-109, 112-113, 115, 121-126, 128, 131, 135-136, 139, 157, 161-162, 164-165, 171, 177, 180, 182, 187, 189-190, 192, 200, 206, 208-209, 213; ahlakı 218; âlemi 184, 188; anıtları 193; dini 22, 34, 69, 72, 77-78, 129, 137, 144, 183, 186; gemileri 199; hükümdarlar 47, 62, 159; inancı 15, 84; kadınlar 150, 174; kilisesi 38, 51, 71; mezhepleri 22, 70, 75, 85, 114. Ayrıca bkz. Doğu Hristiyanları, Mısırlı Hristiyanlar
Hristiyanlık 15, 22, 36, 67, 75, 79, 87, 89, 107, 110, 113, 137-138, 165, 190
Hicret 70, 117-118, 168-169
Hipodrom 48
Hira Dağı 120
Hochepped (Baron von) 43
Hollanda 24, 76, 104, 112, 114, 128; dukası 171; gemisi 18, 198
Hollandalı(lar) 23, 33, 35, 43, 51, 55, 62-64, 99, 200
Hollstein/Holstein 192-193, 207-208

Insbruck 14
Intendence Royale bahçesi 214
Internuncius 55

İbni Rüşd (Averroes) 169
İbni Sina (Avicenna) 169
ilahi(ler) 82, 92, 94, 96, 111, 188, 206
imam(lar) 23, 133-135, 167; baş imamlık mevkii 121
İncil 15-16, 20, 27, 60, 72, 75-76, 81, 85, 87, 100, 107, 112, 137, 140, 144, 168, 175-176, 180, 186, 196, 221
İngiliz(ler) 23, 33, 79, 116, 157, 180, 188, 198, 200; Adaları 211; liturjyası 210
İran 104, 139, 158, 160, 172, 182
İranlı(lar) 76, 103, 122, 162
İsa Mesih 15, 27, 38, 77-78, 85, 89, 106-107, 109, 116, 118, 183, 195-196, 205, 208-209; dirildi müjdesi 90; heykeli 14; öğretisi 36, 77
İskenderiye (Alexandria) 24, 53; patriği 79, 103
İsmail (İbrahim'in oğlu) 117, 125, 132
İsola longa 211
İspanya 14, 23
İstanköy/Kos Adası (Stanchio) 164
İsveç 24, 33, 189
İsveçli(ler) 37, 42, 51, 55
İsviçre 44, 216, 218, 221-222
İsviçreli 219, 222

In

ib

İtalya 14-16, 33, 44, 76, 104, 174, 219, 221
 İtalyan(lar) 14-17, 63, 180
 İzmir 10-12, 18-23, 25-26, 28, 31, 34-38, 46, 52, 62, 71-72, 76, 99, 112-113, 136, 172-173, 179, 186, 189-194, 196, 198-199, 203, 205-211; **Kilisesi** 195; **Körfezi** 21, 65-66
 İznik (Nicae, Nikea) **Körfezi** 43-44, 46
 Kâbe 117, 132-133
 Kadıköy (Halkedon) 44, 46, 103
 kadın sultanlar 145-146
 kanonik kitaplar 85
 kapıcılar 150
 Kapın [Kapatma?] 92
 kapitülasyon(lar) 156, 159
 kaptan paşa 43, 55, 59, 153-154, 164
 Kapusen 22, 105
 Karaburun (Caraburno) Dağları 66, 211
 Karaça (Patrik) 98
 Karadeniz 41, 43-46, 52, 53-54, 222
 Karavela 163
 Karthaeuser Manastırı 215-216
 katedral(ler) 14, 213-215, 220
 Katharinenkirche 223
 Kâtip Çelebi 116
 Katolik(ler) 12, 14, 22, 51, 75, 82, 101, 104, 108-109, 111, 113, 182, 188, 194, 214, 218; **episkoposlar** 105; **kantonlar** 222; **ülkeler** 15
 Keroullarios (Patrik) 84
 Kerubim 86-87
 Keşful Zunun 116
 Keubim 86
 Kıbrıs 22, 153
 Kırım (Küçük Tataristan) 30
 Kız Kulesi (Leander Kulesi) 45
 kızlar ağası 148, 152
 konsil(ler) 51, 85; Costnitzer konsili 221; Floransa Konsili 84; İznik Konsili 89; Roma Konsili 14; toplantısı 215
 Konstantinopolis (İstanbul) 23-24, 36-56, 62, 65-66, 72, 74, 76, 79, 84, 89, 95, 98, 102, 104, 112, 114, 129, 134-135, 145-147, 151, 154, 158-160, 162, 167, 169, 171, 173, 179, 184, 187-190, 198-199, 202, 220; **imparatorları** 22
 Konstanz Gölü 221, 223
 Konya (İkonía) 145
 Kopenhag 38, 207, 223; Misyon Kurulu 190, 192, 203, 208
 Kopt 103; dili 16

Korsika 18, 211
 Koyun Adası (Spalmadori) 65
 Kral Carolo Pulchoro [Levhası] 219
 Kudüs (Jerusalem) 79, 95, 132-133, 135; **kilisesi** 89
 Kufe 120
 Kûfi 170
 Kuran 22, 67, 116-122, 124, 126-127, 129, 131, 155, 159, 169-170
 Kurban bayramı 125-126
 Kureyş(liler) 117-119
 Kusem 117
 Kutsal Akşam Yemeği ayını 35, 84, 88-89, 92, 108, 110, 210
 kutsal ekmek/kutsanmış ekmek 92, 108-109
 kutsal emanet(ler)/eşyalar (rölik) 10, 14, 51, 77, 82, 209, 214
 Kutsal Ruh 84-85, 89-91, 105-107, 206; **mührü** 88
 Kutsal Savaşlar 23
 Kutsal Teslis 85
 kutsal yağ (meshetme) 83, 88, 108
 kutsanmış şarap 92, 108-109
 Kuzey Denizi 222
 Küçük Asya 23, 25
 Küçük Venedik (Köprüsü) 223
 Laodikya 21
 Latin kilisesi 84
 Latince 56, 74, 84, 99
 Lausanne 219
 Lehistan 24, 104, 160, 174
 Lemnos Adası 98
 Leo IX (Papa) 84
 Leopold, Peter 16
 Leutkirchen 223
 Levant 21, 24; **mektupları** 114; **ülkeleri** 49, 53, 58, 114, 127, 172, 184-185, 188, 198, 212
 levent 164
 Levit yasaları 127
 Lindau 223
 Linosa 211
 Lion 215-216
 Livorno 18
 Louis XIV 216
 Ludolf (Elçi) 43
 Lutherci Protestan cemaat 194
 Lutherci Protestan kiliseler 193
 Lüdeke, Christoph Wilhelm/C.W.L 50, 189, 192-193, 207

Macaristan 174
 Macarlar 42
 Magdeburg 223
 Mağlova Kemeri 50
 mahkeme(ler) 54, 59, 73, 77, 92, 98-99, 127, 154-156, 170, 179
 Mahmud (Sultan) 47, 142, 180
 mahremiyet 149
 Maison de Ville (belediye binaları) 214, 216, 219
 Makyavelci 143
 Malabar misyonu 38
 Malta 164, 211
 Marco Kulesi (Venedik) 16
 Marco Kütüphanesi (Venedik) 16
 Marmara (Marmora) 44-45; Adaları 41-42
 Marmara Ereğlisi (Heraklea) 42
 Marsilya 210-214, 216
 matbaa 107, 112, 137, 167-168; makinesi 220; mürekkebi 170
 matem 96, 103, 174
 Maxia 75
 Medine (Yatreb, Yesrib) 118-120, 133
 Mekke 117-120, 123, 129-133, 135
 Memmingen 223
 Mennonitler 194
 Merseburg 12
 Merve Dağı 133
 Meryem (Hz.) 63, 86, 91, 99, 106, 118; tablosu 87, 92, 98, 213
 Mısır 24, 28, 53, 73, 132, 136, 173, 179-180, 182
 Mısırlı Hristiyanlar 69, 73, 79
 Midilli (Mitilene, Mytilene) 41, 63, 65-66, 74, 198, 211
 Mina Dağı 133
 Mişna 121
 Moğollar 122
 molla 154
 monarşi 140
 Monmarin episkoposunun mozolesi 215
 Monofizit 79, 103
 Montague (Lady) 185
 Mora 24, 182
 Morges 219
 Moske [mosque] 23
 Moudon 219
 Muhammed (Hz.) 21-22, 24, 32, 48, 62, 67, 70-72, 78-79, 116-140, 143, 157, 160, 165, 168-169, 175, 178, 180-181, 183
 Mukavvim 117

Munk, M. 37-38, 190
 Murten Gölü 220
 Musa (Hz) 118, 133, 155; yasaları 92
 Museviler, bkz. Yahudiler
 Mustafa III 139-140
 müftü 133-134, 152
 Münnich (Kont) 167
 Müslüman(lar) 21-23, 118-122, 124-125, 139, 209; devleti 159

namaz 54, 122-123, 129, 134, 175; cuma namazı 48, 124-125
 Napia 74
 Napoli 24
 Nasıra 68
 Nathan (Peygamber) 181
 Naumburg 12
 Negroponte 99, 211
 nikâh 24, 71, 82, 88, 92, 96, 110, 113, 127, 147, 174
 Nikolaus (Papa) 83
 Nil Nehri 53
 Nion 219
 Noel 90-91, 109
 Normann, Laurentius 84
 Notre Dame de la Garde Kilisesi 213
 Nürnberg 12

Obreskow (Elçi) 42
 Octav 114
 Ofanim 86
 Oğul 84, 85, 89, 91, 106
 Ombras Kalesi 14
 on emir 87
 Ortadoğu 104
 Osman (Hz.) 133
 Osman (Sultan) 144
 Ovidius Kulesi 54

Ömer (Hz.) 120, 133
 Örne Sütun 49

Paierne 219
 Palais de Justice 214
 Pantelaria Adası 211
 Pantkot [Pantekost/Hamsin] Yortusu 27, 110
 papa 13-17, 63, 79, 83-84, 90, 101, 113, 142, 165, 214, 220
 Papistler 34, 114-115, 219
 Paris 72, 114, 216, 218

paskalya 18-19, 34, 71, 82-83, 90-91, 95-96, 109, 125, 194, 205, 210
 Patmos [Batnos] Adası 74
 patrik(ler) 43, 71, 73, 83, 94, 99; Ermeni patriği 51; Eçmiyazin patriği 103-104; İskenderiye Patriği 103; Konstantinopolis patriği; 43, 77, 79-81, 103; Kudüs patrikleri 77, 79
 patriklik 51, 70, 80, 84, 100; Antakya (Antiochia) Patriklği 79; İskenderiye Patriklği 79; Konstantinopolis patriklği, 71, 79; Kudüs (Jerusalem) Patriklği 79; Rum Patriklği 51
 Patrum Oratori 216
 Paulus (Havari) 93, 99, 205
 Paulusçular 116
 Pera 44-46, 48, 51, 62, 130
 Pergamon (Bergama) 20
 perhiz 31-32, 82-83, 90-92, 107, 109-110
 Persler 142
 Peter-Paul günü 91
 Petit-Maitres 138
 Pierre-late 215
 Pisa 18; ailesi 16
 Plasch (Profesör) 12
 Platon 97
 Po Irmağı 16
 Polyhistor 169
 Portekiz 23, 33
 Porter (Mr.) 42
 Portocarrero (Kardinal) 14
 Prens Adaları 54, 95
 Protestan(lar) 12, 14-15, 18-20, 23, 34, 36, 38, 40, 62, 66, 87, 100-101, 107, 113, 115, 182, 189, 198, 200, 202, 205, 217, 219; cemaati 13, 37, 187, 191-192, 194-195, 201, 203, 208-210; cemaati rahipliği 10, 201, 206-207; kantonlar 222; Kilisesi 11, 35, 51, 85, 193, 201; ülkeler 196
 Protestanlık 195
 Provence 214
 Prusya 24, 162
 Prusyalı 61

Ra

ramazan 125, 180; bayramı 54, 126
 reaya 73
 Reformasyon 109, 196
 Reformist(ler) 10, 20, 34, 87, 108-109, 194, 218; kiliseler 193
 reis efendi 59, 74, 154
 resim 15, 52, 82, 86-87, 90, 93-95, 98, 108, 111,

129, 137, 168, 170, 177, 182
 Rex, Friedrich 193
 Rexin (von) 40, 42
 Rhone Irmağı 215-219
 Roburg 12
 Rodos (Rhodus) 74
 Rolle 219
 Roma 47, 79, 83, 90, 95, 108, 112, 114; tarihi 219
 Roma Hristiyanları 95; cemaati 22; Katolik(leri) 82, 91-92, 95, 108, 110, 113-114, 121, 134, 218; kilisesi 70, 72, 83-84, 89-90, 113; mezhebi 51, 101
 Roschach 221, 223
 Rufailer (Rufer) 129
 Rum(lar) 45-46, 51, 54, 74, 76, 78, 80, 85-88, 90-97, 99, 101-104, 108-111, 113, 177; kilisesi 22, 49, 79, 82-84, 89, 98, 100
 Rumca 35, 100
 Rumeli 59
 Rumelifeneri (Fanaratti) 54
 Rus Çarlığı, Rusya İmparatorluğu 24, 55
 Rus(lar) 100, 126

Saalfeld 12
 Sacrament 88, 108
 Safa Dağı 118-119, 133
 Sakız Adası 65-66, 74-75, 211
 Salah (Peygamber) 119
 Sale, George 116
 San Marco Meydanı 15
 Sancta Maria Maggiore Kilisesi 14
 Sant Georgio d'Arbora 211
 Sardes 20
 Sardinya 18, 211, 216
 Savoy Sıradıkları 219
 Sayda (Seide, Zidon) 24
 Schröder 105
 Schulze (Bay) 10-11
 Schwaben (Suab) bölgesi 221
 Schwachbrunn (Herr von) 42
 Seeland episkoposu 205
 Selanik (Thessaloniki) 23
 Selanikilere mektup 93
 Selim (Sultan) 47, 67
 Serafim 86
 Serdom 216
 Sermones Augustini 219
 Sicilya 18, 211
 Sıgri Limanı 63

Sa

silah tarağa 150
Simson 30
Sina Dağı 67, 69, 95
sinagog(lar) 22-23, 183
Sinan (Mimar) 50
Sinod 79, 81
sipahi 162-163
Smyrna, bkz. İzmir
Socinianismus taraftarı 218
Solomoni (Aziz) 51
Specole (Fizik ve Doğal Bilimleri Müzesi) 16
St. Esprit 215
St. Feriol Manastırı 213
St. Gallen 221-222
St. Louis Kalesi 213
St. Nikolas Limanı 18
St. Petrus kilisesi (Roma) 47
sultan 141-142
Sultan Ahmed Camisi 48
Sultani 164
sunak 17, 94, 129, 216
Suriye 24, 30, 53, 79, 107
Surre alayı 131
sünnet 78, 121, 134, 165; töreni 122, 138
Sünniler 121
Süryanice 110
Süveyş 53

Şa

Şam (Damaskus) 132
şamdan 82, 94-95
şerif(ler)/emir(ler) 133, 135
şeyhülislam 133-134
Şiiler 121-122
Şizmatik 104

Ta

Tarabya (Terappia) 53
Tatarlar 121, 136, 169; Kırım Tatarları 52, 139
Tebriiz darphanesi 73
Tekirdağ (Rodosto) 42
Teofilaktos 89
Teophano (Aziz) 51
Teslis (Üçlü Birlik) 78, 85, 106-107
Theodora (İmparatoriçe) naaşı 51
Thermia 211
Thesaurus linguae Armenicae 105
Thott, O. 208
Thyateira 20
Timotheus (Havari) 99
Titus (Havari) 99

Tophane (Topana) 44-46, 53, 131

Toulon 211

Tövbekârlar (Pönitenten) 215

Treu (Dr.) 12

Trident 14

Trident çarmlı 14

Troya (Troja) 41, 63

Türk(ler) 23-26, 28-29, 40, 45, 47-49, 53, 56-57, 59, 67, 70-71, 73-74, 76-79, 81, 83-84, 92, 94, 97-104, 111-116, 121, 128-129, 138, 154, 156-157, 160-161, 168-171, 173, 175-176-178, 180, 185, 187-188, 189, 200; donanması 43, 153; hükümdar(lar)ı, padişahları 44, 46, 55, 62, 80, 95, 139-141, 143-144, 149; İmparatorluğu/ Türk Devleti 21, 72, 133, 150-151, 155, 158-159, 179, 182, 184; kadın(lar)ı 22, 145, 174, 179, 181, 183; ordusu 162-167

Türkçe 26, 36, 56, 74, 110, 116, 137, 149, 167, 185

Türkiye 11, 21, 23-26, 28-30, 32-33, 42-43, 49, 59, 67, 71-72, 74, 77-80, 95, 99, 104, 113-114, 128-129, 137-138, 140, 150-151, 154, 156-157, 160-161, 166-167, 169, 171-174, 178, 181-185, 187, 200

Türkmenler 183

tütsü(ler), tütsüleme 33, 58, 82, 93, 96, 110, 176

Ulrichskirche 11

Urla 211

Ursperger, Samuel 12-13

Uskumruköy 54

Üsküdar (Scutari) 44, 46, 48

vaaz 11, 13, 19, 76, 82, 96, 105-106, 110, 119, 124, 129, 135, 186, 197, 205, 210

vaftiz 22, 55, 62, 72, 76, 78, 80, 84, 92-94

vaiz/vaizlik 10, 135, 209-210; kürsüsü 144

vakıf 129, 134

Valence 215

valide sultan 145, 152

vartabet 105

veba 20, 30-34, 40, 42, 128, 180, 188, 194, 198, 205, 211-214

Veba salgını rahibi (Pestilenzprediger) 13

Venedik 15-17, 20, 24, 170 ; dukası 171

Venedikli(ler) 18, 24, 114, 164

Vergennes (M. Le Chevalier de) 42

Versoi 219

vezir(ler) 55, 57, 74, 147, 150; başvezir, büyük vezir

Ul

Üs

Va

48, 52, 56-57, 59-61, 78, 80, 133-134, 141-142,
148, 151-155, 160, 167

Villeneuve 215

Vulgate 219-220

Wangen 223

Wernsdorf (Prof.) 193

Ya

Yafa (Jaffa) 24

Yahudi(ler) 21-23, 25, 29, 45, 77, 90, 121, 124, 126,
128, 133, 137, 139, 155-157, 159, 169-170, 177,
182, 209; Enstitüsü 10; kadınlar 150, 183

Yahudilik 22

yangın(lar) 23, 26, 32, 46, 114, 198

Yedi Kule 45, 48; Zindanı 160

yedi kutsama 108

yeniçeri(ler) 42, 55-56, 59-62, 80, 135, 151, 154, 157-
159, 161-163, 165, 173

Yuhanna [Vaftizci Yahya] (Hz.) 95, 180; Vahyi 20

Yunanca 48-49, 107; Eski Yunanca 76, 100; Yeni
Yunanca 36, 95-96, 99

Yunanistan 71, 79; Yarımadası 179

Yusuf 151

Ze

Zea 211

zıkr 131

Zincirli 73, 158

Zion 64

Zübeyir 117

Zürich 221; Gölü 220

Christoph Wilhelm Lüdeke İzmir Protestan Kilisesi'ni kurmak üzere atandı ve 19 Nisan 1759'da kente ulaştı. Üç yıl sonra kilisesine destek bulma amacıyla Protestan ülke büyükelçilerini ziyaret etmek üzere İstanbul'a gitti ve burada altı ay kaldı. Bu süre zarfında kentin sokaklarında dolaştı, anıtları, cami ve kiliseleri, konak ve köşkleri hakkında notlar tuttu ve bunları seyahatnamesinde yayınladı. Padişah alaylarını izledi, Venedik Elçisi Correrî'nin padişahın huzuruna kabul töreninde hazır bulundu ve elçi kabul törenlerini ayrıntılarıyla betimledi. Hristiyanların durumunu, adetlerini, giyinilerini, aile yaşamlarını, ticari uğraşlarını, Rum ve Ermeni kiliselerini gözlemledi. Seyahatnamesinde bu konuyla ilgili şu başlıklar yer alıyor: Türkiye'de Hristiyanlara tanınan din özgürlüğü; Türklerin arasında yaşayan Hristiyanların durumu; Türkiye'de Hristiyan dininin övgüye değer korunmuşluğu, Rum Kilisesi, Rumların dini gelenekleri, karakter yapısı, Ermeni Kilisesi ve dini gelenekleri, diğer Hristiyanlardan farkları. Ama Lüdeke seyahatnamesinde en geniş yeri Müslümanlık ve Osmanlı devlet yönetimine verir. Zaten kitabının adı da bu yüzden *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi*'dir. Kitabında din konusuna ayrılmış şu bölümler ilgi çekicidir: [Hz.] Muhammed, Kuran, tarikatlar, İslam gelenekleri, din görevlileri, dinden dönme ve dine katılmanın zorlukları.

Lüdeke'nin Osmanlı Devleti hakkındaki gözlemleri de ilgi çekicidir. Osmanlıların padişaha duydukları bağlılık, padişah sarayındaki yaşam, devlet görevlileri, ülkenin toplumsal ve siyasal durumu, Osmanlı ordusunun savaş tarzı, bilim ve eğitim. Lüdeke halkın sorunlarıyla da yakından ilgilenir , ev ve aile yaşamlarına ve genel olarak karakter yapılarına dair notlar tutar. İzmir'de yaşayan Avrupalılar, İzmir depremi, İzmir yangını, kentteki hastalıklar ve veba salgını gibi konular da Lüdeke seyahatnamesinin ilgi çekici konuları arasında.

SAHAFTAN SEÇMELER Dizisi

KitapyAYINEVİ

ISBN 978-605-105-122-2

₺ 17,50